

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELYÓ PÁL, ÉLTETŐ ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN,
DR. HUNYADI LÁSZLÓ (főszerkesztő), DR. HÜTTL ANTÓNIA, DR. KÖRÖSI GÁBOR,
DR. MÁTYÁS LÁSZLÓ, DR. MELLÁR TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke), NYITRAI FERENCNÉ DR.,
OROS IVÁN, DR. RAPPAI GÁBOR, DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY,
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, DR. VITA LÁSZLÓ, DR. VUKOVICH GABRIELLA

79. ÉVFOLYAM 4–5. SZÁM

2001. ÁPRILIS–MÁJUS

E SZÁM SZERZŐI:

Bóday Pál, a KSH fogalmazója; *Bukodi Erzsébet*, a KSH osztályvezetője; *Dr. Hunyadi László* kandidátus, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tanára, a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője; *Imre József*, a KSH fogalmazója; *Kalmár Attila*, a KSH előadója; *Kerényi Kázmér*, a KSH Nógrád Megyei Igazgatóság igazgatója; *Monostori Judit*, a KSH titkára; *Nádudvari Zoltán*, a KSH főtanácsosa; *Dr. Román Zoltán*, a közgazdaságtudomány doktora; *Dr. Róth Józsefné*, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem docense; *Sebestény István*, a KSH titkára; *Szabó Péter*, a KSH osztályvezetője; *Szénásiné Matúz Ágnes* statisztikai tanácsos, a KSH Nógrád Megyei Igazgatóság osztályvezetője; *Szűcs Anna* statisztikai főtanácsos, a KSH Békés Megyei Igazgatóság statisztikai tanácsadója.

*

Marton Ádám kandidátus, a KSH ny. osztályvezetője; *Szász Kálmán* kandidátus, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat tudományos kutatója; *Tűű Lászlóné*, a KSH ny. osztályvezetője; *Waffenschmidt Jánosné*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főigazgatója.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hunyadi László
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Mellár Tamás
3169 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 2001
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Szerkesztők: Dr. Domokos Attila, Polyák Andrea, Szűcsné Bruckner Mariann, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.
Telefon: 487-4341, 487-4343 Telefax: 487-4344

Internet: www.ksh.hu/statszml
E-mail: statszemle@ksh.gov.hu

Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.
Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság Hírlapelőfizetési Irodájánál (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219-98636, 021-42795 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre 3000 Ft, egy évre 5400 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

Bevezető	309
Pályázatok a Központi Statisztikai Hivatalban	310
TÁRSADALOMSTATISZTIKA	
A házasságkötés időzítése az egyéni életútban. – <i>Bukodi Erzsébet</i>	312
A magyar nonprofit szektor nemzetközi és funkcionális megközelítésben. – <i>Sebestény István</i>	335
A jövedelmi szegénység és a segélyezés Magyarországon 1999-ben. – <i>Monostori Judit</i>	356
A fiatalkori bűnözés jellemzői Békés megyében. – <i>Szűcs Anna</i>	374
GAZDASÁGSTATISZTIKA	
A tenyészállatok bruttó állóeszköz-felhalmozásának becslése. – <i>Bóday Pál – Szabó Péter</i>	388
A tárgyi eszközök állományának átértékelése. – <i>Nádudvari Zoltán – Imre József – Kalmár Attila</i>	399
A keresetek alakulása a rendszerváltás után. – <i>Kerényi Kázmér – Szénásiné Matúz Ágnes</i>	420
SZEMLE	
Évindító munkaértekezlet a Központi Statisztikai Hivatalban. – <i>H. L.</i>	436
Konferencia az innovációstatisztikáról. – <i>Dr. Román Zoltán</i>	439
Magyar szakirodalom	
Vargha András: Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal. (<i>Róth Józsefné dr.</i>)	442
STATISZTIKAI HÍRADÓ	
Személyi hírek	444
Szervezeti hírek – Közlemények	444

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Dillman, Don A.: A válaszolók magatartásformáinak vizsgálata. (Marton Ádám)	447
Levine, Ch. – Salmon, L. – Weinberg, D.: A foglalkozások osztályozási rendszere az Egyesült Államokban. (Tűű Lászlóné)	449
Walterskirchen, E.: A kőolajár és a költségvetési politika hatása az osztrák gazdaságra. (Nádudvari Zoltán)	451
Leitner, A. – Wroblewski, A.: A nők mint a munkaerő-piaci politika célcsoportjai Ausztriában. (Waffenschmidt Jánosné)	453
Onofri, P.: Szociálpolitika és a munkaerőpiac Olaszországban. (Szász Kálmán)	455
Külföldi folyóiratszemle	456
Bibliográfia	459

*A Statisztikai Szemlében megjelenő tanulmányok
kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképp egybe
a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.*

Utánnomás csak a forrás megjelölésével!

BEVEZETŐ

A *Statisztikai Szemle* egyik fontos feladatának tekinti, hogy segítse a statisztikai tudomány fejlődését, támogassa a tudomány eredményeinek terjesztését a Központi Statisztikai Hivatalon belül és azon kívül egyaránt. Ezért állt a Szerkesztőség készséggel a Hivatal által ez év februárjában meghirdetett társadalomstatistikai és gazdaságstatistikai pályázatok meghirdetése mellé, és vállalt szerepet a pályázat lebonyolításában, a pályamunkák bírálatában és természetesen örömmel vállalta a díjnyertes munkák megjelentetését. Folyóiratunk jelen száma ezeket a tanulmányokat mutatja be.

E kötet összeállításakor egy sor nehézséggel kellett szembesülnünk. Az mindenki számára nyilvánvaló, hogy a pályamunkák elsősorban formai, de gyakran tartalmi követelményei is eltérnek egy tudományos folyóirat követelményeitől, ami a pályázati anyagok többszöri egyeztetését, átdolgozását, alakíttatását követelte meg. Ezen túl is adódtak nehézségek, hiszen a gazdaságstatistikai témakörben első díjat nyert dolgozatot (*Telegdi László* művét) sem terjedelmét, sem műfaját tekintve nem lehetett cikké alakítani, nem szólva arról, hogy egyes részei már megjelentek más folyóiratban. Ez a dolgozat remélhetőleg rövidesen, más formában jut el az érdeklődő szakmai közvéleményhez. Ugyancsak műfaji inkompatibilitás következtében kellett eltekintenünk a közép-dunántúli térség komplex elemzését bemutató, igen érdekes és értékes tanulmány közlésétől, amely kategóriájában különdíjat nyert. Végül, a másik különdíjas dolgozat cikké történő átdolgozása – mely az észak-magyarországi árvizek igényes statisztikai feldolgozását mutatta volna be – a szerzők más irányú (a népszámlálási munkálatok adta) elfoglaltsága miatt nem készült el időre. Hisszük, hogy ez csupán késés, és ezt az egyébként igen jó dolgozatot a *Statisztikai Szemle* valamely későbbi számában meg tudjuk jelentetni, mint ahogy tervezzük további, díjat nem nyert, de színvonalas pályamunkák közzétételét is.

Reméljük, hogy mindezen nehézségek ellenére, sikerült a pályázati anyagokból hasznos és élvezetes olvasmányt nyújtó összeállítást készíteni, valamint azt, hogy ez a jó kezdeményezés hagyománnyá váljék, és a magunk eszközeivel a jövőben is hozzá tudunk járulni a Hivatal munkája színvonalának emeléséhez.

HUNYADI LÁSZLÓ
főszerkesztő

PÁLYÁZATOK A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATALBAN

Korábbi hagyományokat felelevenítve, ez évben ismét pályázatokat írt ki a Központi Statisztikai Hivatal vezetése elemző vagy módszertani dolgozatok megírására. A pályázaton a hivatal munkatársai vehettek részt. A felhívás célja az volt, hogy ösztönözzük munkatársainkat az igen gazdag adatbázis hasznosítására, törekedve ezzel a szellemi élet felpezsdítésére, és végső célként szeretnénk visszaszerezni mai világunkban a KSH hajdani műhely rangját.

Összességében sikeresnek mondható a pályázat, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a hosszú kihagyás éve alatt a módszertani–elemző munka számottevően háttérbe szorult.

Társadalomstatisztikai témakörökben húszan jelentkeztek, és közülük tizenketten adták be végül is elkészült pályaművüket; gazdaságstatisztikai területen tizenkét jelentkező volt, és kilenc pályázat készült el. Mindkét szakterület 5-5 fős zsűrit hozott létre a pályázatok elbírálására, és minden pályázatról a szakma legjobbjai adtak opponensi véleményt. A bírálat egységes szempontok alapján történt, amelyben kiemelt szerepe volt a pályaműben leírtak újszerűségének, eredetiségének, az elemzés színvonalának, az alkalmazott matematikai–statisztikai módszerekben és szakirodalomban való jártasságnak.

A pályázatok rangjának emelése érdekében a szervezők fontosnak tartották, hogy a legjobb írásművek nyilvánosságra kerüljenek, és ennek érdekében a *Statisztikai Szemle* Szerkesztősége vállalta, hogy a sikeres dolgozatokat közzéteszi.

A pályaművek nyilvános bemutatására és az eredményhirdetésre 2000. november 30-án került sor, amikor mindkét statisztikai területről a 6-6 legjobb pályázatot – 15–20 perces előadás keretében – bemutatták a szerzők. A pályázatokat a két zsűri elnöke, *Vukovich Gabriella* elnökhelyettes és *Bagó Eszter* elnökhelyettes részletesen ismertette és értékelt. A díjakat – ünnepélyes keretek között – *Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke adta át, aki a pályázatot igen sikeresnek mondta és támogatásáról biztosította a jövőbeni pályázati kiírásokat is.

A *társadalomstatisztikai dolgozatok* közül a következők részesültek díjazásban:

I. díj – *Bukodi Erzsébet* (Társadalomstatisztikai főosztály): Ki mikor (nem) házasodik? – A házasságkötés időzítése az egyéni életútban

II. díj – *Sebestény István* (Társadalomstatisztikai főosztály): A magyar nonprofit szektor nemzetközi és funkcionális megközelítésben

Megosztott III. díj – *Szűcs Anna* (Békés Megyei Igazgatóság): A fiatalkori bűnözés társadalmi jellemzői;

– *Monostori Judit* (Társadalomstatisztikai főosztály): A jövedelmi szegénység és a segélyezés kapcsolata.

A gazdaságstatisztikai dolgozatok közül a zsűri a következőket ítélte a legjobb pályázatoknak:

I. díj – *Telegdi László* (Iparstatisztikai főosztály): Az ipari és építőipari korszervezetek reprezentatív megfigyelésének egy évtizede

II. díj – *Bóday Pál – Szabó Péter* (Mezőgazdasági főosztály): A tenyészállatok bruttó állóeszköz-felhalmozásának becslése a nemzeti és a mezőgazdasági számlarendszerben

Megosztott III. díj – *Nádudvari Zoltán – Imre József – Kalmár Attila* (Iparstatisztikai főosztály, Nemzeti Számlák főosztály, Pénzügystatisztikai főosztály): Tárgyi eszközök állományának átértékelése;

– *Szénásiné Matúz Ágnes – Kerényi Kázmér* (Nógrád Megyei Igazgatóság): A keresetek alakulása a rendszerváltás után.

Különdíjat kaptak:

Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém Megyei Igazgatóság munkatársai:
Élettér a Közép-Dunántúlon;

Kapros Tiborné – Fejes László – Gruber Hedvig – Szabó Zsuzsanna – Szalainé Homola Andrea (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóság): Árvizek Észak-Magyarországon.

HARCSA ISTVÁN
a bírálóbizottság tagja

A HÁZASSÁGKÖTÉS IDŐZÍTÉSE AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN

BUKODI ERZSÉBET

A tanulmány a hajadonok és a nőtlenek különböző demográfiai, társadalmi jellemzőinek a tükrében vizsgálja a házasságkötések valószínűségét. A vizsgálat legfontosabb kutatási kérdése a következő: milyen mértékben befolyásolják az első házasságkötés esélyét a fiatalok származási, képzettségi, foglalkozási erőforrásai, figyelembe véve a kontextuális és az élettörténeti tényezőket is. Az eredmények a következőképpen foglalhatók össze: az apa iskolai végzettségével mért származás csak a nők családformálódási valószínűségét befolyásolja. Az iskolázott apák leányainál a házasságkötés esélye kisebb, mint a kedvezőtlenebb származásúaknál. Az iskolázottság befolyásoló szerepe is más a nőknél, mint a férfiaknál. Az előbbi esetben a kevésbé képzettek, míg az utóbbi esetben a magasabb iskolai végzettségűek házasságkötési esélyei a jobbak. Ezek az eredmények a tradicionális közgazdasági családelmélet hipotéziseit látszanak megerősíteni, amely szerint minél iskolázottabb egy nő, annál kisebb valószínűséggel fog megházasodni (a „nők gazdasági függetlenségének” tétele), illetve minél kvalifikáltabb egy férfi, annál nagyobb eséllyel házasodik meg (a „kenyérkereső férfi–háztartásbeli nő” koncepciója). A történeti időszakokénti vizsgálat viszont ezen minta néminemű módosulását jelzi. Ezek szerint tovább nő a kvalifikált férfiak előnye a házassági piacon, a nők esetében az iskolázottak házasságkötési hátránya viszont valamelyest csökkent az utóbbi két évtizedben. Mindezek a tendenciák azt jelzik, hogy a házassági piacon fokozatosan felértékelődik az iskolázottság mint a potenciális partnerek kulturális értékeit, jelenlegi munkapiaci, kereseti lehetőségeit és a jövőbeni karrierkilátásait meghatározó faktor.

TÁRGYSZÓ: Első házasságkötések. Élettörténeti elemzés.

Az elmúlt harminc évben folyamatosan csökkentek a házasságkötési arányszámok és fokozatosan nőtt a házasságkötési életkor. A hetvenes években még a hajadonok 14-15 százaléka tizennyolcadik életévének betöltése előtt férjhez ment, 40 százaléka húszéves koráig megházasodott. A kilencvenes évek első felének házasodási szokásai szerint viszont a nőknek alig több mint 4-5 százaléka kötött házasságot tizennyolc éves koruk alatt, és mindössze 18-20 százaléuk házasodott meg húszéves koráig. Ezzel párhuzamosan emelkedett a házasságkötési életkor: 1998-ban a férfiak első házasságkötési átlagos életkora 26,4 év volt, a nőké pedig 23,8 év.

A házasodási magatartásban bekövetkezett változások nemcsak Magyarországra jellemzők, hanem a nyugat-európai és észak-amerikai országok legtöbbszörére is. Éppen ezért, a témával foglalkozó nemzetközi szakirodalom megpróbált valamiféle magyarázatot ta

lálni az említett jelenségekre. Alapvetően kétféle válaszlehetőség született: az egyik a „nők gazdasági függetlensége” tézisként terjedt el, a másik a „jövedelmi küszöb” hipotézisként ismert, és a férfiak oldaláról közelít a problémához. Az előbbi esetben a házassági kedv visszaesésének legfőbb okaként a nők fokozódó egzisztenciális önállóságát vagy legalábbis ennek lehetőségét jelölik meg, ami az egyre magasabb szintű iskolai végzettségük, kiterjedő munkaerő-piaci szerepvállalásuk, javuló foglalkozási helyzetük következménye. Ez az érvelés nagyjából *G. S. Becker* (1974, 1981) házassággal foglalkozó elméletéből következik, amely szerint a leghatékonyabban azok a párok kapcsolatok funkcionálnak, amelyben a házastársak jól meghatározott munkamegosztása érvényesül (kenyérkereső férfi és a háztartás menedzselésével foglalkozó nő). Az empirikus vizsgálatok eredményei viszont inkább elutasítják mintsem megerősítik ezt a tézist. A nők gazdasági–egzisztenciális függetlenségének az egyik legjobb indikátora az iskolai végzettség: minél kvalifikáltabb valaki, annál kedvezőbb munkaerő-piaci státusra számíthat. Az iskolázottság és a házassági hajlandóság közötti összefüggés azonban inkább pozitívnak mutatkozott a különböző nyugat-európai és észak-amerikai elemzésekben. Hasonlóan a nők munkaerő-piaci részvételéhez és keresetéhez: minél iskolázottabb egy nő, minél jobb foglalkozási pozíciót tölt be, minél jobban keres, annál nagyobb valószínűséggel házasodik meg (*Cherlin*, 1980; *Goldscheider és White*, 1986; *Oppenheimer, Blossfeld és Wackerow*, 1995). Vagyis, meglehetősen kevés empirikus bizonyítékát találjuk annak, hogy a nők növekvő egzisztenciális önállósága lenne felelős a házassági kedv visszaeséséért, a házassági életkor felfelé kúszásáért.

Oppenheimer (1988, 1994, 1995, 1997) más érvelést javasol. Szerinte, a nők növekvő iskolai végzettségüknek, kiterjedő munkaerő-piaci szerepvállalásuknak következtében egyre vonzóbbá válnak mint potenciális házastársak, hiszen egyre magasabb és egyre jobban fizetett foglalkozási pozíciók betöltésére válnak alkalmassá, ily módon is növelve a család anyagi bázisát. Ebből következően, a házassági piacon jelen levő férfiaknak az az érdekük, hogy minél kvalifikáltabb, minél jobb munkapiaci kilátásokkal rendelkező feleséget találjanak maguknak. Ugyanakkor, a jól képzett nők szempontjából is a házasság a legjobb megoldás, hiszen ők is ezen a módon növelhetik tovább saját jólétüket. Ebben az értelmezési keretben a kvalifikálatlan, sok esetben elhelyezkedni sem tudó, kedvezőtlen foglalkozási kilátásokkal rendelkező nők járnak a legrosszabbul, hiszen ők azok, akik szinte semmilyen jelét nem tudják felmutatni jövőbeni karrierlehetőségeiknek.

Oppenheimer, Kalmijn és Lim (1997) a házassági hajlandósággal foglalkozó szakirodalom egy újabb gyengéjére hívja fel a figyelmet, amikor arra utal, hogy – a nőké mellett – szükséges elemezni a férfiak párválasztási döntéseit is, mivel a partnerszelekciós minták okairól csak akkor kaphatunk komplex képet, ha mindkét fél házassági hajlandóságát vizsgáljuk. Természetesen, mindez nem jelenti azt, hogy az elmúlt időszakban egyetlen kutatás sem irányult a férfiak párválasztási mechanizmusaira. Az eddigi vizsgálatok szerint a férfiak iskolázottsági, munkaerő-piaci jellemzői lényegesen befolyásolják a házassági viszonyok alakulását. A kvalifikált, kedvező foglalkozási pozícióban levő férfi nagyobb valószínűséggel házasodik meg, mint kedvezőtlenebb státusban levő társa (*Goldscheider és White*, 1986; *South és Lloyd*, 1992; *Quin és Preston*, 1993; *Lloyd és South*, 1996). Ezen túlmenően, a férfiak gazdasági erőforrásai a nők házassági hajlandóságát és házassági időzítését is befolyásolják: ösztönzik vagy gátolják. A *Lichter* és társai (1992) által végzett kutatás szerint a nők nagyobb valószínűséggel házasodnak meg

azokon a földrajzi területeken, ahol több, gazdasági értelemben aktív és a szegénységi küszöb feletti jövedelemmel rendelkező házasodási korú férfi él. Ezek a kutatási eredmények persze nem meglepők a házasodással foglalkozó klasszikus szakirodalmak (*Becker*, 1981) tükrében, amelyek szintén úgy érvelnek, hogy a férfiak feladata megteremteni a család egzisztenciális alapját, amit legsikeresebben a kvalifikált, kedvező jövedelmi státusban dolgozó férfiek tehetnek meg. Ugyanakkor, a klasszikus irodalom a házasulandó férfiak gazdasági potenciáljának a házasságkötési valószínűségekre gyakorolt hatását nem a felnőtté válási folyamat részeként vizsgálja. Ebből következően, nem kapcsolják össze az iskolai, a munkaerő-piaci karriert a párválasztás folyamatával. Pedig – ahogyan *Oppenheimer* (1994) hangsúlyozza – az iskola elhagyása utáni munkába állás, a többé-kevésbé végleges foglalkozási karrierút megtalálása egy elhúzódó folyamat lehet, amelynek a hosszát erősen befolyásolhatják olyan kontextuális tényezők mint a gazdaság és a társadalom általános állapota. Egy olyan történeti időszakban, amikor a gazdaság bőven teremt munkalehetőségeket, viszonylag könnyű a karrierkezdés, amiből az következik, hogy a házasodási életkorban levő férfiak – és tegyük hozzá, nők is – hamarabb eljutnak abba az életszakaszba, amelyben egyrészt, biztosabb képet tudnak adni saját erőforrásaikról, másrészt, biztosabban tudnak ítélni potenciális partnerük jövőbeni karrierkilátásairól. Vagyis, ebben a megközelítésben visszaesik a házasodási hajlandóság azokban a történeti periódusokban, amelyekben a külső gazdasági adottságok nem teszik lehetővé a viszonylag gyors és biztos karrierkezdést. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek a házasodások teljes egészében elmaradnak, inkább csak azt, hogy az életpálya egy későbbi szakaszára tolódnak.

Tanulmányunkban a hajadon nők és a nőtlen férfiak házasodási hajlandóságának alakulását vizsgáljuk, egyrészt az egyéni életútban, másrészt, a különböző történeti periódusokban. A házasságkötést a felnőtté válási folyamat részeként elemezzük, és – többek között – arra vagyunk kíváncsiak, hogy az iskola elhagyása, a munkába állás, a foglalkozási karrierút megtalálása, milyen mértékben és irányban befolyásolja a párválasztási mechanizmust. Ezek a mechanizmusok azonban különbözők lehetnek aszerint, hogy milyen gazdasági-társadalmi körülményekbe ágyazottan történnek, ezért vizsgálatunk során fokozott hangsúlyt fektetünk az ezen hatásokat megjelenítő kontextuális tényezők kiszűrésére.

A HÁZASODÁSI VISELKEDÉS LEHETSÉGES MAGYARÁZÓ TÉNYEZŐI ÉS AZOK HIPOTETIKUS HATÁSA

Elemzésünkben, a házasodási hajlandóság és időzítés okait kutatva, a magyarázó változók három csoportját különítjük el. Az első a származással, a második az iskolai karrierút különböző elemeivel (az iskolába járás ténye, az oktatásból való kikerülés óta eltelt idő, a végzettségi szint), a harmadik a munkaerő-piaci státussal (munkapiaci tapasztalat, foglalkozási helyzet) kapcsolatos. Mindezen kívül – a gazdasági, társadalmi változások figyelemmel kísérése érdekében vizsgálatunkban koncentrálnunk az aktuális történeti periódusok hatására is. Elemzésünkben szerepeltetjük az életkort is mint a házassági viselkedés egyik legtermészetesebb meghatározóját. Úgy hisszük, ezekkel a magyarázó tényezőkkel sikerül megragadnunk a párválasztás legfontosabb dimenzióit, a kulturális értékeket, az egyéni gazdasági státust, a jövőbeni karrierkilátásokat, egyszerűen, a tartós partnerkapcsolatra való érettséget.

A házasságkötés történeti kontextusa

Minden eddigi, a családalapítás életútbeli időzítésével kapcsolatos kutatás alapvető megállapítása volt, hogy a házasságkötés életkor szerinti eloszlása egy fordított U-görbét követ (*Blossfeld*, 1995), vagyis bizonyos életkorig dinamikusan emelkedik a házassági gyakoriság, majd maximumát elérve, folyamatosan visszaesik. A házasságkötés ezen univerzális életkori trendje mellett nyilvánvaló, hogy a különböző országokban a görbék az egyének más és más életkorában érik el maximális értéküket, és ez az életkor a férfiaknál és a nőknél is különböző. *Hajnal* (1965) híres összehasonlító történeti tanulmányában alapvetően kétféle házassági mintát különböztetett meg: az európai és a nem európai. A házasságkötések hosszú távú alakulását tekintve Magyarország egészen a hetvenes évek végéig a nem európai típusba tartozott. A hetvenes évek második felében azonban először enyhén, majd a nyolcvanas évtized elejétől erőteljesen csökkenni kezdett a házasságkötések gyakorisága (*Csernákné*, 1992). Mindezzel párhuzamosan számottevő mértékben megemelkedett az első házasságkötési életkor is. Természetesen ezek a tendenciák nem csak Magyarországon, hanem a modern társadalmak mindegyikében jelentkeztek, arra késztetve a demográfusokat és a szociológusokat, hogy megpróbáljanak valamiféle magyarázatot találni a jelenségre.

Az első típusú magyarázat *közgazdaságtani* jellegű, és a nők egyre növekvő gazdasági–egzisztenciális függetlenségével érvel. A közgazdasági családelmélet szerint a házastársak között a különböző típusú „tudások”, javak, szolgáltatások cseréje zajlik, mégpedig az ún. komparatív előnyök–hátrányok mechanizmusán keresztül (*Becker*, 1974, 1981). A család közös célja az erőforrások és a javak lehető legtermékenyebb hasznosítása, a háztartás eredményes működése érdekében. Az elmélet szerint ez a különböző típusú munkáknak a házastársak közötti racionális megosztásával érhető el a leginkább. Ezen logikát követve, a családnak általában nagyobb előnye származik abból, ha a férj maximalizálja a munkaerő-piaci részvételéből adódó javak mennyiségét, azaz pénzkeresetét, s ezzel megfelelő anyagi támogatást nyújt a családnak; míg a háztartásnak általában nagyobb nyeresége adódik abból, ha a feleség maximalizálja a háztartási tevékenységéből származó javak, szolgáltatások mennyiségét (a háztartás „menedzselése”), s ezzel biztosítja a család kohézióját és stabilitását. Másként fogalmazva, a férfiak inkább anyagi tőkével, a nők inkább kulturális tőkével járulnak hozzá a család sikeres működéséhez, a „hasznossági függvény” maximalizálásához. Ebben az elméleti keretben viszont, a nők fokozódó munkaerő-piaci részvétele, emelkedő iskolai végzettségük, növekvő otthonosságuk a munka világában a házassági hajlandóság visszaeséséhez vezethet. Ez egyrészt abból adódik, hogy számukra a házasság egyre kevésbé jelent szükségyszerűséget, hiszen legtöbbjük már saját erőforrásaira támaszkodva is képes biztosítani megélhetését. Másrészt, a nők fokozódó karrierorientáltsága megsértheti a családi munkamegosztás egyensúlyi kereteit és ezen keresztül a háztartás hatékony működését, amiből viszont az következik, hogy a férfiaknak sem érdekük az ilyen típusú házasság. Mindez együtt a házassági magatartás megváltozását, a házasságkötések számának csökkenését eredményezi.

A második típusú magyarázat szintén a gazdasági fejlődésből, a *modernizációból* kiindulva próbálja megmagyarázni a házasságkötési hajlandóság visszaesését. *Lesthaeghe* (1983) szerint az általános gazdasági növekedés a jövedelmek, a keresetek gyors felfutását eredményezi, új munka- és karrierlehetőségeket teremt; mindez megváltoztatja az

egyének aspirációit, akik számára egyre inkább saját céljaik, önérdekük teljesítése lesz fontossá; ez viszont összetöri a hagyományos együttélési formákat és egyre kevésbé teszi vonzóvá a tradicionális értelemben vett családot. A változásoknak ez a típusú spirálja, természetesen, időben elnyújtva valósul meg. Az értékekben, a gondolkodásmódban, a kulturális mintákban bekövetkezett változások a szocializáción keresztül öröklődnek át a következő nemzedékre, akik ezekre a változásokra demográfiai magatartásuk megváltoztatásával – többek között házasságkötési kedvük visszafogásával – válaszolhatnak.

A származás

A családi háttér nyilvánvalóan befolyásolja a fiatalok házasodási hajlandóságát. A származás és a házasságkötés közötti kapcsolatot *Haller* (1981) alapvetően három komponens eredőjének tekinti. Az első komponens az egyének házassággal kapcsolatos attitűdjével, várakozásaival kapcsolatos, amelyek lényegesen befolyásolják a nőknek, illetve a férfiaknak azon vélekedését, hogy mikor érzik magukat házasságra érettnek. A második komponens a származást mint gazdasági–társadalmi erőforrást veszi figyelembe. Nyilvánvaló, hogy a szülői család jövedelmi, anyagi helyzete, gazdasági stratégiái, kulturális értékei növelhetik, illetve csökkenthetik valakinek mint lehetséges házastárnak az értékét. A harmadik tényező magával a párválasztási folyamattal függ össze. Itt azokat a származás-specifikus különbségeket kell kiemelnünk, amelyek befolyásolják a férfiak és nők iskolai és foglalkozási karrierút-választásait, ezzel strukturálva az egyéni életutat és a házassági „piacot”.

Magától értetődő, hogy a családalapítás előtt állók olyan értékeket, normákat, beállítódásokat hoznak magukkal otthonról, amelyek vagy természetessé, kívánalomná teszik a bizonyos életkor feletti házasságkötést, vagy éppen ellenkezőleg, megengedik a házasságok elmaradását, esetleg az alternatív együttélési formák – élettársi kapcsolatok, az együttélés nélküli kapcsolatok (Living Apart Together – LAT) – választását. Az is elképzelhető, hogy a környezet – a település, a szomszédság, a rokonság, a szűkebb értelemben vett család – részéről nemhogy kívánalomként, de elvárásként jelenik meg a partnerkapcsolatok „legalizálása”. Az is feltételezhető, hogy az „együtt járási”, udvarlási periódus hosszát lényegesen befolyásolja a származás. A falvakban élő, alacsonyabb iskolai végzettségű szülők fiainak, lányainak megismerkedésük után valószínűleg hamarabb meg kell házasodniuk, mint a magasabb társadalmi státusú családokból származóknak. Az esetek egy részében ez az ún. sodródásos házasságokhoz vezethet, amikor is a kívülről érkező társadalmi nyomás akkor is kikényszeríti a házasságkötést, ha a párválasztás nem egészen megalapozott, ha a fiatalok preferenciái, elképzelései időközben esetleg megváltoztak. Összefoglalóan: a származást a kulturális tőke, az értékrendszer egyik indikátorának tekintve azt várhatjuk, hogy az alacsonyabb társadalmi státusú családokból származók, egyrészt, nagyobb valószínűséggel kötnek házasságot, mint a magasabb iskolai végzettségű szülők gyermekei; másrészt, náluk korábban is esik a családalapítás.

Részvétel az oktatásban, az iskolai végzettség

Az iskolarendszerben eltöltött idő a házasságkötés kontextusában kétféleképpen értelmezhető. Egyrészt, mint a tartós párkapcsolatra való éretlenség egyik indikátora, más

részt mint a humán tőkébe történő beruházás folyamata. Ahogyan a legtöbb eddigi kutatás – (Waite és Spitze 1981; Marini 1978, 1985; Blossfeld és Huinink 1991; Cooney és Hogan 1991; Róbert és Blossfeld 1995) –, úgy mi is azt feltételezzük, hogy az oktatási rendszerben való részvétel negatív hatással van a férfiak és a nők házassági valószínűségére. Ugyanakkor azt is feltételezzük, hogy ez a hatás a különböző iskolai fokozatok esetében eltérő. A magasabb szintű iskolák, különösen a főiskolák és az egyetemek mint a hatékony lokális házassági piacok legjobb példái funkcionálnak a legtöbb nyugat-európai és észak-amerikai országban (Mare, 1991). A felsőoktatási intézményeknek ez a szerepe több dimenzió mentén is megragadható. Az egyetemekre, főiskolákra járó diákok származási, aspirációs, értékválasztási szempontból általában meglehetősen homogén csoportot alkotnak, hiszen egy többlépcsős iskolai szelekciós mechanizmust végigjárva jutottak el a felsőoktatás szintjére. Ebből következően, nagy valószínűséggel, párválasztási elképzeléseik, a házasság intézményéhez fűződő viszonyuk is hasonló. Ezen túlmenően, az egyetemek és a főiskolák összegyűjtik a többé-kevésbé hasonló karrierkilátásokkal rendelkező férfiakat és nőket azáltal, hogy egy adott diplomával való rendelkezésből nagyjából kiszámíthatók a jövőbeni munkapiaci, foglalkozási, jövedelmi életutak. Mindez egy olyan életszakaszban történik, amely a párválasztás, a házasságkötés szempontjából a leginkább meghatározó. Hipotézisünk szerint az iskolába járás gátolja a házasságkötési hajlandóságot, de ez a visszafogó hatás az oktatási hierarchia tetején kevésbé érvényesül. Nyilvánvalóan az a tény, hogy az elmúlt évtizedekben jelentősen megemelkedett az iskolában eltöltött életszakasz hossza, lényegesen befolyásolta, befolyásolja a családformálódást az iparosodott országok mindegyikében, így Magyarországon is. Minél több időt töltenek a fiatalok az iskolapadban, annál inkább kitolódik az első házasságkötésük időpontja.

Az iskolázottság házassági viselkedést befolyásoló szerepe háromféle dimenzióban is vizsgálható. A végzettség egyfelől megjelenít bizonyos mennyiségű kulturális tőkét, másfelől az aktuális munkaerő-piaci lehetőségeknek az egyik legjobb indikátora, harmadrészt a jövőbeni foglalkozási karrierkilátások előrejelzője. Az első esetben nyilvánvalóan arról van szó, hogy az iskolázottság magában hordozza azokat az értékeket, normákat, kulturális beállítódásokat, amelyek – többek között – a házassági magatartásban is érvényesülnek. Elképzelhető, hogy a magasabb iskolázottság egy liberálisabb házassági praxissal kapcsolódik össze, abban az értelemben, hogy az iskolázottabbak egyrészt könnyebben szabadulnak meg a házasságra ösztönző társadalmi nyomástól, másrészt hamarabb választják az alternatív együttélési formákat. Ebben az értelmezési keretben a végzettség és a házassági hajlandóság közötti negatív kapcsolat várható, vagyis, minél magasabb a fiatal férfi/nő iskolai végzettsége, annál valószínűbb a házasságkötés elmaradása, illetve elhalasztása.

Ha az iskolázottságot az aktuális munkaerő-piaci lehetőségek jelzőszámaként fogjuk fel, akkor kétféle hipotézissel élhetünk. Az első a klasszikus közgazdasági családelméleteknek felel meg. A magasabb kvalifikáció ugyanis a férfiak esetében a munkapiaci beágyazottság, a jobb foglalkozási státusz, ennél fogva a magasabb jövedelem megjelenítője; ebből következik a házasságkötési valószínűségre gyakorolt pozitív, ösztönző hatása. (A férfiak „dolga”, hogy biztosítsák a család egzisztenciális, anyagi alapját.) A nők esetében ezzel ellentétes várakozással számol az elmélet. Azaz, náluk a magasabb végzettség a házasságkötés ellen hat, hiszen a kvalifikáció által olyan erőforrásokhoz jutnak, amelyek

lehetővé teszik számukra az önálló boldogulást. Azonban lehetséges egy másik érvelés is. Eszerint, a nők munkaerő-piaci szerepvállalásának növekedésével, a kétkeresős családmodell általánossá válásával az iskolai végzettség a nők esetében is kezd a férfiakéhoz hasonló funkciót betölteni. Ez azt jelenti, hogy a magas iskolázottság egyre vonzóbbá teszi a nőket mint lehetséges partnereket, hiszen a képzettség a kedvező foglalkozási pozíciónak és az ebből következő kedvező jövedelmi helyzetnek a megjelenítője. Olyan időszakban, amikor a férj nagyon könnyen elvesztheti állását vagy rosszabb foglalkozási, kereseti státusba kerülhet, a család nem támaszkodhat egyetlen anyagi pillérre; ekkor szükség van a feleség aktív munkaerő-piaci szerepvállalására is, ami viszont sokkal könnyebben megvalósítható magasabb kvalifikáció esetén, mint „szegényesebb” iskolai végzettségénél.

Amennyiben az iskolázottságot a jövőbeni karrierlehetőségek indikátoraként értelmezzük, akkor szintén pozitív kapcsolat várható a kvalifikáció és a házassági hajlandóság között. A magasabb végzettség nemcsak egy adott időpontban, a házasságkötés körüli időszakban jeleníti meg a kedvező munkaerő-piaci lehetőségeket, hanem ez az együttélés későbbi periódusaira is vonatkozik. Azok az elemzések, amelyek a párok foglalkozási karriermobilitásával foglalkoznak, és azt vizsgálják, hogy a partnerek különböző erőforrásai, többek között iskolázottságuk, hogyan befolyásolják egymás munkaerő-piaci előrelépését, rendre arra az eredményre jutottak, hogy a kvalifikáció nemcsak a saját, de a házastárs foglalkozási sikerességére is ösztönző hatást gyakorol. Minél iskolázottabb a partner, annál valószínűbb az adott személy felfelé lépése a foglalkozási hierarchiában, függetlenül attól, hogy a férjről vagy a feleségről van-e szó (Bernasco, 1994). Ebből viszont az következik, hogy mind a férfiaknak, mind a nőknek az az érdekük, hogy minél iskolázottabb partnert találjanak maguknak; és – nyilvánvalóan – a képzettebb egyének „kapósabbak” lesznek a házassági piacon, könnyebben találnak maguknak társat.

A munkaerő-piaci beágyazottság

Ahogy azt már említettük, az iskolába járás szerepköre alapjaiban ellentétes a különböző családi szerepkörökkel. Ugyanez a megállapítás vonatkozhat a munkábalépés és a házasság időzítésének kapcsolatára is. A felnőtté válás kétségkívül egyik legfontosabb jele a munkaerő-piaci szerepvállalás, a többé-kevésbé stabil foglalkozási karrierút elindítása. A munkaerő-piaci beágyazódás azonban nemcsak azt a lépést jelenti, hogy valaki tanulóból munkavállaló vagy önálló vállalkozó lesz, inkább egyfajta folyamatot jelenít meg, amelynek során a fiatal, az esetek nagy részében, szakadozott, időleges munkaerő-piaci szereplések eredményeként jut el az első biztos foglalkozási pozíciójába. A munkába lépés és a házasságkötés közötti pozitív kapcsolat azonban az életkor előrehaladásával csökkenhet. Hogan (1978) eredményei szerint, fiatalabb korban elsősorban azok a férfiak és nők kötnek házasságot, akiknek már vannak munkapiaci tapasztalataik. Az életkor emelkedésével azonban – ahogyan a hajadonok és a nőtlenek egyre inkább közelednek a még elfogadhatónak vélt házasságkötési életkorhoz – fokozatosan növekszik a nem dolgozók között is a házasságkötési valószínűség. Ez valószínűleg azzal a társadalmi nyomással magyarázható, amely a házasság bizonyos életkor utáni be nem következését stigmának tartja és ennek megfelelően „bünteti”.

A munkába lépés tényén, illetve folyamatán kívül a házasodási hajlandóságot nyilvánvalóan befolyásolja az a foglalkozási pozíció is, amelyet a fiatal a partnerkeresési periódusban elfoglal. A házasodási döntések meghozatalakor a foglalkozási státus – hasonlóan az iskolázottsághoz – egyrészt a házasulandók éppen aktuális munkapiaci, jövedelmi potenciáljáról mond valamit; másrészt, a jövőbeni karrierkilátásokról tudósít. Ebből következően a házasodási hajlandóságban és a házasság időzítésében játszott szerepe az iskolai végzettségéhez hasonló. Ami az eddigi kutatások eredményeit illeti, a külföldi szakirodalomban jó néhány munkára lehet hivatkozni, amelyek szerint az egyének munkaerő-piaci részvétele, előnyös foglalkozási, jövedelmi státusa az esetek többségében ösztönzi is házasságkötési hajlandóságukat (*Cherlin*, 1980; *Goldscheider és Waite*, 1986; *Oppenheimer, Blossfeld és Wackerow*, 1995; *Sweeney*, 1997).

A HÁZASSÁGKÖTÉS IDŐZÍTÉSE AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN: AZ IDŐBELI VÁLTOZÁSOK

A különböző időszakokban születettek életútját végigkövetve azt vizsgáljuk, hogy az adott kohorsz tagjai bizonyos életkorok betöltéséig milyen arányban létesítettek partnerkapcsolatot. Elemzésünket csak az *első* házasságkötések vizsgálatára szűkítettük, amit az indokol, hogy a partnerszelekciós minták nagyon különbözők lehetnek aszerint, hogy hányadik házasságkötésről van szó (*Jacobs és Furstenberg*, 1986). Kutatásunkat a KSH 1983. és 1992. évi társadalmimobilitás-felvételének adatain véghezvük. Egy olyan adatállományt készítettünk, amely tartalmazza mindkét vizsgálat adat-tömegét oly módon, hogy csak azok a személyek szerepelnek az adatállományban, akik 1983-ban, illetve 1992-ben 70 évesnél fiatalabbak voltak (összességében 50 109 személy). Ily módon a legidősebb kohorsz, amelynek a házasodási viszonyait elemezni tudjuk 1914-ben született. Az 1. tábla arról informál, hogy a különböző születési kohorszok bizonyos életkorokat milyen történeti időszakban töltötték be (az ún. kohorsz – életkori – periódus hatás ábrázolása). A 2. tábla a nők és a férfiak házasságkötési profilját mutatja.

1. tábla

A születési kohorsz, az életkor és a történeti periódus összefüggése

Születési kohorsz	19	24	29	34	40
	évesen kötött házasságot				
1914–1923	1933–1942	1938–1947	1943–1952	1948–1957	1954–1963
1924–1933	1943–1952	1948–1957	1953–1962	1958–1967	1964–1973
1934–1943	1953–1962	1958–1967	1963–1972	1968–1977	1974–1983
1944–1953	1963–1972	1968–1977	1972–1982	1978–1987	1984–1992
1954–1963	1973–1982	1978–1987	1982–1992	–	–
1964–1973	1983–1992	–	–	–	–

A két nem közötti leglényegesebb különbség a házasságkötés időzítésére vonatkozik. Amíg az ötvenes évek második, illetve a hatvanas évek első felében született nők nyolc

van százaléka 24 éves koráig családot alapított, addig a férfiaknál ugyanez az arány alig haladja meg az ötven százalékot.

2. tábla

A házas nők és férfiak aránya különböző életkorokban születési kohorszok szerint (százalék)

Születési kohorsz	éves korig kötöttek házasságot				
	19	24	29	34	40
	Nők				
1914–1923	9	52	79	87	91
1924–1933	26	77	90	94	96
1934–1943	34	83	93	96	97
1944–1953	33	82	92	95	95
1954–1963	33	81	91	–	–
1964–1973	17	–	–	–	–
	Férfiak				
1914–1923	1	25	73	90	92
1924–1933	3	47	83	92	96
1934–1943	4	52	84	92	94
1944–1953	5	59	85	91	92
1954–1963	6	52	79	–	–
1964–1973	3	–	–	–	–

Figyelemre méltók az időbeli változások. A házasok aránya mind a férfiaknál, mind a nőknél és minden életkori szakaszban egy fordított U-görbe szerint alakul. Vagyis, az 1914–1923 között születetteknél a legalacsonyabb a valaha is családot alapítók aránya; majd ez az arányszám megemelkedik, hogy azután a fiatalabbaknál ismét visszaessen. Ez azt is jelenti, hogy a tipikus házasságkötési életkor először lejjebb tolódott, majd a legfiatalabb kohorszban ismét jelentősen megemelkedett. Ezt jól mutatják a következő arányszámok: az 1914–1923 között született nőknek csupán csak 9 százaléka kötötte meg első házasságát 19 éves koráig, az 1934–1943-ban születetteknél viszont ugyanez az arány már 34 százalékos volt; és hasonló nagyságú maradt az 1944–1953 és az 1954–1963-as kohorszokban is. Ezek a korcsoportok a szocialista időszakban – az ötvenes, hatvanas és a hetvenes években – érték el házassági életkorukat. Az általunk vizsgált legfiatalabb kohorsz viszont a nyolcvanas években érte el ezt az életkort, amikor már jelentkeztek a gazdasági visszaesés jelei, ami a házasságkötések elhalasztásában is megmutatkozik. Az időbeli változásokat megjelenítő fordított U-görbe még a 24 éves korukig családot alapítók esetében is tetten érhető; a későbbi életkori szakaszokban viszont már meglehetősen „ellaposodik”. A férfiak esetében a történeti változások az említettekkel megegyezők.

A HÁZASSÁGKÖTÉS IDŐZÍTÉSE AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN: A KÜLÖNBÖZŐ TÁRSADALMI JELLEMZŐK HATÁSA

Az előbbieken hivatkozott vizsgálatok retrospektív házasság-, iskola-, illetve foglalkozástörténeti adatai lehetővé teszik az egyének életpályájának végigkövetését azáltal,

hogy rögzítik minden egyes „esemény” idejét az élettörténetben. Mindez biztosítja, hogy az egyének házassági hajlandóságát és házasságkötésük időzítését egyéb „történeteik” tükrében, egy dinamikus elemzési keretben vizsgáljuk.

Magát a statisztikai elemzést egy speciális adatbázison, egy ún. *eseményorientált* (event-oriented) adatállományon végezzük. Ennek elkészítéséhez Blossfeld, Hamerle és Mayer (1989), illetve Blossfeld és Rohwer (1995) módszerét alkalmaztuk. Első lépésben a nőtlen–hajadon egyének iskola- és foglalkozástörténetét végigkövetve minden egyes, a kérdezettek élettörténetében előforduló iskolai (munkahelyi) periódust különálló epizódként vettünk figyelembe. Ezt követően, ezeket az epizódokat tovább bontottuk évekre, így az évek képezik az eseményorientált adatállományunk legkisebb megfigyelési egységét. Elemzésünket ily módon nem egy hagyományos adatbázison végeztük, ahol az adatállomány sorait a megkérdezett személyek, oszlopait pedig ezen személyek különböző jellemzői jelentik, hanem egy ún. *személy-periódus* (person-period) adatbázison, ahol egy megfigyelt személyhez több „sor” is tartozhat attól függően, hogy mennyi idő telt el az általános iskola elvégzése és a házasságkötés között. Például, tegyük fel, hogy valaki 1970-ben volt 14 éves – ezt az életkort tekintettük a házasságkötés lehetséges alsó határának –, és 20 éves korában házasodott meg. Ez a személy adatbázisunkban hét „sorral” szerepel, annak megfelelően, hogy 1970 – a „kockázati periódus” kezdete – és a megházasodás éve között hét év telt el. (Ezzel a módszerrel összességében a nők esetében 211 812, a férfiaknál 268 036 ún. epizódhoz jutunk.) Az ilyen típusú adatállomány – hasonlóan a személyi szintű adatbázisokhoz – szintén tartalmazza a megfigyelt személyek különböző paramétereit, de – a szokásos vizsgálatoktól eltérően – ezek a változók lehetnek statikusak (értékükben az idődimenziótól függetlenek), mint például a származás, vagy dinamikusak (az idődimenziótól függőek). Ez utóbbi változók értéke az egyének élettörténetében előrehaladva évről évre változhat (például munkaerő-piaci tapasztalat, az iskolázottság szintje, foglalkozási státus).

Ahogy a fentiekben már utaltunk rá, vizsgálatunkban a 70 évesnél fiatalabbakat szerepeltettük, akiket 14 éves korukban kezdtünk el megfigyelni, és mindaddig nyomon követtük életpályájukat, amíg 1. megházasodtak, vagy 2. nem házasodtak meg, de betöltötték 40. életévüket (ezen életkor után az első házasságkötési valószínűség alig-alig változik), vagy 3. nem érték el ezt az életkort, de a felvétel idejéig (1983-ig, illetve 1992-ig) hajadonok–nőtlenek maradtak.

Statisztikai elemzésünkben mindazokat a magyarázó változókat szerepeltettük, amelyekre az előzőkben hipotéziseinket megfogalmaztuk. A változók képzése és tartalma a következő.

	Statikus változók
Történeti periódus ^{a)}	9 kétértékű változó, amelyek az „1” értéket veszik fel az 1940–1944 közötti, az 1945–1949 közötti, az 1950–1954 közötti, az 1955–1959 közötti, az 1960–1964 közötti, az 1970–1974 közötti, az 1975–1979 közötti, az 1980–1984 közötti és az 1985–1992 közötti időszakban
Származás	Az apa iskolai végzettsége a kérdezett 14–18 éves korában az elvégzett osztályok számával mérve (ha ebben az életkori szakaszban hiányzott az apára vonatkozó információ, akkor azt az anya iskolázottságával helyettesítettük)

Dinamikus változók	
Életkor ^{b)}	11 kétértékű változó, amely az „1” értéket veszi fel, ha a kérdezett 14–15 éves, 16–17 éves, 18–19 éves, 22–23 éves, 24–25 éves, 26–27 éves, 28–29 éves, 30–31 éves, 32–33 éves, 34–35 éves, 36–40 éves
Az iskola befejezése óta eltelt idő ^{c)}	9 kétértékű változó, amely az „1” értéket veszi fel ha a nappali tagozatos képzés befejezése óta 1–2 év, 3–4 év, 5–6 év, 7–8 év, 9–10 év, 11–12 év, 13–14 év és 15–x év telt el
Iskolai végzettség I.	A kérdezett iskolai végzettsége az elvégzett osztályok számával kódolva
Iskolai végzettség II ^{d)}	A kérdezett iskolai végzettsége kategoriális változóval kódolva: 1. legfeljebb általános iskola, 2. szakmunkásképző, 3. középiskola, 4. főiskola, 5. egyetem
Munkaerő-piaci tapasztalat	100×az iskola elvégzése óta eltelt idő (években mérve) – a munkaerőpiacon eltöltött idő (években mérve)
Foglalkozási helyzet ^{e)}	Az ún. EGP-osztályozás (Erikson–Goldthorpe–Portocarrero – EGP): 1. felső szolgáltatói osztály, 2. alsó szolgáltatói osztály, 3. rutin szellemiek, 4. önálló vállalkozók, 5. szakmunkások, 6. szak-képzetlen munkások, rutin szolgáltatásiak
Házassági piac	A nem házas nők és a nem házas férfiak egymáshoz viszonyított aránya a fentebbi történeti periódusokban, meghatározott életkori csoportokban (14–19, 20–24, 25–29, 30–34, 35–39 évesek)

^{a)} Referencia kategória: az 1965 és 1969 közötti időszak.

^{b)} Referencia kategória: 20–21 évesek.

^{c)} Referencia: még tanul.

^{d)} Referencia: legfeljebb általános iskolát végzett.

^{e)} Referencia: nem dolgozik; az osztályozásról részleteket lásd: Bukodi, Fóti, Lakatos, Záhonyi (1999).

Vizsgálatunkban tehát, a házasságkötés bekövetkezésének időbeli lefutását elemezzük, amely a nem házas és a házas állapot közötti ún. átmenetráta definiálását jelenti. A hajadon nők és a nőtlen férfiak hajlandóságát elemezzük arra vonatkozóan, hogy 14. életévük betöltése után egy t időpontban megkössék első házasságukat (feltéve, hogy ezen időpontig ezt még nem tették meg). Természetesen, a házassági magatartás jó néhány, többek között a magyarázó változókat ismertető részben felsorolt tényező függvénye. Ezért, a jelenség életútbeli és időbeli felvázolása mellett, elengedhetetlen annak meghatározása, hogy az egyes magyarázó tényezők miként befolyásolják az események bekövetkezését leíró átmenetrátákat. Ennek meghatározásához egy speciális statisztikai módszerhez az ún. *diszkrét eseménytörténeti (discrete time event-history)* (Allison, 1982; Yamaguchi, 1991) elemzéshez folyamodtunk. Technikailag mindez egy logit elemzés végrehajtását jelenti, ahol függő változónk kétértékű: a „0” értékkel azt jelöljük, hogy a vizsgált személy egy adott t időpontig nem házasodott meg, az „1”-es érték pedig éppen ellenkezőleg, a házasságkötés tényét jeleníti meg.

A házasságkötési hajlandóság életpályán belüli alakulásának oksági elemzéséhez négy statisztikai modellt alakítottunk ki. Modellépítkezési stratégiánkat a 3. tábla mutatja be.

Elsőként a történeti periódust és a házassági piac összetételét megjelenítő változókat vontuk be az elemzésbe. Ezenkívül a származás és az iskolázottság hatását is szerepeltettük első modellünkben, mindkét jellemzőt az elvégzett osztályok számával mérve. Ezek után arra voltunk kíváncsiak, vajon az iskolázottság házassági magatartást befolyá

soló szerepe milyen mértékben változik végzettségi szintenként, ezért a következő modellünkben a képzettség mint kategoriális változó szerepelt. Harmadik lépésben a munkaerő-piaci beágyazottságot vontuk be mint a házasodási valószínűséget és időzítést befolyásoló lehetséges faktort. Végül, a negyedik modellben a foglalkozási helyzet hatását vizsgáltuk.

3. tábla

A statisztikai modellek felépítése

Magyarázó változó	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
Kontextuális és élettörténeti hatások	x	x	x	x
Származás	x	x	x	x
Iskolázottság (folytonos)	x			
Iskolázottság (kategoriális)		x	x	x
Munkaerő-piaci tapasztalat			x	
Foglalkozási helyzet				x

A történeti és az élettörténeti hatások

Statisztikai becsléseink bizonyították azt a jól ismert történeti trendet, amely szerint a házasságkötési valószínűség az elmúlt ötven évben először fokozatosan emelkedett, s ennek eredményeként a hetvenes években elérte maximumát, majd a nyolcvanas évek elejétől először lassabb, később gyorsabb ütemben csökkent (4. tábla). Ez az általános tendencia volt jellemző mindkét nem házasodási viszonyaira, azzal a különbséggel, hogy a férfiaknál a házasságkötési hajlandóság nyolcvanas évek eleji visszaesése jelentősebbnek bizonyult, mint a nőknél. Elképzelhető, hogy mindez azzal függ össze, hogy a nyolcvanas években kezdődő gazdasági nehézségek, majd a kilencvenes évek elején tetőző foglalkoztatási gondok, karrierkezdesi problémák elsősorban a férfiak házasodási esélyeit nehezítették.

4. tábla

A házasodási hajlandóság társadalmi meghatározottsága, az eseménytörténeti elemzés paraméterbecslései (1. modell)

Magyarázó változó	Nők	Férfiak
Időszak		
1940–1944	- 0,923***	- 0,942***
1945–1949	- 0,612***	- 0,549***
1950–1954	- 0,359***	- 0,286***
1955–1959	- 0,177***	- 0,218***
1960–1964	- 0,161***	- 0,147***
1965–1969 (referenciacsoport)	0,000	0,000
1970–1974	0,021	0,022
1975–1979	0,153***	- 0,079
1980–1984	- 0,024	- 0,375***
1985–1992	- 0,261***	- 0,489***
A házassági piac összetétele	0,431***	0,619***

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Magyarázó változó	Nők	Férfiak
Életkor		
14–15	- 3,952***	- 4,903***
16–17	- 1,852***	- 3,323***
18–19	- 0,655***	- 1,408***
20–21 (referenciacsoport)	0,000	0,000
22–23	0,075*	0,714***
24–25	0,012	1,230***
26–27	- 0,234***	1,272***
28–29	- 0,412***	1,028***
30–31	- 1,016***	0,724***
32–33	- 1,022***	0,487***
34–35	- 1,495***	0,083***
36–40	- 2,064***	- 0,383*
Az iskola befejezése óta eltelt idő iskolába jár (referenciacsoport)	0,000	0,000
1–2 év	1,062***	0,639***
3–4 év	1,111***	0,885***
5–6 év	1,182***	0,937***
7–8 év	1,089***	0,914***
9–10 év	1,012***	0,831***
11–12 év	1,000***	0,820***
13–14 év	–	0,808***
15–x év	–	0,792***
Az apa iskolai végzettsége	- 0,023***	- 0,004
Iskolázottság (osztályszám)	- 0,033***	0,028***
Konstans	- 1,435***	- 3,088***
-2 Log-likelihood	21 951,03	24 669,79
Szabadságfok	29	31
Esetszám	22 057	18 350
Az epizódok száma	211 812	268 036

* Szignifikancia: $p < 0.05$.** Szignifikancia: $p < 0.01$.*** Szignifikancia: $p < 0.001$.

Megjegyzés. A nők esetében az iskola befejezése óta eltelt idő változó, legutolsó kategóriája: 11 és több év.

A házassági viszonyok alakulását természetesen elsősorban a házasságkötési szándék határozza meg. Ugyanakkor, ez a szándék csak a házassági piacon realizálódhat, amelynek összetételét az szabja meg, hogy az adott időszakban milyen a különböző életkorú hajadon nők és nőtlen férfiak egymáshoz viszonyított aránya. Tegyük fel, hogy egy adott földrajzi helyen egy 28 éves férfi szeretne első ízben megházasodni, továbbá tételjük fel, hogy ez a férfi ugyanazon a településen keresi korban hozzá illő partnerét. Nyilvánvalóan csak akkor lehetséges a házasság, ha a szóban forgó férfi a helyi házassági piacon talál olyan, mondjuk, 25 és 30 év közötti nőt, aki hajadon. Ahhoz azonban, hogy a házasulandó férfinak legyenek választási lehetőségei, az szükséges, hogy minél több ilyen életkorú, nem házas nő legyen a házassági piacon. Egy nagyobb merítési bázisból nagyobb valószínűséggel találja meg az igazit, és nagyobb eséllyel köt házasságot. Ezt a logikát követtük statisztikai modelljeink felépítésekor is, amikor a házassági piac össze

tételét kifejező változót is szerepeltettük elemzésünkben. Az általunk használt mutató azonban annyiban egyszerűbb mint az előzőkben felvázolt helyzet, amennyiben nem településenként adja meg a különböző életkorú hajadon nők és nőtlen férfiak egymáshoz viszonyított arányát, hanem csak a teljes magyar népességre.

A házassági piac összetételét kifejező mutató házassági magatartást befolyásoló szerepe a vártnak megfelelő, vagyis adott történeti periódusban és adott életkorban, minél több ellenkező nemű nem házas személy „áll rendelkezésre”, annál nagyobb a házasságkötés valószínűsége (4. tábla). Statisztikai becsléseink szerint a férfiak családalapítási hajlandóságát némileg erősebben befolyásolják a házassági piac objektív sajátosságai; más szavakkal, ha számarányukat tekintve több megfelelő életkorú nő közül választhatnak, akkor nagyobb valószínűséggel kötik meg első házasságaikat. A nőknél az objektív feltételek kisebb szerepe feltehetően azzal (is) magyarázható, hogy esetükben nagyobb a házasság megkötésére irányuló társadalmi nyomás.

Ami a házasságkötés életkori lefutását illeti, eredményeink mindkét nem esetében harranggörbét jeleznek (4. tábla). Azaz, a családalapítási valószínűség egy bizonyos életkorig folyamatosan emelkedik, majd elkezdi csökkenni, és egy idő után alig-alig változik. A nemek közötti különbségek alapvetően két vonatkozásban jelentkeznek: egyrészt, a férfiaknál a fordított U-görbe későbbi életkorban (26–27 évesen, szemben a nők 22–23 évével) éri el a maximumát; másrészt, náluk a házasságkötési valószínűség ezen életkor elérése utáni visszaesése gyengébb, mint a nőknél. A férfiaknál az első házasságkötés ugyanis jóval nagyobb valószínűséggel tolódik ki a későbbi életszakaszokra, mint a nőknél.

Több vonatkozásban is figyelemre méltóak azok az eredmények, amelyek az iskola befejezése óta eltelt idő és a házasodás valószínűsége közötti összefüggésre utalnak. Statisztikai becsléseink azt jelzik, hogy az iskolába járás egyértelmű akadálya a családalapításnak mind a férfiaknál, mind a nőknél. Ugyanakkor, az oktatásból való kikerülés nem egyforma mértékben befolyásolja a két nem házasodási magatartását. Eredményeink szerint a házasságkötés a nőknél erősebben kapcsolódik az iskola elvégzéséhez, mint a férfiaknál; ezt bizonyítja, hogy náluk a házasodás „kockázata” az iskolai tanulmányok befejezése utáni minden – de leginkább az első két – évben magasabb, mint a férfiaknál. (Lásd a 4. táblát.)

A származás hatása

Az apa iskolázottságával operacionalizált származási háttér a nők házasságkötési magatartását negatívan befolyásolja, míg a férfiak házassági viselkedésére nem hat statisztikailag értékelhető mértékben. (Lásd a 4. tábla megfelelő sorát.) A hajadon nőknél az apa iskolai végzettségének egy osztályszámmal való emelkedése 2 százalékponttal csökkenti ($e^{-0.023} - 1$) a házasságkötés esélyét. Rosszabb családi háttér mellett ugyanis a nők nagyobb valószínűséggel házasodnak meg. A származásnak ez a negatív hatása több tényezőnek lehet a következménye. Következhet abból, hogy az alacsonyabb iskolázottságú apák leányai inkább a kisebb településeken, falvakban élnek, ahol, egyrészt, jóval nagyobb a házasodási életkorban levő nőkre gyakorolt társadalmi hatás, másrészt, a hajadon nők számára a házasságban való érvényesülésnek nincs igazán alternatívája. Egy másik lehetséges magyarázat szerint az iskolázottabb családi háttér inkább közvetít valamiféle „liberális” viszonyt a házassághoz, amely magába foglalja a házasságkötés elhalasztását éppúgy, mint a partnerkapcsolatok alternatív formáinak választását.

Az iskolázottság hatása

Az iskolai végzettség mind a férfiak, mind a nők házassági hajlandóságát szignifikánsan befolyásolja. Ez a hatás azonban ellentétes a két nemnél. A nőtlen férfiak esetében az elvégzett iskolai osztályok számának eggyel való emelkedése 3 százalékponttal ($e^{0.028} - 1$) növeli meg a házasságkötés valószínűségét, figyelembe véve a származás és a különböző történeti és élettörténeti változók hatását is. A nőknél az iskolázottságnak az előbbi módon mért hatása -3 százalékpont, azaz, a férfiakénak pontosan a fordítottja. (Lásd a 4. tábla megfelelő sorát.) Annak érdekében, hogy az iskolázottság szerepét alaposabban szemügyre vegyük, a következőkben egyrészt végzettségi szintenként vizsgáljuk meg a képzettség hatását a házassági hajlandóságra, másrészt a kvalifikáció és a házassági viselkedés közötti viszony időbeli változását is elemezzük oly módon, hogy statisztikai modellünket külön-külön futtatjuk le a különböző történeti periódusokra vonatkozóan.

A végzettségi szintek szerinti vizsgálódás figyelemre méltó adalékokkal szolgál az iskolázottság és a házassági hajlandóság közötti kapcsolat megértéséhez. Az előzőkből úgy tűnt, hogy a képzettség a nőknél monoton csökkenő, a férfiaknál pedig monoton növekvő hatást gyakorol a házasságkötési esélyekre. Amikor azonban az iskolázottságot iskolai szintenként operacionalizáljuk, kiderül, hogy ez a hatás nem lineáris jellegű sem a férfiaknál, sem a nőknél. (Lásd az 5. táblát.) A legfeljebb az általános iskolai végzettségűeket tekintve viszonyítási alapnak (referenciacsoport), a nők esetében a házasságkötés esélye az érettségizettekénél mutatkozik a legalacsonyabbnak. A diplomás nők házassági valószínűsége ugyan szintén kisebb, mint a képzetleneké, de nem annyival, mint a középiskolát végzettké. A szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők és a kvalifikálatlanok házassági hajlandóságában nincs szignifikáns különbség, legalábbis a nőknél. A férfiaknál a házasságkötés esélye – az érettségizettek kivételével – minden egyes iskolai szinten magasabb, mint a legfeljebb általános iskolai végzettségűeknél. Statisztikai becsléseink szerint az egyetemi diplomával rendelkező férfiak házasodnak meg a legnagyobb valószínűséggel.

Az iskolázottság és a házassági hajlandóság közötti kapcsolat időbeli alakulása a nők esetében egy U-görbével jellemezhető (6. tábla). Azoknál, akik a negyvenes évek első felében léptek házassági korbá, a családalapítás valószínűségét nem befolyásolta szignifikáns módon a képzettség. Az ötvenes, de különösen a hatvanas évtizedben azonban megnövekedett a nők iskolai végzettségének a szerepe, mégpedig oly módon, hogy a kevésbé iskolázottak nagyobb eséllyel házasodtak meg, mint kvalifikáltabb társaik. Ez a tendencia jellemezte még a hetvenes éveket is. A nyolcvanas évtized elejétől viszont visszaállt a negyvenes évekre jellemző állapot: az iskolázottság többé nem bizonyult a házassági hajlandóság lényeges befolyásoló tényezőjének, legalábbis a nőknél. A férfiaknál viszont a képzettség és a családalapítás valószínűsége közötti kapcsolat épphogy a nyolcvanas-kilencvenes évtizedben volt a legerősebb: ma már minél iskolázottabb a házassági korbá lépő férfi, annál nagyobb eséllyel házasodik meg negyvenedik életévének betöltése előtt. Paraméterbecsléseink ugyan nem jeleznek teljesen lineáris növekvő trendet a férfiak kvalifikációja és a házasságuk valószínűsége közötti kapcsolat szorosságában, azonban azt mindenképpen mutatják, hogy az emberi tőke egyre nagyobb szerephez jut a párválasztásban.

5. tábla

*A házassági hajlandóság társadalmi meghatározottsága,
az eseménytörténeti elemzés paraméterbecslései (2. modell)*

Magyarázó változó	Nők	Férfiak
Időszak		
1940–1944	- 0,936***	- 0,947***
1945–1949	- 0,627***	- 0,550***
1950–1954	- 0,375***	- 0,286***
1955–1959	- 0,188***	- 0,219***
1960–1964	- 0,166***	- 0,146***
1965–1969 (referenciacsoport)	0,000	0,000
1970–1974	0,023	0,021
1975–1979	0,151***	- 0,081
1980–1984	- 0,033	- 0,377***
1985–1992	- 0,272***	- 0,493***
A házassági piac összetétele	0,401***	0,617***
Életkor		
14–15	- 3,983***	- 4,882***
16–17	- 1,874***	- 3,308***
18–19	- 0,663***	- 1,405***
20–21 (referenciacsoport)	0,000	0,000
22–23	0,086*	0,715***
24–25	- 0,025	1,231***
26–27	- 0,224***	1,272***
28–29	- 0,403***	1,029***
30–31	- 0,996***	0,725***
32–33	- 1,004***	0,486***
34–35	- 1,471***	0,083*
36–40	- 2,039***	- 0,383***
Az iskola befejezése óta eltelt idő iskolába jár (referenciacsoport)	0,000	0,000
1–2 év	1,058***	0,657***
3–4 év	1,069***	0,909***
5–6 év	1,157***	0,959***
7–8 év	1,306***	0,933***
9–10 év	1,112***	0,926***
11–12 év	0,942***	0,862***
13–14 év	–	0,854***
15–x év	–	0,811***
A szülők iskolai végzettsége	- 0,021***	- 0,002
Iskolázottság (osztályszám)	–	–
Iskolázottság (kategória)		
általános iskola(referenciacsoport)	0,000	0,000
szakmunkásképző	- 0,045	0,108***
középiskola	- 0,315***	0,017
főiskola	- 0,224***	0,280***
egyetem	- 0,171*	0,329***
Konstans	- 1,649***	- 2,891***
-2 Log-likelihood	22 076,33	24 705,39
Szabadságfok	32	34
Esetszám	22 057	18 350
Az epizódok száma	211 812	268 036

* Szignifikancia: $p < 0.05$.** Szignifikancia: $p < 0.01$.*** Szignifikancia: $p < 0.001$.

Megjegyzés. A nők esetében az iskola befejezése óta eltelt idő változó, legutolsó kategóriája: 11 és több év.

6. tábla

Az iskolázottság hatása a házassági esélyekre, történeti időszakonként

Történeti időszak	Nők	Férfiak
1940–1949	- 0,024	0,023
1950–1959	- 0,027**	0,006
1960–1969	- 0,044***	0,014
1970–1979	- 0,038*	0,051***
1980–1992	- 0,026	0,064***

* Szignifikancia: $p < 0.05$.** Szignifikancia: $p < 0.01$.*** Szignifikancia: $p < 0.001$.*Megjegyzés.* Az 1. modell paraméterbecslései (csak az iskolai végzettség hatását megjelenítő becslést közöljük).*A munkaerő-piaci beágyazottság hatása*

A munkaerő-piaci jellemzők házassági viselkedést befolyásoló hatása jelentős mind a férfiaknál, mind a nőknél. Minél több időt töltött el valaki a munkaerőpiacon iskolai befejezése után, annál valószínűbb, hogy házasságot köt, a történeti időszakot, az életkort, az iskola befejezése óta eltelt időt, és az iskolai végzettséget is figyelembe véve. (Lásd a 7. táblát.) Az ily módon operacionalizált munkapiaci beágyazottság szerepe a férfiaknál lényegesebb, mint a nőknél. Ezt jelzi, hogy amíg az előbbi esetben a munkaerőpiacon eltöltött idő egy százalékos emelkedése két százalékponttal növeli meg a házasság esélyét ($e^{0.020}-1$), addig az utóbbi esetben ugyanez az arányszám csak fél százalékos. Mindez jól mutatja, hogy a férfiaknál a házassághoz jobban szükséges a munkaerő-piaci szerepvállalás, egy viszonylag stabil foglalkozási karrierút elindítása, mint a nőknél.

Ez esetben is lényegesek az időbeli változások. Ahhoz, hogy ezeket érzékeltetni tudjuk – ahogyan azt az iskolai végzettség esetében is tettük – az általunk vizsgált hosszú történeti időszakot tízéves szakaszokra bontottuk, és ezekre a szakaszokra külön-külön futtattuk le statisztikai modelljeinket (nevezetesen a 3. modellt).

7. tábla

A házassági hajlandóság társadalmi meghatározottsága és az eseménytörténeti elemzés paraméterbecslései (3. modell)

Magyarító változó	Nők	Férfiak
Időszak		
1940–1944	- 0,964***	- 0,944***
1945–1949	- 0,628***	- 0,521***
1950–1954	- 0,393***	- 0,271***
1955–1959	- 1,194***	- 0,192***
1960–1964	- 0,169***	- 0,127***
1965–1969 (referenciacsoport)	0,000	0,000
1970–1974	0,010	0,001
1975–1979	0,141***	- 0,095
1980–1984	- 0,046	- 0,399***
1985–1992	- 0,265***	- 0,503***

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Magyarázó változó	Nők	Férfiak
A házassági piac összetétele	0,422***	0,622***
Életkor		
14–15	- 3,909***	- 4,767***
16–17	- 1,837***	- 3,217***
18–19	- 0,652***	- 1,372***
20–21 (referenciacsoport)	0,000	0,000
22–23	0,076*	0,705***
24–25	0,003	1,233***
26–27	- 0,243***	1,257***
28–29	- 0,452***	0,988***
30–31	- 1,061***	0,665***
32–33	- 1,099***	0,410***
34–35	- 1,511***	0,034
36–40	- 2,031***	- 0,475***
Az iskola befejezése óta eltelt idő iskolába jár (referenciacsoport)	0,000	0,000
1–2 év	0,982***	0,318***
3–4 év	1,086***	0,582***
5–6 év	1,008***	0,652***
7–8 év	0,983***	0,635***
9–10 év	0,935***	0,608***
11–12 év	0,892***	0,579***
13–14 év	–	0,549***
15–x év	–	0,538***
A szülők iskolai végzettsége	- 0,022***	- 0,001
Iskolázottság (osztályszám)	–	–
Iskolázottság (kategória)		
általános iskola(referenciacsoport)	0,000	0,000
szakmunkásképző	- 0,060	0,081***
közéiskola	- 0,320***	0,023
főiskola	- 0,197***	0,280***
egyetem	- 0,165*	0,320***
Munkaerő-piaci tapasztalat	0,004***	0,020***
Konstans	- 1,646***	- 2,916***
-2 Log-likelihood	24 908,60	28 085,56
Szabadságfok	33	35
Esetszám	22 057	18 350
Az epizódok száma	211 812	268 036

* Szignifikancia: $p < 0.05$.** Szignifikancia: $p < 0.01$.*** Szignifikancia: $p < 0.001$.

Megjegyzés: A nők esetében az iskola befejezése óta eltelt idő változó, legutolsó kategóriája: 11 és több év.

A munkaerő-piaci tapasztalat hatását történeti metszetben a 8. tábla mutatja. Eredményeink ugyanazt a trendet jelzik mindkét nemnél: a munkapiaci tapasztalat házasságkötést ösztönző szerepe folyamatosan emelkedett az elmúlt évtizedekben. Részleteiben: amíg a negyvenes években az „otthonülő”, a háztartás „menedzselésére” készülő fiatal lányok nagyobb valószínűséggel találtak maguknak partnert, mint az állásban levők, addig az ötvenes évektől megváltozott a helyzet, felértékelődött a munkaerő-piaci beágya

zottság, és azok a nők jutottak előnyhöz a házassági piacon, akik állásban voltak. Munkaerő-piaci szerepvállalásuk igazi felértékelődése egyébként a nyolcvanas évektől érhető tetten. A férfiaknál mindig is elvárás volt a házasságkötés előtti munkavállalás – hiszen hagyományosan az ő feladatuk volt a család anyagi biztonságának megteremtése –, de munkapiaci beágyazottságuk szerepnövekedése igazán a hetvenes-nyolcvanas évektől figyelemre méltó.

8. tábla

*A munkaerő-piaci tapasztalat hatása a házassági esélyekre,
történeti időszakonként*

Történeti időszak	Nők	Férfiak
1940–1949	- 0,0001*	0,010**
1950–1959	0,001*	0,011***
1960–1969	0,003***	0,016***
1970–1979	0,003***	0,036***
1980–1992	0,005***	0,051***

* Szignifikancia: $p < 0.05$.

** Szignifikancia: $p < 0.01$.

*** Szignifikancia: $p < 0.001$.

Megjegyzés. A 3. modell paraméterbecslései (csak a munkaerő-piaci tapasztalat hatását megjelenítő becslést közöljük).

Az eddigiekben, munkaerő-piaci beágyazottságon azt az időintervallumot értettük, amelyet a kérdezettek iskoláik befejezése óta állásban, munkával töltöttek. A következőkben ezt megpróbáltuk tovább finomítani azzal, hogy figyelembe vettük a foglalkozási pozíció hatását is. Az így kapott eredményeinket a következőképpen foglalhatjuk össze: a nem dolgozókhoz viszonyítva a foglalkoztatottnak lényegesen jobb esélyük van a házasságra foglalkozási státusuktól függetlenül; ugyanakkor, jelentősek a foglalkozás szerinti differenciák is. Mind a férfiaknál, mind a nőknél, az önálló vállalkozóknál és a felső, illetve középvezetőknél, valamint a felsőszintű értelmiségieknél a legvalószínűbb a házasságkötés.

9. tábla

*A házassági hajlandóság társadalmi meghatározottsága,
az eseménytörténeti elemzés paraméterbecslései (4. modell)*

Magyarzó változó	Nők	Férfiak
Időszak		
1940–1944	- 0,911***	- 0,959***
1945–1949	- 0,571***	- 0,546***
1950–1954	- 0,352***	- 0,312***
1955–1959	- 0,162***	- 0,225***
1960–1964	- 0,158***	- 0,145***
1965–1969 (referenciacsoport)	0,000	0,000
1970–1974	0,005	0,012
1975–1979	0,136***	- 0,072
1980–1984	- 0,041	- 0,370***
1985–1992	- 0,364***	- 0,473***

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Magyarázó változó	Nők	Férfiak
A házassági piac összetétele	0,473***	0,618***
Életkor		
14–15	- 3,728***	- 4,579***
16–17	- 1,732***	- 3,147***
18–19	- 0,627***	- 1,379***
20–21 (referenciacsoport)	0,000	0,000
22–23	0,032	0,700***
24–25	- 0,069	1,217***
26–27	- 0,324***	1,243***
28–29	- 0,542***	0,976***
30–31	- 1,171***	0,663***
32–33	- 1,207***	0,408***
34–35	- 1,624***	0,029
36–40	- 2,145***	- 0,483***
Az iskola befejezése óta eltelt idő iskolába jár (referenciacsoport)	0,000	0,000
1–2 év	1,025***	0,298***
3–4 év	1,184***	0,549***
5–6 év	1,161***	0,613***
7–8 év	1,149***	0,574***
9–10 év	1,119***	0,555***
11–12 év	1,020***	0,511***
13–14 év	–	0,503***
15–x év	–	0,454***
A szülők iskolai végzettsége	- 0,026***	- 0,001
Iskolázottság (osztályszám)	–	–
Iskolázottság (kategória)		
általános iskola(referenciacsoport)	0,000	0,000
szakmunkásképző	- 0,069	0,106***
közéiskola	- 0,328***	0,004
főiskola	- 0,225***	0,142***
egyetem	- 0,162*	0,197***
Munkaerő-piaci tapasztalat	–	–
Foglalkozási helyzet		
nem dolgozik (referenciacsoport)	0,000	0,000
felső szolgáltatói osztály	0,391***	1,037***
alsó szolgáltatói osztály	0,185***	0,843***
rutin szellemiek	0,181***	0,765***
önálló vállalkozók	0,499***	1,115***
szakmunkások	0,289***	0,658***
szakképzetlen munkások	0,291***	0,635***
Konstans	- 1,771***	- 3,205***
-2 Log-likelihood	22 251,598	25 179,63
Szabadságfok	37	40
Esetszám	22 057	18 350
Az epizódok száma	211 812	268 036

* Szignifikancia: $p < 0.05$.** Szignifikancia: $p < 0.01$.*** Szignifikancia: $p < 0.001$.

Megjegyzés. A nők esetében az iskola befejezése óta eltelt idő változó, legutolsó kategóriája: 11 és több év.

Ebből a szempontból a másik oldalon a nőknél az alsószintű értelmiségieket és a rutin szellemieket, a férfiaknál viszont a képzetlen munkásokat találjuk. Mindez azt jelzi, hogy a házassági piacon egyértelmű előnyük van a nagyobb kereseti potenciált, kedvező előrelépési lehetőségeket kínáló munkapiaci pozíciókban dolgozóknak a szerényebb állásokban tevékenykedőkhöz képest.

*

A tanulmány célja az volt, hogy a hajadonok és a nőtlenek különböző demográfiai, társadalmi jellemzőinek a tükrében vizsgálja a házasságkötések valószínűségét. Elemzési eszközként az ún. eseménytörténeti technikát alkalmaztam; a hipotézisek pedig a különböző közgazdasági és szociológiai családelméletekből származtak. A vizsgálat legfontosabb kutatási kérdése az, hogy milyen mértékben befolyásolják az első házasságkötés esélyét a fiatalok származási, képzettségi, foglalkozási erőforrásai, figyelembe véve a kontextuális és az élettörténeti tényezőket is.

Az eredményeket a következőképpen foglalhatjuk össze: az apa iskolai végzettségével mért származás csak a nők családformálódási valószínűségét befolyásolja, az iskolázott apák leányainál a házasságkötés esélye kisebb, mint a kedvezőtlenebb származásúaknál. Mindez azt jelzi, hogy a nők esetében a családi háttér közvetíti azokat a normákat, értékeket, amelyek vagy a kötelező házasságkötésekhez vezetnek (a kevésbé iskolázott szülők gyermekei esetében), vagy liberálisabb párválasztási praxist közvetítenek (a kvalifikált szülők leányainál). Az iskolázottság befolyásoló szerepe más a nőknél, mint a férfiaknál. Az előbbi esetben a kevésbé képzettek, míg az utóbbi esetben a magasabb iskolai végzettségűek házasságkötési esélyei a jobbak. Ezek az eredmények a tradicionális közgazdasági családelmélet hipotéziseit látszanak megerősíteni, amely szerint minél iskolázottabb egy nő, annál kisebb valószínűséggel fog megházasodni (a „nők gazdasági függetlenségének” tétele), illetve minél kvalifikáltabb egy férfi, annál nagyobb eséllyel házasodik meg (a „kenyérkereső férfi–háztartásbeli nő” koncepciója). A történeti időszakonkénti vizsgálat viszont ezen minta némi módosulását jelzi: a férfiak esetében – ha nem is teljesen lineárisan – tovább nő a kvalifikáltak előnye a házassági piacon. A nőkről ez ugyan nem mondható el, de statisztikai eredményeinkből annyi mindenképpen látszik, hogy az iskolázottak házasságkötési hátránya csökkent az elmúlt két évtizedben. Mindezek a tendenciák azt jelzik, hogy a házassági piacon fokozatosan felértékelődik az iskolázottság mint a potenciális partnerek kulturális értékeit, jelenlegi munkapiaci, kereseti lehetőségeit és a jövőbeni karrierkilátásait meghatározó tényező.

A házassági viselkedést lényegesen befolyásolják a munkaerő-piaci jellemzők is. Minél több időt tölt el valaki aktív munkával iskolái befejezése után, annál nagyobb valószínűséggel köti meg első házasságát életkorától függetlenül. Ez a hatás nagyobb a férfiaknál, mint a nőknél; ez magától értetődő, hiszen hagyományosan a férfiak feladata a család egzisztenciális háttérének a megteremtése. Ezen főhatás mellett azonban lényegesek az időbeli változásra utaló eredmények is. Ezek szerint a munkavállalás ma már a nőknél is a tartós partnerkapcsolat megteremtésének egyik fontos követelménye, amit az bizonyít, hogy az elmúlt évtizedekben – a nők életkorára, származására, iskolai végzettségére kontrollálva – a munkaerő-piaci tapasztalat egyre inkább megnöveli a házasságkötés esélyét. A stabil karrier, a munkapiaci beágyazottság családformálódást befolyásoló szerepére utal az is, hogy mind a nőknél, mind a férfiaknál a legkedvezőbb jövedelmi ki

látásokat nyújtó vállalkozó, felső és középszintű vezető, valamint felső szintű értelmiségi foglalkozásúak kötik meg legnagyobb valószínűséggel első házasságaikat a nem dolgozókhöz viszonyítva.

Tanulmányunkban csak a házasságkötések esélyét vizsgáltuk. Ugyanakkor közismert, hogy az elmúlt években Magyarországon éppúgy, mint az európai társadalmak legtöbbjében elterjedtek a partnerkapcsolatok különböző alternatívái, az élettársi kapcsolatok, a látogatáson alapuló együttélések. Ezen jelenségek tömegessé válása újabb kérdéseket vet fel: vajon a nem házas együttélések valóban alternatívái-e a házasságoknak abban az értelemben, hogy ugyanazok a motivációk, elkötelezettségek, célok, partnerválasztási szempontok mozgatják az ezen együttélési formát választókat, mint a házasságot kötőket. Az is elképzelhető, hogy az élettársi kapcsolatok inkább próbaházasságként funkcionálnak, amelyet azok a fiatalok preferálnak, akik nem biztosak választásukban, vagy akik a felnőtté válási folyamat – iskoláik befejezése, megfelelő képzettség megszerzése, munkavállalás – elején tartanak. A partnerkapcsolatok közötti választás ilyen „finomszerkezeti” vizsgálatára a jövőben mindenképpen szükség van.

IRODALOM

- ALLISON, P. D. (1982): Discrete-time methods for the analysis of event-histories. *Sociological Methodology*, 12. évf. 64–98. old.
- BECKER, G. S. (1974): A theory of marriage. In: SCHULTZ, T. W. (szerk.): *Economics of the family, marriage, children and human capital*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- BECKER, G. S. (1981): *A treatise on the family*. Cambridge, Mass. Harvard University Press.
- BERNASCO, W. (1994): *Coupled careers*. The effects of spouse's resources on success at work. Thesis Publishers, Amsterdam.
- BLOSSFELD, H. P. (szerk.) (1995): *The new role of women. Family formation in modern societies*. Westview Press, Boulder.
- BLOSSFELD, H. P. – HAMERLE, A. – MAYER, K. U. (1989): *Event history analysis: statistical theory and applications in the social sciences*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale.
- BLOSSFELD, H. P. – HUININK, J. (1991): Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. *American Journal of Sociology*, 97. évf. 143–168. old.
- BLOSSFELD, H. P. – ROHWER, G. (1995): *Techniques of event history modeling*. New approaches to causal analysis. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah, New Jersey.
- CHERLIN, A. (1980): Postponing marriage: The influence of young women's work expectations. *Journal of Marriage and the Family*, 42. évf. 355–365. old.
- COONEY, T. M. – HOGAN, D. (1991): Marriage in an institutionalized life course: First marriage among American men in the twentieth century. *Journal of Marriage and the Family*, 53. évf. 178–190. old.
- CSERNÁK J. (1992): Házasság és család: a demográfiai változások újabb irányvonalai és összefüggései. *Demográfia*, 35. évf. 1. sz. 87–112. old.
- GOLDSCHIEDER, F. K. – WAITE, L. J. (1986): Sex differences in the entry into marriage. *American Journal of Sociology*, 92. évf. 91–109. old.
- HAINAL, J. (1965): European marriage patterns in perspective. In: GLASS, D. V. – EVERSLEY, D. E. C. (szerk.): *Population in history*. E. Arnold, London, 101–143. old.
- HALLER, M. (1981): Marriage, women, and social stratification: a theoretical critique. *American Journal of Sociology*, 86. évf. 766–795. old.
- HOGAN, D. P. (1978): The effects of demographic factors, family background, and early job achievement on age at marriage. *Demography*, 14. évf. 161–176. old.
- LESTHAEGHE, R. (1983): A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review*, 3. sz. 411–435. old.
- LICHTER, D. T. – McLAUGHLIN, D. K. – LANDRY, D. J. (1992): Race and the retreat from marriage: A shortage of marriageable men? *American Sociological Review*, 57. évf. 781–799. old.
- LLOYD, K. M. – SOUTH, S. J. (1996): Contextual influences on young men's transition to first marriage. *Social Forces*, 74. évf. 1097–1119. old.
- MARE, R. (1991): Five decades of educational assortative mating. *American Sociological Review*, 56. évf. 15–32. old.
- MARINI, M. M. (1985): Determinants of the timing of adult role entry. *Social Science Research*, 14. évf. 309–350. old.
- OPPENHEIMER, V. K. (1988): A theory of marriage timing. *American Journal of Sociology*, 94. évf. 563–591. old.
- OPPENHEIMER, V. K. (1994): Women's rising employment and the future of the family in industrial societies. *Population and Development Review*, 20. évf. 293–342. old.
- OPPENHEIMER, V. K. (1995): The role of women's economic independence in marriage formation: A skeptic response to Annette Sorensen's remarks. In: BLOSSFELD, H. P. (szerk.): *Family formation in modern societies and the new role of women*. Westview Press, Boulder. 236–243. old.

- OPPENHEIMER, V. K. (1997): Women's employment and the gain to marriage: The specialization and trading model. *Annual Review of Sociology*, 23. évf. 431–453. old.
- OPPENHEIMER, V. K. – BLOSSFELD, H. P. – WACKEROW, A. (1995): New developments in family formation and women's improvement in educational attainment in the United States. In: BLOSSFELD, H. P. (szerk.): *Family formation in modern societies and the new role of women*. Westview Press, Boulder, 150–173. old.
- OPPENHEIMER, V. K. – KALMIJN, M. – LIM, N. (1997): Men's career development and marriage timing during a period of rising inequality. *Demography*, 34. évf. 311–330. old.
- QUIN, Z. – PRESTON, S. H. (1993): Changes in American marriage, 1972-87: Availability conditions and forces of attraction by age and education. *American Sociological Review*, 58. évf. 482–495. old.
- RÓBERT P. – BLOSSFELD, H. P. (1995): Hungary. In: BLOSSFELD, H. P. (szerk.): *The new role of women. Family formation in modern societies*. Westview Press, Boulder.
- SOUTH, S. J. – LLOYD, K. M. (1992): Marriage opportunities and family formation: Further implications of imbalanced sex ratios. *Journal of Marriage and the Family*, 54. évf. 440–451. old.
- SWEENEY, M. M. (1997): *Women, men, and changing families: The shifting economic foundations of marriage*. CDE Working Paper, University of Wisconsin-Madison.
- WAITE, L. J. – SPITZE, G. D. (1981): Young women's transition to marriage. *Demography*, 18. évf. 681–694. old.
- YAMAGUCHI, K. (1991): *Event history analysis*. Newbury Park, Sage.

SUMMARY

A discrete time hazards model is used to analyse the entry into first marriage among men and women. Using a life course approach, family background and current status characteristics are identified which affect the timing of family formation. Education appears to be the key factor influencing the propensity to enter into first marriage. However, the role of educational attainment in the family formation process is different for men and women. As far as males are concerned, the higher education increases their chance to enter into first partnership. For females the impact of schooling on the odds of getting married is negative. These results are in line with the expectation of the traditional specialization thesis. According to this approach, the wife's human capital investments reduce their likelihood of entering into marriage. The reason for it is that the better economic prospects may reduce wife's economic „necessity” for getting married and her need for relying on the husband for economic security.

A MAGYAR NONPROFIT SZEKTOR NEMZETKÖZI ÉS FUNKCIONÁLIS MEGKÖZELÍTÉSBN

SEBESTÉNY ISTVÁN

A nonprofit szektorra vonatkozó első, egyeztetett fogalomrendszert és megközelítést alkalmazó nemzetközi összehasonlító kutatásra csak a kilencvenes évek elején került sor. Ennek eredményeit alapul véve, a tanulmány megkísérel magyarázatot adni a nemzeti nonprofit szektorok közötti feltűnően nagy méretkülönbségek okaira, felvázolja a kelet-európai régióban tapasztalható jelenségeket, problémákat és kihívásokat (politikai és szabályozási környezet, identitás-tudat, legitimitáció, finanszírozás és hatékonyság, szektoron belüli együttműködés kialakítása). Külön kitér a szektor vizsgálatához szükséges statisztikai információk problémáira is. Kísérletet tesz a nonprofit szervezetek új, az eddig alkalmazott csoportosítási szempontokon túlmenő – de azok felhasználásával kialakított – több dimenziós, funkcionális osztályozási rendszerének kidolgozására, és ennek a nonprofit prizmának nevezett modellnek a hazai nonprofit szektor rövid leírására történő alkalmazására.

TÁRGYSZÓ: Nonprofit szektor. Nemzetközi összehasonlítás. Funkcionális osztályozási rendszer.

Az utóbbi évtizedekben bekövetkezett társadalmi–gazdasági változások nemcsak Magyarországon, hanem a világ más tájain is az állami szektor problémamegoldó képességébe vetett bizalom csökkenéséhez és a nonprofit szektor térnyeréséhez vezettek. Rendkívül kevés volt ugyanakkor a nonprofit szervezetek számára, tevékenységi szerkezetére, gazdasági erejére és gazdálkodási sajátosságaira vonatkozó ismeret, s így nehéz megmondani, hogy képesek-e ezek a szervezetek a növekvő igények kielégítésére.

A nonprofit szektor tudományos igényű vizsgálata a fejlett országokban már a hetvenes, nyolcvanas években elkezdődött, de az első nagyszabású, egyeztetett fogalomrendszert és megközelítést alkalmazó nemzetközi összehasonlító kutatásra csak a kilencvenes évek elején került sor. A Johns Hopkins University Institute for Policy Studies szervezésében megvalósított program az első szakaszban arra vállalkozott, hogy 12 országban¹ elemezze a nonprofit szektor szerepét, méreteit, szerkezetét és pénzügyeit. A felsorolt országok közül az első hétben sikerült részletes empirikus adatokat összegyűjteni. Az eredmények iránti érdeklődés és a publikációk² sikere a munka folytatására ösztönözte a ku

¹ Anglia, Franciaország, Japán, Magyarország, Németország, Olaszország, Egyesült Államok, Brazília, Egyiptom, Ghána, India, Thaiföld.

² Archambault (1996, 1997); Barbetta (1997); Kendall–Knapp (1996); Kuti (1996); Lundström–Wijkström (1997); Salamon–Anheier (1995, 1998); Yamamoto (1997).

atásokat. A nemzetközi összehasonlító programba az évtized második felében lebonyolított második szakaszban számos újabb ország³ kapcsolódott be. Az összegyűjtött adatok és az értelmezésük gazdagítása, elmélyítése érdekében készített esettanulmányok feldolgozása jelenleg is folyik. Az eredmények első (még nem teljes és számos előzetes adatot tartalmazó) összefoglalása 1998 novemberében (*Salamon–Anheier*; 1998), a javított és részletes országtanulmányokkal bővített változat 1999 szeptemberében jelent meg.⁴

E munkában nem a nemzetközi összehasonlító kutatás eredményeinek összefoglalása a célunk, hanem azok továbbgondolása. Salamon és Anheier megállapításait, valamint a külföldi nonprofit szektorokra vonatkozó – adatbázisba rendezett – empirikus információkat csupán kiindulópontnak használjuk. Arra teszünk kísérletet, hogy feltárjuk az egyes országok s azon belül is a kelet-európai régió nonprofit szektorai közötti különbségeket, s a statisztikai elemzés olyan új dimenzióit vázoljuk fel, amelyekkel az eddigieknél mélyebbre hatoló, a nonprofit jelenség természetét, összetettségét hívebben tükröző vizsgálatokat lehet végezni.

A tanulmány első része – a hagyományos statisztikai mutatók és a regressziós számítás eszköztárát felhasználva – arra keresi a választ, hogy mi magyarázza azokat a feltűnően nagy méretkülönbségeket, amelyeket a nemzetközi összehasonlító kutatás a nemzeti nonprofit szektorok között kimutatott. Ezt követi a kelet-európai régióban tapasztalható jelenségek és problémák – immár sokkal szerteágazóbb, korántsem csak statisztikai adatokra alapozott – áttekintése s a belőlük fakadó statisztikai kihívások megfogalmazása. Ezekre a kihívásokra keresi a választ a tanulmány második része, amely kísérletet tesz a nonprofit szervezetek új, funkcionális osztályozási rendszerének kidolgozására, az ennek nyomán kibontakozó statisztikai elemzési lehetőségek felvázolására és ezek alapján a hazai nonprofit szektor rövid leírására.

A MÉRET ÉS A SZERKEZET VILÁGMÉRETŰ ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A nemzetközi összehasonlító vizsgálat⁵ egyik legfontosabb megállapítása az, hogy a nonprofit szektor igen jelentős gazdasági erőt képvisel. Alkalmazottainak száma abban a 22 országban, amelyről részletes adatokkal rendelkezünk, 1995-ben elérte a 18,8 millió főt, s összességében a nem mezőgazdasági foglalkoztatottak számának 5, a szolgáltató ágazatokban alkalmazottak számának 9, az állami alkalmazottak számának pedig 30 százalékát tette ki.

Általánosságban elmondható, hogy a fejlett országok nonprofit szektora lényegesen erősebb, mint a fejlődő és a közép-európai országoké (Lásd az 1. táblát.) A nonprofit szervezetek alkalmazottainak a nem mezőgazdasági foglalkoztatottak számához viszo

³ Közülük 1999 nyaráig a következő országok végezték el a nonprofit szektorra vonatkozó legfontosabb statisztikai becsléseket: Anglia, Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Brazília, Cseh Köztársaság, Egyesült Államok, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Izrael, Japán, Kolumbia, Magyarország, Mexikó, Németország, Peru, Románia, Spanyolország, Szlovákia.

⁴ Az összefoglaló tanulmány javított és némileg továbbfejlesztett változata 1999 novemberében magyarul is megjelent (*Salamon–Anheier*; 1999).

⁵ A nemzetközi összehasonlító program a *Salamon és Anheier* (1992) által kialakított nonprofit definíciót használta, melynek értelmében a szektort alkotó szervezetek a következő öt közös vonással jellemezhetők: *a*) intézményesültség, *b*) szervezeti elkülönültség a kormányzattól, *c*) nem profitorientált működés, *d*) saját vezetőség, *e*) bizonyos fokú önkéntesség. A kutatási program további megszorítást is bevezetett: a vizsgált szervezetek köréből kizárta az egyházakat és a kifejezetten politikai szervezeteket.

nyitott aránya a fejlett világban több mint háromszor akkora, mint a latin-amerikai országokban, és a közép-európai országokénak hatszorosát is meghaladja (ezen belül a magyarországinak 5,2-szerese).

Az abszolút számok alapján az Egyesült Államoknak van a legnagyobb nonprofit szektora, de ha a nonprofit szektorban alkalmazottak számát az összes nem mezőgazdasági foglalkoztatotthoz viszonyítjuk, akkor azt figyelhetjük meg, hogy ez az arány több fejlett országban (Hollandia, Írország, Belgium, Izrael) magasabb, mint az Egyesült Államokban. A lényegesen különböző jogi hagyományok, kormányzati szervezetek és állami szerepvállalás hatására még a fejlett világon belül is igen nagyok az országok közötti eltérések, különösen akkor, ha nemcsak a nonprofit szektor méreteit, hanem a belső szerkezetét is szemügyre vesszük.

A nonprofit szektorban foglalkoztatottak nem egyenletesen oszlanak meg a különböző tevékenységi területek között. Éppen ellenkezőleg, a vizsgált országok összes alkalmazottainak több mint kétharmada a jóléti szolgáltatások három hagyományosnak számító ágazatában, az oktatás (30%), az egészségügy (20%) és a szociális ellátás (18%) területén koncentráldódik. A kulturális, sport- és szabadidős tevékenységekre szakosodott nonprofit szervezetek foglalkoztatják a munkavállalók 14, a szakmai és gazdasági (munkáltatói, munkavállalói) érdekképviseltek pedig további 7 százalékát. A többi területre az alkalmazottaknak mindössze 11 százaléka jut. (A megfelelő 1995. évi arányszámok Magyarországon a következők: oktatás 10, egészségügy 5, szociális ellátás 11, kultúra, sport, szabadidős tevékenységek 38, érdekképviseltek 16, egyéb nonprofit tevékenységek 20 százalék.)

A nonprofit szektor tevékenységi szerkezete országonként igen eltérő. A belső arányok alapján öt jellegzetes típust különböztethetünk meg (*Salamon et al*; 1999).

1. *Az oktatás túlsúlya.* Ide sorolható az európai országok közül Anglia, Belgium, Írország, az amerikai kontinensről Argentína, Brazília, Mexikó, Peru, végül Izrael. Tehát összesen nyolc ország, így a vizsgált országok több mint egyharmadának, öt latin-amerikai ország közül négynek a nonprofit szektorában – a fizetett alkalmazottak száma alapján – az oktatási szervezetek vannak túlsúlyban. A nyolc országban átlagosan az oktatás területén foglalkoztatják a nonprofit szektor munkavállalóinak 47 százalékát. Ez a rendkívül magas arány Angliában a Thatcher-korszakban alakult ki, amikor az állami felsőoktatási intézmények jelentős részét nonprofit szervezetté alakították. A többi ország esetében a magyarázatot az adja, hogy az oktatási rendszeren belül igen nagy a vallási kötődésű nonprofit intézmények súlya.

2. *Az egészségügy túlsúlya.* Ahogy az előbbi csoportban az oktatás, úgy uralja az egészségügy az Egyesült Államok, Japán és Hollandia nonprofit szektorát. Az egészségügyi nonprofit szervezetek által foglalkoztatott munkaerő a szektorban alkalmazottaknak 45 százalékát teszi ki. Ebben az tükröződik, hogy a három ország egészségügyi intézményeinek számottevő része nonprofit formában működik.

3. *A szociális szolgáltatások túlsúlya.* Ausztriában, Franciaországban, Németországban és Spanyolországban az előzőektől eltérő típusú nonprofit szektort találunk, amelyre a szociális szolgáltatások túlsúlya a jellemző. Ennek kialakulásában valószínűleg fontos szerepet játszottak az erős katolikus hagyományok, amelyek az oktatás területén – különböző okokból – az utóbbi években meggyengültek ugyan, de a jótékonságnak ezen a hagyományos területén jelenleg is éreztetik hatásukat. A nonprofit szektorban foglalkoztatottaknak – a négy ország átlagában – több mint 40 százaléka a szociális nonprofit szervezetek alkalmazásában áll.

4. *A kulturális, sport- és szabadidős tevékenységek túlsúlya.* Nagyon különbözik az előbbiektől az a tevékenységi szerkezet, amely a négy vizsgált közép-európai országot (Cseh Köztársaság, Magyarország, Románia, Szlovákia) jellemzi. Ezekben a kulturális, a sport- és a szabadidős tevékenységekre szakosodott szervezetek adnak munkát a nonprofit szektorokban foglalkoztatottak egyharmadának. A szabadidős tevékenységek túlsúlya egyértelműen az államszocialista időszak öröksége, amikor is – a hagyományos tűzoltó-egyesületektől eltekintve – egyesületek szinte kizárólag sport-, hobbi- és (kisebb részben) kulturális tevékenységekre szerveződhetek.

1. tábla

A nonprofit szektorban foglalkoztatottak megoszlása tevékenységi területek szerint, 1995

Ország	Kultúra, szabadidő	Oktatás	Egészségügy	Szociális ellátás	Környezet- és jog- védelem	Település- gazdaság- fejlesztés	Emberi jogok	Adomány- osztás	Nemzetközi kapcsolatok	Szakmai szervezetek	Egyéb	A nonprofit szektorban foglalkoztatottak	
												száma (fő)	aránya* (százalék)
	foglalkoztatottak megoszlása (százalék)												
Ausztria	8,4	8,9	11,6	64,0	0,4	-	4,5	-	0,8	1,4	-	143 637	4,46
Belgium	4,9	38,8	30,4	13,8	0,5	9,9	0,4	0,2	0,2	0,9	-	357 802	10,48
Finnország	14,2	25,0	23,0	17,8	1,0	2,4	8,7	0,0	0,3	7,2	0,3	62 848	2,96
Franciaország	12,1	20,7	15,5	39,7	1,0	5,5	1,9	0,0	1,8	1,8	-	959 821	4,90
Németország	5,4	11,7	30,6	38,8	0,8	6,1	1,6	0,4	0,7	3,9	-	1 440 850	4,93
Írország	6,0	53,7	27,6	4,5	0,9	4,3	0,4	0,1	0,3	2,2	-	118 664	11,54
Hollandia	3,5	28,0	42,1	19,3	1,0	2,6	0,6	0,4	0,6	2,0	-	647 297	12,49
Spanyolország	11,8	25,1	12,2	31,8	0,3	11,2	3,4	0,1	2,0	1,8	0,3	475 179	4,52
Egyesült Királyság	24,5	41,5	4,3	13,1	1,3	7,6	0,7	0,7	3,8	2,6	-	1 415 743	6,20
<i>Európai Unió átlaga**</i>	<i>10,1</i>	<i>28,2</i>	<i>21,9</i>	<i>27,0</i>	<i>0,8</i>	<i>6,2</i>	<i>2,5</i>	<i>0,2</i>	<i>1,2</i>	<i>2,6</i>	<i>0,3</i>	<i>5 621 841</i>	<i>6,94</i>
Ausztrália	16,4	23,3	18,6	20,1	0,5	10,8	3,2	0,1	0,2	4,3	2,6	402 574	7,24
Egyesült Államok	7,3	21,5	46,3	13,5	-	6,3	1,8	0,3	-	2,9	-	8 554 900	7,83
Izrael	5,9	50,3	27,0	10,9	0,8	1,0	0,4	2,0	0,1	1,8	-	145 396	9,21
Japán	3,1	22,5	47,1	16,6	0,4	0,3	0,2	0,2	0,4	5,0	4,3	2 140 079	3,50
<i>Egyéb fejlett országok átlaga**</i>	<i>8,2</i>	<i>29,4</i>	<i>34,8</i>	<i>15,3</i>	<i>0,5</i>	<i>4,6</i>	<i>1,4</i>	<i>0,6</i>	<i>0,2</i>	<i>3,5</i>	<i>3,4</i>	<i>11 242 949</i>	<i>6,95</i>
<i>Fejlett országok átlaga**</i>	<i>9,5</i>	<i>28,5</i>	<i>25,9</i>	<i>23,4</i>	<i>0,7</i>	<i>5,7</i>	<i>2,1</i>	<i>0,4</i>	<i>0,9</i>	<i>2,9</i>	<i>1,9</i>	<i>16 864 790</i>	<i>6,94</i>
Cseh Köztársaság	31,0	14,6	13,6	11,2	3,7	7,4	3,1	2,0	1,1	12,3	-	74 196	1,75
Magyarország	38,1	10,0	4,5	11,1	2,0	13,2	1,0	3,3	0,8	16,1	-	44 938	1,33
Románia	34,0	17,9	13,1	20,7	0,7	3,6	4,4	0,8	1,3	3,6	-	37 353	0,60
Szlovákia	36,7	28,5	1,9	5,2	6,8	1,1	2,9	4,9	0,9	10,4	0,8	16 196	0,87
<i>Közép-Európa átlaga**</i>	<i>34,9</i>	<i>17,7</i>	<i>8,3</i>	<i>12,0</i>	<i>3,3</i>	<i>6,3</i>	<i>2,8</i>	<i>2,8</i>	<i>1,0</i>	<i>10,6</i>	<i>0,8</i>	<i>172 683</i>	<i>1,14</i>
Argentína	15,1	41,2	13,4	10,7	0,3	5,7	0,4	0,2	1,3	6,8	4,9	395 315	3,70
Brazília	17,0	36,9	17,8	16,4	0,2	1,1	0,6	-	0,4	9,6	-	1 034 550	2,25
Kolumbia	9,4	26,1	17,5	14,6	0,8	13,1	1,3	0,9	0,1	15,1	1,2	286 861	2,38
Mexikó	7,7	43,2	8,1	8,7	0,7	0,5	0,3	0,3	-	30,5	-	93 809	0,44
Peru	4,0	74,5	4,2	1,2	0,6	14,5	0,8	0,1	0,0	-	-	126 988	2,38
<i>Latin-Amerika átlaga**</i>	<i>10,6</i>	<i>44,4</i>	<i>12,2</i>	<i>10,3</i>	<i>0,5</i>	<i>7,0</i>	<i>0,7</i>	<i>0,4</i>	<i>0,4</i>	<i>15,5</i>	<i>3,0</i>	<i>1 937 524</i>	<i>2,23</i>
<i>Vizsgált országok átlaga**</i>	<i>14,4</i>	<i>30,2</i>	<i>19,6</i>	<i>18,3</i>	<i>1,2</i>	<i>6,1</i>	<i>1,9</i>	<i>0,8</i>	<i>0,8</i>	<i>6,8</i>	<i>2,1</i>	<i>18 974 996</i>	<i>4,8</i>

* Itt és a továbbiakban a nem mezőgazdaságban foglalkoztatottak százalékában.

** Súlyozatlan átlag.

5. *Kiegyensúlyozott tevékenységi szerkezet.* Végül a vizsgált 22 ország között volt három olyan (nevezetesen Ausztrália, Finnország és Kolumbia) is, amelyeknek nonprofit szektorában nem alakultak ki kiemelkedően nagy súlyú, az egész szektor arculatát meghatározó tevékenységi csoportok. Az oktatás, az egészségügy és a szociális ellátás területén foglalkoztatottak aránya mindhárom ország nonprofit szektorában 16 és 25 százalék között mozgott, és a 25 százalékot egyik típus esetében sem haladta meg.

Ezeket a vizsgálati eredményeket összegezve a nemzetközi összehasonlító kutatást végzők arra a következtetésre jutottak, hogy „a nonprofit szektor távolról sem egységes, minden országban más formát ölt a helyi kulturális, történelmi, politikai és gazdasági viszonyok függvényében” (*Salamon–Anheier*; 1999. 34. old.). E megállapításukkal nehéz lenne vitába szállni, ugyanakkor mégis szükségét éreztük annak, hogy a felsorolt tények elemzésében egy lépéssel tovább menjünk, s a matematikai statisztika eszközeinek segítségével kísérletet tegyünk néhány rejtett összefüggés feltárására.

2. tábla

A nonprofit szektor nagysága és az azt befolyásoló tényezők, valamint a szektor bevételi forrásai

Ország	Nonprofit szektorban	A szolgáltató* nonprofit szervezetekben	Az egy lakosra jutó bruttó nemzeti termék (dollár)	Az állami támogatás	A magán-támogatás	A díjbevétel	Összes bevétel (millió dollár)
	foglalkoztatottak aránya (százalék)	aránya (százalék)		aránya (százalék)			
Hollandia	12,5	88,8	22 010	59,0	1,9	38,8	59 107
Írország	11,5	85,8	13 530	77,2	7,0	15,8	5 017
Belgium	10,5	83,0	22 870	76,8	4,7	18,6	25 567
Izrael	9,2	88,2	14 530	63,9	10,2	25,8	10 947
Egyesült Államok	7,8	81,3	25 880	30,5	12,9	56,6	566 960
Ausztrália	7,2	62,0	18 000	31,1	6,4	62,5	20 227
Egyesült Királyság	6,2	58,9	18 340	46,7	8,8	44,6	78 220
Németország	4,9	81,1	25 580	64,3	3,4	32,3	94 454
Franciaország	4,9	75,9	23 420	57,8	7,5	34,6	57 304
Ausztria	4,5	84,5	24 630	50,4	6,1	43,5	6 262
Spanyolország	4,5	69,1	13 440	32,1	18,8	49,0	25 778
Argentína	3,7	65,3	8 110	19,5	7,5	73,1	13 321
Japán	3,5	86,2	34 630	45,2	2,6	52,1	258 959
Finnország	3,0	65,8	18 850	36,2	5,9	57,9	6 064
Peru	2,4	79,9	2 110	19,3	12,9	67,8	1 190
Kolumbia	2,4	58,2	1 670	14,9	14,9	70,2	1 719
Brazília	2,2	71,1	2 970	15,5	.	.	.
Cseh Köztársaság	1,7	39,4	3 200	39,4	14,0	46,6	860
<i>Magyarország</i>	<i>1,3</i>	<i>25,6</i>	<i>3 840</i>	<i>27,1</i>	<i>18,4</i>	<i>54,6</i>	<i>1 433</i>
Szlovákia	0,9	35,6	2 250	21,9	23,3	54,9	295
Románia	0,6	51,7	1 270	45,0	26,5	28,5	130
Mexikó	0,4	60,0	4 180	8,5	6,3	85,2	229

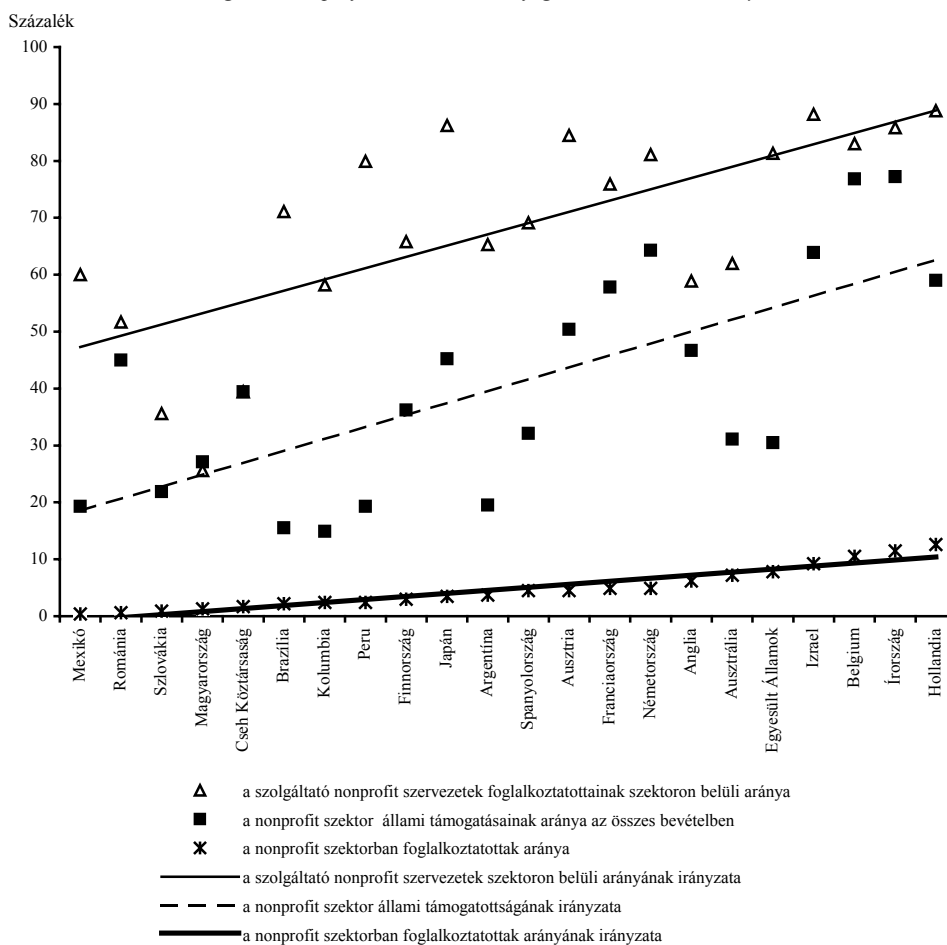
* Az oktatási, szociális és egészségügyi ellátást nyújtó szervezetek a nonprofit szervezeteken belül.

Forrás: *Salamon et al*; 1999 (nonprofit mutatók); World Development Report, 1996 (GNP-adatok).

A nemzetközi összehasonlítás eredményei első látásra azt sugallják, hogy az egyes országok nonprofit szektora nagyságának különbségei részben a nemzeti termékkel kifejezett gazdasági fejlettség szintjével, részben a szektor belső szerkezetének nemzeti sajátos

ságaival, a szolgáltató szervezetek arányával magyarázhatók. A bevételi struktúrák⁶ ismeretében (lásd a 2. táblát) az a feltevés is indokoltnak látszik, hogy az eltérések kialakulásában az országoként változó finanszírozási megoldások és a források összetételében tapasztalható különbségek szintén fontos szerepet játszanak.

1. ábra. A nonprofit szektorban foglalkoztatottak aránya, a szektor állami támogatottsága és a szolgáltató nonprofit szervezetek által foglalkoztatottak aránya, 1995

Forrás: Salamon et al; 1999.

⁶ A nonprofit szektor bevételeinek három nagy csoportjáról gyűjtöttek adatokat: 1. a kormányzattól és az állami szektorból származó támogatásokról, beleértve ebbe mind az állami dotációkat, mind a végzett szolgáltatások ellenértékéért szerződéses kapcsolatok útján kapott állami juttatásokat; 2. az ár- és díjbevételekről, amelyekhez a nonprofit szervezetek termékeik, szolgáltatásaik ellenértékéért vagy egyéb üzleti tevékenységükkel összefüggésben jutottak; 3. a magánjellelű adományokról, beleértve ebbe az egyéni, a vállalati és az alapítványi támogatásokat, valamint a hagyatékokat, függetlenül attól, hogy ezek közvetlenül vagy valamilyen adománygyűjtő szervezet közvetítésével jutottak el a nonprofit szervezetekhez.

A nemzetközi összehasonlító adatok azt tükrözik, hogy – különösen a fejlett világban – változóban van a modern jóléti állam lehetőségeinek megítélése, s ezzel összefüggésben az a kép is, amely a korábbiakban az állam és a nonprofit szektor kapcsolatáról kialakult. Míg régebben a jóléti szolgáltatások széles körében az államot tekintették az optimális szolgáltatónak, addig napjainkban egyre inkább terjednek azok az aggodalmak, amelyek szerint a jóléti állam több feladatot vállal, mint amennyit hatékonyan el tud látni. Ezért az országok egy része olyan munkamegosztást igyekszik kialakítani, melynek értelmében az állam továbbra is folytatja a jóléti szolgáltatások széles körének finanszírozását, de a szolgáltatásokat a nonprofit szervezetek nyújtják. Ebben a megoldásban a nonprofit szektor nem alternatívája a jóléti államnak, hanem inkább olyan mechanizmus, amely megkönnyíti a kormányzati finanszírozású jóléti szolgáltatások körének bővítését. A gyakorlatban ez általában az együttműködési szerződések rendszere révén valósul meg. Az állam és a nonprofit szektor viszonyát a Benelux államokban, Németországban és az Egyesült Államokban már hosszabb ideje ilyen típusú szerződéses kapcsolat jellemzi. A nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményei (lásd az 1. ábrát) azt mutatják, hogy ez az együttműködésen alapuló kapcsolat más országokban is egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. Az ábra vízszintes tengelyén az összehasonlított országok nonprofit szektoruk relatív nagysága szerinti sorrendben⁷ helyezkednek el. Bár az ábrában az egyes országok nonprofit szektorának szolgáltatásorientáltságát és állami támogatottságát jelző pontok elhelyezkedése jelentősen szóródik, az azonban egyértelmű: minél nagyobb arányban vannak jelen a hagyományos szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetek, s – részben nyilván ebből következően – minél magasabb a kormányzati támogatások aránya, annál erősebb a nonprofit szektor, annál nagyobb szerepet játszik a foglalkoztatásban.

A nyilvánvaló korrelációs kapcsolat szorosságának mérése céljából többváltozós regresszióelemzést is végeztünk. Ennek eredményei (lásd a 3. táblát) nagyrészt igazolják az egyszerűbb statisztikai mutatók által keltett várakozásainkat, ugyanakkor azonban meglepetéssel is szolgálnak.

3. tábla

A nonprofit szektor nagyságát befolyásoló tényezők többváltozós lineáris regressziós modellje

Megnevezés	Az egy lakosra jutó bruttó nemzeti termék	A szolgáltató szervezetek foglalkoztatottainak aránya	Az állami támogatás aránya
Parciális regressziós együttható (b_i)	- 0,008	0,398	0,520
A t -próba eredménye	- 0,041	2,051	2,878
Szignifikanciaszint	0,968	0,055	0,010

$$R=0,797, \quad R^2=0,635, \quad F=10,44, \quad p=0,0001$$

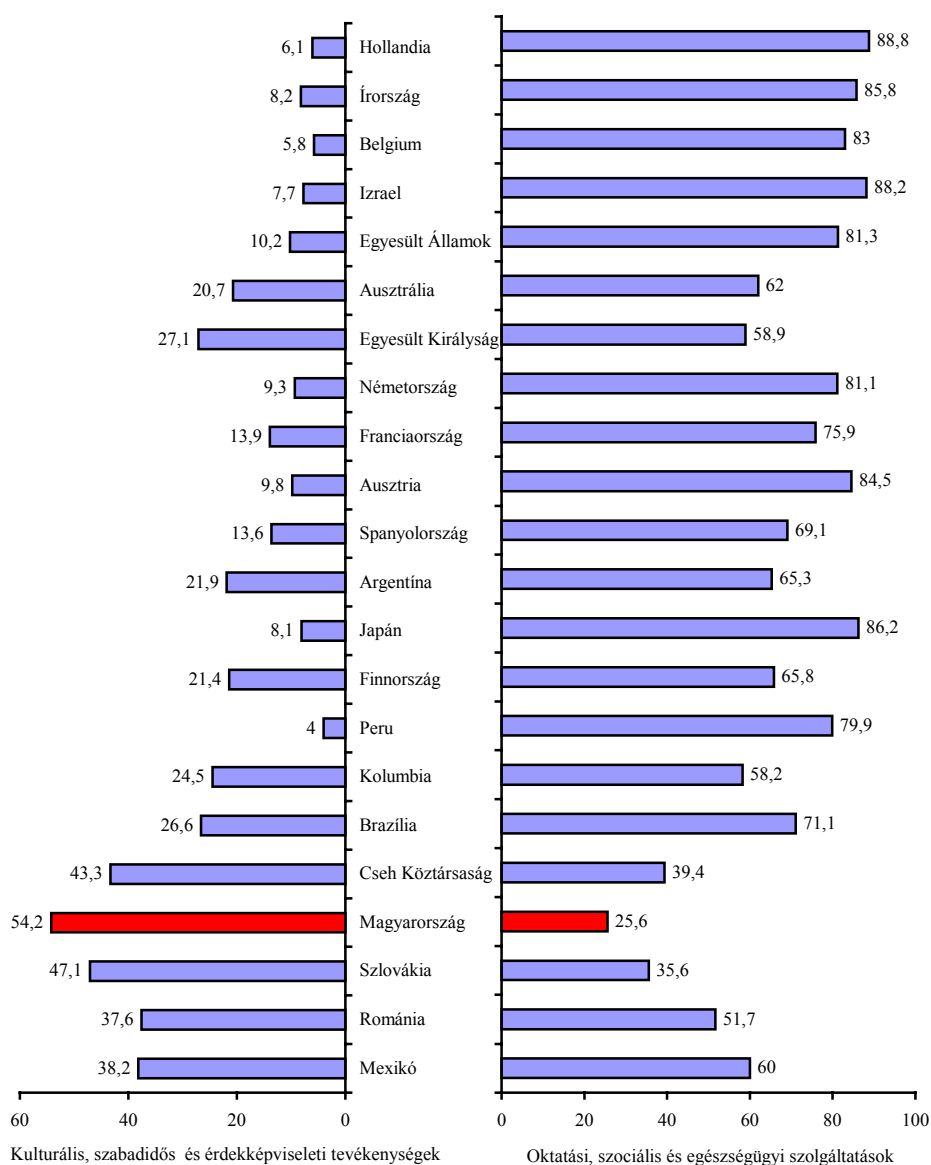
Forrás: lásd a 2. táblánál.

A meglepetést az jelenti, hogy a gazdasági fejlettségi szint (az egy lakosra jutó GNP) a látszat ellenére nem gyakorol szignifikáns hatást a nonprofit szektor nagyságára. Bár a

⁷ A relatív nagyság mérésére itt a nonprofit szektorban foglalkoztatottak összes nem mezőgazdasági foglalkoztatotthoz viszonyított arányának mutatóját használtuk. Valamelyest eltérő rangsort kaptunk volna, ha a szektor egy lakosra jutó bevételének mutatóját alkalmaztuk, de ebben az esetben a valutaárfolyamok torzító hatásával is számolnunk kellett volna.

tapasztalatok szerint a gazdagabb országokban általában erősebb a nonprofit szektor, mint a szegényekben, a regresszióelemzés tanúsága szerint ez nem a nagyobb gazdasági teljesítménnyel függ össze, hanem azzal, hogy a fejlett világban a jóléti szolgáltatások területén intenzívebb együttműködés alakult ki az állami és a nonprofit szektor között.

2. ábra. A nonprofit szervezetek által foglalkoztatottak aránya, 1995
(százalék)

Forrás: Salamon et al.; 1999.

Az állami és a nonprofit szektor közötti munkamegosztásnak a fejlettsége igen erős meghatározó tényezőnek bizonyul; mint a determinációs együttható mutatja, mintegy 64 százalékban megmagyarázza az egyes országok nonprofit szektorának (a foglalkoztatottsági aránnyal mért) nagyságát. A parciális regressziós együtthatók arról tanúskodnak, hogy – minden más körülmény változatlansága esetén – egy százalékponttal magasabb állami támogatási arány 0,5 százalékponttal, a szolgáltató nonprofit szervezetek 1 százalékponttal nagyobb szektoron belüli súlya pedig 0,4 százalékponttal nagyobb nonprofit foglalkoztatottsági arányt eredményezne.

Az állami támogatottság mértéke és a szolgáltató szerep természetesen szoros összefüggésben van egymással, hiszen magas összegű és rendszeres kormányzati támogatásra főleg azok a nonprofit szervezetek számíthatnak, amelyek jelentős részt vállalnak a közfeladatok ellátásából. A társadalmi hasznosság szempontjából egyébként nem kevésbé fontos kulturális, szabadidős és érdekképviseleti tevékenységek viszonylag nagy súlya szemlátomást a nonprofit szektor kisebb foglalkoztatási szerepével, gazdasági erejével jár együtt. Ezzel magyarázható, hogy a közép-európai régió országai (ahol a nonprofit szektort – mint a korábbiakban láttuk – a kultúra és a szabadidős tevékenységek túlsúlya jellemzi) a fejlettségi skála legaljára kerülnek, s még olyan latin-amerikai országok is megelőzik őket, amelyeknek általános gazdasági teljesítménye ezt nem indokolná. (Lásd a 2. ábrát.)

A viszonylagos lemaradás alapvetően a kelet-európai jóléti modellel, a kormányzati és a nonprofit szektor közötti munkamegosztás tisztázatlanságával függ össze. Az átalakulás folyamatában néhány alapvető tényezőt nem sikerült meghatározni, a régióban „...fontos és egyelőre megválaszolatlan kérdés maradt, hogy melyek azok a közszolgáltatások, amelyekhez feltétlenül szükséges valamilyen állami részvétel. Az sem világos továbbá, hogy az állam különböző kötelezettségvállalásain belül melyek azok a szolgáltatások, amelyeket ... szerződéseken keresztül rábíz a nonprofit szféra ... szereplőire.” (Harsányi; 1997. 18. old.)

A NONPROFIT SZEKTOROK SAJÁTOSSÁGAI KELET-EURÓPÁBAN

A kelet-európai nonprofit szektor elemzői és szakértői (Anheier–Seibel; 1993, Harsányi–Kuti; 1991, Les; 1994, Marschall; 1990, Siegel–Yancey; 1993, Wunker; 1991) már a kezdetektől egyetértenek abban, hogy a régió civil szervezeteire az átalakulás folyamatában nagy és igen sokrétű feladat vár. A politikai rendszerváltás gyökeresen megváltoztatta azt a társadalmi–gazdasági közeget, amelyben e szervezeteknek működniük kell, s ugyanakkor nagymértékben megsokszorozta azokat a kihívásokat, amelyekkel szembe kell nézniük. A társadalmi, gazdasági és politikai kihívásokat a következőkben foglalhatjuk össze.

Politikai és szabályozási környezet, politikai kihívások. A kelet-európai országok nonprofit szektorait igen eltérő politikai és szabályozási környezet veszi körül, s ennek kialakításában a politikai döntéshozók meghatározó szerepet játszanak (Jenkins; 1995, Regulska; 1999). Ugyanakkor az is kimutatható (Kuti; 1999), hogy a kormányok sokszor azzal sincsenek tisztában, mit is kellene szabályozniuk, és ismeretük sincs a szektor különböző területeiről. A politikusok különböző politikai, szociális, gazdasági, globális, re

gionális, szervezeti és egyéni célokat követnek, az állami nonprofit politika mindezek eredője. A sokféle explicit és implicit kormánypolitika korántsem egységes. Könnyen előfordulhat, hogy a kifejezetten támogató politika ellenére a konkrét gyakorlati lépések a szektor számára károsak. Eltérés lehet a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, a kormány és a helyi önkormányzatok szektort érintő politikai döntései között.

A nyíltan és következetesen ellenséges kormányzati magatartásra az utóbbi évtizedben a kelet-európai régióban kevés példát találunk.⁸ Számos országban jelentős veszélyt jelent viszont a szektor átfogó ismeretének és az együttműködés szándékának hiánya, sokkal jelentősebbet, mint az alkalmankénti politikai támadások. Igen nagyok az országok közötti különbségek aszerint, hogy sor került-e a nonprofit szektor egységes szabályozásának kialakítására, létrejöttek-e a megfelelő nonprofit intézményi formák, kialakult-e az a jogi és gazdasági környezet, amely kedvező feltételeket teremt a civil szervezetek változatos társadalmi–gazdasági funkcióinak betöltéséhez.

Identitási problémák, a szektortudat és szektoron belüli együttműködés kialakításának kihívása. Az egységes politika hiánya szorosan összefügg azzal a ténnyel, hogy a kelet-európai országok nonprofit szektorai még nem váltak teljesen önállóvá, öntudatosá és függetlenné. Az elmúlt években sok kutató és szakértő tett erőfeszítéseket a legkülönbözőbb nonprofit szervezetek feltérképezése (*Bocz et al; 1994–2000, Harsányi–Kirschner; 1992, Horváth–Deák Sala; 1995, Hyatt; 1998, Les; 1997*) és az általuk betöltött társadalmi és gazdasági funkciók áttekintése érdekében (*Abzug–Webb; 1996, Coury–Lucanin; 1996, Frey; 1998, Gassler; 1991, Szabó; 1996, Szalai; 1997, Vajda; 1998*), ennek ellenére a közvélemény, sőt még a szakemberek sem ismerik pontosan és árnyaltan a szektort alkotó szervezetek változatos és sokszínű világát. Ez az ismerethiány, valamint a szektor különböző szervezetei közötti feldolgozatlan, sokszor be nem vallott érdekellentétek akadályozzák a kollektív azonosságtudat s így az összehangolt cselekvés kialakulását is.

Az identitás és a szektoron belüli együttműködés szintje a régió különböző területein igen eltérő. (A viszonylag kedvező helyzet egyes országokban különös módon a kormány politikai támadásaira és korlátozó gazdasági intézkedéseire reagáló, összehangolt civil fellépésnek tulajdonítható.) A belső összefogást, a nonprofit közösségen belüli együttműködést a szektornak mind országos, mind regionális szinten kezdeményeznie kellene, mivel az állammal szembeni érdekérvényesítés és a kormányzati támogatás növelése – mint korábban kimutattuk – a kelet-európai nonprofit szektorok fejlődésének egyik kulcskérdése.

Finanszírozási problémák, gazdasági és pénzügyi kihívások. A belső támogatottság fokozása különösen nagy jelentőségű lehet a következő években a régió azon országai-ban, amelyek jelenleg erősen függenek a külföldi adományoktól. Az 1989-es politikai rendszerváltást követően a kelet-európai nonprofit szektorok számottevő nemzetközi támogatásban részesültek. Az adományozók a demokratikus átalakulást kívánták elősegíteni, a nyugati civil szervezetek egy része kiterjesztette tevékenységét Kelet-Európára, irodát nyitott, helyi szervezeteket alapított. Kelet-Európa nyugati felében, ahol a hazai szervezetek elég erősek és kialakultak voltak ahhoz, hogy szerves fejlődésükben e váratlan tőkebeáramlás ne tegyen kárt, a nemzetközi segítség igen hasznosnak bizonyult. Számos jel, amelyeket *Kuti Éva* is említ a *The new civic atlas (1997)* c. kiadványra hivatkozva, azonban arra mutat, hogy ahol a nemzeti tradíciókban gyökerező szervezetek gyengék

⁸ Ilyen volt *Meciar* Szlovákiája, *Szerbia Milosevic* idején, valamint *Belorusszia*.

voltak, ott a külföldi támogatások mesterséges, elszigetelt, kizárólag a külföldi segélyektől függő intézményrendszert hoztak létre (*Cornell Gorka; 1996, Fowler; 1995, Hyatt; 1998, Lazar; 1996*), amelyet a külföldi adományozók kivonulása után az összeomlás veszélye fenyeget.

A szektor stabilizálódása és bővülése a régió valamennyi országában elképzelhetetlen a szolgáltatási tevékenység jelentős fejlődése és az állami támogatottság számottevő növekedése nélkül. Ez a folyamat megindult ugyan, de a vegyes gazdaság kialakítása lassan halad. A civil szervezetekre váró feladatok rendszerint nincsenek arányban a finanszírozási lehetőségekkel. A támogatási gyakorlat rendezetlen és ellentmondásos. Az állami támogatás technikái gyakran változnak, az adórendszer a legtöbb országban átalakulóban van, így a nonprofit szervezetek számára se a közvetlen kormányzati támogatások, se az adókedvezmények nem jelentenek megbízható forrást. A kelet-európai kormányok többsége felismerte ugyan a nonprofit szolgáltatások létjogosultságát, de még nem alakított ki átfogó rendszert azok finanszírozására. A régió nonprofit szervezeteit így az a veszély fenyegeti, hogy nem tudnak megfelelni a velük szemben támasztott várakozásoknak és elismerésük válságba kerül.

Hatékonysági problémák és elismerési kihívások. A kelet-európai nonprofit szervezetek jelentős része a válságövezetekben működik (*Széman–Harsányi; 1999*), és igen nehéz körülmények között, súlyos problémákkal igyekszik megbirkózni. A nonprofit szektorral kapcsolatos gyakran hangoztatott feladatoknak (jótékonyosságra és önkéntes munkára épülő, olcsó és hatékony feladatellátás) a szervezetek többsége nem vagy csak részben tud megfelelni. A működés hatékonysága megfelelő bevételek, személyzet és infrastruktúra hiányában gyakran még a jóléti szolgáltatásokra szakosodott intézményekben is igen alacsony. Még kevésbé felelnek meg a magas hatékonysági követelményeknek a kisebb alapítványok és egyesületek. A szektor elismerését jelentősen rontja, hogy a politikusok és az elemzők rendszerint ez utóbbiakon – eltérő céljaikat és működési elveiket figyelmen kívül hagyva – is ugyanazokat az eredményeket kérik számon, mint a közfeladatok ellátására vállalkozó nonprofit szervezetektől.

Statisztikai kihívások. Az előbbieken felsorolt problémák – alapvető hasonlóságuk mellett – természetesen országonként másként és másként vetődnek fel, s többé vagy kevésbé eltérők az azokra adott válaszok is. Az egész régiót jellemző közös vonás, hogy a nonprofit szektor – a jelentős fejlődés ellenére – súlyos nehézségekkel néz szembe, amelyek egyszerre elviek és gyakorlatiak, azonnali megoldást sürgetők és hosszú távúak. Számos helyen a szektornak még a definíciója sem tisztázott, a működési kereteit biztosító jogi szabályozás sem alakult ki. Máshol a nonprofit szektor anélkül vált „divatos” fogalomná, hogy az általa betöltött szerepek és az általa nyújtott szolgáltatások statisztikai számbavételének akár a legelemibb feltételeit is biztosították volna.

A helyi körülményektől függetlenül, általánosságban is azt mondhatjuk, hogy a nonprofit szolgáltatások iránti igények és várakozások Kelet-Európában sokkal gyorsabban nőttek, mint a szektor teljesítőképessége. Az ebből fakadó kihívásokkal csak akkor tudunk megbirkózni, ha minden elemükben és teljes bonyolultságukban megértjük őket, ehhez azonban az ösztönös megközelítés helyett tervszerű kutatásokra, átfogó, a nonprofit jelenség sokszínűségét érvényesítő fogalmi és osztályozási rendszerre van szükség. Ebben a helyzetben mindenképpen a szektor természetének pontos feltárása és fogalmi megismerése jelenti az első lépést. Minden jel arra mutat, hogy ennek a lépésnek a megtételéhez ki

kell tágítanunk az eddig használt elemzési kereteket, s új, valóságérzékenyebb megközelítést kell alkalmaznunk.

A NONPROFIT SZÉKTOR FUNKCIONÁLIS MEGKÖZELÍTÉSE A NONPROFIT PRIZMÁVAL

A nonprofit szféra vizsgálatakor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szektor meglehetősen sokszínű. Az egész szektorra vonatkoztatott bármely megállapítás érvényessége csupán viszonylagos. A formai ismérvek szerint – tevékenységi terület, jogi forma, hatókör stb. – ugyan könnyen elkülöníthető csoportokat alkothatunk, ezeken a csoportokon belül azonban lényegesen eltérően működő, más és más célért, más és más eszközökkel tevékenykedő szervezeteket találunk.

Vannak kis és nagy bevételű, taglétszámú, szolgáltatásokat nyújtó és csak adománygyűjtő, aktív tevékenységet folytató és passzívan létező, támogatásokat nyújtó és támogatásokat kérő, saját zárt körüket kiszolgáló és tömegeket megmozgató, önkéntesen és kényszer hatására létrejövő szervezetek. Ebből következik, hogy amikor egy-egy probléma felvetődik, akkor az nem feltétlenül a szektor egészét érinti, hanem csak annak bizonyos, nehezen körülhatárolható részét. Mindez már a kérdés megfogalmazásakor is kommunikációs zavarokat okozhat. „A mintegy ötvenezer szervezetből álló nonprofit szektor...” megállapítással kezdődő elemzés már kiinduláskor beleütközik abba, hogy az adott kérdés a szféra mekkora részére és milyen szervezetekre is vonatkozik. Helyes válaszokat és döntéseket pedig talán éppen azért nem sikerül hozni, mert a válaszadók és a döntéshozók nem tudják pontosan meghatározni azt a csoportot, melynek érdekében munkálkodnak. A szektor egészét érintő megállapítások sokszor azért nem érvényesek, mert azok csak a szektor egy részére bizonyulnak igaznak, és megfordítva, bizonyos mindennapi megállapítások azért nem tudatosulnak, mert azok a szervezetek egy – valamilyen okból reflektorfénybe került – csoportjára nem érvényesek.

Szükség lenne tehát arra, hogy a szektorban eddig alkalmazott csoportosítási szempontokon túl – de azok felhasználásával – olyan, több ismérv alapján kialakított osztályozási rendszert határozzunk meg, mely alkalmas arra, hogy a szféra szereplőit tényleges működésük alapján sorolhassuk többé-kevésbé egynemű rétegekbe. Ez lehetővé tenné, hogy bizonyos kérdéseket ne az egész szektorral, hanem annak egy jól körülhatárolható részével kapcsolatban vessünk fel. Ez a funkcionális besorolás a következő dimenziók alapján történhet:

- *ki?* (kik alapították a szervezetet és milyen formában működik?);
- *mit?* (milyen tevékenységet folytat a szervezet?);
- *kinek?* (milyen sokaság érdekeit, igényeit tartja szem előtt a szervezet?);
- *hogyan?* (milyen eszközökkel kívánja az adott célt elérni?);
- *miért?* (milyen cél elérésére törekszik a szervezet?).

Amilyen könnyű e látszólag egyszerű kérdések megválaszolása, olyan bonyolult azok alapján a különféle – lényegesen különböző – szervezetfajták meghatározása. Mégis úgy gondoljuk, hogy a legjellemzőbb válaszok alapján körülhatárolható olyan típusok, melyekkel a szervezetek többsége leírható. A továbbiakban megkísérelünk – az eddigi vizsgálati eredmények és tapasztalatok szubjektív felhasználásával – ilyen típusokat meghatá

rozni. Célunk nem az abszolút és megkérdőjelezhetetlen osztályozási rendszer kidolgozása, hanem olyan gondolati kiindulópont közzététele, ahonnan további vizsgálatok, viták elindulhatnak. Ezáltal lehetőség nyílik arra is, hogy az itt leírtak bizonyítása és cáfolata során más, általunk figyelembe nem vett szempontok is előtérbe kerüljenek.

Ha a nonprofit szektor egészét megkíséreljük olyan képzeletbeli prizmán keresztül szemlélni, mely a szektort az imént említett kérdésekre adható válaszok alapján bontja összetevőire, talán érzékelhetjük annak valódi sokszínűségét. Nézzük tehát, első kísérletre milyen szervezetcsoportokat határozhatunk meg.

1. *Önkiszolgáló szervezetek.* A nonprofit szervezetek egy – döntően egyesületi formában működő – csoportját olyan, azonos érdeklődési körű, szándékú, célú személyek hozzák létre, akik felismerik, hogy közös szükségleteiket leghatékonyabban egy ilyen szervezet keretei között elégíthetik ki. A tevékenységek, szolgáltatások ilyenkor döntően a szervezethez kötődő személyekhez kapcsolódnak. E szervezetek a szükséges forrásokat jórészt maguk teremtik elő tagdíjak, szolgáltatási díjak, önkéntes munkák révén, de nem kizárólag a különböző külső támogatások gyűjtése sem. Alkalmanként kapcsolatba kerülhetnek állami, önkormányzati szervekkel, pályázhatnak, végezhetnek üzleti vállalkozási tevékenységet is, ám ez kizárólag saját igényeik hatatosabb ki-elégítését szolgálja. Egy részüknek nincs is pénzforgalma, működésükhöz csak a formális jogi háttérre van szükség. Aktivitásuk célja döntően saját alaptevékenységük végzése. Ezeket nevezzük *önkiszolgáló* szervezeteknek. Ebbe a csoportba tartozik például a legtöbb sport-, hobbi- és szabadidőklub (vadásztársaságok, galambászegyesületek, nyugdíjas- és öregdiákkörök stb.) és több kulturális szervezet (olvasókörök, film- és táncklubok, kábeltévé-társaságok stb.).

2. Azokat a főleg társas nonprofit formában működő szervezeteket, amelyek nemcsak saját tagjaik, hanem környezetük, a társadalom hasonló helyzetben levő csoportjainak igényeit is kielégítik, érdekeit is képviselik, *csoportkiszolgáló* szervezeteknek tekinthetjük. Tevékenységük haszna már szélesebb körben is érzékelhető, az általuk előállított közjavak ingyen vagy térítés ellenében, de kívülállók számára is hozzáférhetők. Működésük költségeit nemcsak a tagok, a közvetlenül érdekelt támogatók hozzájárulása fedezi, hanem társadalmi fontosságukra hivatkozva már külső – főként magán-, de sok esetben állami – támogatásra is joggal számot tarthatnak. Tevékenységük főleg az érdekképviseletre, közfeladatok ellátására, vagy meghatározott sokaság ellátására, problémáinak enyhítésére terjed ki, döntően valamilyen szolgáltatás nyújtásával. Ide sorolhatók a különböző szakmai, munkaadói, munkavállalói érdekképviseletek, polgárőrségek, tűzoltó-egyesületek, az egészségkárosodottak szervezetei, város- és faluvédő szervezetek, tudományos társaságok, egyéb képviseletek (autóklub), egyházak stb.

3. Az általunk *közszolgáló* szervezeteknek elnevezett csoport az előzőtől némiképp eltér. Bár sok szempontból hasonlóak a csoportszolgáltatókhoz, jelentős különbség, hogy ezek a szervezetek általános, az állam, az önkormányzatok feladatkörébe tartozó társadalmi problémákkal foglalkoznak, rendszeres szolgáltatást nyújtanak, alapítók, tagjaik nem feltétlenül érintettek közvetlenül az adott kérdésben, és sokszor éppen az állam vagy az önkormányzat, illetőleg más nonprofit szervezet, egyház – önállóan vagy aktív részvétellel – hozza őket létre. Tevékenységük főként a szociális, egészségügyi, oktatási, környezetvédelmi területeket érinti. Jellemző rájuk a társadalmi szolidaritás, az önkéntesség, működésük elengedhetetlen feltétele az önkéntes munka, az adományok gyűjtése, sok esetben az állammal, önkormányzattal való aktív – szerződéses – együttműködés. Sokszor speciális szolgáltatásokat nyújtanak, ezt tehetik ingyen, kedvezményes, sőt piaci áron is, működésük finanszírozásában fontos az állami és (vagy) a magántámogatás, és kiegészítésként vállalkozhatnak, pénzügyi befektetéseket is végezhetnek. Bár az adományosztás is fontos része tevékenységüknek, inkább szolgáltatás-orientáltak. Átlagos méretükből adódóan gyakran foglalkoztatnak főállású munkaerőt is. Ide sorolható a legtöbb szociális, egészségügyi, oktatási intézmény, munkanélküliség- és egyéb válságkezelő központ, telefonos lelkeségyszolgálat stb.

4. *Céltámogató* szervezetek. Egy másik népes csoportot olyan nonprofit szervezetek, általában alapítványok alkotnak, melyek kifejezetten vagy egy intézmény (iskola, óvoda, kórház, egyház, színház, zenekar, átlatmenhely stb.), vagy egy speciális cél (ösztöndíj, műtét elvégzése, emlékműállítás, sportágfejlesztés) anyagi támogatására jöttek létre az érdekeltek vagy az intézmény kezdeményezésére. Rendszerint az intézményhez kötődők vagy a cél elérésében érdekeltek támogatására számíthatnak, de megpróbálnak kívülállókat is megnyerni, illetve pályázatok segítségével is pótlólagos forrásokhoz jutni. Az érdekeltek önkéntes munkája jórészt

az adományok felkutatására, összegyűjtésére, illetve pénzügyi befektetésekre terjed ki. A felhalmozott adományokat automatikusan – sokszor a támogatott intézmény közvetlen részvételével – az előre megjelölt cél érdekében használják fel. E szervezetek általában kicsi és közepes méretűek. Egyéb tevékenységet ritkán folytatnak, ha mégis, többnyire az is adománygyűjtési célokat szolgál. Intézményesültségük jórészt formális, egy részük csak a gazdasági kényszer hatására született. Ezeket *céltámogató* nonprofit szervezeteknek nevezhetjük.

5. A *többcélú adományozó* szervezetek többnyire olyan nagyobb és általában alapítványként működő nonprofit szervezetek, melyeknek célja anyagi ösztönzéssel a társadalom tagjait, csoportjait, intézményeit bizonyos közcélok előmozdítására, nagyobb fejlesztések, beruházások, kutatások elindítására bírni. Alapítói nemcsak hazai magánszemélyek, állami és önkormányzati szervek, intézmények lehetnek. Az alapítók kilététől függően e szervezeteket az erőteljes állami vagy magántámogatás jellemzi. Általában tőkeerősek, ebből adódóan pénzügyi befektetéseket végeznek. Támogatásaikat jórészt programok, pályázatok révén nyújtják, és adminisztrációjuk nem nélkülözheti a főállású munkaerőt. Intézményesültségük magas fokú, rendszeres kapcsolatban állnak mind az állami, önkormányzati szervekkel, mind a piaci résztvevőkkel, valamint – mint a pályázatok és programok aktív részesei – a nonprofit szektor és a lakosság jelentős részével. Ilyen típusú szervezetek a különböző (kulturális, tudományos, gazdaság- és településfejlesztési stb.) céllal létrejött állami, önkormányzati közalapítványok, de például a Soros Alapítvány is.

6. *Közkiszolgáló-adományozó* szervezeteknek tekintjük azt a közkiszolgáló szervezetekhez sok szempontból hasonlóságot mutató szervezetcsoporthoz, mely szolgáltató tevékenysége mellett rendszeresen gyűjt és oszt adományokat, és ez utóbbi jelentősége legalább akkora, ha nem nagyobb, mint a szolgáltatásnyújtásé. Az ide tartozó nonprofit szervezetek tevékenysége szerteágazó, adománygyűjtő kampányokat szerveznek, önkénteseket mozgósítanak, sokszor alkalmazottakat is foglalkoztatnak. Adománygyűjtő és -osztó mivoltukból következően, pénzügyi befektetőként is megjelenhetnek. Működhetnek kis és nagy településen, helyi és országos hatókörrel. Jellemző rájuk az egyidejűleg végzett többféle probléma- és válságkezelés, akcióorientáltság. Ilyen típusú szervezet a Vöröskereszt és más szeretetszolgálatok, az egy települést átfogó univerzális alapítványok, egyesületek, némely nagyobb nonprofit szövetség.

7. Végül *üzleti* szervezeteknek tekintjük azokat az inkább csak jogi formájukban nonprofit szervezeteket, melyek kifejezetten termelési, piaci szolgáltatási vagy pénzügyi tevékenység végzésére jöttek létre. Általában nagyméretűek, jelentős intézményi háttérrel, sok foglalkoztatottal rendelkeznek, tőkeerősek és gyakran haszonérdekeltek. Rendszeresen vállalkoznak, pénzügyi befektetéseket végeznek. Magatartásuk sokban hasonlít a piaci szektor résztvevőéhez. Alapítók – tulajdonosaik, működtetők – lehetnek magánszemélyek (önkéntes biztosító pénztárak), állami és önkormányzati szervek, intézmények (kommunális, gazdasági, népjóléti közfeladatokat ellátó közhasznú társaságok), de találhatunk közöttük a legkülönbözőbb tevékenységi területen működő, piaci áron szolgáltató szervezeteket is (sport- és szabadidőklubokat, hagyományos és természetgyógyászati, oktatási, képzési vagy éppen környezetvédelmi szervezeteket, bentlakásos intézményeket). Nem jellemző rájuk sem az önkéntes munka, sem az adománygyűjtés és -osztás. A nonprofit ismérvek közül egyedül a profitszétosztás tilalma érvényes rájuk. Ennek ellenére sokszor nagyon hasznos társadalmi feladatokat látnak el.

A felsorolt hét csoport tömör – és korántsem teljes – körülírása során számos megközelítési szempontot említettünk meg, melyek alapján a hét funkcionális csoport típusait tételesen is leírhatjuk. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ezek az elméletileg kidolgozott típusok a valóságban nem a nonprofit szektorban ténylegesen tevékenykedő szervezetek egy-egy egységes halmazát jelentik, amelynek halmazegyedei egymással megegyezők lennének, hanem csak olyan csomósodási pontokat jelentenek, melyektől ebben a sokdimenziós térben elhelyezkedő különböző szervezeteknek a távolsága egyenként lemérhető, és amelyek körül – reményeink szerint – a szervezetek nagyobb számban sűrűsödnek. Más szavakkal, valószínűnek tartjuk, hogy az egy csoportba sorolt szervezetek egyike sem elégíti ki maradéktalanul az adott típusra vonatkozó feltételeket, de mindenképpen több kritériumnak felelnek meg, mint bármely másik csoportban.

Ugyanakkor emellett a többdimenziós elemzés mellett óhatatlanul felmerül az a kérdés is, hogy el lehet-e helyezni ezeket a funkcionális csoportokat egy átfogóbb, általánosabb szempont szerint kialakított lineáris tengely mentén. Melyek lehetnek azok a leg

fontosabb, szinte a szektor definíciójához tartozó jellemzők, melyekhez ezeknek a csoportoknak szignifikánsan eltérő a viszonya?

Négy olyan ismérvet vettünk figyelembe, melyekről feltételezzük, hogy – nemcsak szakmai megközelítésben, de a közvélekedés szerint is – a nonprofit szektor lényegi elemeit ragadják meg:

– *aktivitás* – a szervezetek milyen mértékben támaszkodnak saját tagjaik, támogatóik önkéntes tevéleges részvételére a szervezet céljainak elérésében, illetve milyen mértékben tudják ezt az energiát felszabadítani;

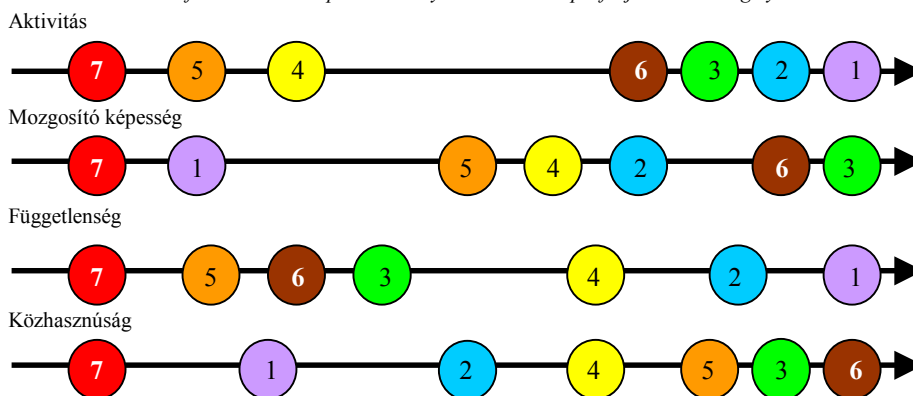
– *mozgósító képesség* – a szervezetek milyen mértékben tudják a közösség, a társadalom tagjait mozgósítani a szervezet által vállalt közcélok elérésére, illetve milyen mértékben tudják a közösség, a társadalom szolidaritását, érdeklődését felkelteni az adott cél megvalósítása, támogatása iránt;

– *függetlenség* – a szervezetek milyen mértékben tudják magukat, tevékenységüket függetleníteni az őket körülvevő tágabb környezettől, állami és piaci szférától, illetve milyen mértékben tudják ellátni feladataikat, megvalósítani céljaikat a külső környezet támogatása és befolyása nélkül;

– *közhasznúság* – a szervezetek célját, tevékenységét milyen mértékben ismeri el hasznosnak a közösség, a társadalom, illetve milyen mértékben vállalnak olyan közfeladatokat, tűznek ki olyan közcélokat, melyek elvégzése, elérése a közösség, a társadalom egészének javát szolgálja.

A 3. ábrán megkíséreltük elhelyezni a szervezetcsoportokat e négy tengelyen. Mint látható, az üzleti szervezetek csoportja kivételével – mely a legkevésbé felel meg a nonprofit kritériumoknak, és ilyen módon mind a négy tengelyen legelöl foglal helyet – valamennyi típusnál jelentős elhelyezkedésbeli különbséget tapasztalhatunk. Az eltérő jellegű szervezetek más és más dimenzió esetében közelítik meg leginkább a szektorral szemben támasztott alapvető elvárásokat. Mivel valamennyi ismérv fontos, nem lehet – és nem is lenne célszerű – valamiféle általános hierarchia szerint besorolni a szervezeteket. Bár ezek a kritériumok egyenként értéktartalmúak, a csoportok ismérvenként eltérő sorrendje csak azt mutatja, hogy mindegyik típusnál más hangsúllyal szerepelnek a különböző nonprofit ismérvek.

3. ábra. A funkcionális csoportok elhelyezkedése a nonprofit-jellemzők tengelyein

Jelmagyarázat:

1. Önkiszolgáló	4. Céltámogató	6. Közkiszolgáló–adományozó
2. Csoportkiszolgáló	5. Többcélú adományozó	7. Üzleti
3. Közkiszolgáló		

Mindazonáltal az itt bemutatott hipotetikus modell – úgy gondoljuk – megfelelő kiindulási alapja lehet egy olyan sokdimenziós megközelítésnek, melynek célja éppen az lenne, hogy a nonprofit szektor szervezeteinek felépítését, motivációját, működési mechanizmusát, tényleges tevékenységét és nem utolsósorban problémáit jobban megérthessük. Szükségesnek tartanánk egy olyan empirikus vizsgálat lebonyolítását, melynek célja – amellet, hogy a funkcionális modell gyakorlati alkalmazhatóságát is próbára tenné – a szervezetek minél több oldalú megvilágítása lenne, és nemcsak formális statisztikai jellemzői alapján kísérelné meg a szektor leírását. Az eredmény valószínűleg számos tartalmi és módszertani kérdés megoldásában előbbre vinne. Lehetséges, hogy a funkcionális besorolás végül is teljesen más típusú és más mennyiségű kategóriából álló modell felállításához vezetne, s olyan fogalomrendszer alkalmazását tenné mindennapi gyakorlattá, mely jelen pillanatban még gondolati szinten sem körvonalazódott. A sokszínűség ténye már ma is ismert, de a prizma, amely a részleteket elénk vetítené, csak számos termékeny elméleti vita és gyakorlati kutatás eredményeiből alakulhat ki.

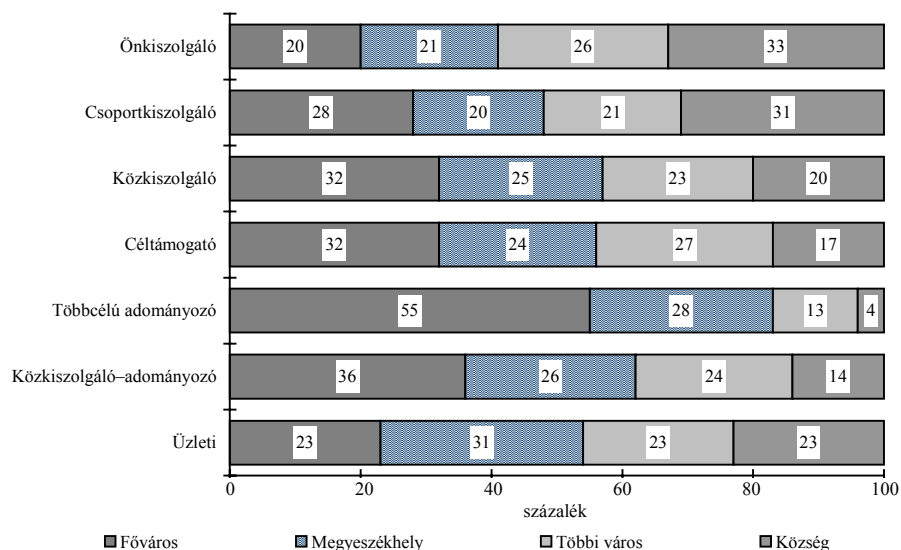
A nemzetközi kutatások tapasztalatai is azt mutatják, hogy a nemzeti szektorok összehasonlításának első és majdnem legnagyobb problémája az, hogy képesek vagyunk-e a szektor, illetve ezen belül a különböző – az adott ország társadalmi, gazdasági, történelmi és jogi viszonyai által kialakított – szervezeti formák egységes és általános értelmezésére. Úgy gondoljuk, hogy a funkcionális megközelítéssel kialakított osztályozási rendszer segítségével az összehasonlíthatóság nagymértékben növelhető lenne. Bármelyik ország megalkothatná a többiekétől eltérő tartalmú prizmáját, mellyel hasonló árnyalatú részletekre tudná felbontani saját nonprofit szektorát, és akkor már nemcsak az egész szektor, de annak egy-egy részterülete is a kutatások tárgyát képezhetné.

A MAGYAR NONPROFIT SZEKTOR FŐ JELLEMZŐI A NONPROFIT PRIZMÁN KERESZTÜL

Ebben a részben kísérletet teszünk arra, hogy a magyar nonprofit szektort funkcionális csoportokra bontsuk, és megvizsgáljuk, hogy a szektor legfontosabb jellemzői hogyan mutatkoznak meg a különböző csoportokban, más szóval, mi jellemzi a valóságban az egyes típusokat. A szervezetek besorolását csak a rendelkezésünkre álló 1998. évi adatok – tevékenység, hatókör, méret, bevételi szerkezet, tagok, foglalkoztatottak és önkéntesek száma, kiosztott támogatás, közhasznúsági státus, jogi forma – alapján végezhetjük el. Így természetesen korántsem tudtuk figyelembe venni az előzőkben leírt valamennyi ismérvet, és ebből adódóan a szervezetek egy részét önkényesen tettük valamelyik csoportba. Mégis úgy véljük, hogy a főbb jellegzetességek így is nagy valószínűséggel kimutathatók, és a kapott adatok egy alaposabb empirikus vizsgálat előkészítéséhez kiindulópontként bizonyosan felhasználhatók. Anélkül tehát, hogy mélyebb elemzést készítenénk, illetve általános érvényű következtetéseket vonnánk le, röviden összefoglaljuk a vizsgálat eredményeit.

A szervezetek döntő többsége három nagy – céltámogató (37%), önkiszolgáló (31%), csoportkiszolgáló (23%) – csoportba tartozik, 5 százalékuk került a közkiszolgálók közé, míg a többcélú adományozók (2%) és a közkiszolgáló-adományozók, illetve az üzleti szervezetek aránya meglehetősen csekély (1-1%).

4. ábra. A különböző funkcionális csoportokba tartozó nonprofit szervezetek számának megoszlása településtípus szerint, 1998

A különböző funkcionális csoportokon belül a leggyakoribb tevékenységet végző nonprofit szervezetek aránya 1998-ban a következő volt:

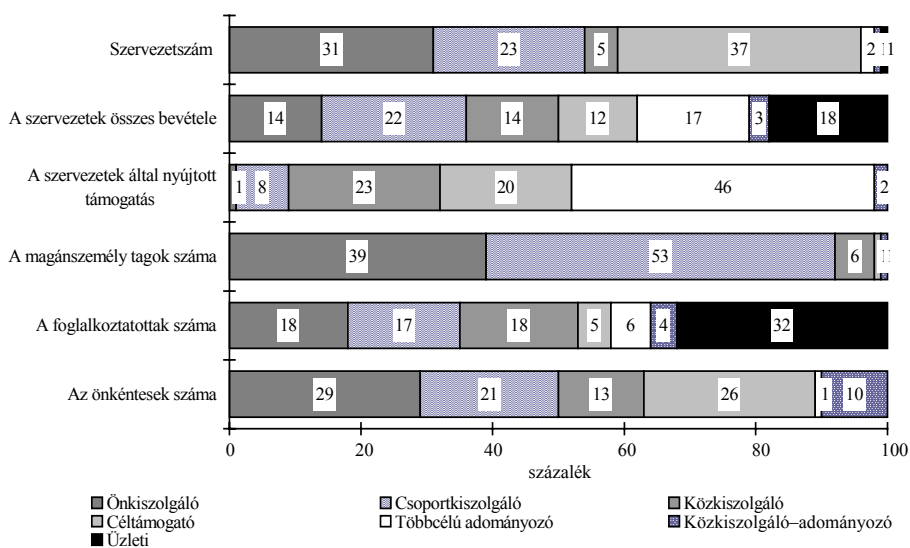
- önkiszolgáló: szabadidő, hobbi (49%), sport (38%), kultúra (12%);
- csoportkiszolgáló: szakmai, gazdasági érdekképviselő (43%), településfejlesztés (14%), közbiztonság védelme (9%), polgári védelem, tűzoltás (8%), többcélú adományoztatás, nonprofit szövetségek (6%), kutatás (4%), nemzetközi kapcsolatok (3%), politika (3%);
- közkiszolgáló: szociális ellátás (37%), jogvédelem (17%), egészségügy (16%), környezetvédelem (15%), oktatás (7%);
- céltámogató: oktatás (32%), szociális ellátás (15%), kultúra (15%), egészségügy (8%), sport (7%), vallás (6%);
- többcélú adományozó: egészségügy (41%), oktatás (29%), gazdaságfejlesztés (10%), kultúra (7%), kutatás (3%), nemzetközi kapcsolatok (2%), szociális ellátás (2%), többcélú adományoztatás, nonprofit szövetségek (2%);
- közkiszolgáló–adományozó: szociális ellátás (47%), egészségügy (13%), környezetvédelem (13%), településfejlesztés (11%), gazdaságfejlesztés (8%);
- üzleti: gazdaságfejlesztés (42%), településfejlesztés (25%), kultúra (21%), környezetvédelem (5%), szabadidő (4%), kutatás (2%).

A községekben van a legtöbb ön- és csoportkiszolgáló szervezet, míg a többcélú adományozók több mint fele a fővárosban működik, és ez a típus községekben csak elvétve található. A megyeszékhelyek és a kisebb városok arányszámai meglehetősen kiegyenlítették, szinte valamennyi típus hasonló hányada működik vidéki városokban.

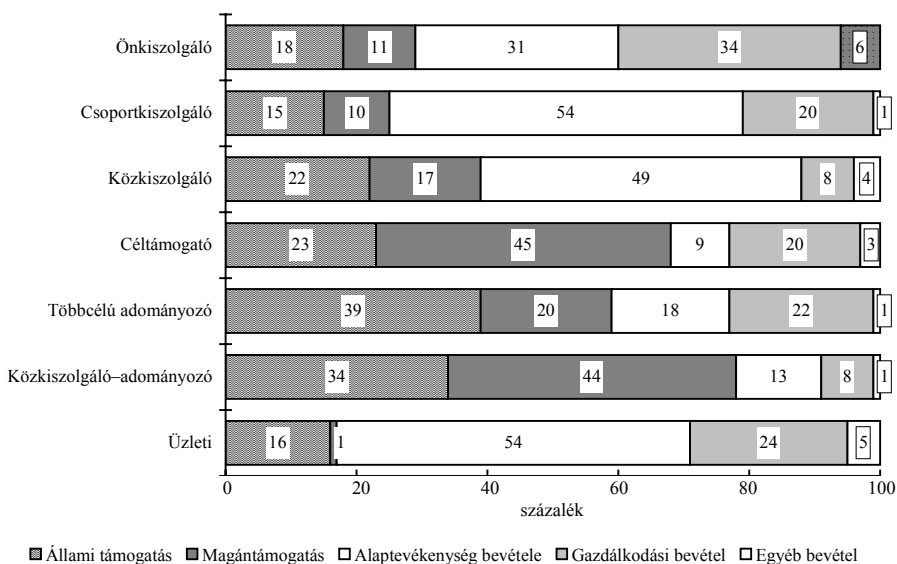
Megfigyelhető az is, hogy bizonyos tevékenységek kifejezetten kötődnek valamilyen formához. (Lásd az 5. ábrát.) A szabadidős és sporttevékenység döntően önkiszolgáló, az érdekvédelem pedig csoportkiszolgáló szervezetek keretein belül zajlik. Bár valamennyi csoportban találunk uralkodó tevékenységet – a közkiszolgáló és a közkiszolgáló–adományozó szervezeteknél a szociális ellátás; a céltámogatóknál az oktatás; a többcélú adomá

nyozóknál az egészségügy; az üzletieknél a gazdaságfejlesztés –, megállapítható, hogy bizonyos típusok széles tevékenységi körrel jellemezhetők, mások pedig csupán két-három tevékenységi kört ölelnek fel. Az előbbire leginkább a csoportkiszolgálók, utóbbira pedig az önkiszolgálók említhetők példaként.

5. ábra. A funkcionális csoportok jellemzői a nonprofit szektorra vonatkozó legfontosabb mutatók esetében

6. ábra. A különböző funkcionális csoportok bevételeinek megoszlása bevételi források szerint, 1998

A szektor legfontosabb mutatói esetében a különböző csoportok más és más arányt mutatnak. A relatíve kis szervezetszámú típusoknak (közkiszolgáló, többcélú és közki-
szolgáló–adományozó, üzleti) jut az összes bevételnek több mint 50 százaléka, a támo-
gatásoknak majdnem felét a többcélú adományozók folyósítják, a tagoknak mintegy ki-
lentizede az ön- és csoportkiszolgáló szervezetekben található. Az üzleti szervezetek
foglalkoztatják a nonprofit szektorban dolgozók harmadát, és számarányuknál jóval na-
gyobb mértékben tudnak a közkiszolgáló és a közkiszolgáló–adományozó szervezetek
önkénteseket mozgósítani. Ugyanakkor ez egyáltalán nem jellemzi az üzleti szervezete-
ket, melyek – az önkiszolgálókkal egyetemben – támogatásnyújtással sem nagyon foglal-
koznak.

Végezetül érdemes megvizsgálni azt is, hogy milyen lényeges különbségek jelentkez-
nek a funkcionális csoportok bevételi szerkezete között. (Lásd a 6. ábrát.)

A nonprofit szervezetek valamennyi csoportja részesül ugyan állami támogatásokban,
de a támogatottak aránya csak a többcélú és a közkiszolgáló–adományozók esetében ha-
ladja meg az egyharmadot. A magántámogatások jelentik a legfontosabb forrást az utób-
biak mellett a céltámogatók számára is, míg az üzleti szervezetek erre a forrásra nem
számíthatnak. Az alaptevékenység bevételei az üzleti, a csoport- és a közkiszolgálóknál
nagyon jelentősek, de az önkiszolgálóknál is kiemelkedők. Vállalkozási, gazdálkodási
bevétele minden csoportnak van, figyelemre méltó, hogy éppen az önkiszolgálóknál a
legmagasabb az aránya. Ez a jövedelemforrás természetesen az üzleti szervezeteknél is
jelentős. Általánosságban tehát elmondható, hogy míg a főleg szolgáltatásokat nyújtó
négy típus (ön-, köz- és csoportkiszolgáló, valamint üzleti) döntően saját tevékenységé-
nek bevételeiből, addig az adományozó típusúak (céltámogató, többcélú és közkiszolgáló-
adományozó) jórészt külső támogatásokból fedezik kiadásait.

*

Röviden ennyit állapíthatunk meg jelen pillanatban a funkcionális megközelítés alap-
ján a magyar nonprofit szektorról. Jól tudjuk, hogy ez még egyrészt kevés, másrészt szá-
mos bizonytalan tényezőt is tartalmaz. Éppen ezért tartanánk fontosnak, hogy mind az új
megközelítési módszer tökéletesítése – szükségyszerű átdolgozása –, mind az ehhez szük-
séges empirikus vizsgálatok a közeljövőben sorra kerülhessenek.

IRODALOM

- ABZUG, R. – WEBB, N. J. (1996): Another role for nonprofits: The case of mop-ups and nursemaids resulting from privatization in emerging economies. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 25. évf. 2. sz.
- ANHEIER, H. K. – SEIBEL, W. (1993): A nonprofit szektor és a társadalmi átalakulás. *Európa Fórum*, 3. évf. 3. sz.
- ARATÓ A. (1992): Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 1. évf. 2. sz.
- ARCHAMBAULT, E. (1996): *Le secteur sans but lucratif*. Associations et fondations en France, Economica, Paris.
- ARCHAMBAULT, E. (1997): *The nonprofit sector in France*. Manchester University Press, Manchester.
- BARBETTA, G-P. (1997): *The nonprofit sector in Italy*. Manchester University Press, Manchester.
- BOCZ J. – KUTI É. – SERESNÉ GYÜRÜS G. – SEBESTÉNY I. – VAJDA Á. (1994): *Alapítványok és egyesületek*. A nonprofit szektor statisztikája. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – GYULAVÁRI A. – KUTI É. – LOCHERNÉ KELÉDI I. – SEBESTÉNY I. – VAJDA Á. (1994): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1992*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – KUTI É. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1995): Gyakorlati, módszertani és stratégiai kérdések a nonprofit szektor statisztikai megfigyelésében. *Gazdaság és Statisztika*, 46. évf. 3. sz.
- BOCZ J. – GYULAVÁRI A. – KUTI É. – LOCHERNÉ KELÉDI I. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1995): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1993*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – KUTI É. – LOCHERNÉ KELÉDI I. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1996): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1994*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

- BOCZ J. – KUTI É. – LOCHERNÉ KELÉDI I. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1997): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1995*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – EMRI I. – KUTI É. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1998): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1996*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – EMRI I. – KUTI É. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1999): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1997*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – EMRI I. – KUTI É. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (2000): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1998*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- COURY, J. M. – DESPOT, L., J. (1996): Mending the social safety net after state socialism: „Dobrobit” – One nongovernmental organization in Zagreb, Croatia. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 25. évf. 3. sz.
- CORNELL GORKA, K. (1996): US support for nongovernmental organizations. In: LAZAR, M. (szerk.): *Fortifying the foundations*. US support for developing and strengthening democracy in East Central Europe. Institute of International Education, New York.
- CZAKÓ Á. – HARSÁNYI L. – KUTI É. – VAJDA Á. (1995): *Lakossági adományok és önkéntes munka*. Központi Statisztikai Hivatal – Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- FOWLER, A. (1995): *Strengthening the role of voluntary development organizations: Policy issues facing official AID agencies*. Overseas Development Council, Washington, D.C.
- FREY M. (szerk.) (1998): *Non-profit szervezetek szerepe a helyi foglalkoztatásban*. Nemzetközi és hazai modellek, ajánlások. Hálózat a Demokráciáért Program, Budapest.
- GASSLER, R. S. (1991): Non-profit enterprise and Soviet economic reform. *Voluntas*, 2. évf. 1. sz.
- HARSÁNYI L. – KIRSCHNER P. (szerk.) (1992): *Egyesületi címtár*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- HARSÁNYI L. – KUTI É. (1991): A nonprofit szervezetek lehetséges szerepe a tudományos kutatás területén. Fogalmi és szabályozási kérdések. In: *Háttér tanulmányok*. Magyar Tudományos Akadémia Kutatás- és Szervezelelemző Intézet, Budapest.
- HARSÁNYI L. – KUTI É. (1995): A nonprofit szektor törvényi szabályozásának irányai. *Acta Humana*, VI. évf. 21. sz.
- HARSÁNYI L. (1998): Az állam és a nonprofit szektor. *INFO-Társadalomtudomány*, 42. sz.
- HORVÁTH CS. (1997): A civil társadalom és a rendszerváltás, Pécs 1988–1991. In: HORVÁTH, CS. (szerk.): *Konfliktus, konszenzus, kooperáció*. JPTE – Friedrich Ebert Alapítvány, Pécs.
- HORVÁTH I. – DEÁK SALA ZS. (1995): A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. *Korunk*, 3/VI. évf. 11. sz.
- HYATT, J. (1998): *From transition to development: The nonprofit sectors of Central and Eastern Europe*. Charities Evaluation Services, London.
- JENKINS, R. M. (1995): Politics and the development of the Hungarian non-profit sector. *Voluntas*, 6. évf. 2. sz.
- JENKINS, R. M. (1998): The role of the Hungarian nonprofit sector in post-communist social policy. In: COOK, L. J. – ORENSTEIN, M. – RUESCHEMEYER, M. (szerk.): *Social policy and left parties in post-communist Europe*. Boulder: Westview Press.
- KENDALL, J. – KNAPP, M. (1997): *The nonprofit sector in the United Kingdom*. Manchester University Press, Manchester.
- KONDOROSI F. (1998): *Civil társadalom Magyarországon*. Politika + Kultúra Alapítvány, Budapest.
- KUTI É. – MARSCHALL M. (szerk.) (1991): *A harmadik szektor*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- KUTI É. (szerk.) (1992): *A nonprofit szektor Magyarországon*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- KUTI É. (1996a): *The nonprofit sector in Hungary*. Manchester University Press, Manchester.
- KUTI É. (1996b): A nonprofit szervezetek szerepe a nyolcvanas évek magyar társadalmában és gazdaságában. *Közgazdasági Szemle*, 43. évf. 10. sz.
- KUTI É. (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- KUTI É. (1999): Different Eastern European countries at different crossroads. *Voluntas*, 10. évf. 1. sz.
- LAZAR, M. (szerk.) (1996): *Fortifying the foundations*. US support for developing and strengthening democracy in East Central Europe. Institute of International Education, New York.
- LÉVAI K. (1996): Az önkormányzatok és a nonprofit szektor közötti együttműködésről. In: LÉVAI K. – STRAUSSMAN, J. (szerk.): *Innovatív önkormányzatok*. Helyi Társadalom Kutató Csoport, Budapest.
- LÉVAI K. – SZÉMAN ZS. (1993): *Társadalmi trigonometria*. Scientia Humana, Budapest.
- LES, E. (1994): *The voluntary sector in post-communist East Central Europe*. CIVICUS, Washington.
- LES, E. (1997): The role of nongovernmental organizations in service delivery for the elderly in Poland. In: GÁTHY, V. – YAMAI, M. (szerk.): *A new dialogue between Central Europe and Japan*. Institute for Social Conflict Research and the International Research Center for Japanese Studies, Budapest and Kyoto.
- LOMNICI Z. (1998): *Az alapítványok és közalapítványok kézikönyve*. HVGORAC, Budapest.
- MOLNÁR M. (1996): *A civil társadalom és akiknek nem kell*. Educatio, Budapest.
- MARSCHALL M. (1990): The nonprofit sector in a centrally planned economy. In: HELMUT K. – ANHEIER, W. S. (szerk.): *The third sector: Comparative studies of nonprofit organizations*. De Gruyter, New York.
- MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1998): Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata. In: LANDAU E. – SZALAI J. – VINCE P. (szerk.): *Az államtalanítás dilemmái: Munkaerőpiaci kényszerek és választások*. Aktív Társadalom Alapítvány, Budapest.
- REGULSKA, J. (1999): NGOs and their vulnerabilities during the time of transition. Case of Poland, *Voluntas*, 10. évf. 1. sz.
- Research project on Hungarian nonprofit organizations (1992): Comment on Stephen M. Wunker, "The promise of nonprofits in Poland and Hungary: an analysis of third sector renaissance". *Voluntas*, 3. évf. 3/1. sz.
- SALAMON, L. M. (1997): *Holding the center. America's nonprofit sector at a crossroad*. A report for the Nathan Cummings Foundation, New York.
- SALAMON, L. M. – ANHEIER, H. K. (1992): In search of the nonprofit sector I: The question of definitions. The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. Johns Hopkins University Institute for Policy Studies, Baltimore. *Working Papers*, 2. sz.

- SALAMON, L. M. – ANHEIER, H. K. (1995): *Szektor születik*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- SALAMON, L. M. – ANHEIER, H. K. (1998): *The emerging sector revisited*. A summary, Johns Hopkins University, Baltimore.
- SALAMON, L. M. – ANHEIER, H. K. (1995): *Szektor születik II.*, Civitalis Egyesület, Budapest.
- SALAMON, L. M. ET AL. (1999): *Global civil society*. Johns Hopkins University, Baltimore.
- SEBESTÉNYI I. (1998): *Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- SIEGEL, D. – YANCEY, J. (1993): *A civil társadalom újjászületése*. The Rockefeller Brothers Fund, Budapest.
- SZABÓ M. (1995): A szabadság rendje. Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás, politikai szervezetek a magyarországi rediszerváltás folyamatában. *Politikatudományi Szemle*, 4. évf. 4. sz.
- SZABÓ M. (1996): Post-communist protest cultures in ECE. In: Szabó M. (szerk.) *The challenge of Europeanization in the region: East Central Europe*. Hungarian Political Science Association and Institute for Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- SZALAI J. (1997): Az egészségügyi alapítványokról. *INFO-Társadalomtudomány*, 42. sz.
- SZÉMAN ZS. (1996): Az önkormányzatok és a civil szféra kapcsolata, In: LÉVAI K. – STRAUSSMAN, J. (szerk.). *Innovatív önkormányzatok*. Helyi Társadalom Kutató Csoport, Budapest.
- SZÉMAN ZS. – HARSÁNYI L. (1999): *Halak és hálók*. Kapcsolatok a helyi szociálpolitikában. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- SZÉMAN ZS. – HARSÁNYI L. (2000): *Szociális kvartett*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- The new civic atlas* (1997): Profiles of civil society in 60 countries CIVICUS, Washington.
- VAJDA Á. (1995): Alapítványok, egyesületek és kormányzati intézmények, In: LANDAU E. – SIMONYI Á. – SZALAI J. – VINCE P. (szerk.). *Az államtalanítás dilemmái: Szociálpolitikai kényszerek és választások*. Aktív Társadalom Alapítvány, Budapest.
- VAJDA Á. (1997): Citizens' initiatives in a middle-size Hungarian town. In: GÁTHY V. – YAMAJI, M. (szerk.). *A new dialogue between Central Europe and Japan*. Institute for Social Conflict Research and The International Research Center for Japanese Studies, Budapest – Kyoto.
- VAJDA Á. (1998): *A nonprofit szervezetek szerepe a társadalomépítésben*. INFO-Társadalomtudomány, 42. sz.
- World development report* (1996). World Bank, Washington, D.C.
- WUNKER, S. M. (1991): The promise of nonprofits in Poland and Hungary: an analysis of third sector renaissance. *Voluntas*, 2. évf. 2. sz.
- YAMAMOTO, T. (1997): *The nonprofit sector in Japan*. Manchester University Press, Manchester.
- 6, PERRI (1993): *Modernizáció, átalakulás és új institucionalizmus: Válasz Anheier és Seibel cikkére*. Európa Fórum 3.

SUMMARY

The first international comparative nonprofit sector survey using a common framework, methodology and approach was carried out only at the beginning of the 1990s. Built on the results of this worldwide research project, the present paper tries to explain the apparently great differences in the size of national nonprofit sectors. It gives an overview on the problems and challenges (political and legal environment, sectoral identity, legitimacy, financing and efficiency, co-operation problems etc.) faced by the Eastern European NPOs. It also covers the issues of a statistical analysis of the nonprofit sector. The author makes an effort to develop a new multidimensional classification system (called *nonprofit prism*) which embraces and integrates the traditional descriptive features. Using this new method, he provides a tentative structural analysis of the Hungarian nonprofit sector.

A JÖVEDELMI SZEGÉNYSÉG ÉS A SEGÉLYEZÉS MAGYARORSZÁGON 1999-BEN*

MONOSTORI JUDIT

A jövedelmi szegénység és a segélyezés kapcsolatát vizsgáló elemzés azokra a segélyekre terjed ki, amelyeknek legfontosabb célja az alacsony jövedelmű háztartások jövedelmének kiegészítése, esetleg pótlása.

Elsőként azt vizsgáltuk meg, hogy különböző demográfiai és területi jellemzők közül melyek azok, amelyek szegénységi kockázatukhoz képest felül-, illetve alulreprezentáltak. Arra az eredményre jutottunk, hogy a segélyezés e tekintetben az életkortól függetlenül előnyben részesíti az egyedülállókat, a 60 évesnél idősebb házaspárokat, a gyermeküket egyedül nevelőket és a nagycsaládosokat. Alulsegélyezettek voltak viszont azok a háztartások, amelyekben a szülők felnőtt gyermekeikkel éltek együtt, és azok a házaspárok, akik egy gyermeket neveltek.

A segélyezés minden vizsgált csoportban igen alacsony hatékonysággal célozta meg a legszegényebbek támogatását. A szegényeknek háromnegyede nem részesült a vizsgált ellátások egyikében sem. A támogatások ugyanakkor a gyermekes családok és a fiatalabb generációk esetében célzottabbak voltak, mint a gyermektelenek és az idős háztartások esetében.

A családok életkörülményeinek vizsgálata rámutatott arra, hogy mind a szegények, mind pedig a segélyezettek „hiányossági mutatói” lényegesen magasabbak, mint a teljes lakosságra jellemző értékek. Ugyanakkor a mutatók nagyságát a szegények és a segélyezettek csoportjának a népesség egészétől eltérő összetétele éppúgy meghatározta, mint az a tény, hogy e csoportok hiányossági mutatói mindig a lakosság megfelelő csoportjára jellemző értékek alatt maradtak.

TÁRGYSZÓ: Segélyezés. Szegénység. Szociálpolitika.

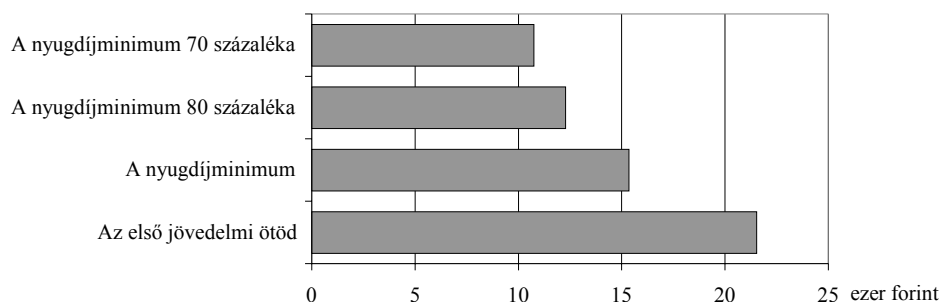
Az 1990-es évek második felének egyik legfontosabb társadalmi változása az volt, hogy a makrogazdasági mutatók már korábban megkezdődött javulása mellett a lakosság életszínvonalának csökkenése megállt. Makroszinten mind a jövedelmek, mind a fogyasztás területén lassú emelkedés indult el. Ugyanakkor a háztartások közötti jövedelem-egyenlőtlenségek – bár nem a korábbi dinamikus ütemben – az 1990-es évek végén is növekedtek (Szivós; 1998, Förster–Szivós–Tóth; 1998, Kolosi–Sági; 1998, Medgyesi–Szivós–Tóth; 2000). Az egyenlőtlenség növekedésével párhuzamosan a társadalomban kikristályosodott a szegényeknek az a köre, amelybe tartozók egyre tartósabban váltak függővé azoktól a transzferjövedelmektől, amelyeknek egy részét a szociális segélyek tették ki.

* Ezúton is szeretném megköszönni a Társadalomstatistikai főosztály munkatársai és Spéder Zsolt segítségét.

Tanulmányunk első részében arra keressük a választ, hogyan kapcsolódik össze a jövedelmi szegénység és a segélyezés jelensége. Vizsgálatunk során először arra koncentrálnunk, hogy az egyes rászorult csoportok közül melyek azok, amelyeket a többihez képest előtérbe helyez a segélyezés, és melyek azok, amelyeket háttérbe szorít. Annak leírására vállalkozunk, hogy a szegények összetétele hogyan feleltethető meg a segélyezetttek összetételének, és hogy milyen magyarázatok találhatók az esetleges különbségek-re. Kutatásunk tárgyát képezi az is, hogy vajon eléri-e a segélyezés a rászorultakat, és milyen különbségek figyelhetők meg e tekintetben az egyes vizsgált csoportok között.

Szándékoltan nem alkalmaztunk a segélyezéssel kapcsolatban olyan fogalmakat, mint az alacsony jövedelem meghatározására használt nyugdíjminimum és az ahhoz viszonyított különböző küszöbértékek. Ezek használatakor ugyanis sokkal inkább azt vizsgál-nánk, hogy milyen arányban kerültek be a segélyezési rendszerbe azok, akik az önkormányzatok által vizsgált feltételek szerint jogosultak lennének. Kutatásunknak azonban nem ez a célja, hanem az, hogy a segélyezés legnyilvánvalóbb célkitűzésének, vagyis a jövedelmi szegények támogatásának szándékát szembesítsük annak megvalósulásával. Jövedelmi szegényeknek azokat a családokat tekintettük, akiknek egy fogyasztási egységre¹ számolt jövedelme nem haladta meg az alsó kvintilist (1999-ben 21 ezer forint).

1. ábra. Az alsó jövedelmi kvintilishatár és néhány jellemző jogosultsági jövedelemhatár 1999-ben

Mivel az egyes segélyek rendkívül eltérő szerepet töltenek be a segélyezetttek támogatásában, és nem minden ellátásnál legfontosabb kritérium a jövedelem nagyon alacsony szintje, vizsgálatunkat csak bizonyos segélyezett csoportokra terjesztettük ki.

Tanulmányunk második részében a segélyezetttek és a jövedelmi szegények életkörülményeinek legfontosabb elemeit, így a lakáskörülményeket és a vagyoni jellemzőket vizsgáljuk. Alapvetően az életkörülményekben megjelenő hiányosságokra koncentrálnunk. Az életkörülmények jellemzéséhez tehát olyan mutatókat használunk, amelyek a társadalomban elfogadott életszínvonalhoz vagy egyszerűen csak a társadalom többségére jellemző életkörülményekhez képest valamilyen hátrányt jeleznek. Emellett a jövedelmi helyzetet, és a lakásfenntartási kiadásokat, a háztartások költségvetésének egyik legna

¹ Az ekvivalens jövedelem figyelembe veszi a háztartások méretgazdaságosságának elvét, miszerint az egyes háztartástagokra jutó fogyasztás függ a háztartás taglétszámától. Eszerint nem egyenlő súllyal vettük figyelembe a háztartás valamennyi tagját. Megkülönböztettük a 15 évnél idősebb és az annál fiatalabb háztartástagokat. A felnőttek súlyát az határozta meg, hogy volt-e aktív kereső a családban vagy sem. Ha volt, akkor az első felnőtt 1 és minden további 0,75 egységet jelentett. Ha nem volt aktív kereső, akkor az első felnőtt 0,9 és minden további 0,65 egységet ért. A 15 évnél fiatalabbak esetében az első 0,65, a második 0,5 és minden további 0,4 egységet képviselt.

gyobb tételét hasonlítjuk össze az egyes csoportokban. Vizsgálati csoportjaink a segélyezették és a háztartási jövedelem alapján a legalsó ötödbe tartozó háztartások. Viszonyítási alapként a háztartások teljes köre szolgált. Adataink forrása a Központi Statisztikai Hivatal 1999–2000-es életmód- és időmérleg-felvétele, amelyben 11 ezer háztartás életköri eredményeit vizsgálták. A felvétel a megkérdezettek jövedelmi helyzetére és segélyezésére vonatkozó néhány adatát az 1. tábla mutatja.

1. tábla

A háztartások jövedelem- és segélyezetségi helyzete a háztartás típusa szerint

Háztartástípus	A teljes népességben	Alsó jövedelmi kvintilis alatt élő	Segélyezett	Jövedelemkiegészítő segélyekben részesülő	Kiadás kompenzáló segélyekben részesülő	Átmeneti segélyben részesülő
	háztartások megoszlása (százalék)					
Egyedülálló 60 év alatt	7,7	3,5	6,7	5,9	8,0	6,1
Egyedülálló 60 éves és idősebb	16,3	3,0	16,5	2,6	27,3	13,2
Házaspár 60 év alatt	7,2	3,9	3,6	4,0	3,8	2,6
Házaspár 60 éves és idősebb	13,4	1,6	9,6	0,8	17,7	6,7
Házaspár 1 eltartott gyermekkel	7,6	10,4	6,6	7,7	4,9	8,2
Házaspár 2 eltartott gyermekkel	13,3	21,5	16,1	24,2	5,9	17,6
Házaspár 3 és több eltartott gyermekkel	4,5	13,2	9,7	17,2	3,2	13,5
Házaspár és felnőtt gyermek(ek)	9,5	11,9	6,2	6,4	7,5	4,1
Egy szülő 1 eltartott gyermekkel	1,8	2,3	2,7	4,9	1,4	2,8
Egy szülő 2 eltartott gyermekkel	2,0	4,4	4,1	6,0	2,0	5,7
Egy szülő és felnőtt gyermek(ek)	5,6	4,4	4,9	1,5	6,7	5,0
Több család	2,8	7,4	4,6	7,5	3,6	5,9
Egyéb	8,3	12,7	8,7	11,3	8,1	8,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N</i>	<i>2 178</i>	<i>10 825</i>	<i>1 584</i>	<i>601</i>	<i>482</i>	<i>656</i>

A SEGÉLYEZÉSI RENDSZER

Az évtized közepén az 1993. évi szociális törvényre és az önkormányzatok helyi szociális rendeleteire épülő segélyezési alapelvek egy része is megváltozott, bár számos ponton a korábbi alapelvek éltek tovább.

Nem történt változás abban a tekintetben, hogy a segélyezés szabályozása és finanszírozása továbbra is az állami és az önkormányzati szerepvállalás kettősségén alapult. Fontos változást jelentett viszont a helyi önkormányzatok mozgásterének korlátozása, a „visszaközpontosítás” folyamata. Ez abban nyilvánult meg, hogy egyre több ellátás vált központi szabályozásúvá, és számos segély finanszírozására nem az önkormányzatoknak juttatott szociális normatíva keretén keresztül, hanem közvetlenül történt. Ehhez kapcsolódott, hogy míg korábban a segélyekre való jogosultság és a támogatási összegek tekintetében is a diszkrecionalitás elve volt a meghatározó, az évtized végére egyre több ellátás vált normatívá. Ez azt jelenti, hogy a jogosultsági feltételek fennállása esetén az önkormányzatoknak nem volt joguk mérlegelni, hogy adnak-e segélyt, hanem kötelező volt a segély utalása. Szintén kisebb mértékű diszkrecionalitás érvényesült a segélyössz-

szegek vonatkozásában is, vagyis nagyobb lett a kötöttség a tekintetben, hogy milyen összegű támogatást kell nyújtani a jogosultaknak. Ezek a folyamatok a szociális ellátásokhoz való jog erősödéséhez vezettek.

A korábbi évekhez hasonlóan az igényelhető segélyeknek három – később részletesen bemutatott – nagy csoportja van. A segélytípusokat illetően abban sincs változás, hogy nincs olyan általános segély, amely a jövedelem meghatározott szintje alatt támogatásra jogosítana, tehát az alacsony jövedelem szükséges, de továbbra sem elégséges feltétele a segélyezésnek.

Fontos változás történt az évtized közepén a segélyezési rendszer támogatási célcsoportjainak kijelölése tekintetében. Míg az 1990-es évek elején a tartós munkanélküliek, addig az évtized második felében a gyermekes családok jelentették a segélyezés legjelentősebb célcsoportját.

Ferge megállapítása szerint a 90-es évek magyar segélyezési gyakorlatának mindvégig meghatározó vonása maradt, hogy nem az együtt élő közösséget tartja szem előtt, hanem annak egyes tagjait. A jogosultság a család egyik tagjának élethelyzetéből (tartós munkanélküliség, idős kor, betegség stb.) és az egy főre jutó családi jövedelem alacsony szintjéből adódik. A szociális törvény és a gyermekvédelmi törvény a jogosultsági határokat nem családtípusokra határozza meg, és az önkormányzatoknak csak töredéke szab eltérő küszöbértékeket az egyedülállókra, a három vagy annál több gyermeket nevelőkre és még ritkábban az egyszülős családokra, figyelembe véve azok eltérő szükségleteit. A segélyek odaítélésekor szintén az egyénre koncentrálnak a jogalkotók, és jogalkalmazók.

A családtípusok szerinti segélyezés hiányát fejezi ki az egy főre jutó havi nettó jövedelem figyelembevételének gyakorlata is, amely a fogyasztási egységre számított jövedelemmel szemben valóságos jövedelmi helyzetüknél szegényebbnek látta a többtagú családokat és ezért hátrányos helyzetbe hozza a kisebbeket, főként az egyedülállókat. A kiadások egyik legnagyobb tételét jelentő lakásfenntartási költségek 90-es években bekövetkezett drasztikus emelkedése az ebből adódó problémát különösen felerősítette.

AZ 1990-ES ÉVEK VÉGÉNEK SEGÉLYEZÉSÉT MEGHATÁROZÓ LEGFONTOSABB JELLEMZŐK ÉS VÁLTOZÁSOK NÉHÁNY ELLÁTÁS SZABÁLYOZÁSÁBAN²

Munkanélküliek jövedelempló támogatása. Az ellátás azoknak a támogatását célozza meg, akik tartósan munkanélküliek és nem részesülnek egyéb munkanélküli ellátásban. Az ellátásra való jogosultság feltétele, hogy a kérelmező családjában az egy főre jutó havi nettó jövedelem ne haladja meg a mindenkori nyugdíjminimum 80 százalékát. Lényeges változás az ellátás szabályozásában az, hogy 1996-ig a támogatás időtartamát nem korlátozták, míg 1996 tavaszától azt 2 évben maximálták.

Rendszeres szociális segély. A támogatás újraszabályozása 1997-től lépett érvénybe. A rendszeres szociális segély célcsoportjai azok, akik 18. életévüket betöltötték, munkaképességüket legalább 67 százalékban elvesztették vagy a vakok személyi járadékában részesültek, a 62 évnél idősebbek és az aktív korú nem foglalkoztatottak. Míg az egészségükben károsodottak és az idősek jogosultságának feltétele az, hogy jövedelmük és a családjukban az egy főre jutó havi nettó jövedelem a nyugdíjminimum 80 százaléka alatt maradjon, addig az aktív korúak esetében az, hogy jövedelmük a nyugdíjminimum 70 százaléka alatt, családjukban az egy főre jutó jövedelem pedig a nyugdíjminimum 80 százaléka alatt maradjon. A rendszeres szociális segély utóbbi célcsoportja tulajdonképpen a munkanélküliek jövedelempló támogatásából kizárulók köre.

Időskorúak járadéka. Ez az ellátási forma 1998-tól került be a szociális törvénybe. Ezzel egyidőben a rendszeres szociális segély célcsoportjai közül kiemelték az időseket. A támogatásra azok a 62. életévüket betöltött

² *Forrás:* 1993. évi III. törvény A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról; 1997. évi XXXI. törvény A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.

személyek jogosultak, akiknek jövedelme és családjában az egy főre jutó havi nettó jövedelem nem haladja meg a nyugdíjminimum 80 százalékát, egyedülálló esetén 95 százalékát.

Lakásfenntartási támogatás. A támogatás feltételei közül az egy főre jutó jövedelem és a lakásfenntartási kiadások a legfontosabbak. A támogatás szabályozása az önkormányzatok feladata, de a szociális törvény ajánlása szerint különösen indokolt támogatni azokat, akiknek a családjában az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg a nyugdíjminimum kétszeresét és lakásfenntartási kiadásai eléri a család összjövedelmének 35 százalékát, vagy a fűtési költségek a család teljes jövedelmének több mint 20 százalékát teszik ki. A fűtési költségek kiemelt vizsgálata 1997-től került a törvénybe.

Rendszeres gyermekvédelmi támogatás. A gyermekek segélyezésének problémáját az 1993. évi szociális törvény teljesen érintetlenül hagyta. Az önkormányzatok a rendszeres nevelési segélyt helyi rendeletben szabályozták, vagy esetenként egyáltalán nem nyújtottak ilyen ellátást. Központi szabályozására csak 1997 őszén került sor, de nem a szociális törvény, hanem a gyermekek védelméről, a gyámügyi szabályozásról szóló törvény keretein belül. A segélyre azokban a családokban élő gyermekek jogosultak, ahol az egy főre jutó havi nettó jövedelem nem éri el a nyugdíjminimumot.

Átmeneti segély. Az átmeneti segély szabályozása az önkormányzatok feladata. A szociális törvény csupán annyit ír, hogy „a települési önkormányzat képviselő-testülete a létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzetbe került, valamint időszakosan vagy tartósan létfenntartási gonddal küzdő személyek részére a rendeletben meghatározott átmeneti segélyt nyújt.”

Rendkívüli gyermekvédelmi támogatás. A támogatás szabályozása megegyezik az átmeneti segély szabályozásával. A különbség csupán annyi, hogy az ellátás alapelveit nem a szociális törvény, hanem a gyermekvédelmi törvény fektette le.

Közgyógyellátás. A közgyógyellátásnak három típusa van: az alanyi, a méltányossági és a normatív közgyógyellátás. Az első meghatározott célcsoportok (például intézetben neveltek, központi szociális segélyben részesülők, rokkantsági járadékosok) alanyi támogatását jelenti. A második az önkormányzatok által rászorultnak, míg a harmadik azoknak jelent támogatást egészségügyi költségeik csökkentésében, akiknek gyógyszerköltsége eléri a nyugdíjminimum 10 százalékát, és családjában az egy főre jutó jövedelem nem éri el nyugdíjminimumot, egyedülálló esetében annak 150 százalékát. Az utóbbi formát 1996-tól szabályozták.

Ápolási díj. Az ápolási díj a tartósan gondozásra szoruló személyek otthoni ellátását vállaló hozzátartozók számára biztosított anyagi hozzájárulás. A támogatás alanyi formájára azok jogosultak, akik súlyosan fogyatékos vagy 18. életévét be nem töltött tartós beteg személy ápolását végzik. Az ápolási díjat az önkormányzat méltányosságból akkor állapíthatja meg, ha az ápolat 18 éven felüli tartós beteg.

A segélyezési gyakorlatban – mint már említettük – alapvetően három különböző funkciót betöltő segélyfajtát különítettünk el.

Az első csoportba a *szabad felhasználású jövedelem pótló vagy -kiegészítő ellátási formák* kerültek. Ezeknek az ellátásoknak az a sajátossága, hogy a családi jövedelem különböző okokra visszavezethetően alacsony szintjét kompenzálják. Jellemzően egy tartós állapot hosszabb távú támogatására hivatottak. Szabad felhasználásúak, vagyis semmilyen kötöttség nem jár velük. Ide soroltuk a munkanélküliek jövedelem pótló támogatását, a rendszeres nevelési segélyt, a rendszeres gyermekvédelmi támogatást, a rendszeres szociális segélyt, az aktív korúak szociális segélyét, az időskorúak járadékát, valamint az ápolási díjat. Ezeket az ellátásokat jövedelemkiegészítő segélyeknek nevezzük.

A második csoportba tartozó ellátások jellemzője, hogy *egy-egy szükséglet kielégítésében elszorított hiányosság pótlását* segítik. Alapvetően két olyan szükségletet nevezhetünk meg, amelyeknek közvetlen támogatását a magyar segélyezési rendszer vállalta: a lakásfenntartás az egyik és az egészségügyi kiadások a másik. A támogatás feltétele a relatívan alacsony – de a jövedelemkiegészítő segélyek jövedelmi küszöbértékénél magasabb – jövedelmi szint, valamint az adott szükségletre fordított kiadások családi jövedelemen belüli magas aránya. Ezek az ellátások kötött felhasználásúak, vagyis csak meghatá

rozott célra lehet azokat felhasználni. Ide soroltuk a lakásfenntartási támogatást, a közgyógyellátás és a mozgáskorlátozottak támogatási formáit. Ezekre a kiadáskompenzáló segélyek elnevezést használjuk.

A harmadik csoportba az *átmeneti segélyek* tartoztak. Típusukat tekintve az átmeneti segélyek skálája igen széles. Ide tartoznak az iskolai étkezési és tanszertámogatások, az iskolakezdési segély, az egyszeri gyógyszer-támogatás, az élelmiszercsomagok, a ruhasegélyek és több más önkormányzati szabályozású ellátási forma, amelyeknek közös jellemzője, hogy rendkívüli élethelyzetekben és létfenntartási gondokkal küzdő családoknak egyszeri alkalommal vagy néhány hónapon keresztül folyósítják. Tanulmányunkban ezeket az ellátásokat átmeneti segélynek nevezzük.

Az egyes társadalmi csoportok tehát alapvetően a felsorolt három csatornán keresztül válhatnak segélyezetté, így a segélyezetté válás kockázata e három csatornán keresztül történő támogatás eredőjének tekinthető. Elemzésünkben azonban csupán a jövedelemkiegészítő és az átmeneti segélyben részesülővel foglalkozunk. A kiadást kompenzáló ellátások esetében ugyanis – mint az láttuk – a jövedelem meghatározott szintje csupán az egyik feltétele a segélyezésnek, ezeknek az ellátásoknak a célja tehát nem a legszegényebbek, hanem azoknak a támogatása, akiknek bizonyos költségeik olyan magasak, hogy azok még a relatívan magasabb jövedelmi szint mellett is veszélyeztetik megélhetésüket.

A SZEGÉNNYÉ VÁLÁS ÉS A SEGÉLYEZÉS KOCKÁZATA

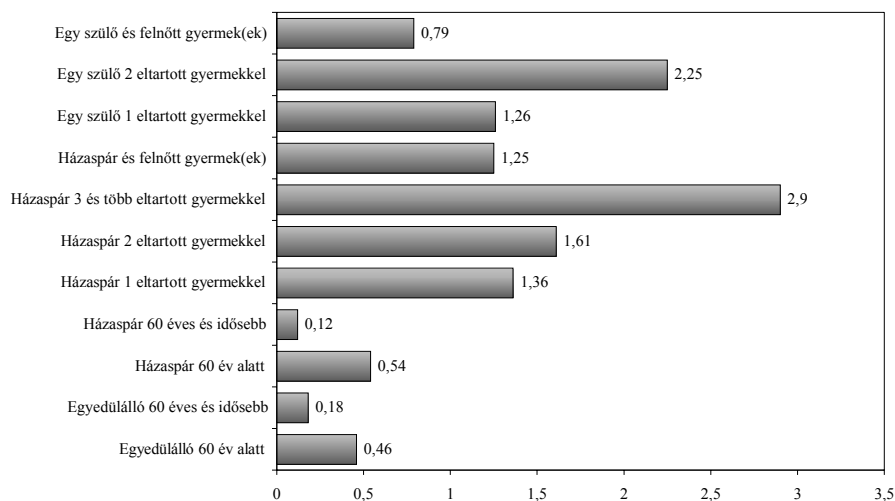
A 1990-es évek magyar szegénységre vonatkozó kutatásai (*Andorka–Spéder; 1997, Spéder; kézirat, Spéder; 1998, Havasi; 1999*) a szegénység kiterjedtségének, mélységének vizsgálata mellett a szegények összetételével is nagy terjedelemben foglalkoztak, és feltárták azokat a demográfiai, társadalmi és földrajzi jellemzőkkel is jól körülírható csoportokat, amelyeknél a szegénység meghaladta az átlagos szintet.

A kutatások eredményei szerint az 1990-es évek egyik legsúlyosabb társadalmi problémájává a gyermekszegénység vált Magyarországon, és ez nem változott az évtized végére sem (*Förster–Tóth; 1999, Spéder; 2000*). Ezt alátámasztják kutatásunk eredményei is, miszerint az alsó jövedelmi ötödbe kerülés kockázata már az egygyermekes családokban is csaknem kétszerese volt az átlagosnak, a nagycsaládok pedig az átlagos szintnél több mint háromszor nagyobb eséllyel kerültek a szegények közé. Az átlagosnál viszont alacsonyabb volt életkortól függetlenül az egyedülállók és a gyermektelen házaspárok szegénységi kockázata.³ (Lásd a 2. ábrát.)

A jövedelmi szegénység területenként is eltérő. A szegénység kockázata szempontjából a községek, illetve kisebb városaink vannak a legkedvezőtlenebb helyzetben (1,53, illetve 1,09 értékkel), míg Budapesten (0,44) és a megyeszékhelyeken (0,49) a szegénységi kockázat a fele az átlagos kockázati értéknek.

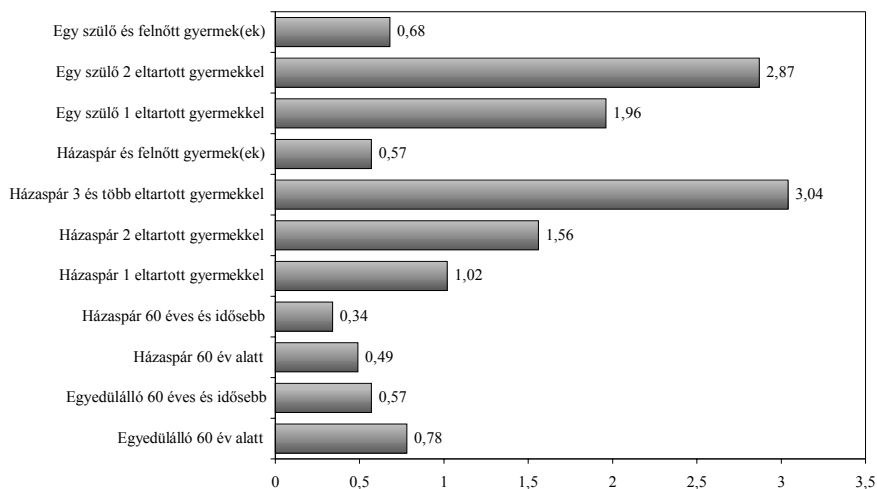
³ Az egyes csoportok szegénységi kockázatának értékét a következőképpen számoltuk. Először meghatároztuk a szegénységi küszöb értékét, amely az első jövedelmi kvintilis (21 500 forint) volt. Ez alatt élt a háztartások 20 százaléka. A szegénységi kockázat azt jelenti, hogy az adott csoportban az e jövedelemhatár alá eső háztartások aránya hogyan viszonyul ehhez az átlaghoz, vagyis a 20 százalékhoz. Adott csoport szegénységi kockázata akkor 1, ha a szegénnyé válás kockázata átlagos, vagyis a csoport 20 százaléka él a szegénységi küszöb alatt.

2. ábra. A szegénység kockázata a különböző háztartástípusokban

A szegénység kockázatához hasonlóan a segélyezetté válás kockázatát is kiszámoltuk.⁴ A segélyezési értékek sok tekintetben hasonlóságot mutatnak a szegénységi kockázati értékekkel, ám attól több ponton is eltérnek. A gyermekes családok, különösen a nagycsaládok és a gyermekeiket egyedül nevelők segélyezési kockázata magasabb volt az átlagosnál. Ugyanakkor az idősek, illetve azok, akiknek nem volt eltartott gyermeke, az átlagosnál kisebb valószínűséggel részesültek valamilyen ellátásban.

3. ábra. A segélyezetté válás kockázata a különböző háztartástípusokban

⁴ A segélyezetté válás kockázatát a szegénységi kockázathoz hasonlóan számoltuk ki. A segélyezetté válás átlagos kockázatát, vagy a segélyezettek teljes népességen belüli arányát egynek tekintettük. Az egyes csoportok segélyezési kockázata az átlagostól való eltérés mértéke volt.

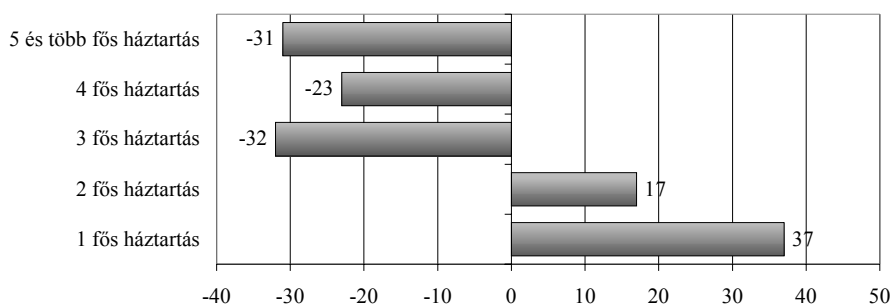
A segélyezetté válás valószínűsége településtípusonként követte a szegénységi kockázatok értékeit: községek 1,46, egyéb városok 1,08, Budapest 0,47, megyeszékhelyek 0,61. A községekben élők több mint háromszor olyan nagy valószínűséggel váltak segélyezetté, mint a budapestiek, vagy a megyeszékhelyeken élők, és másfélszer nagyobb valószínűséggel, mint a kisebb városokban lakók.

A JÖVEDELMI SZEGÉNYSÉG ÉS A SEGÉLYEZÉS KAPCSOLATA

A jövedelmi szegénység és a segélyezés kapcsolatát oly módon vizsgáljuk, hogy a demográfiai, illetve a területi jellemzők alapján képzett csoportokba tartozók szegénységi kockázatát és a segélyezettekben belüli arányát vetjük össze. Demográfiai változóként a háztartás nagyságát, a 18 éves és annál fiatalabb gyermekek számát, a háztartásfő korcsoportját és a háztartásszerkezetet, míg területi változóként a települések típusát vizsgáljuk. A vizsgálati módszer lényege az, hogy csoportonként kiszámítjuk a szegénység és a segélyezés kockázatát. A mutató nagyságát a segélyezési és a szegénységi kockázat különbsége adja. A csoporthoz tartozó mutató értéke akkor pozitív, ha a segélyezetté válás kockázata nagyobb, mint a szegénységi kockázat, és akkor negatív, ha fordított a helyzet. A mutató akkor 0, ha az adott csoport szegényekben belüli aránya éppen akkora, mint a segélyezettekben belüli.

A háztartás taglétszáma alapján előnyben részesítettek az egy- és a kétagú háztartások voltak, míg a szegénységi mutatójukat figyelembe véve háttérbe szorultak a nagyobb családok, különösen az 5 és többtagúak. (Lásd a 4. ábrát.) A kisebb háztartások támogatásainak ugyanakkor lényegesen nagyobb részét tették ki a bizonytalanabb időtartamú, és a jövedelemkiegészítő segélyeknél kisebb segélyösszegeket jelentő átmeneti segélyek. Míg az 1-2 fős háztartásoknak 60-70 százaléka csak átmeneti segélyben részesült 1999-ben, addig a négy fő feletti háztartások esetében ez az arány 40 százalék alatt maradt.

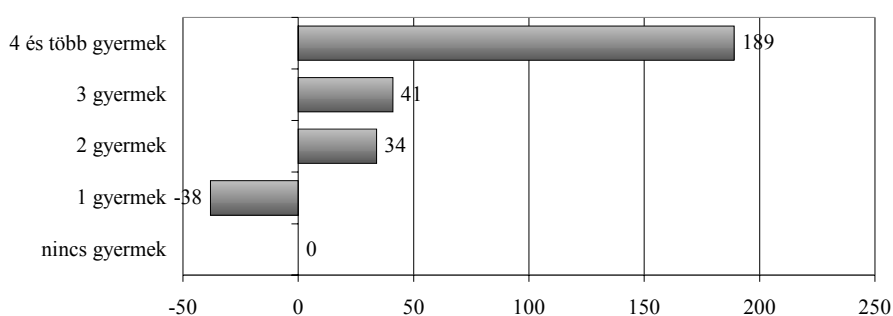
4. ábra. A jövedelmi szegénység és a segélyezés kapcsolata a háztartás taglétszáma szerint (a segélyezés és a szegénységi mutató különbsége)

A háztartásban élő 18 éves és annál fiatalabb gyermekek száma alapján végzett vizsgálat rámutatott arra, hogy a nagyobb családok „segélyezési deficitje” nem abból adódott, hogy azokat a háztartásokat, ahol eltartott gyermekek éltek elhanyagolta a segélyezés, hanem sokkal inkább abból, hogy azok a háztartások, ahol a szülők felnőtt gyermekeikkel éltek együtt, szegénységi kockázatuk mértékéhez képest kevésbé részesültek a segélyezé

sekből. Általában a segélyezés előnyben részesítette azokat a családokat, amelyek gyermekeket neveltek. (Lásd a 5. ábrát.) Kivételt jelentettek viszont azok, ahol csak egy 18 éven aluli gyermek volt. A legnagyobb családok kiemelt támogatása nemcsak abból adódott, hogy támogatásukat több ellátási forma segíti, így a segélyezetté válás több csatornán történhet, mint általában, hanem abból is, hogy egyes önkormányzatok a nagycsaládoknál magasabb jövedelmi küszöbértékeket határoztak meg.

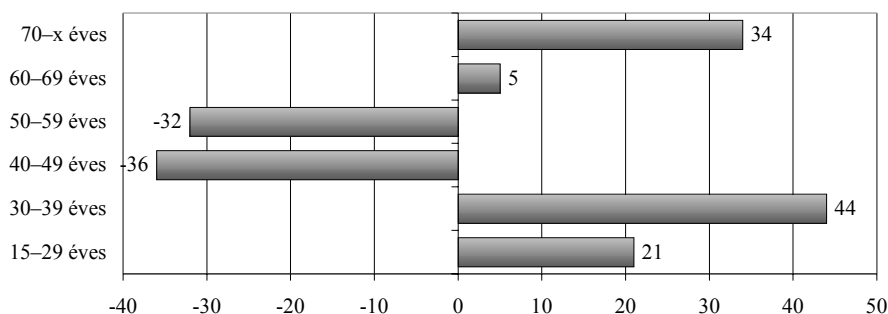
5. ábra. A jövedelmi szegénység és a segélyezés kapcsolata a 18 éven aluli gyermekek száma szerint
(a segélyezés és a szegénységi mutató különbsége)

A háztartásfő életkora szintén fontos csoportképzőnek bizonyult a tekintetben, hogy miként alakult a szegénységi kockázat és a segélyezetté válás kapcsolata az egyes társadalmi csoportokban. E tekintetben a segélyezés előnyben részesítette a fiatalabb és az idősebb generációkat, míg szegénységi kockázatukhoz képest háttérbe szorultak azok a háztartások, ahol a háztartásfő a középgenerációhoz tartozik. (Lásd az 6. ábrát.)

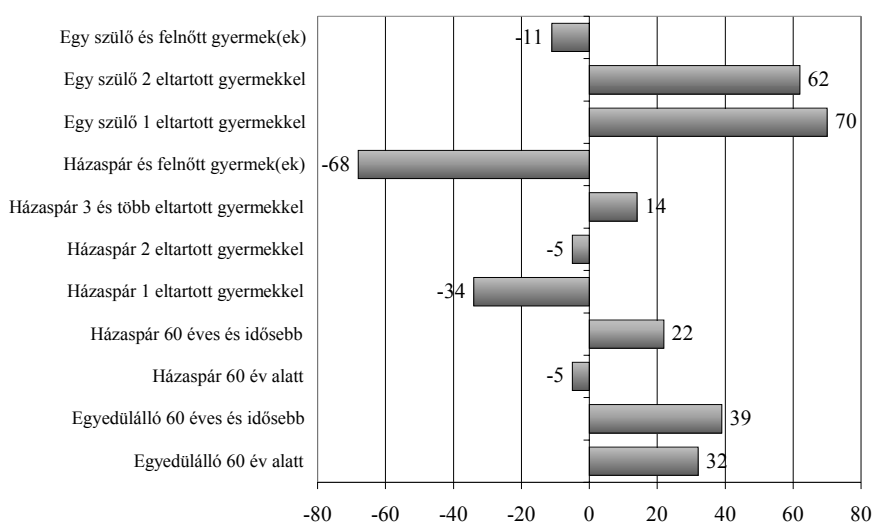
A legfiatalabbak és a legidősebbek felülreprezentáltsága mögött azonban eltérő segélyezési stratégiák húzódnak meg. Az életkor növekedésével a csak átmeneti segélyben részesülők aránya növekedett. A legfiatalabb generáció esetében a csak átmeneti segélyben részesülők aránya 20 százalék, míg azokban a háztartásokban, ahol a háztartásfő 60 éven felüli, 70-75 százalék volt. A jövedelemkiegészítő ellátások esetében viszont éppen ellentétes tendencia érvényesült.

6. ábra. A jövedelmi szegénység és a segélyezés kapcsolata a háztartásfő életkora szerint
(a segélyezés és a szegénységi mutató különbsége)

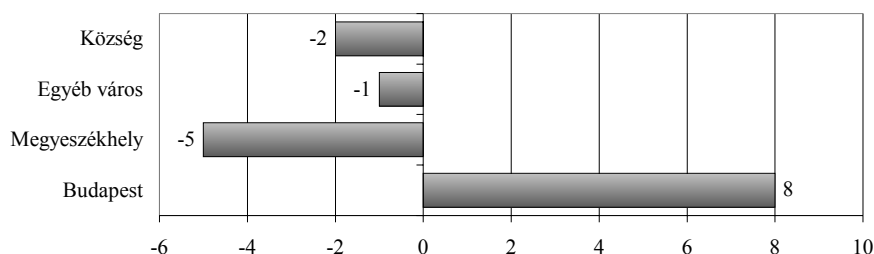

A háztartástípusok szerinti vizsgálat az előzőkhöz képest a gyermeket egyedül nevelő szülők esetében hozott változást. A gyermekes háztartásokon belül az egygyermekes csonka családok az egyetlen olyan csoport, amely a segélyezés kiterjedtségét tekintve jövedelmi szegénységük mértékéhez képest lényegesen felülreprezentált. (Lásd a 7. ábrát.) A háztartástípusok szerinti vizsgálat ugyanakkor láthatóvá tette, hogy az idős generációktól eltekintve azok a családok, amelyekben nem éltek eltartott gyermekek, mindenképpen a segélyezésből kirekesztetteknek tekinthetők. Ez a kirekesztés a vizsgált ellátások többségénél a segélyezés feltételeinek jellegéből adódik. A segélyek esetében ugyanis megkülönböztethetünk egy kiválasztási és egy jogosultsági szintet. A kiválasztási szint alapján történik a célcsoportok kijelölése. Ezek Magyarországon a tartós munkanélküliek, az idősek, a gyermekesek, a beteg családtaggal együtt élők. A kiválasztott csoportokba tartozók közül azokat segélyezik, akiknek a jövedelme a meghatározott küszöbérték alatt van. Ily módon előfordulhat, hogy bizonyos csoportok alacsony jövedelmi szintjük ellenére már a kiválasztási szint alapján kiesnek az ellátásra jogosultak köréből.

7. ábra. A jövedelmi szegénység és a segélyezés kapcsolata háztartástípusok szerint (a segélyezés és a szegénységi mutató különbsége)

8. ábra. A jövedelmi szegénység és a segélyezés kapcsolata településtípusonként (a segélyezés és a szegénységi mutató különbsége)

A település típusa a segélyezés hatékonysága szempontjából nem bizonyult olyan lényeges strukturáló tényezőnek, mint a korábbiak. A segélyezés kiterjedtsége Budapesten a szegénységi mutatók mértékénél némiképp magasabb, a többi településtípuson pedig annak megfelelő volt. (Lásd a 8. ábrát.) A segélyek struktúrája viszont különbségeket mutatott településtípusonként. A jövedelemkiegészítő támogatások aránya a megyeszékhelyeken volt a legmagasabb és ugyanezen a településtípuson halmozódtak az ellátási formák a háztartások legnagyobb csoportjánál is. A jövedelemkiegészítő segélyek aránya Budapesten volt a legalacsonyabb, viszont itt volt a legmagasabb a csak átmeneti segélyezettek aránya.

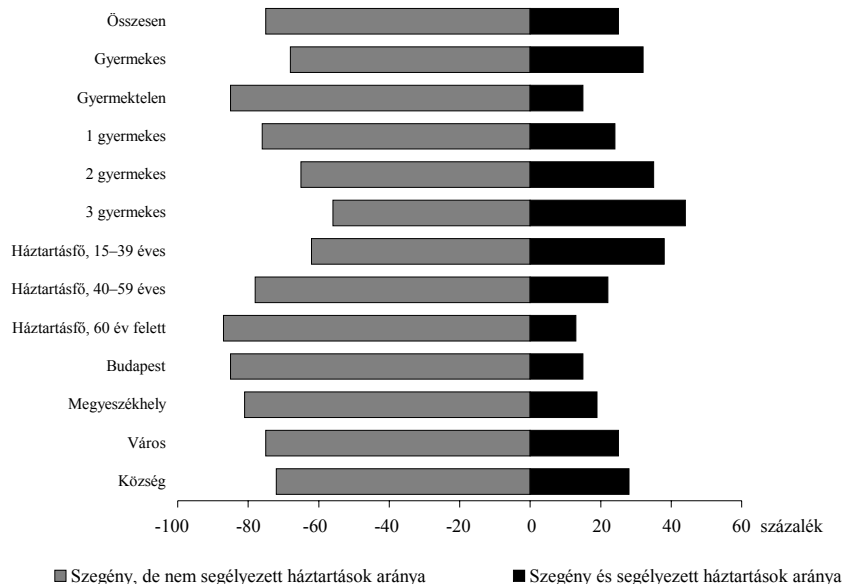
A SEGÉLYEZÉS HATÁRAI

A jövedelmi szegények és a segélyezettek strukturális különbségeinek bemutatása után azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes csoportok jövedelmi szegényeinek mekkora részét éri el, támogatja a segélyezési rendszer.

A támogatások célzottsága a gyermekes családok esetében hatékonyabban valósult meg, mint a gyermektelen családoknál. Ennek egyik oka valószínűleg az, hogy a gyermekes családok az óvodák, iskolák rendszerén keresztül sokkal tájékozottabbak az igényelhető segélyek köréről, így azokat nagyobb mértékben veszik igénybe. A másik ok, hogy az ellátások célcsoportjai azonos jövedelmi körülmény mellett sokkal inkább a gyermekes, mint a gyermektelen családok.

A gyermekes családok körén belül a gyermekszám növekedése a segélyezettek arányának növekedésével is együtt járt.

9. ábra. A segélyezés hatékonysága a szegények körében
(háztartások a csoport összes háztartásának százalékában)

A segélyezés hatékonysága szempontjából az egyes generációk közötti különbségek is meghatározók voltak. A jövedelmi szegénységben élő idősök kirekesztődése a támogatottak köréből nem magyarázható a kategoriális segélyezés rendszerével, hiszen az idősök támogatására 1998-tól bevezették az időskorúak járadékát, amely a nyugdíjminimum 80 százaléka, illetve egyedülállók esetében 99 százaléka alatt nyújt támogatást. Nem magyarázható azzal sem, hogy az idősebb generációk számára a segélyeknek nagyobb a megbélyegző jellege, mint a fiatalabb generációk esetében, hiszen mint azt korábban bemutattuk, az idősök, számukat tekintve felülreprezentáltak a segélyezett közzött. Mindez arra utal, hogy az idősebb generációk erősen megosztottak a támogatások igénybevételét illetően, és éppen a legszegényebbek azok, akik kimaradnak a szociális segélyezésből.

A települési hierarchián lefelé haladva a segélyezés célzottsága egyre hatékonyabb volt, de inkább a településtípusok közötti hasonlóságok, mint a különbségek voltak meghatározók.

Adataink szerint a segélyezés igen alacsony szinten találja meg a legszegényebbeket, hiszen 1999-ben a szegényeknek háromnegyede nem részesült az általunk vizsgált segélyek egyikében sem. (Lásd a 9. ábrát.)

A JÖVEDELMI SZEGÉNYEK ÉS A SEGÉLYEZETTEK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

A továbbiakban a segélyezettek és a jövedelmi szegények életkörülményeinek legfontosabb elemeit – a lakáskörülményeket és a vagyoni jellemzőket, a jövedelmi helyzetet, valamint a lakásfenntartási terheket – vizsgáljuk. Alapvetően az életkörülményekben megjelenő hiányosságokra koncentrálunk.

Az életkörülmények említett fő elemei közül elsőként a *lakáskörülményeket* és a *vagyoni helyzetet* mutatjuk be. A lakáskörülményekben megmutatkozó különbségek jellemzésére négy mutatót választottunk. Az első a lakásmegfelelőség mutatója volt, amely a lakásban élő személyek száma és a rendelkezésre álló szobák száma alapján jellemzi a lakás méretbeli megfelelőségét. A második a lakásminőség mutatója, amely a közművesítés szintjét jelzi. Végül a fürdőszoba és a WC hiányát is a lakáskörülmények színvonalának tényezői közé soroltuk. Az életkörülmények második elemének a vagyoni jellemzőket tekintettük. A vagyoni helyzet jellemzésére egy összevont mutatót használtunk, amely az automata mosógép, a mélyhűtő, a színes televízió, a videomagnó, a videokamera, a telefon, a személyi számítógép és a személygépkocsi elemi változókat tartalmazta. A kialakított mutatóban az egyes elemek pontértékét az határozta meg, hogy az milyen gyakorisággal fordult elő a háztartások teljes körében, azaz a nagyobb gyakoriságú tárgyak alacsonyabb, míg a ritkaságnak számítók magasabb pontszámot kaptak.⁵

A szegények, a segélyezettek és a teljes népesség mutatóinak alakulását megkíséreltük az összetételhatás (I'') és a részátlaghatás (I') különbségei alapján jellemezni. Az összetételhatás azokat a hatásokat jelzi, amelyek az egyes csoportok közötti összetételkülönbségekből adódnak. Korábban láthattuk, hogy a szegények, a segélyezettek és a teljes népesség megoszlása a háztartás nagysága, a gyermekes és a gyermektelen háztar

⁵ Az egyes tartós fogyasztási cikkek előfordulása a háztartások teljes körében a következő volt: automata mosógép 54, mélyhűtő 64, színes tv 89, videó 43, videokamera 5, telefon 77, személyi számítógép 17, személygépkocsi 38 százalék.

tások aránya, a gyermekek száma, a háztartásfő életkora és a lakóhely típusa szerint is lényegesen eltérő. Az egyes csoportokra jellemző mutatók közötti különbségek számításaink szerint részben ezzel magyarázhatók. Míg a részátlaghatás arra mutat rá, hogy a csoportokon belüli részcsoporthoz jellemző értékei hogyan viszonyulnak a csoporton kívüli, megfelelő részcsoporthoz mutatóihoz. Ez a hatás tehát azokat a különbségeket jelzi, amelyek például a gyermekes családok esetében a szegények, a segélyezettek és a teljes népesség között kimutathatók.

2. tábla

A lakáskörülmények és a vagyoni helyzet mutatói

Népességszám	A szűk lakások	A közművekkel hiányosan ellátott lakások	A fürdőszoba nélküli lakások	A WC nélküli lakások	A rossz vagyoni helyzetű családok
	aránya (százalék)				
Összes család	9	10	8	7	22
Szegény	25	17	15	13	30
Segélyezett	23	18	17	14	35
Szegény, de nem segélyezett	21	14	12	11	26
Szegény és segélyezett	35	24	22	18	42

A lakás méretbeli megfelelőségét tekintve a 2. tábla alapján kiemelhetjük, hogy a lakás szűkössége mind a szegények, mind a segélyezettek háztartásainak közel negyedét érintette.⁶ Ez 2,5-3-szorosa volt az országos átlagnak. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a vizsgált csoportokban az összes háztartásnagyságban nagyobbak voltak a mutató értékei, mint a népesség egészében, másrészt azonban azzal is, hogy a szegények és a segélyezettek körében, a nagyobb taglétszámú háztartások felülreprezentáltak voltak ahol viszont a mutató értéke rendkívül magas volt. Mind a szegények, mind a segélyezettek csoportjában már a 4 tagú háztartásoknak egynegyede, míg az öt vagy annál többtagú háztartások fele szűk lakásban élt. A szegények és a segélyezettek mutatóinak alakulásában a háztartások taglétszám szerinti összetétele meghatározóbb volt, mint az, hogy valamennyi háztartásnagyság-csoportban magasabb volt a szűk lakásban élők aránya, mint a lakosság teljes körében. (Lásd a 3. táblát.)

A szegényeknek és a segélyezetteknek közel ötöde közművekkel hiányosan ellátott lakásban él. A közművek hiányát két változóval hoztuk összefüggésbe, egyrészt a lakóhely típusával, másrészt a háztartásfő életkorával, amelyek egyes csoportokban jelentősen eltértek. A szegényekre és a segélyezettekre jellemző mutató értékét növelte az összetételhatás: a két csoportban felülreprezentáltak voltak a községi és a kisvárosi háztartások, amelyeknél még a teljes népesség körében is magasabb azoknak a lakásoknak az aránya, amelyek közművekkel hiányosan ellátottak. Ugyanakkor a hiányossági mutatót döntően az növelte, hogy minden településtípuson a vizsgált csoportok esetében magas volt a közművekkel hiányosan ellátott lakások aránya. A háztartásfő életkorát tekintve azt mondhatjuk, hogy mindhárom vizsgált korcsoportban a szegények és a segélyezettek körében is több mint kétszer akkora volt a közművekkel hiányosan ellátott lakásokban

⁶ Szűk lakásnak azokat tekintettük, ahol a szobánkénti laksűrűség meghaladja a két főt, illetve ahol a laksűrűség kettő, de az együttlakó személyek nem házastársak vagy testvérek.

élő háztartások aránya, mint a lakosság teljes körében. Ugyanakkor ezzel ellentétes hatást kifejtve, a mutató értékét csökkentette az, hogy a szegények és a segélyezettek csoportjában is felülreprezentáltak voltak a fiatalabb gyermekes családok, amelyeknél a közművekkel hiányosan ellátott lakások aránya kisebb volt, mint azokban a háztartásokban, amelyekhez idősebbek tartoztak. (Lásd a 4. táblát.) A fürdőszobával és a WC-vel ellátatlan háztartások aránya a szegények és a segélyezettek körében is közel kétszerese volt az országos átlagnak. A mutató alakulását ugyanazok a tényezők befolyásolták, mint a közművel hiányosan ellátott lakások mutatójának értékét.

3. tábla

Az összes, a szegény és a segélyezett háztartások megoszlása, valamint a szűk lakásban élők aránya háztartásnagyság szerint (százalék)

Háztartásnagyság	A háztartások teljes köre	Ebből: a szűk lakásban élő	Szegény háztartások	Ebből: a szűk lakásban élő	Segélyezett háztartások	Ebből: a szűk lakásban élő
1 tagú	23,7	0	6,0	0	14,8	0
2 tagú	28,7	2,6	11,6	7,7	16,3	6,6
3 tagú	19,5	7,5	25,4	14,8	19,1	16,9
4 tagú	18,6	18,6	31,3	24,1	26,9	26,0
5 és többtagú	9,4	37,3	25,8	48,4	22,9	49,1

Megjegyzés: részátlag és összetételindexek a szegény háztartások esetében: $I'=140$ százalék és $I''=192$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I'=146$ százalék és $I''=168$ százalék.

4. tábla

Az összes, a szegény és a segélyezett háztartások megoszlása, valamint a közművekkel hiányosan ellátott lakásban élők aránya lakóhelytípus és a háztartásfő korcsoportja szerint (százalék)

Terület, korcsoport	A háztartások teljes köre	Ebből: a közművekkel hiányosan ellátott lakásban élők	Szegény háztartások	Ebből: a közművekkel hiányosan ellátott lakásban élők	Segélyezett háztartások	Ebből: a közművekkel hiányosan ellátott lakásban élők
Budapest	20,7	5,1	8,0	11,7	9,8	10,2
Megyeszékhely	17,8	4,6	11,7	10,9	10,8	5,2
Város	27,3	8,9	29,6	14,3	29,3	15,3
Község	34,2	15,1	50,7	20,3	50,1	24,5
15–39 év	17,3	8,1	26,5	18,6	33,2	18,1
40–59 év	43,3	6,9	60,2	14,5	45,5	17,1
60–x év	39,4	13,0	13,4	23,2	21,4	21,5

Megjegyzés: részátlag és összetételindexek a lakóhelytípus szerint a szegény háztartások esetében: $I'=149$ százalék és $I''=119$ százalék, a segélyezett háztartások esetében: $I'=163$ százalék és $I''=118$ százalék; a háztartásfő korcsoportja szerint a szegény háztartások esetében: $I'=209$ százalék és $I''=84$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I'=214$ százalék és $I''=91$ százalék.

A háztartások vagyoni helyzetét tekintve a teljes népességre és a szegényekre, illetve a segélyezettekre vonatkozó adatok között nem voltak olyan nagy különbségek, mint azt az előbbi mutatóknál tapasztaltuk. A szegényekre és a segélyezettekre vonatkozó muta

tók alakulását a lakóhely típusával és a háztartásfő életkorával hoztuk kapcsolatba. Ezeknek a változóknak a kategóriái között jelentős különbségek voltak a legelső vagyoni ötödbe tartozó háztartások arányait tekintve. Mint azt korábban is említettük, a szegények és a segélyezett körében is nagyobb volt a községi, illetve a kisvárosi háztartások aránya, mint a népesség egészében. Ezekben a településtípusokon viszont magasabb volt a vagyoni helyzet alapján képzett legelső kvintilis alatt élők aránya. Így hátrányaikat nagyobb számarányuk miatt nagyobb súllyal emelték be a szegények és a segélyezett körébe. Az összetételhatásnál azonban jelentősebb volt az, hogy minden településtípuson nagyobb volt a nagyon rossz vagyoni körülmények között élők aránya. A háztartásfő életkora szerinti csoportok vizsgálata azt az eredményt hozta, hogy minden életkori csoportban lényegesen nagyobb arányban éltek a legelső vagyoni ötödbe tartozó háztartások. Ezzel ellentétes hatást váltott ki ugyanakkor az, hogy a rosszabb anyagi körülmények között élő idősebb generációk alulreprezentáltak voltak a vizsgált két csoportban.

5. tábla

Az összes, a szegény és a segélyezett háztartások megoszlása, valamint a legelső vagyoni ötöd alatt élő háztartások aránya a lakóhelytípus és a háztartásfő korcsoportja szerint (százalék)

Terület, korcsoport	A háztartások teljes köre	Ebből: a legelső vagyoni ötöd szintje alatt élők	Szegény háztartások	Ebből: a legelső vagyoni ötöd szintje alatt élők	Segélyezett háztartások	Ebből: a legelső vagyoni ötöd szintje alatt élők
Budapest	20,7	14,2	8,0	20,4	9,8	26,1
Megyeszékhely	17,8	16,8	11,7	27,5	10,8	22,2
Város	27,3	24,0	29,6	31,6	29,3	38,3
Község	34,2	27,9	50,7	31,0	50,1	37,9
15–39 év	17,3	16,1	26,5	30,8	33,2	28,6
40–59 év	43,3	14,2	60,2	26,2	45,5	31,5
60–x év	39,4	33,4	13,4	45,3	21,4	53,3

Megjegyzés: részátlag és összetételindexek a lakóhelytípus szerint a szegény háztartások esetében: $I=123$ százalék és $I'=111$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I=145$ százalék és $I'=110$ százalék; a háztartásfő korcsoportja szerint a szegény háztartások esetében: $I=173$ százalék és $I'=79$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I=186$ százalék és $I'=86$ százalék.

A háztartások hosszabb időtartamot jellemző életkörülmény-elemeinek vizsgálata után a rövidebb időszakra vonatkoztatható jellemzőket mutatjuk be. Ezek közül is kettőt: a jövedelmi helyzetet és a lakásfenntartási költségeket. A jövedelmi helyzetet az egy főre jutó átlagos havi ekvivalens jövedelemmel jellemeztük, míg a lakásfenntartási költségeket a háztartás teljes jövedelméhez viszonyítva vizsgáltuk. (Lásd a 6. táblát.) Azokat a háztartásokat tekintettük a lakásfenntartás költségeivel aránytalanul megterhelteknek, melyeknek a rezsiköltségei meghaladták a 40 százalékot.

Az egy főre jutó ekvivalens jövedelem alakulását az egyes csoportokban szintén két tényező határozta meg. Egyrészt az, hogy a csoportot alkotó részsokaságok milyen arányban voltak jelen a csoportban, másrészt, hogy az egyes részsokaságokat milyen jövedelem jellemezte. A mutató alakulását tekintve akár a gyermekek számát, akár a háztartásfő életkorát vagy a lakóhely típusát tekintettük, minden esetben annak volt döntő

jelentősége, hogy az egyes részcsoportok jövedelmi szintje a szegények és a segélyezettek körében is lényegesen alacsonyabb volt, mint a megfelelő részcsoportok mutatói a teljes népességben. (Lásd a 7. táblát.)

6. tábla

Jövedelmi szegénység és magas lakásfenntartási költségek

Népességsoport	Átlagos egy főre jutó ekvivalens jövedelem (forint)	Aránytalanul magas lakásfenntartási teher (százalék)
Összes család	35 541	22
Szegény	16 414	30
Segélyezett	23 823	26
Szegény, de nem segélyezett	16 663	30
Szegény és segélyezett	15 669	31

7. tábla

Az összes, a szegény és a segélyezett háztartások megoszlása, valamint a legalsó jövedelmi ötöd szintje alatt élők aránya gyermekszám, a háztartásfő korcsoportja és lakóhelytípus szerint

Gyermekszám, korcsoport, terület	A háztartások teljes köre		Szegény háztartások		Segélyezett háztartások	
	megoszlás (százalék)	átlagos ekvivalens jövedelem (forint)	megoszlás (százalék)	átlagos ekvivalens jövedelem (forint)	megoszlás (százalék)	átlagos ekvivalens jövedelem (forint)
Gyermekes	29,9	28 328	59,2	16 388	59,7	21 326
Gyermektelen	70,1	38 620	40,8	16 452	40,3	27 516
1 gyermek	51,0	30 335	46,8	17 068	36,7	22 205
2 gyermek	37,3	27 597	33,6	15 874	39,6	21 472
3 és több gyermek	11,7	21 899	19,6	15 644	23,7	19 721
15–39 év	17,3	36 081	26,5	16 321	33,2	21 513
40–59 év	43,3	35 001	60,2	16 583	45,5	22 939
60–x év	39,4	35 897	13,4	15 834	21,4	29 288
Budapest	20,7	48 391	8,0	16 666	9,8	30 866
Megyeszékhely	17,8	38 112	11,7	17 024	10,8	25 246
Város	27,3	32 566	29,6	16 673	29,3	23 400
Község	34,2	28 792	50,7	16 083	50,1	22 385

Megjegyzés: részátlag és összetételindexek a gyermekes–gyermektelen háztartások szerint a szegény háztartások esetén: $I'=51$ százalék és $I''=92$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I'=73$ százalék és $I''=91$ százalék; az 1–3 gyermekes háztartások szerint a szegény háztartások esetében: $I'=59$ százalék és $I''=58$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I'=78$ százalék és $I''=96$ százalék; a háztartásfő korcsoportja szerint a szegény háztartások esetében: $I'=46$ százalék és $I''=100$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I'=67$ százalék és $I''=100$ százalék; a lakóhelytípus szerint a szegény háztartások esetében: $I'=50$ százalék és $I''=92$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I'=73$ százalék és $I''=92$ százalék.

A lakásfenntartási költségek alakulása két változó kategóriáiban mutatott lényeges különbséget. Az egyik a lakóhely típusa volt. Ha a szegények, a segélyezettek és a teljes népesség a lakóhely típusa szerint azonos megoszlást mutatna, akkor a szegényeknél 1,3-szer, a segélyezetteknél 1,2-szer lenne magasabb a népesség átlagánál azoknak az aránya, akiknek nagyon magas a lakásfenntartási költsége. Ugyanakkor az a tény, hogy a szegé

nyek és a segélyezettek településtípusonként változó arányban válnak az egyik vagy a másik csoport tagjává, jelentősen mérsékelte a magas rezsiköltségű háztartások arányát a két csoportban. Ugyanis mindkét csoportban felülreprezentáltak voltak azok a településtípusok, ahol a rezsiköltségek alacsonyabbak voltak.

8. tábla

Az összes, a szegény és a segélyezett háztartások megoszlása, valamint a magas rezsiköltségű lakásban élők aránya háztartásnagyság és lakóhelytípus szerint (százalék)

Háztartásnagyság, terület	A háztartások teljes köre	Ebből: magas rezsiköltségű háztartások aránya	Szegény háztartások	Ebből: magas rezsiköltségű háztartások aránya	Segélyezett háztartások	Ebből: magas rezsiköltségű háztartások aránya
1 tagú	23,7	48,6	6,0	80,1	14,8	57,4
2 tagú	28,7	23,2	11,6	59,2	16,3	39,6
3 tagú	19,5	12,7	25,4	35,0	19,1	26,8
4 tagú	18,6	10,1	31,3	25,1	26,9	18,6
5 és többtagú	9,4	9,7	25,8	18,1	22,9	10,3
Budapest	20,7	24,6	8,0	51,3	9,8	36,3
Megyeszékhely	17,8	19,9	11,7	27,1	10,8	19,2
Város	27,3	21,8	29,6	28,1	29,3	26,0
Község	34,2	24,4	50,7	29,0	50,1	26,2

Megjegyzés: részátlag és összetételindexek a háztartásnagyság szerint a szegény háztartások esetén: $I'=229$ százalék és $I''=62$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I'=150$ százalék és $I''=78$ százalék; a lakóhelytípus szerint a szegény háztartások esetében: $I'=131$ százalék és $I''=100$ százalék; a segélyezett háztartások esetében: $I'=114$ százalék és $I''=101$ százalék.

A lakásfenntartási költségek alakulása a háztartás taglétszámával is szoros kapcsolatot mutatott. Ha háztartástaglétszám szerint a szegények, a segélyezettek és a teljes népesség azonos összetételű lett volna, akkor a szegényeknél 2,3-szer, a segélyezetteknél 1,5-szer akkora lett volna azoknak az aránya, akiknek lakásfenntartási költségeik meghaladják a családi jövedelem 40 százalékát. Ugyanakkor mivel mind a szegények, mind a segélyezettek közé kisebb számban kerültek be azok az egyedülállók, akik a legszélesebb körben voltak érintettek a magas lakásfenntartási költségeket illetően, a vizsgált csoportokban a magas rezsiköltségű lakások aránya nem volt lényegesen magasabb, mint a teljes népességben.

IRODALOM

- ANDORKA R. – SPÉDER ZS. (1997): Szegénység. In: *Jelentés a Magyar Háztartás Panel 5. hullámának eredményeiről*. TÁRKI, Budapest. 31–55. old.
- FERGE ZS. (1995): A magyar segélyezési rendszer reformja. I. *Esély*, 6. sz. 43–63. old.
- FERGE ZS. (1996a): A magyar segélyezési rendszer reformja. II. *Esély*, 1. sz. 25–43. old.
- FERGE ZS. (1996b): A magyar segélyezési rendszer reformja. III. *Esély*, 2. sz. 3–37. old.
- FERGE ZS. (1998): Szociális törvénykezés a rendszerváltás óta. *Esély*, 3. sz. 3–24. old.
- KOLOSI T. – SÁGI M. (1998): Hullámzó háztartások. *Társadalmi Riport*, 45–72. old.
- FÖRSTER, M. F. – SZIVÓS P. – TÓTH I. GY. (1998): A jóléti támogatások és a szegénység: Magyarország és a többi visegrádi ország tapasztalatai. *Társadalmi Riport*, 279–297. old.
- FÖRSTER, M. F. – TÓTH I. GY. (1999): *Családi támogatások és gyermekszegénység a kilencvenes években Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban*. TÁRKI, Budapest.

- SPÉDER Zs. (szerk.) (2000): *Gyermekek családok és gyermekek szegénysége*. KSH, Budapest.
- HAVASI É. (1999): *A szegények jellemzői a mai Magyarországon*. KSH, Budapest.
- MEDGYESI M. – SZIVÓS P. – TÓTH I. Gy. (2000): Szegénység és egyenlőtlenségek: generációs eltolódások. *Társadalmi R riport*, 177–201. old.
- SPÉDER Zs.: *A szegénység természete: trendek, érintett csoportok és életkörülmények*. (Kézirat.)
- SPÉDER Zs. (1998): Szegénység. In: *Jelentés a Magyar Háztartás Panel 6. hullámának eredményeiről*. TÁRKI, Budapest. 38–44. old.
- SZIVÓS P. (1998): Jövedelemeloszlás és szegénység. In: *Életkörülmények Magyarországon*. United Nations Development Programme, Budapest. 20–42. old.

SUMMARY

The first half of this paper analyses how the phenomena of income poverty and social assistance connect. The author has tried to determine the efficiency of the social assistance in finding the people who are in real need of it. The second half of the paper deals with the most important factors of living conditions for social benefits recipients and the poor which includes housing conditions, property, income and cost of housing maintenance. The author has essentially focused on shortcomings in living conditions. The data are based on the Living Conditions and Time Use Survey which were carried out in 1999–2000 by the Hungarian Central Statistical Office. The samples included more than 10 thousand households.

A FIATALKORI BŰNÖZÉS JELLEMZŐI BÉKÉS MEGYÉBEN

SZÚCS ANNA

Az 1990-es években lezajlott rendszerváltás egyik kedvezőtlen társadalmi következménye az együttélési normák fellazulása és a bűnözési hullám eddig soha nem tapasztalt mértékű növekedése volt, így a bűnözés okainak vizsgálata, s ezzel együtt a megelőzés módszereinek a kidolgozása a közgondolkodás középpontjába került. A rendszerváltást követően az ország társadalmi–gazdasági életében kialakult átmeneti állapot kedvezőtlen hatása, a magas és egyre növekvő munkanélküliség nyomán kialakult létbizonytalanság, a rendezetlen jogi helyzet, a megnövekedett szabadság, a határok megnyitása, a társadalom egyes rétegeinek növekvő leszakadása az átlagostól, igen jó talajt biztosított a bűnözés növekedésének.

Tanulmányomban a Békés megyei helyzettel: a fiatalkorú bűnelkövetők számával, demográfiai összetételével, az általuk elkövetett bűncselekmények fajtáival, társadalmi súlyosságával foglalkozom részletesen, és megkísérlem bemutatni azokat a társadalmi okokat, amelyek a fiataloknak a bűnözés útjára sodródását idézik elő. A fiatalkorú bűnözés vizsgálatának aktualitását többek között az adja, hogy e korcsoport bűnözése bár szám szerint nem magas, de növekszik, s ez súlyos társadalmi problémákat takar. A fiatalkorú és a gyermekkorú elkövetők a felnőtt korú bűnözők utánpótlását jelentik, ugyanakkor esetükben a társadalmi háttér megismerése után a megelőzés lehetősége még gyakran kedvezőnek mondható.

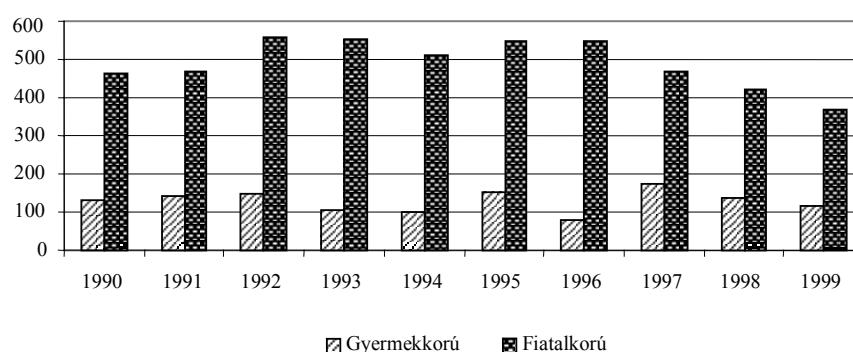
TÁRGYSZÓ: Bűnelkövetés. Kriminálitási arány.

A fiatalkorú bűnözés okait vizsgálva megállapítható, hogy vannak objektív okok, amelyek a társadalmi, illetve a családi környezetben gyökereznek, és vannak szubjektív okok, amelyek az elkövető személyiségében rejlenek. A leggyakrabban előforduló objektív okok közé tartoznak a családi problémák – alkoholista családi környezet, durva szülői bánásmód, helytelen nevelés – és a rossz baráti társaság stb. Az utóbbi években azonban olyan objektív tényezők is előtérbe kerültek, amelyek a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények kiváltó okai között korábban még nem szerepeltek. A változás jelei a fiatalkorú bűnözés intenzitásában is megmutatkoztak, s ez részben annak is a következménye, hogy eltűntek azok az ifjúsági szervezetek, melyek összetartó erőt képviseltek, illetve nevelési célokat is szolgáltak. Megjelentek ugyan kisebb főként egyházi ifjúsági szervezetek, cserkészcsapatok, de ezek nem képesek az ifjúság teljes körét átfogni. A másik új tényező a munkanélküliség, s ezzel együtt a létbizonytalanság.

A fiatalkori bűnözés szubjektív okai között természetesen vezető helyen áll a társadalmi normák elvetése, az anyagi haszonszerzés, a szexualitás, a bosszú, illetve az egyénben rejlő bűnözési hajlam, amit sok esetben a bűnöző életmódot folytató család vagy baráti társaság erősít.

Kriminológiai szempontból a fiatalkorúak három korcsoportba sorolhatók, a gyermekkorúak (14 éven aluliak), a fiatalkorúak (14–17 évesek) és a fiatal felnőttek (18–25 évesek) csoportjába. Az igazságügyi és a bírósági statisztika fiatalkorú bűnelkövetőnek, a középső korosztályba tartozókat tekinti, és számuk Békés megyében az 1. ábra szerint alakult.

1. ábra. A gyermekkorú és a fiatalkorú bűnelkövetők számának alakulása

A gyermekkorúak – függetlenül attól, hogy ellenük még nem folytatható bírósági eljárás – külön kategóriát képeznek, a fiatal felnőttek viszont a felnőtt elkövetők között szerepelnek. A fiatalkorúak e korcsoportos felosztásának nemcsak kriminalisztikai szempontból, hanem a büntetés kiszabásánál is kiemelt jelentősége van. Amellett, hogy a fiatalok bűnözésének általános jellemzői vannak, nem lehet eltekinteni attól, hogy a megelőző intézkedések és a büntetés végrehajtása melyik korosztályt érinti.

A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények száma¹

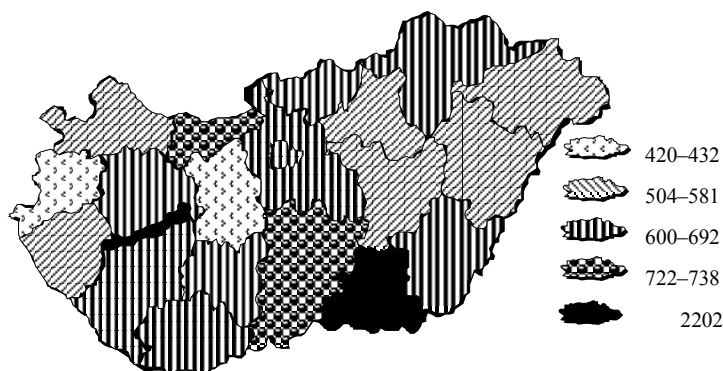
A felderített bűncselekmények ismertté vált elkövetőinek korcsoportonkénti szétválasztása a bűncselekmények számottevő részénél nem lehetséges, mivel azok jelentős részét nem csak felnőttek és nem csak fiatalkorúak, illetve gyermekkorúak követték el, hanem gyakran több korcsoportba tartozók együttesen. Ebből következik, hogy bizonyos átfedés található ugyan az adatokban, ez azonban nem befolyásolja érdemben a végeredményt.

Az 1990–1999. években országosan ismertté vált több mint 4,6 millió bűncselekmény 54 százalékánál ismert az elkövető, s ezeknek valamivel több mint felét lehetett szétválasztani felnőtt korú és fiatalkorú elkövetők szerinti bűncselekményekre. A Bé

¹ A tanulmányban szereplő adatok a Nyilvántartó és Választási Hivatal és a Legfőbb Ügyészség „Tájékoztató a bűnözésről, 1998” és „Tájékoztató a gyermekkorúak és a fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről, 1998” c. 1999. évi kiadványból származnak.

kés megyében ezen időszak alatt ismertté vált 139 ezer bűncselekménynél átlagosan 56 százalékos a felderítettségi arány, s a felderítetteknek 73 százaléka bontható a két csoportra, ezen belül a fiataikorúak bűncselekményei 10 százalékot – az országosnál egy százalékponttal magasabb arányt – tettek ki. A vizsgált tíz évben az ismertté vált bűncselekmények száma a megyében 72 százalékkal, ezen belül a felnőtteké 83 százalékkal nőtt, a fiataikorúaké viszont – az 1999. évi jelentős csökkenés következtében – 19 százalékkal kevesebb lett az 1990. évinél. A fiataikorú bűnelkövetők tízezer lakosra jutó átlagos arányszáma alapján országosan Csongrád megye állt az élen. (Lásd a 2. ábrát.) Békés megyének a 609 bűncselekmény a rangsor 11. helyét jelentette. A bűncselekmények számának a megfelelő korú népességszámot meghaladó mértékű csökkenése a mutató értékét is erőteljesen lefelé mozdította.

2. ábra. A fiataikorúak által elkövetett bűncselekmények tízezer lakosra jutó száma (1990–1999. évek átlaga)

A fiataikorúak bűncselekményeinek 1990 és 1999 közötti alakulását vizsgálva megfigyelhető, hogy a felnőttekéhez hasonlóan első helyen állnak – de annál nagyobb arányt képviselnek – a vagyon elleni, majd ezt követik a közrend és a személy elleni bűncselekmények. A legsúlyosabb, az élet elleni bűncselekmények szerencsére a fiataikorúak körében viszonylag ritkán fordulnak elő, de a rendőrségi vizsgálatok azt mutatják, hogy a fiataikorúak által elkövetett élet elleni bűncselekményekre a nagyfokú brutalitás és szadizmus a jellemző. A fiataikorúak által elkövetett erőszakos élet és testi épség elleni bűncselekmények száma alapján a rangsorban Békés megye a 14. helyen áll. Békés megyében az 1990–1999. években a fiataikorú bűnelkövetők 10 élet elleni bűncselekményt követtek el, többnyire a megyeszékhelyen, illetve Orosházán és Gyulán.

Az 1990–1999. években a fiataikorúak összes bűncselekményének országosan és a megyében is 7 százaléka volt erőszakos jellegű. Az utóbbi években növekszik az alkohol és a drog hatása alatt, illetve a drog megszerzéséért elkövetett bűncselekmények száma. A kábítószeres használata már önmagában is bűncselekmény, s ezek terjedése az utóbbi években egyre nagyobb mértékű lett és egyre fiatalabb korosztályokat érint. A drogok visszaszorítását nehezíti, hogy a fiatalok növekvő hányada, a lágyabb drogot nem is tartja károsnak, illetve hogy ez a tevékenység viszonylag rejtve folyik.

Magyarországon a kilencvenes években jelentkezett először a kábítószer-bűnözés, és az évek során emelkedő tendenciát mutat: a kábítószer-bűncselekmények közül 1990-ben 34 „visszaélés kábítószerrel” és nyolc „kóros szenvedélykeltés” vált ismertté, 1996-ban viszont már 400, illetve 11. (Ez utóbbi országosan és a megyében is az összes elkövetett bűncselekménynek a 0,1 százaléka volt.) Az ismertté vált „visszaélés kábítószerrel” bűncselekményt elkövetett fiatalok száma a következőképpen alakult: 1993-ban 27, 1998-ban 223, 1999-ben 227 fő volt, s ez utóbbi a fiatalok bűnelkövetőknek 2 százaléka volt. Békés megyében 1999-ben e bűncselekmény elkövetése miatt 15 fiatal ellen indult eljárás.

Megkülönböztethető a kábítószer-fogyasztással összefüggő ún. „beszerzési bűnözés” és a „következménybűnözés”. Az előbbi vagyoni elleni bűncselekmény elkövetése a droghoz jutás érdekében, az utóbbi viszont kábítószer hatása alatt elkövetett bűncselekmény. Az 1990-es évek elején a vagyoni elleni bűncselekményekből a beszerzési bűncselekmények száma mintegy 50, a drog hatása alatt elkövetetteké pedig 170–180 volt, 1996-ban számuk 75-re, illetve 2104-re emelkedett. 1999-ben kábítószer, illetve kábító hatású anyagok hatása alatt országosan 140 (az 1990. évihez képest ez több mint 40-szeres növekedés) a megyében 12 fiatal elkövetett el bűncselekményt. A tapasztalatnak ellentmondani látszik az a tény, hogy a kábítószer-bűnözésben nem a 14–18 éves, hanem a 20–24 éves korosztály a legaktívabb.

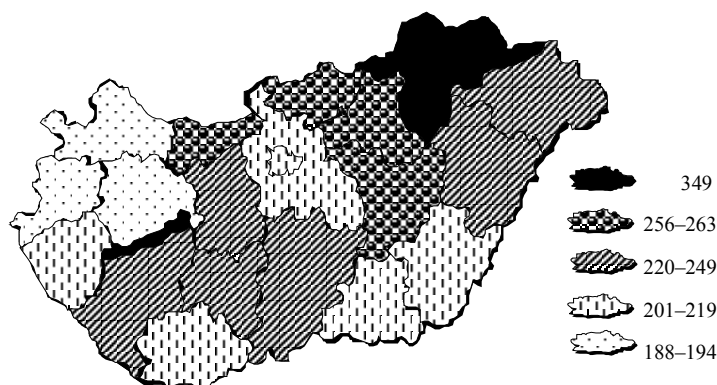
A fiatalok bűnelkövetők számának alakulása

Az 1990–1999. években országosan az összes bűnelkövető 11 százaléka, 139 ezer fő volt fiatalok; számuk 1992-ig folyamatosan emelkedett, majd csökkent, illetve a növekedés mérséklődött, végül is a vizsgált időszak során 10 százalékos csökkenést mutatott. Békés megyében az összes bűnelkövető 11 százalékaival, 4906 fiatalokkal szemben indítottak vizsgálatot. A megye fiatalok bűnelkövetőinek száma 1996-ig tendenciájában hasonlóan, mértékében kissé elmaradva követte az országost. A tíz év alatt a fiatalok bűnelkövetők száma a megyében az országosnál jelentősebben, 20 százalékkal csökkent.

Az 1990–1999. években a változás nagyságát figyelembe véve a rangsor élén 49 százalékos növekedéssel Jász-Nagykun-Szolnok megye, a végén pedig 34 százalékos csökkenéssel Budapest áll; Békés megye a kedvező 17. helyet foglalja el. A fiatalok bűnelkövetők száma természetesen a fővárosban a legmagasabb, s ettől nem sokkal elmaradva Borsod-Abaúj-Zemplén megye következik. A tízezer lakosra számított arányszám alapján képzett rangsor és az abszolút számokból összeállított rangsor természetesen eltér egymástól. A legtöbb bűnelkövető a fővárosban, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében volt, tízezer lakosra számítva viszont Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt kiugróan magas a kriminalitás. (Lásd a 3. ábrát.)

Ha összehasonlítjuk a pályakezdő munkanélküliek és a fiatalok bűnelkövetők számának elmúlt tízévi alakulását, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy mind a két rangsorban ugyanazok a megyék, nevezetesen Borsod-Abaúj-Zemplén, Pest, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye állnak a rangsor élén. Ez a tény, ha nem is jelent egyértelmű ok-okozati összefüggést, azért valamilyen – számításaink szerint, aránylag szoros (0,6) – korrelációs kapcsolatra utal.

3. ábra. A fiatalkorú bűnelkövetők tízezer megfelelő korú lakosra jutó száma (1990–1999. évek átlaga)

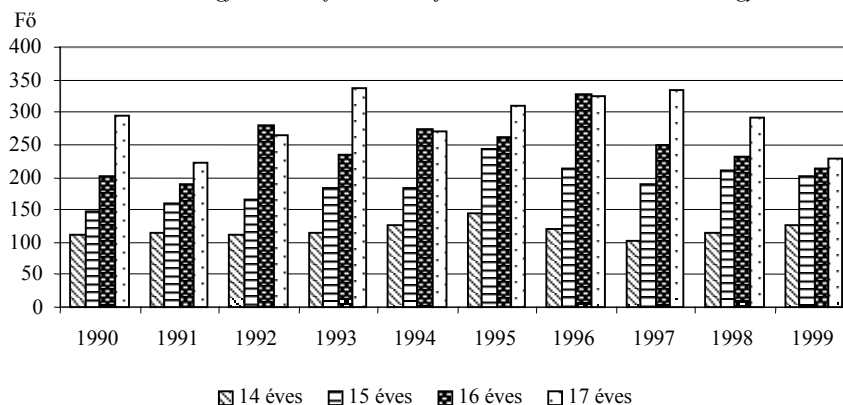
A fiatalkorú bűnelkövetők száma mind országosan, mind pedig a megyében viszonylag állandó nagyságú, évente átlagosan 14 ezer, illetve 500 fő körül alakult. Ez nem jelent egyértelműen stabilitást, mert például e korosztály bűncselekményeinek magas hányada lopás és rablás, amelyekben többnyire a társas és a többszörös elkövetés dominál, ezért az elkövetők gyakran több bűncselekményben is részt vesznek. A bűncselekmények társadalmi veszélyességét fokozza a csoportosan elkövetett bűnesetek számának növekedése. A fiatalkorú bűnelkövetők száma a felnőttekénél természetesen lényegesen alacsonyabb, de esetükben a felnőtt korúaknál is gyakoribb a társas, illetve a csoportos elkövetés.

Ha összehasonlítjuk a fiatalkorúak és az összes elkövetők Békés megyei és országos kriminalitási mutatóit, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a fiatalkorúak nem sokkal maradnak el az átlagtól. Az összes bűncselekmény esetén egy bűncselekményben átlagosan 3,2 bűnelkövető vett részt, ez a fiatalkorúak esetén valamivel kisebb, átlagosabb 2,8 elkövetőt jelent. Az egy elkövetőre jutó bűncselekmények számában viszont a fiatalkorúak az átlagnál magasabb értéket mutattak. Az esetek többségében a lányok vagy a tippet adó, vagy pedig a biztosító szerepét töltötték be. (Vannak azonban olyan súlyos bűncselekmények, amelyek elkövetése csak a lányokra jellemző, nevezetesen a csecsemőgyilkosságok, ez azonban a megyében szerencsére ritkán fordul elő.) A fiatalkorú bűnelkövetők nemenkénti megoszlása hasonló a felnőttekéhez, azaz valamivel több mint kilenczetedük fiú, ezzel szemben a megfelelő korú népességben belül a fiúk aránya 51 százalékos. A bűncselekményt elkövető lányok száma, az alacsony elemszámból adódóan az egyes években igen változatosan alakult. A fiúk számának ingadozása a lányokénál sokkal mérsékelt volt. Összességében, a vizsgált időszakban a megyében a fiúk száma 25 százalékkal csökkent, a lányoké viszont 35 százalékkal nőtt. Országosan a változás mérsékelt: a fiúk száma 12 százalékkal csökkent, a lányoké pedig 4 százalékkal emelkedett.

A fiatalkorú bűnelkövetők korévenkénti vizsgálata azt mutatja, hogy természetesen az életkorral nő az elkövetések száma, illetve a bűncselekmény súlyossága. A vizsgált időszakban a megyében az elkövetőknek 14 százaléka volt 14 éves, 22 százaléka 15 éves, 29 százaléka 16 éves és 35 százaléka 17 éves. Országosan az arányok ettől kis

mértékben eltértek (16, 23, 29 és 32 százalék). A 14–17 éves korú népesség korévenkénti megoszlása országosan is és a megyében is közel azonos és jelentősen eltér a bűnelkövetőkétől. A vizsgált tíz év során a bűnelkövetők száma országosan és a megyében is valamennyi korosztályban csökkent, legjobban a 14 és a 17 éveseké.

4. ábra. A tízezer megfelelő korú fiatalkorúra jutó bűnelkövetők száma Békés megyében

A fiatalkorú bűnelkövetők nagy része általános iskolai végzettségű, akiket a szakmunkásképző intézetben végeztek követnek, s csupán néhányan nem végezték el a nyolc osztályt. A családi környezet szerinti összetételt vizsgálva megállapítható, hogy a fiatalok többsége – hattizede – kétszülős családban él, az elvált, illetve egyszülős gyermekek 30 százalékot tesznek ki, a többi intézetben vagy nevelő szülőknél élő fiatal.

1999-ben a fiatalkorú bűnelkövetőknek országosan 8, Békés megyében 9 százaléka már a bűncselekmény elkövetése előtt veszélyeztetett volt; ez az arány az 1992. évihez képest országosan alig változott, a megyében viszont nőtt. A megyei bűnelkövető fiataloknak héttizede gyámhatósági, egynegyede iskolai, egytizede pedig rendőri kezdeményezésre vált veszélyeztetetté. Ezeknek a fiataloknak egy része nemcsak veszélyeztetett volt, hanem veszélyeztetővé is vált. A fiatalkori bűncselekmények elkövetését gyakran a társas elkövetés jellemezte, ezt az adatok is alátámasztják: a fiatalkorúak háromtizede egyedül, 3 százalékuk gyermekkorúval, 34 százalékuk más fiatalkorúval, 16 százalékuk felnőttel és 17 százalékuk vegyes összetételben követte el a bűncselekményt. A rendőrségi vizsgálatok igazolják, hogy gyakori a szülővel, rokonokkal közös bűnelkövetés, a bűncselekmények részletekbe menő kidolgozása, a büntetőeljárás során a felelősségre vonás előli rejtőzés, szökés és hamis tanúk – szülők, rokonok – bevonása az alibi igazolásába.

A rendőrségi vizsgálatok kiterjedtek a bűnözővé válás kiváltó okaira is. E szerint az 1990-1999. években bűncselekményt elkövetett fiatalkorúaknak döntő többsége – országosan is és a megyében is valamivel több mint fele – anyagi haszonszerzés miatt követte el tettét. A hirtelen felindulás és a bosszú egyaránt 2-2, az agresszivitás 7 százalékos arányt képviselt. A családi problémák is részben mint közvetett, részben, pedig mint közvetlen indítástok (családi probléma, dezorganizált családi környezet, helytelen nevelés) igen nagy súllyal szerepelnek, de a sokat emlegetett rossz baráti

társaság ezeknél lényegesen nagyobb szerepet játszott (országosan 37, a megyében 40 százalékban). Említésre érdemes, hogy a fiatalok elkövetők 11 százaléka bűnöző életszemléletű, illetve tettét nem tartja bűncselekménynek.

Az utóbbi években új tényezők jelentek meg a bűnözővé válás okai között. Az 1990–1999. években a bűncselekmény elkövetésekor a fiataloknak országosan 9, a megyében 10 százaléka alkohol hatása alatt állt. A kábítószer és a kábító hatású anyagok is mind nagyobb szerepet játszanak a bűnelkövetésben; országosan 267, illetve 341, a megyében 17, illetve 5 fiatalok bűnelkövető használta ezeket a szereket. Kábítószer-függőség országosan 107, a megyében 6 fiataloknál volt kimutatható.

A vizsgálatok kiterjedtek arra is, hogy volt-e valamilyen kapcsolat az elkövető és a sértett között. A megye fiatalok bűnelkövetőinek héttizedénél lehetett választ kapni erre a kérdésre: háromtizedüknél az elkövetett bűncselekmény nem volt a személlyel kapcsolatban. Az előbbieknél többsége (85%), idegen ellen követett el bűncselekményt; 9 százalékos arányt képviseltek az ismerősök, 2 százalékot a családtagok, 1-1 százalékot a barátok és a szomszédok, 2 százalékot az egyéb partnerek.

A fiatalok elítéltek bűnhődése

A bíróságok bűncselekmény elkövetése miatt az 1990–1999. években, a megyében 2140 fiatalot ítélték el, a megfelelő korú bűnelkövetőknek a négytizedét. A fiatalok elítéltek számának évenkénti változása tendenciájában valamelyest követte, mértékében viszont jelentősen elmaradt a bűncselekmények, illetve az elkövetők számának alakulásától. Ennek legfőbb oka, hogy az elítélés másik évre húzódott át.

Életkori sajátosságok is megfigyelhetők a bűnözésben. Egyes életkorokban még, illetve már ritkábban követnek el bűncselekményt, s így természetesen az elítéltek száma is kevesebb, s a bűncselekmények is enyhébbek. Ebből következik, hogy vannak a bűnözés szempontjából kiemelkedő életkorok, amikor a gyakoriság az átlagosnál lényegesen magasabb. A 14 évesek 11, a 15 évesek 20, a 16 évesek 29 és végül a 17 évesek 40 százalékos arányban szerepelnek, s ezek az arányok az egyes években számottevően változtak, de összességében a 14 éveseké nem változott, a 15 és a 16 éveseké emelkedett, a 17 éveseké csökkent. A növekedés üteme a 15 éves korosztályban volt a legintenzívebb.

Hasonló következtetés vonható le a népességre vetített kriminalitási arányszámok évenkénti vizsgálatánál is. Mivel az 1990–1999. években a fiatalok elítéltek számának 33 százalékos növekedése az azonos korú népesség számának 26 százalékos csökkenése mellett ment végbe, ezért a kriminalitási arányszámok is jelentős, több mint másfélszeres növekedést mutatnak. A kriminalitási mutató a 14 éveseknél – a népességszám számottevő csökkenése miatt – az átlagnál erőteljesebben emelkedett, a 16 és a 17 éveseknél viszont – a népességszám kisebb mértékű csökkenése miatt – az átlaggal közel megegyező, a 18 éveseknél pedig átlag alatti értéket mutat.

A fiatalok elítéltek nemekénti megyei összetétele, természetesen az elkövetőkhöz hasonlóan, jelentősen eltér a megfelelő korú népesség összetételétől, ami a fiúk és a lányok eltérő bűnözési gyakoriságának a következménye. A vizsgált időszakban a 14–17 éves korú népességnek közel fele, az elítélteknek viszont igen kis hányada, csupán 4 százaléka volt a lány. Az elítéltek fiúk száma évről évre növekedett, a lányok

ké viszont 1992 és 1995 kivételével (11 és 19 fő) viszonylag állandó, 10 fő alatti. A nemenkénti kriminalitási arányszámok az időszak során – a népesség (fiúk és leányok) számának egyaránt egyharmados csökkenése következtében – emelkedtek, a fiúké több mint másfélszeresére, a leányoké pedig mintegy 10 százalékkal.

A vizsgált időszakban a fiatalok büntetései többsége önállóan alkalmazott mellékbüntetés, ami lehet: foglalkozástól, közügyektől és járművezetéstől való eltiltás, kitiltás, illetve pénzbüntetés mint mellékbüntetés. Ez utóbbival a kisebb bűncselekmények elkövetőit sújtották, ők képviselik az elítéltek héttizedét.

A gyermekkorúak által elkövetett bűncselekmények

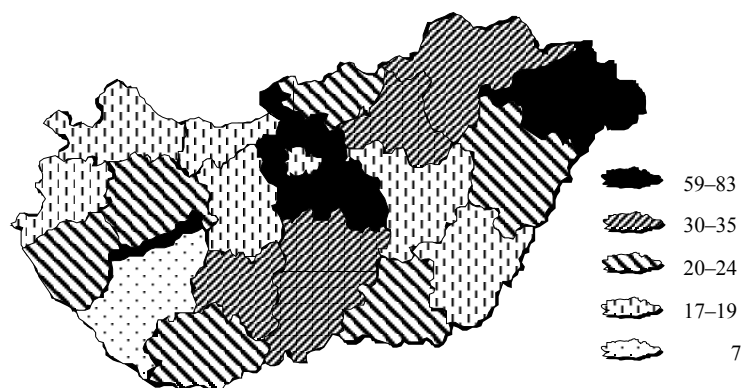
A gyermekbűnözésről – a 0–13 éves korú gyermekek által elkövetett bűncselekményekről, s azok elkövetőiről – sokáig nem nagyon jelent meg közlemény. Az elmúlt 10 év adatait figyelembe véve megállapítható, hogy a gyermekkorúak által elkövetett bűncselekmények száma – a fiatalokéhoz hasonlóan – igen dinamikusan, sőt Békés megyében az országos szintet meghaladva növekedett, ami az elkövetők számának úgyszintén jelentős emelkedésével járt. A bűnözés útját választó, gyakran csupán megtévedt vagy megtévesztett gyermekek – amennyiben az életmódjuk megváltoztatásához nem kapnak segítséget – amellet, hogy a bűnözésből élők utánpótlását jelentik, egyúttal biztosíthatják – családos bűnelkövetők esetén – a bűnözésből élő generációk kialakulását.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy ezek, a főleg 10–13 éves gyermekek már nagyon fiatalon megtanulják, hogyan lehet kijátszani a társadalmi szabályokat, és hogyan lehet gyermekeket – büntethetőségük hiányában – bűncselekmény elkövetéséhez felhasználni. Ez utóbbit látszik igazolni, hogy a gyermekek és felnőttek által közösen elkövetett bűncselekmények számának növekedése az átlagot meghaladó mértékű volt. A gyermekkorúak az 1990–1999. években az ország területén összesen 80 432 bűncselekményt követtek el, ezen belül a legtöbbet Budapesten (13 479), Pest (9575), Bács-Kiskun (7851), Borsod-Abaúj-Zemplén (6201) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (4699). Békés megyében ezen időszak alatt összesen 2292 gyermekbűncselekményt derítettek fel, évenként átlagosan 229-et. Az ismertté vált gyermekkorú bűncselekmények országosan 1,7, a megyében 1,6 százalékát tették ki az összes bűncselekménynek. 1999-ben a gyermekkorúak bűncselekményeinek száma országosan is és a megyében is több mint kétszerese volt az 1990. évinek.

Bűncselekmény elkövetése miatt az 1990–1999. években országosan 40 933, a megyében 1280 gyermek került a hatóságok elé, s ez azt jelenti, hogy a vizsgált időszakban évente átlagosan 4100, illetve 128 gyermek ellen indítottak vizsgálatot. A gyermekkorú elkövetők száma – a bűncselekményekhez hasonlóan – igen hullámzóan alakult, az egyes megyékben évről évre igen nagy mértékű s egymástól eltérő tendenciájú változások tapasztalhatók. 1999-ben a gyermekkorú bűnelkövetők száma országosan 10 százalékkal nagyobb, Békés megyében 12 százalékkal kisebb a tíz évvel korábbinál.

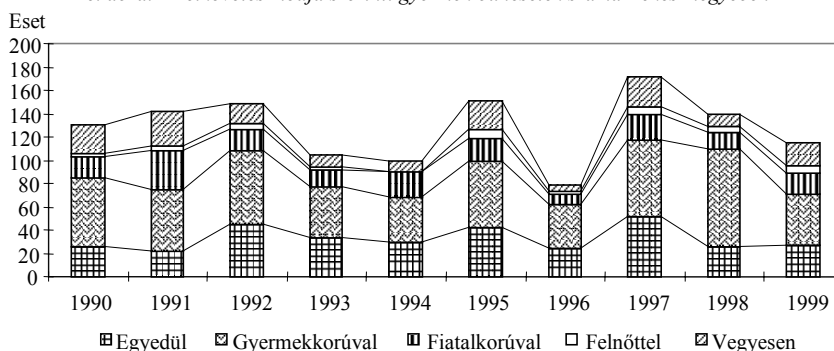
Igen nagy különbség van az utolsó helyen álló Pest megye (83 fő), illetve az első helyen levő Somogy megye (7 fő) tízezer megfelelő korú lakosára jutó gyermekkorú bűnelkövetőinek száma között. Békés megye helyzete ezen arányszám alapján lényegében nem változott, és az egyes években felváltva a 13. és a 19. helyen állt.

5. ábra. A gyermekkorú elkövetők tízezer megfelelő korú lakosra jutó száma (1990–1999. évek átlaga)

Az 1990–1999. években országosan egy gyermekelkövető átlagosan 2,0, a megyében 1,8 bűncselekményben vett részt; ezen belül az egyes éveket nagy szélsőségek jellemzik. Természetesen az átlagtól való eltérés mind a megyék között, mind az egyes megyékben, mind az elkövető gyermekek között széles skálán mozog. Az adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy a bűncselekményt elkövető gyermekkorúak között is jelentősen emelkedett a halmazati bűnelkövetés. A vizsgált éveket figyelembe véve Somogy megye 1995-ben és 1997-ben kiugróan magas értékeket mutatott, amikor is egy gyermek átlagosan 16, illetve 14 bűncselekmény résztvevője volt, s ezzel megelőzte Zala megyét (11) és a fővárost (8) is. Kedvezőnek mondható, hogy a Békés megyei arányszámok három év – 1991, 1993 és 1996 – kivételével, ha kismértékben is, de jobbák az országosnál. A bűncselekmények számának az elkövetőkét számottevően meghaladó növekedése egyrészt arra vezethető vissza, hogy a gyermekkorú elkövetők halmazati bűnözése erősödött, azaz egy-egy gyermek a korábnál több bűncselekményben vett részt, arra, hogy emelkedett a csoportosan elkövetett bűncselekmények száma.

6. ábra. Az elkövetés módja szerinti gyermek bűncselekmények száma Békés megyében

1990-ben országosan a bűncselekményt elkövetők 30 százaléka egyedül, 4 százaléka gyermekkorú társsal (társakkal), 31 százaléka fiatalkorúval (fiatalkorúakkal), 15

százaléka felnőtt korúval (felnőttekkel) és 20 százaléka vegyes összetételben követte el tettét. A későbbi évek adatai viszont a gyermekkorú társakkal való együttes elkövetés arányának erőteljes növekedését mutatják. A Békés megyei változásokat a 6. ábra mutatja. Békés megyében a vizsgált időszakban (10 év) a gyermekkorú elkövetőknek átlagosan csak 26 százaléka követte el egyedül a bűncselekményt, tehát a többség társakkal (főként gyermekkorúval), illetve csoportosan.

A bűncselekmények gyermekkorú elkövetőinek többsége – összefüggésben a bűncselekmények összetételével – a felnőtt- és a fiatalokhoz hasonlóan vagyon elleni bűncselekményeket, ezen belül is azok enyhébb fajtáját, lopást (50%) követett el leginkább, de viszonylag nagy arányú a betöréses lopás is (23%). Emberölés országosan 19 fordult elő, Békésben csak egy 1998-ban. A személy elleni bűncselekményt elkövetők száma viszont közel állandónak mondható.

A gyermekkorú bűnelkövetők nemek szerinti megoszlása a fiatalokénál is jobban eltér a megfelelő korú népesség nemenkénti megoszlásától, s ez különösen fennáll a gyermekbűnözésre. A felnövekvő nemzedékek szempontjából nem közömbös, hogy a gyermekkorú bűnelkövetők között növekszik, de arányaiban még mindig alacsonynak mondható, a lányok száma. A 1990 és 1999 közötti években országosan a gyermekkorú bűnelkövetők kilenczede, 36 717 volt a fiú és 4216 a lány, a megyében számuk 1163 és 117. Országosan a lányok számának az 1990. évihez viszonyított növekedése számottevően meghaladta a fiúkét, s így arányuk is emelkedett. Békés megyében viszont a fiúk száma kisebb ütemben csökkent, mint a lányoké, az előbbiek száma 11, az utóbbiaké 20 százalékkal volt kisebb 1999-ben, mint 1990-ben.

A gyermekkorú bűnelkövető fiúk aránya országosan közel 9-szerese a lányokénak. A megyében az 1990-es évek elején még lényegesen nagyobb, 12-20-szorosa volt a fiúk száma a lányokénak, majd – a lányok számának növekedése következtében – lényegesen csökkent a különbség, s végül az egész időszakot nézve 10-szerese lett. A bűnelkövetésben a nemek közötti aránykülönbség nem csupán abból adódik, hogy a gyermekkorú népességen belül – a felnőtt korúakkal ellentétben – fűtöbblet van, hanem inkább abból, hogy a lányok nemüknél fogva visszafogottabbak, megfontoltabbak. Nem szabad elfeledkezni arról – még akkor is, ha az utóbbi években a felnőtté válás folyamata felgyorsult –, hogy itt tulajdonképpen legfeljebb 13 éves kisleányokról van szó. A lányok bűnözésbeni visszafogottságát támasztják alá többek között a nemenkénti kriminalitási arányszámoknak, azaz a tízezer megfelelő korú és nemű lakosra vetített gyermekkorú bűnelkövetők arányának összevetése is.

A bűnözés másik demográfiai, s egyre jellemzőbb tényezője az életkor. A gyermekkorú bűnelkövetőknek 1990–1999-ben országosan 21, Békés megyében 24 százaléka legfeljebb 10 éves volt, s többségük a 7–10 évesek közé tartozott. Országosan ez az arány viszonylag állandó, Békés megyében azonban inkább növekvő. A legnagyobb részt – az elmúlt tíz év összesített adatai alapján – a 13 évesek adták (országosan 40, illetve Békésben 39 százalékot). A bűnesetek nagy részét természetesen a 6 éven felüli gyermekek követték el.

A gyermekkorú elkövetők családi környezetéről viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre. A vizsgált időszakban e gyermekek többsége, országosan közel héttizede, a megyében nyolctizede kétszülős családban, 17–17 százaléka pedig csak az egyik

szülővel élt együtt. Ezek a mutatók – gyermekkorú népességen belülieknél – lényegesen magasabbak. (Országosan az 1996. évi mikrocenzus adatai szerint a 15 évesnél fiatalabb gyermekek többsége élt kétszülős családban. A gyermekkorú bűnelkövetőknek mindössze 9, illetve 7 százaléka volt veszélyeztettként nyilvántartva. Ez utóbbiak nagy része gyámhatósági, kisebb része pedig iskolai, vagy rendőri kezdeményezésre vált azzá.

1990-ben a gyermekkorú elkövetők közel egyharmadánál mutatható ki, hogy a családi környezet elősegítette a gyermekek bűnözését. A további okok között 45 százalékot magyarázott a rossz baráti környezet, ami újra felveti a szülői háttér, a gyermekkel való kapcsolattartás milyenségét. Igen jelentős ok még az anyagi haszonszerzés, valamint a kalandvágy is. A vizsgált években összességében a bűnelkövetés kiváltó okai között csökkent a kimutathatóan rossz családi háttér, de azért fel kell figyelni arra, hogy az úgymond rendezett háttérű családból is kerülhetnek tévútra gyermekek. Kismértékben, de emelkedik a kábító hatású anyagok (alkohol, drog) használata, illetve az anyagi haszonszerzés miatti gyermekbűnözés, ez utóbbi szerencsére a megyében csupán néhány esetben fordult elő. A kábító hatású anyagok használata valószínű, hogy még mindig nem kap elég figyelmet, rendőrségi kihallgatásnál nem minden esetben kérdeznak rá e szerek használatára. Így természetesen az erre vonatkozó adatok nem tekinthetők teljesen pontosnak.

A bűncselekmények gyermekkorú és fiatalkorú áldozatai

E fejezetben a bűnözés másik oldalát, nevezetesen a bűncselekmények gyermekkorú és fiatalkorú sértettjeit (áldozatait), illetve az ellenük elkövetett bűnesetek jellemzőit kívánom bemutatni. A fiatalkorúak, de különösen a gyermekkorúak, nemcsak veszélyeztetők (bűnelkövetők) lehetnek, hanem sokkal inkább veszélyeztetettek, azaz életkoruk és kiszolgáltatottságuk révén gyakran válnak bűncselekmények áldozatává. Feltételezésünk szerint, illetve a gyámhatóságok, a családsegítő szolgálatok és a fiatalokkal foglalkozó más szakemberek véleménye alapján a statisztika által kimutatott adatok jelentősen elmaradnak a valóságos helyzettől, aminek az a magyarázata, hogy a bűnesetek nagy hányada rejtett marad. Elég csak megemlíteni, hogy a családban a gyermekekkel szemben megnyilvánuló brutalitás, megfélemlítés vagy egyes apák, nevelőapák gyermekükkel folytatott fajtalankodása nem minden esetben, sőt talán az esetek nagy többségében nem kerül a hatóságok tudomására. Így csupán az ismertté vált bűncselekmények felderített áldozataival van módunk foglalkozni. A fiatalok gyakran meggondolatlanul teszik ki magukat veszélynek, amikor valamilyen okból – a nem megfelelő családi háttér, a rossz szul értelmezett szabadság vagy kalandvágy miatt – idő előtt elhagyják családjukat. Évente több ezer 18 év alatti fiatal válik csellengővé, szerencsére többségük viszonylag rövid idő után megkerül, de gyakran igen rossz állapotban.

Békés megyében az 1991–1999. években a rendőrségi nyilvántartás szerint mintegy ezer kiskorú tűnt el otthonról, ebből az 1991–1995. években 749.² Az 1991–1995. éveket figyelembe véve az eltűnt gyermekeknek átlagosan a nyolctizede egy hónapon belül, a többi 2-3 hónapon, illetve egy éven belül megkerült. A fiataloknak átlagosan a

² A csellengőkről a Békés Megyei Főkapitányságtól csak az 1991–1995. évekről kaptunk részletes adatokat.

háromtizede gyermekkorú, és valamivel több mint kétötöde leány. Az eltűnés okai között leggyakrabban a csavargás, prostitúció (40%), a kalandvágy (10%), családi ok (17%), iskolai ok (19%) és egyéb ok, nevezetesen külföldre szökés, bűncselekmény elkövetése, tiltott szerelmi viszony stb. (14%) fordult elő. Az eltűnt kiskorúak közel fele intézetből szökött el, s mintegy 7 százaléuk már többször szökött meg. Így érthető, hogy a legtöbb eltűnést – a gyulai és környező települések gyermekotthonai miatt – a Gyulai Rendőrkapitányságon jelentették be. Az eltűnt fiataloknak mintegy kétharmada magától tért haza, illetve kérte szülei segítségét a hazajutáshoz; egyharmadukat viszont a rendőrség állította elő, ezek a gyermekek többnyire bűncselekmény elkövetése miatt bujkáltak. A rendőrség csak a bejelentett eseteket veszi nyilvántartásba, illetve csak ezeket a fiatalokat körözi, így feltételezhető, hogy a hosszabb-rövidebb időre eltűnt fiatalok száma mind a megyében, mind pedig országosan az ismertnél valamivel nagyobb.

Az 1990–1999. években országosan 27 823 gyermek (0–13 éves) és 65 175 fiatalkorú (14–17 éves) vált bűncselekmény sértettjévé (áldozatává), s ez azt is jelenti, hogy évente átlagosan 2800 gyermek és 6500 fiatalkorú ellen követnek el bűncselekményt. A gyermekkorúakkal szemben a legtöbb bűncselekményt Pest megyében, Budapesten, Borsod-Abaúj-Zemplén és Bács-Kiskun megyében, a fiatalkorúakkal szemben Budapesten, Nógrád, Csongrád és Bács-Kiskun megyében követték el. A bűncselekmények 18 év alatti áldozatainak száma országosan, az egyes években hol számottevő mértékben emelkedett, hol pedig jelentősen csökkent, összességében tíz év alatt 3 százalékkal emelkedett. Ezen belül a gyermekkorú sértettek száma 71, a fiatalkorú sértetteké kisebb mértékben, 3 százalékkal emelkedett. Az 1990–1999. években Békés megyében 957 gyermekkorú és 3581 fiatalkorú ellen követték el bűncselekményt, ami az országosnak 3, illetve 5 százalékát tette ki; az előbbieket száma tíz év alatt az országosnál mérsékeltebben, 40 százalékkal nőtt, az utóbbiaké viszont az országos növekedéssel szemben 13 százalékkal csökkent. A bűncselekmények sértetteinek országosan a héttizede, a megyében nyolctizede fiatalkorú, a többi gyermekkorú volt. A százezer megfelelő korú népességre jutó gyermekkorú sértettek száma alapján képzett rangsorban az élen Nógrád és Tolna megye, a végén pedig Budapest állt. Békés megye a rangsor 10. helyét foglalja el.

A fiatalkorú és a gyermekkorú sértettek nemenkénti aránya is valamelyest eltér a megfelelő korú népesség nemenkénti arányától. Ez utóbbiaknak csupán valamivel több mint fele fiú, az áldozatoknak viszont a kétharmada. A fiúknak az áldozatok közötti magasabb aránya valószínűleg a nemükre jellemző viselkedési móddal, illetve a rosszul értelmezett bátorsággal magyarázható.

Az 1990–1999. évek gyermekkorú sértetteinek – mind országosan, mind pedig a megyében – a legnagyobb része a 0–10 évesek, a fiatalkorúaknak pedig a 16 és 17 évesek közé tartozott. A vizsgált időszakban mind a gyermekkorúak, mind pedig a fiatalkorúak nemenkénti összetétele korcsoportonként eltérően alakult. A gyermekkorú sértett leányok aránya a megyében a 0–10 éves korcsoportban 44 százalék és a 11 éveseké 9 százalék; országosan a 0–10 éves leányok aránya közel 50 százalékos, és a 11 és a 12 éveseké is magasabb, mint a megyében, a 13 éveseké viszont alacsonyabb annál. A fiúknál is hasonló a helyzet.

A gyermekkorúak és a fiatalkorúak ellen elkövetett bűncselekményeknek a megyében 59, illetve 81, országosan 54, illetve 73 százaléka vagyon elleni volt. A személy elleni bűncselekmények hányada viszont a gyermekkorúaknál a magasabb. A vizsgált időszakban egy fiatalkorú és 11 gyermekkorú vált gyilkosság áldozatává a megyében, s közülük csupán kettő volt gondatlanságból elkövetett. Országosan összesen 369 gyermek ellen követte el gyilkosságot, a legtöbbet Budapesten (52), Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megyében (34-34). Többnyire nem élet elleniek, de egy életre kihatnak az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények. Közülük – mindkét korcsoportban – a legnagyobb arányt a kiskorú veszélyeztetése büntett képviselte: a megyében a fiatalkorúaknál 47, a gyermekkorúaknál viszont 87, országosan 74 és 88 százalékot.

E bűnesetfajtán belül a fiatalkorúak ellen elkövetett nemi erőszak 47, a gyermekkorúaknál 13 százalékot tett ki; mind a két arány magasabb az országosnál. A szülői ház ideális esetben védett környezet, de nem mindig van így, ugyanis a legtöbb nemi visszaélésre is a gyermek otthonában kerül sor. A szakemberek feltételezése szerint minden tizedik kisleánnyal él vissza apja, fivére, illetve más férfi rokon, s ezeknek csupán nagyon kicsi hányada válik ismertté. Elszomorító tény, hogy a gyermekkorúak, azaz a legfeljebb 13 évesek ellen a megyében elkövetett nemi erőszak felét, (országosan 32 százalékat) a családban és a szülő követte el, és a fiatalkorúakkal szemben elkövetett erőszakos közösülés 25, illetve országosan 32 százalékanak tettese a szülő vagy a nevelőszülő volt.

A 18 év alatti fiatalokkal szemben elkövetett bűncselekmények szubjektív okai között országosan és a megyében is leggyakoribb az óvatosság hiánya (30%), a gyermekkor, a kiszolgáltatottság és a védekezésre képtelenség. Az esetek 27 százalékanál azonban vagy nem volt, vagy pedig nem állapítható meg szubjektív tényező. Gyakran elővigyázatlanágból, nemtörődömségből stb. maga a gyermek, illetve a fiatalkorú teszi ki magát annak, hogy ellene bűncselekményt követnek el.

*

Összefoglalásként megállapítható, hogy mind a fiatalkori, mind pedig a gyermekkori bűnözés az utóbbi években emelkedő tendenciát mutat. Számuk még nem magas ugyan, de növekedésük üteme számottevően meghaladta a felnőtt bűnözését. A kedvezőtlen irányú demográfiai változások, a családok szerepének a háttérbe szorulása, az eleve hátrányos családi környezetből induló gyermekek iskolázottságának alacsony szintje, a bűnözésből élő rétegek kialakulása a bűnözési hullám emelkedését segítette már fiatalkorban is. Nem bizonyultak hatékonyak azok az intézkedések sem, amelyek egyrészt a rendőri szervek bűnmegelőzési propagandája, másrészt az ifjúsággal és a családok segítségével foglalkozó társadalmi szervezetek tevékenysége révén elsősorban a fiatalokat és a hátrányos helyzetű családokat kívánták megvédeni. Ugyanakkor az alkohol- és a drogfogyasztás nagyobb méretű elterjedése, a társadalmi különbségek további éleződése, a viszonylag csekély eredményt hozó bűnmegelőzési törekvések, sok esetben a nem elég hatékony rendőri intézkedések és talán a túlságosan humánus ítélkezési gyakorlat következtében a bűnözés visszaszorítása iránti erőteljes társadalmi igény kielégítése egyelőre még várat magára. Jelen elemzésemben igyekeztem

rámutatni azokra a problémákra, amelyek a fiatalokat szerintem a bűnözés útjára sorolhatják.

SUMMARY

The study gives an overview on the number and the demographic composition of juvenile perpetrators, the sorts of crimes committed by them and considers these crimes' social seriousness in detail. The author makes an attempt to analyse the social reasons which cause that these young people get off the right path. Timeliness of these research, among others, is given by the fact that although the number of crimes in this age-group is not very high, but it is rising. The majority of crimes committed by juvenile perpetrators and minors is against property, the next against law and order followed by crimes against the persons. Between 1990 and 1999 both in Hungary and in the county Békés 11 percent of all perpetrators belonged to the juvenile perpetrators. In the examined period nearly 40 percent of juvenile perpetrators were 14 or 15 years old. Because of committing crimes 40933 children from the country, 1280 children from the county Békés were brought to justice. The young people are not only perpetrators but at the same time they are also victims. In Hungary 27823 children (age of 0-13) and 65175 juveniles (age of 14-17), in the county Békés 957 minors and 3581 juveniles became offended of crimes in the period examined.

A TENYÉSZÁLLATOK BRUTTÓ ÁLLÓESZKÖZ-FELHALMOZÁSÁNAK BECSLÉSE

BÓDAY PÁL – SZABÓ PÉTER

A tanulmányban a szerzők a Nemzeti számlarendszer és a Mezőgazdasági számlarendszer tökeszámlájának egyik elemére, a tenyészállatok bruttó állóeszköz-felhasználására vonatkozó kísérleti számításait mutatják be. Ismertetik a témával kapcsolatos alapvető fogalmakat, a Nemzeti számlarendszer és a számvitel elszámolás szabályait, a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott becslési módszereket és azok lehetséges alkalmazását a hazai viszonyok között.

TÁRGYSZÓ: Tenyészállatok. Állóeszköz-felhalmozás.

Célunk a tenyészállatok bruttó állóeszköz-felhalmozásának becslésére vonatkozó információk, illetve módszerek leírása és azok értékelése, az értékek közelítő meghatározása a rendelkezésre álló adatokon alapuló kísérleti számítások segítségével. A továbbiakban ismertetett számítások – még ha csak kísérleti jellegűek is – a Nemzeti számlarendszer és a Mezőgazdasági számlarendszer¹ egyik jelentős hiányosságát pótolják.

A tenyészállatok állóeszköz-felhalmozásának fogalma

A tenyészállatok az állóeszközök részét képezik, rájuk is érvényes az állóeszközökre vonatkozó definíció: „Az állóeszközök a termelési folyamatokból származó, kibocsátásként létrehozott tárgyi vagy immateriális eszközök, amelyeket ismételten vagy folyamatosan több mint egy éven át felhasználnak a termelési folyamat során”. Tenyészállatokat azért tartanak, hogy évről évre „termékeket” (hízóállat, tej, gyapjú, igavonó erő stb.) „állítsanak elő”. E kategóriába tartozik a tenyészállomány (e fogalom itt állattenyésztési kategóriát jelent, amelybe a nagy genetikai értékű, nemesítésre szánt anya- és apaállatok tartoznak) a tejelő tehennel, az igásállatokkal, a gyapjúért tartott juhokkal és más, a szállításban részt vevő állatokkal, a versenyzésre és a szórakoztatási célból tartott állatokkal együtt.²

¹ A Mezőgazdasági számlarendszer a Nemzeti számlarendszer szatellit számlája. Elszámolási szabályai csak annyiban térnek el a Nemzeti számlarendszertől, amennyiben azt a mezőgazdaság sajátosságai indokolják.

² A Mezőgazdasági számlarendszerben a baromfi- (tenyész-) állományt nem sorolják a tenyészállatok közé. Ez a megállapodás a tagországok között gyakorlati okból született, mert a baromfiállományt vagy egy évnél rövidebb, vagy azt alig meghaladó ideig szokták termelésben tartani, ez alapján nehéz és erőltetett lenne tenyész- és nem tenyészállatokra felosztani.

Mind az ENSZ Nemzeti számlarendszere (System of National Accounts – SNA), mind az Európai Unió számlarendszere (European System of Integrated Economic Accounts – ESA) előírásai alapján az állóeszközök (fixed assets) önálló csoportját képezik az ültetvények (cultivated assets) és a tenyészállatok. E kategória jellemzően egy gazdasági ághoz – a mezőgazdasághoz – kötődik, ezért ezek szerepelnek a Mezőgazdasági számlarendszerben (Economic Accounts for Agriculture – EAA) is.

A bruttó állóeszköz-felhalmozás a következő (pozitív és negatív) értékeket tartalmazza:

- (+) megvásárolt új vagy használt állóeszközök;
- (+) a termelő saját használatára termelt és megtartott állóeszközök (beleértve a még nem befejezett vagy teljesen kész állóeszközök saját számlás termelését);
- (+) barterformában beszerzett új vagy használt állóeszközök;
- (+) természetbeni tőketranszferként kapott új vagy használt állóeszközök;
- (+) a felhasználó által pénzügyi lízing keretében beszerzett új vagy használt állóeszközök;
- (+) állóeszközökön és meglévő történelmi emlékműveken végzett nagyjavítások;
- (+) az újratermelődő természetes erőforrások természetes növekedése;
- (-) eladott használt állóeszközök;
- (-) barterformában átadott használt állóeszközök;
- (-) természetbeni tőketranszferként átadott használt állóeszközök.

E levezetésből eredően a bruttó állóeszköz-felhalmozás értéke negatív is lehet (ellentétben a beruházással). A kettős számbavétel nemzetgazdasági szinten való kiszűrése érdekében a használt eszközök belföldről történő beszerzésénél csak a tulajdonosváltással kapcsolatos költségek képezik a bruttó állóeszköz-felhalmozás részét.

A tenyészállatok elszámolása a számvitelben

A tenyészállatokkal kapcsolatos tranzakciók elszámolása eltér mikro- (számvitel) és makro- (ESA, EAA) szinten. A gazdaságstatisztika egyik kiemelkedően fontos adatforrása a gazdasági szervezetek számviteli nyilvántartása. A különböző méretű, gazdasági formában működő szervezetek eltérő részletezettségű adatok előállítására kötelezettek a számviteli törvény alapján. Bár a statisztikai törvény alapján lehetőség van a számviteli fogalmaktól eltérő tartalmú adatok gyűjtésére is, de ilyen esetekben (általában) az adat-szolgáltatási fegyelem és az adatminőség színvonalának csökkenése tapasztalható.

A számvitel szerint a tenyészállatokat a többi állathoz hasonlóan a készletek közé, azon belül az „állatok” számlacsoportba kell sorolni. Amennyiben a gazdasági szervezet az „állatok” számlacsoporton belül a tenyészállatokról külön számlát vezet (és azt évközben is folyamatosan vezeti), úgy a nyilvántartása alkalmas beruházásstatisztikai célra is. A „tenyészállatok” számla a számvitelben a következő alszámlákra bomlik:

- a tenyészállatok értéke beszerzési áron (vagy elszámolási egységáron);
- a tenyészállatok folyamatos leírása;
- a tenyészállatok készletérték-különbözete.

A „tenyészállatok értéke” számla tartozik oldalán elkönyvelendő tételek a következők:

- a tenyészállatok január 1-jei nyitó értéke beszerzési áron és (vagy) előállítási költségen;
- a saját tenyésztésből átminősített tenyészállatok elszámolása az átminősített növendék állapot előállítási értékén;

- a vásárolt tenyészállatok beszerzési áron számított értéke;
- az apportként átvett tenyészállatok társasági szerződésben meghatározott értéke;
- az egyéb jogcímen átvett állatok átvételi áron számított értéke.

A számla követel oldalán könyveljük el az értékesített, hízóba állított, elhullott, kényszervágott, gazdasági társaságnak átadott stb. tenyészállatokat nyilvántartott értékükön. A számla tartozik egyenlege folyamatosan mutatja a tenyészállatok beszerzési és (vagy) előállítási költségen számított értékét.

A tenyészérték folyamatos elszámolására a „tenyészállatok folyamatos leírása” számla szolgál. Tenyészérték-csökkenésen a tenyészállat tenyésztésbe állításkor meghatározott értéke, illetve a selejt tenyészállat hasznosítási – hízóba állított és vágóállatként értékesített, kényszervágott állat értékesítési stb. – értéke közötti különbözetet értjük. A számla követel egyenlege a tenyészállat-állomány eddig elszámolt tenyészérték-csökkenését tartalmazza. A tenyészérték-csökkenés hasonlít a tárgyi eszközök értékcsökkenéséhez, de nem azonos az értékvesztéssel.

Ha a vállalkozás évközben nem tényleges beszerzési-előállítási áron tartja nyilván tenyészállatait, akkor a „tenyészállatok értéke elszámolási egységáron” számlát vezet, amelyhez kapcsolódik a „tenyészállatok készletérték-különbözete” számla is, ahol az elszámoló ár és a tényleges ár közötti különbséget számolja el.

A leírt számviteli szabályok 2001-től jelentősen megváltoznak, a tenyészállatokat ezentúl a tárgyi eszközök között kell elszámolni. A törvény szerint tenyészállatoknak kell tekinteni azokat az állatokat, amelyek a tenyésztés, a tartás során „leválasztható” terméket (szaporulatot, állati termékeket) termelnek, s e termékek értékesítéséből vagy a tenyészállatok egyéb hasznosításából a tartási költségek megtérülnek. E változás révén a számvitel és a statisztika közötti elszámolási különbség jelentősen csökken, bár nem szűnik meg teljesen. (Például az új számviteli szabályok szerint a baromfi-tenyészállomány és a házőrző kutyák is a tárgyi eszközök közé tartoznak.)

A tenyészállatok elszámolása a nemzeti számlarendszerben

A Nemzeti számlák termelési számláján nem a teljes bruttó állóeszköz-felhalmozást, hanem annak csak egy részét – a tenyészállat-állomány természetes növekedését – számoljuk el. Más állóeszközökkel (épületek, gépek, immateriális javak stb.) ellentétben a tenyészállatok egy sajátos „üzem” termékei, amelyre jellemző, hogy a beruházás ugyanabban a gazdaságban (vagy néhány kivételtől eltekintve ugyanabban a nemzetgazdasági ágban, a mezőgazdaságban) valósul meg, amelyben a termelőeszközt előállították. Ebből következik, hogy a tenyészállatok rezidens gazdaságok általi előállítása saját számlás beruházásként a mezőgazdaság kibocsátásának részét képezi, tehát a termelési számlán elszámolandó.

Az állóeszközök saját számlás beruházását az EAA-ben és az ESA-ben az eszközök előállításának pillanatában kell számba venni, azaz a tenyészállatokat is elvben már a születésük pillanatától kezdve bruttó állóeszköz-felhalmozásként kell elszámolni. Az állatok esetében azonban a születés pillanatában gyakran nem állapítható meg jövőbeni hasznosításuk módja. Amennyiben ez az állat születése pillanatában meghatározható, akkor a jövőbeni hasznosítási módnak megfelelően kell besorolni, ellenkező esetben gyakorlati okból mindaddig készletként (befejezetlen termelésként) számoljuk el a tenyész-

állatot, ameddig formálisan nem minősítik át tenyészállományba. A befejezetlen termelés a saját termelésű készletek egyik fajtája, a készletállomány növelése pedig kibocsátásként számolandó el.

A tenyészállatok teljes bruttó állóeszköz-felhalmozását a tőkeszámlán kell elszámolni. E tétel három részből áll:

- az állatállomány éves gyarapodása (az állatok teljes kifejlődéséig);
- az állatállomány növekedésének (import), csökkenésének (vágások és export) különbözete;
- a mezőgazdasági egységek közötti kereskedelemben a tulajdonjog átruházásával kapcsolatban felmerült költségek.

Bár az ESA és az EAA a tenyészállatokat állóeszköznek minősíti, értékcsökkenésük elszámolását – gyakorlati nehézségekre hivatkozva – nem írja elő. Ezáltal ellentmondásba kerül önmagával, illetve az SNA-val, amelyre épül.

A tenyészállatok a hazai gyakorlatban 1999-ig (a vállalati számvitelhez hasonlóan) a készletek között számolták el, 1999-től átsorolták őket az állóeszközök közé. A Nemzeti számlarendszer összeállításához rendelkezésre álló információk azonban az állóeszköz-felhalmozásnál nem becsülhetők megbízhatóan (a KSH egyelőre e tételt nem is publikálja külön). Az átsorolás a termelési és felhasználási oldal közötti egyensúlyt nem befolyásolja, mivel a készleteket is elszámoljuk a felhasználási oldalon, tehát egy felhasználás oldali átcsoportosítás történt (a készletváltozás csökkent, az állóeszköz-felhalmozás nőtt).

A termelési és felhasználási oldal a gyakorlatban viszont eltér egymástól, a GDP-becslésnek is van statisztikai hibája. A nemzetközi (és a hazai) gyakorlatban elfogadott, hogy e statisztikai hibát a készletváltozásban „rejtik el”. Az elmúlt években többször érte kritika a KSH-t amiatt, hogy a készletváltozás aránya túl magas (ezen belül a statisztikai hiba túl nagy). Az említett átcsoportosítás eredményeképp a valóságot jobban tükröző szerkezetű felhasználási oldal állítható össze.

Miért nehéz a tenyészállatok bruttó állóeszköz-felhalmozásának becslése?

A számviteli adatok felhasználása korlátozott. Ezt elsősorban nem a számvitel és a Nemzeti számlarendszer közötti eltérés okozza, hanem az, hogy az állatállomány nagyobb része számviteli nyilvántartást nem vezető egyéni gazdaságok tulajdonában van. (Lásd az 1. táblát.) A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) eredményei azt mutatják, hogy az állattartó gazdaságok száma nagy, átlagos állatállományuk kicsi, azaz nehéz statisztikailag megfigyelni őket, továbbá adatszolgáltatásra gyakran nem képesek.

A tenyészállatok olyan sajátos állóeszközök, melyek bruttó állóeszköz-felhalmozása teljes hasznos élettartamuk alatt van, értékük a tenyésztésbe állítás után is növekszik. Ezért az állatok bruttó állóeszköz-felhalmozása nem mérhető csupán azzal, hogy mekkora az állatállomány értékének eltérése az elszámolási időszak végén az időszak elejéhez képest.

Ha a folyamatos leltározás módszerével (Perpetual Inventory Method – PIM) akarjuk a tenyészállatok bruttó állóeszköz-felhalmozását mérni, akkor ennek minden elemét (természetes növekedés, import, értékesítés vágásra vagy exportra, a tulajdonjog átruhá

zásával kapcsolatos költségek) pontosan meg kell határozni, amihez nagymennyiségű adatra van szükség (például a tenyészállatok árának adataira a teljes hasznos élettartamra vonatkozóan).

A rendelkezésre álló lehetséges adatforrások

1. Az egyik fontos adatforrás a *KSH negyedéves és éves gyakoriságú beruházásstatisztikai adatgyűjtése*, jelenleg ezt használják fel a Nemzeti számlarendszer összeállításánál. Az adatgyűjtésbe 1998-ban került a tenyészállatok fogalma. Az adatgyűjtés a teljes nemzetgazdaságra kiterjed, az adatszolgáltatói kört az öt főt vagy többet foglalkoztató gazdasági szervezetek alkotják. A nemzetgazdaság legtöbb ágazatában az e körbe tartozó gazdasági szervezetek az adott tevékenységet igen jól lefedik, ám ez nem így van a mezőgazdaság esetében. (Lásd az 1. táblát.) Az adatgyűjtésbe bevont szervezetek a termelés mindössze körülbelül 40 százalékát adják, tehát szükséges az adatokat teljeskörűsíteni. Azonban egy teljes nemzetgazdaságra kiterjedő adatgyűjtéstől (ami ráadásul megfelel az EU-előírásoknak) nem is várható el, hogy minden ágazat sajátosságainak megfelelően, ezért az EU a mezőgazdaságra és a halászatra nem is írja elő a beruházásstatisztikai adatgyűjtést (és több más adatgyűjtést sem).

1. tábla

A tenyészállatok éves átlagos állományának megoszlása
(ezer darab)

Év	Egyéni gazdálkodók	Gazdálkodó szervezetek	Összesen
Anyakoca (előhasi koca nélkül)			
1995	225,3	192,0	417,3
1996	222,0	195,0	417,0
1997	160,6	190,0	350,6
1998	184,3	187,3	371,6
1999	191,3	203,7	395,0
Tejelő tehén			
1995	125,5	276,0	401,5
1996	126,5	271,0	397,5
1997	139,0	254,0	393,0
1998	140,5	247,0	387,5
1999	146,0	242,0	388,0
Anyajuh			
1995	604,0	179,5	783,5
1996	540,5	160,0	700,5
1997	512,0	120,0	632,0
1998	579,0	121,0	700,0
1999	625,0	102,0	727,0

Az összeírásból az adott időszak alatt termelésbe állított állatok értékét kaphatjuk meg az összes tenyészállatra vonatkozóan, összevontan. Ennek hátránya, hogy nem tudjuk,

hogyan milyen állatfajok milyen hasznosítási célú egyedeket tartalmazza az értékadat, ezáltal az adatok nehezen ellenőrizhetők, értelmezhetők és elemezhetők, továbbá nem lehetséges az adatok állatlétszám segítségével történő teljeskörűsítése sem. A beruházás-statisztikai adatok felhasználhatósága azért is korlátozott, mert az állóeszköz-felhalmozásnak csak egy elemére, a tenyészállat-állomány értékének növekedésére vonatkozik. Nem tartalmazza az állományt csökkentő tételeket. A számviteli szabályok jövőbeni változása következtében viszont az adatok minősége és megbízhatósága várhatóan javulni fog.

2. A *KSH Állatállomány-változás, vágóállatok és állati termékek termelése, felhasználása, nettó árbevétele* c. adatgyűjtésének kérdőíve tartalmazza a termékmérlegek összeállításához szükséges alapinformációkat. A kérdőív a gazdálkodó szervezetek esetében teljes körű, az egyéni gazdálkodói körben reprezentatív. Az adatok december 31-i állapotra vonatkoznak, viszont az adatgyűjtés csak éves gyakoriságú. Az adatgyűjtés állatfajonként és azon belül egyes kiemelt tenyészállat-kategóriákra vonatkozóan mérlegszerű elszámolást tartalmaz a következő bontásban:

- forrás oldal: január 1-jei nyitó állomány, élősaporulat, vásárlás továbbtartásra, átminősítés;
- felhasználás oldal: értékesítés, a gazdaságban levágott és feldolgozott állatok, vagyonrészként kiadott állatok, elhullás, átminősítés, december 31-i állomány.

3. *Az állatszámítások adatai.* A KSH évente háromszor (április 1., augusztus 1., december 1.) az összes állatfajra kiterjedő állatszámítást végez. A gazdasági szervezetek és a nagy állatállománnyal rendelkező egyéni gazdaságok megfigyelése teljeskörűen, a többi egyéni gazdaságé reprezentatív úton megy végbe. A gyűjtött adatok részletességük alkalmas a tenyészállatok elkülönítésére (az apa- és anyaállatokat, a tejelő teheneket külön gyűjtik). Ez az adatforrás a bruttó állóeszköz-felhalmozás évközi (negyedéves) becsléséhez használható.

4. *A mezőgazdasági árstatisztikai adatgyűjtések.* Az állatvásárlási jelentésből havi gyakorisággal rendelkezésünkre áll a legjelentősebb tenyészállatok (tejelő tehen, előhasi üsző, növendék üsző, növendék bika és tinó, anyakoca, anyajuh, igásló) ára darabra és testsúly kilogrammra vetítve. A felvásárlási statisztikából a vágóállatok élősúlyra vetített árai segítségével a tenyészállatok és a vágóállatok értékének különbsége számítható ki.

5. *A termékmérlegek* éves gyakorisággal készülnek az összes mezőgazdasági termékre vonatkozóan. A Mezőgazdasági számlarendszerben (és közvetve a Nemzeti számlarendszerben is) a termékmérlegek képezik a mezőgazdasági kibocsátás számításának alapját. A tenyészállatok bruttó állóeszköz-felhalmozásában a termelési és a tőkeszámla között előbbieken leírt kapcsolat miatt különösen fontos a termékmérlegekkel való egyöntetűség megteremtése. Az állóeszközként nyilvántartott állatok saját számlás előállítására – amely az állatok természetes növekedésének felel meg – a mezőgazdasági termelés részét képezi.

A becslési módszerek

1. *Francia módszer.* A folyamatos leltározás módszerénél egyszerűbb, de kevésbé pontos EAA-kézikönyv ennek alkalmazását ajánlja a tagországok számára. A módszer az állatállomány létszámváltozásán alapul.

Az elszámolási időszak eleje és vége között az eszközök értékének változása a vagyommérlegben a következőképpen írható le:

$$\begin{aligned} & \text{ESZKÖZÉRTÉK AZ IDŐSZAK VÉGÉN} - \text{ESZKÖZÉRTÉK AZ IDŐSZAK ELEJÉN} = \\ & = \text{BRUTTÓ ÁLLÓESZKÖZ-FELHALMOZÁS} - \text{ÉRTÉKCSÖKKENÉS} + \text{EGYÉB VOLUMENVÁLTOZÁS} + \\ & \quad + \text{NOMINÁLIS ESZKÖZTARTÁSI NYERESÉG.} \end{aligned}$$

E közvetett számítási mód két feltételezésen³ alapul:

- az éves átlagár használható az állatok mennyiségének értékelésére és ezáltal az eszköztartási nyereség kiszűrésére;
- nincsenek rendkívüli veszteségek, vagy azok becsülhetők.

Így a bruttó állóeszköz-felhalmozás értékét a következő tételek alkotják:

- az állatállomány értékének változása az elszámolási időszak eleje és vége között (a létszámváltozás és az éves átlagár szorzata);
- az állatállomány selejtezés miatti értékkülönbözete;
- a produktív állatállomány egyéb veszteségei;
- a tulajdonjog átruházásával kapcsolatos költségek.

Az állomány éves értékváltozását az éves átlagárral becslik, mivel így kiszűrhető az éves áremelkedésből adódó névleges eszköztartási nyereség. Az állatok selejtezése miatti értékkülönbözete a levágott tenyészállatok értéke mint termelőeszköz (például tejelő tehén) és mint vágóállat (például vágótehén) közötti különbséget jelenti. Azért kell e tételt hozzáadni az állatállomány értékváltozásához, mert az éves átlagos tenyészállattal történő számítás következtében a levágandó állatok állománycsökkenését túlbecsülnénk (mivel a vágóállat ára kisebb a tenyészállaténál), így a bruttó állóeszköz-felhalmozást pedig alulbecsülnénk.

A produktív állomány egyéb veszteségei a következő tételeket foglalja magában:

- a kifejtett tenyészállat-állomány rendkívüli veszteségei;
- az életük végéig termelésben tartott állatok természetes elhullása.

Az állatok selejtezése miatti értékkülönbözete és a produktív állomány egyéb veszteségei fogalmakat, a Nemzeti számlarendszer vagyommérlegének „Az eszközök egyéb volumenváltozásai” számláján tartjuk nyilván.

2. Angol módszer. Ezt az eljárást direkt módszernek is szokták nevezni. Az indirekt módszernél bonyolultabb, több információt igényel. A bruttó állóeszköz-felhalmozás kiszámítása a következő módon történik:

$$\begin{aligned} & \text{A TENYÉSZÁLLAT-ÁLLOMÁNY NÖVEKEDÉSE AZ ÁLLOMÁNYBA KERÜLÉSKORI ÁRON} - \\ & - \text{A TENYÉSZÁLLAT-ÁLLOMÁNY CSÖKKENÉSE AZ ÁLLOMÁNYBÓL VALÓ KIKERÜLÉSKORI ÁRON} + \\ & \quad + \text{BEFEJEZETLEN TERMELÉS.} \end{aligned}$$

A tejelő tehenek esetében például az e módszerhez szükséges információk:

- az elszámolási időszakban tenyészéretté vált egyedek száma (a tenyészérettséget megállapodás szerint az anyaállat az első szüléskor éri el);
- az előhasi üszők piaci átlagára, havi bontásban;

³ Valójában van egy harmadik feltételezés is: a tenyészállatoknak a Mezőgazdasági számlarendszerben a többi állóeszközzel ellentétben nincs értékcsökkenése.

- selejtezési értékkülönbözlet (ez a fogalom gyakorlatilag megegyezik a francia módszernél használt fogalommal);
- az állománycsökkenés mértéke, ami jelen esetben a vágások számát jelenti; ez egy becült adat, amely azon a feltételezésen alapul, hogy egy átlagos évben az összes szarvasmarhavágás 65 százaléka tejelőtehen-vágás;
- az elhullások száma, értéke; ez szintén az állománycsökkenés része, ez is becült szám, az állomány körülbelül 2 százaléka (az elhullásokat a vágóállatként értékesített tenyészállatokénál alacsonyabb áron értékelik);
- befejezetlen termelés, ehhez szükség van a különböző korú fiatal (nem tenyészérett) állatok számának és árának ismeretére is.

Az angol módszer nem számolja el a tulajdonosváltással kapcsolatos költségeket (ez ellentétes az ESA és az EAA előírásaival).

Kísérleti számítások a meglevő információk alapján

A rendelkezésre álló információk alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy a lehetséges három módszer (a beruházásstatisztikai adatok teljeskörűsítése, a francia és az angol módszer) közül a francia módszerrel történő kísérleti számításra van lehetőségünk. A számítást a tejelő tehenekre, az anyakocákra és az anyajuhokra végeztük el. (Lásd a 2. táblát.) Bár e kör alkotja a tenyészállat-állomány nagyobb részét, a számításokat a jövőben ki kell terjeszteni a tenyészbikákra és tenyészkanokra, a tenyészkosokra, a kecskékre, a lovakra és a nyulakra is.

A tenyészállat-állomány változását a KSH Állatállomány-változás, vágóállatok és állati termékek termelése, felhasználása, nettó árbevétele c. adatgyűjtéséből vettük (ez a forrása a többi állományadatnak is). Mivel ez az adatgyűjtés szolgál a termékmérlegek alapjául is, biztosítható a termelési és a tőkeszámla közötti konzisztencia. A tenyészállatok éves átlagárát a KSH havi állatvásári jelentése alapján számítottuk ki.

Az állatok selejtezése miatti értékkülönbözletet úgy számítottuk ki, hogy az elszámolási időszak alatt levágott (vágóállattá átminősített, saját gazdaságban levágott vagy vágóhídnak értékesített) tenyészállatok számát megszoroztuk a tenyészállatok és a vágóállatok árkülönbségével. A levágandó állatok számát tartástechnológiai szempontból is ellenőriztük. Az átlagos hasznos élettartam segítségével megállapítható az évenkénti selejtezések száma (ez a gyakorlatban megegyezik a vágások számával). Az áradatokat a KSH havi állatvásári jelentéséből és a havi felvásárlási adatgyűjtéséből vettük.

A produktív állatállomány egyéb veszteségeit az elhullások és a kényszervágások száma és az éves átlagár szorzataként kaptuk. A tulajdonjog átruházásával kapcsolatos költségek számításánál a gazdaságok által belföldről továbbtartásra vásárolt és a gazdálkodó szervezetek által vagyონrészként kiadott állatok számát megszoroztuk az éves átlagár 5 százalékaival.

A számítások nem foglalják magukban a teljes tenyészállat-állományt. Az összes hasonállatfaj bruttó állóeszköz-felhalmozásának éves értéke 1999. évi áron mintegy 40 milliárd forint. Ez az érték a nemzetgazdaság összes bruttó állóeszköz-felhalmozásának csak kis része, viszont a mezőgazdaság részesedését az állóeszköz-felhalmozásból jelentősen megnöveli (míg 1999-ben a mezőgazdaság 4,9 százalékkal részesedett a GDP-ből, addig a beruházásokból csak 3,3 százalékkal).

2. tábla

A tenyészállatok állóeszköz-beruházásának elemei
(millió forint)

Év	Az állatállomány értékváltozása	A selejtezési értékkülönbözlet	Egyéb*	Állóeszköz-felhalmozás
Tejelő tehén				
1994	-1 573	8 238	1 896	8 561
1995	100	9 849	2 577	12 526
1996	-744	8 866	3 102	11 225
1997	-1 079	9 272	3 254	11 447
1998	1 755	10 815	3 660	16 230
1999	-1 419	15 565	4 849	18 995
Anyakoca				
1994	-780	3 358	847	3 425
1995	1 515	3 120	1 244	5 879
1996	254	5 072	1 894	7 220
1997	-615	6 608	1 608	7 601
1998	2 226	5 246	1 939	9 412
1999	-292	5 335	2 269	7 312
Anyajuh				
1994	-1 078	963	442	327
1995	-687	912	533	759
1996	-765	1 161	910	1 306
1997	55	944	873	1 871
1998	1 156	1 042	995	3 193
1999	176	1 692	1 264	3 132
Összesen				
1994	-3 431	12 558	3 185	12 313
1995	928	13 881	4 355	19 164
1996	-1 255	15 100	5 906	19 751
1997	-1 639	16 823	5 735	20 919
1998	5 137	17 103	6 595	28 834
1999	-1 535	22 592	8 382	29 439

* Egyéb veszteségek és tulajdonosváltással kapcsolatos költségek.

Az állományváltozás értéke jól tükrözi az állatállomány 1990-es évek második felében tapasztalt erőteljes csökkenését. Egyedül 1998-ban nőtt a tenyészállat-állomány mindhárom vizsgált állatfaj esetében. A selejtezési értékkülönbözlet mind összességében, mind állatfajonként csupán kis ingadozást mutat, ez azzal magyarázható, hogy a tenyész-állat-vágások számát nem elsősorban a kereslet vagy a felvásárlási árak befolyásolják, hanem a tartástechnológia határozza meg (azaz, hogy átlagosan hány évig tartják termelésben az állatot).

Az állomány értékváltozása és a selejtezési értékkülönbözlet között ellentétes irányú összefüggés van (ha csökken az állomány, a vágások száma nő). Az elhullások állományhoz viszonyított aránya a vizsgált időszakban szintén alig változott. A tulajdonosváltással kapcsolatos költségek 0,5 milliárd forint körül alakultak.

Változatlan áras számítások

A tenyészállatok sajátos állóeszközök, amelyeknek folyó áras adatai nem defláthatók bármely más állóeszköztípus (például gép, épület) árindexével. Ezért az összehasonlító áras számításokhoz fontos árindexek előállítására is szükség van. E célra az állatvásári jelentés adatainak felhasználásával tenyészállatár-indexet állítottunk össze. Első lépésben a megfigyelt reprezentánsok közül kiválasztottuk azokat, amelyek egyértelműen csak tenyészállatokra vonatkoznak (azaz kizártuk azokat, amelyek jövőbeni hasznosítási célja vágás is lehet). Ezek a következők: tejelő tehén, előhasi üsző, anyakoca, anyajuh, igásló. A kiválasztott reprezentánsok elemi indexeit havonként a Laspeyres-formulával számítottuk:

$$I_p = \frac{\sum q_0 \times p_1}{\sum q_0 \times p_0},$$

ahol:

- q_0 – a tenyészállat tárgyévét megelőző évi átlagos állománya;
- p_0 – a tenyészállat tárgyévét megelőző évi átlagára;
- p_1 – a tenyészállat tárgyidőszaki ára.

Az elemi indexekből az egyes állattípusok bázisévi állományának értékét súlyként használva állítottuk elő a tenyészállatok aggregált havi árindexét. A negyedéves és az éves aggregált indexek a havi indexek súlyozott átlagai, ahol a súly a havonkénti összes felhozatal. Így a 3. táblában bemutatott adatokat kaptuk.

3. tábla

A tenyészállatok állóeszköz-felhalmozásának volumenváltozása

Év	Folyó áron (millió forint)	Árindex (Index: előző év=100,0)	Volumenindex (Index: előző év=100,0)
1994	12 313	156,8	.
1995	19 164	152,8	102
1996	19 751	117,5	88
1997	20 919	108,2	98
1998	28 834	116,1	119
1999	29 439	97,1	105

A tenyészállatár-index azt mutatja, hogy az 1994. és az 1995. évi erőteljes áremelkedés az évtized végére megállt, sőt csökkenésbe ment át. Ez összhangban van a mezőgazdasági termelőiár-index alakulásával (1999-ben az élő állatok és állati termékek ára 4,7 százalékkal csökkent az előző évihez képest).

*

A negyedéves GDP-számításokhoz szükség van negyedéves állóeszköz-felhalmozási adatokra is. A tenyészállatok értékének ismertetett módszerrel történő becsléséhez jelenleg az állatállomány-adatok negyedéves bontásban nem állnak rendelkezésünkre. Az év

végi állományt ismerjük, a négyhavonkénti állatszámításokból viszont csak az április 1-jei esik negyedév végére, tehát a második és a harmadik negyedévi záróállományt kell meghatározni. A KSH 1996-ig negyedéves adatokat gyűjtött, míg akkor az EU előírásainak megfelelően átállt a négyhavonkénti adatgyűjtésre. Az 1996-ban megszakadt időszak viszont felhasználható az állomány negyedéves alakulásának modellezésére.

A jelenlegi számítás csak a jelentősebb állatfajokra vonatkozik. Az éves állományadatok a ló, a kecske és a nyúl esetében rendelkezésünkre állnak, viszont negyedéves adatok nincsenek. A kecske és a nyúl esetében csak a vágóállatok árát ismerjük, a tenyészállatok áráról nincs adatgyűjtés, ezért új adatforrásokat kell keresnünk, vagy a meglevőeket kell a hiányzó adatokkal kiegészítenünk.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az Európai Unió a gazdaságstatisztikával szemben a mezőgazdaság területén támasztja a legtöbb igényt. Ezt az uniós költségvetés felét felémésztő közös agrárpolitika megvalósításához szükséges információigény indokolja. Ahhoz, hogy az elvárásoknak megfeleljünk, a mezőgazdasági statisztikai információs rendszer további jelentős fejlesztésére van szükség. E fejlesztés magában foglalja mind a meglévő statisztikák bővítését, átalakítását, mind új adatgyűjtések bevezetését. A jövőben meg kell vizsgálnunk, hogy a rendelkezésre álló (rég és új) adatforrások közül melyek azok, amelyekre valóban szükség van, és melyek azok, amelyek esetleg más adatgyűjtésekkel kiválthatók.

IRODALOM

- DR. TÓTH PÁL (1993): *Számvitel és pénzgazdálkodás*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
A Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási számlarendszer kézikönyve (2000). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
European System of Accounts (ESA 1995) (1996). Luxembourg.
Document F/LG/450 (h) of the EAA working party: Changed calculation of GFCF on animals and its repercussion on animal output (1999). Luxembourg.

SUMMARY

The paper presents an expert estimation on a specific item of the capital account of the National Accounts and Economic Accounts for Agriculture: Gross fixed Capital Formation on Animals. The authors present the main concepts and definitions, the accounting rules both at micro and macro level, the available methods for estimating GFCF on animals and the possible ways for adapting them according to the Hungarian circumstances.

A TÁRGYI ESZKÖZÖK ÁLLOMÁNYÁNAK ÁTÉRTÉKELÉSE

NÁDUDVARI ZOLTÁN – IMRE JÓZSEF – KALMÁR ATTILA

A szerzők célja olyan közelítő statisztikai eljárás kialakítása, amely alkalmas a nemzetgazdaság tárgyi eszközei átértékelésére, felhasználva a 2000-ben megvalósult önkéntes mintavételes adatfelvétel eredményeit. A statisztikai eljárás támaszkodik a keretsokaságról ismert olyan gazdaságstatisztikai mutatókra, mint például a technikai felszereltség, a munkajövedelem egységére jutó tőkehozam, a munka termelékenysége, az állóeszközök elhasználtsága, az egységnyi árbevételre, illetve hozzáadott értékre jutó állóeszköz, a hozzáadott érték a bruttó kibocsátás százalékában. A minőségjavítást célzó módszer arra épül, hogy jó közelítéssel átvethetők a nemválaszolók adatainak becslésére azok az adatok, amelyek ismertek a „közeli szomszédok” körében. A „közeli szomszédság” a keretsokaságra megfigyelt mutatók sajátos távolságmérése alapján definiált. A tanulmány kitekintést ad az állóeszközök konzisztens adatrendszereinek kialakításához szükséges lépésekről, az Európai Unió módszertani követelményeinek teljesítése érdekében.

TÁRGYSZÓ: Nemzeti számlák. Állóeszközök értékelése. Statisztikai adatfelvétel.

A nemzeti számlák módszertana azt igényli, hogy rendszeresen értékeljük a nemzetgazdaságban működő tárgyi eszközöket, mind az állományukat, mind az éves értékcsökkenésüket. A címben említett átértékelés olyan reprodukálható statisztikai módszert igényel, amely bármely további tárgyidőszakra alkalmazható. Ehhez a kiemelt feladathoz jelenleg csak hiányosan állnak rendelkezésünkre a szektorok, valamint a tulajdonosok tevékenysége szerint csoportosított makrostatisztikai adatok.

Az Európai Unióhoz csatlakozás számos új statisztikai módszertani fejlesztést igényel. Többek között olyan állóeszköz-statisztika kialakítása szükséges, amely megfelel a nemzetközi statisztikai szabványoknak. A Központi Statisztikai Hivatal kötelezettsége, hogy rendelkezésre álljanak a nemzeti vagyon nemzetközileg összehasonlítható állományadatai, mégpedig egységesen a tárgyidőszak árain értékelve. A nemzetgazdaság tárgyieszköz-állományáról azonban csak a számviteli előírásoknak megfelelő („könyv szerinti”) érték mérhető fel közvetlenül. A fellelhető számviteli értékadatok önmagukban nem teszik lehetővé a tárgyi eszközök és az immateriális javak tárgyévi árakon végzett értékeléseit. A fejlesztést az tette szükségessé, hogy a jelenleg fellelhető adatforrások a nemzetgazdaság tőkeszerkezetét nem a makrostatisztikai szempontokat követve mutatják be, például az éves beszámolóiban. Az állóeszköz-nyilvántartásokban jelenleg olyan

(„történelmi” szemléletű) beszerzési értékek lelhetők fel, amelyeket az egymást követő beruházási időszakokban elszámoltak, mégpedig a mindenkori folyó árakon.

Az eszközök tulajdonosai, kezelői elsődlegesen gazdálkodási és adózási (nem statisztikai) céllal végzik eszközeik értékeléseit, mégpedig a kívülállók számára követhetetlenül sokféle adatháttérrel. A statisztikai célú átértékelésekhez közelítőleg ismerni szükséges az eszközök jelenlegi korát és várható teljes használati idejét is. Nemzetközi statisztikai szabványok szerint a ténylegesen bekövetkezett értékcsökkenést az eszköz tárgyévi értékéhez képest kell kalkulálni, az újként beszerzett állapotból kiindulva. Ez a makrostatisztikai koncepció eltér a számviteli amortizációs leírások értékelésétől. Egyrészt a nemzeti számlák minden eszközt a tárgyév árszintjén értékelnek (nem a beszerzés időpontjának árain), másrészt az egyes években az állóeszköz-felhasználás számlán elszámolható értékcsökkenésnek a valóságos viszonyokat (nem az adóztatás normáit és kivételeit) kell érvényesítenie.

Az itt vizsgált kutatási cél úgy foglалható össze, hogy egy meghatározott időpont egy-egy árain legyenek meghatározhatók a nemzetgazdaságban fellelhető tárgyi eszközök, továbbá az ún. immateriális javak jelenlegi értékei, a vegyes értékelésű számviteli „beszerzési értékre” építve. A tárgyi eszközök induló állománya átértékelésére választott eszmei időpont 2000. január 1. A főleg szellemi termékeket tartalmazó immateriális javak átértékelésére egy későbbi időpont választható, miután már kiforrottnak tekinthető statisztikai fogalmak és nemzetközileg összehangolt módszerek lesznek elérhetők.

A tárgyi eszközök egységes módszertanú hazai átértékelését Magyarországon legutóbb több mint három évtizede, 1968-ban végezték el. A fejlett statisztikai háttérrel rendelkező OECD-országok, a makrostatisztika egyik alapfeladatáknak, rendszeresen átértékelik tárgyi eszközeik állományát a tárgyidőszaki (alapvetően piaci) értékre. Az ábrán vázolt, ún. folyamatos leltározási módszerrel (Perpetual Inventory Method – PIM) több OECD-országban készítének becsléseket a felhalmozások révén évente bővülő, illetve a feltételezett selejtezésekkel folyamatosan csökkentett tárgyidőszaki eszköz-állományra.

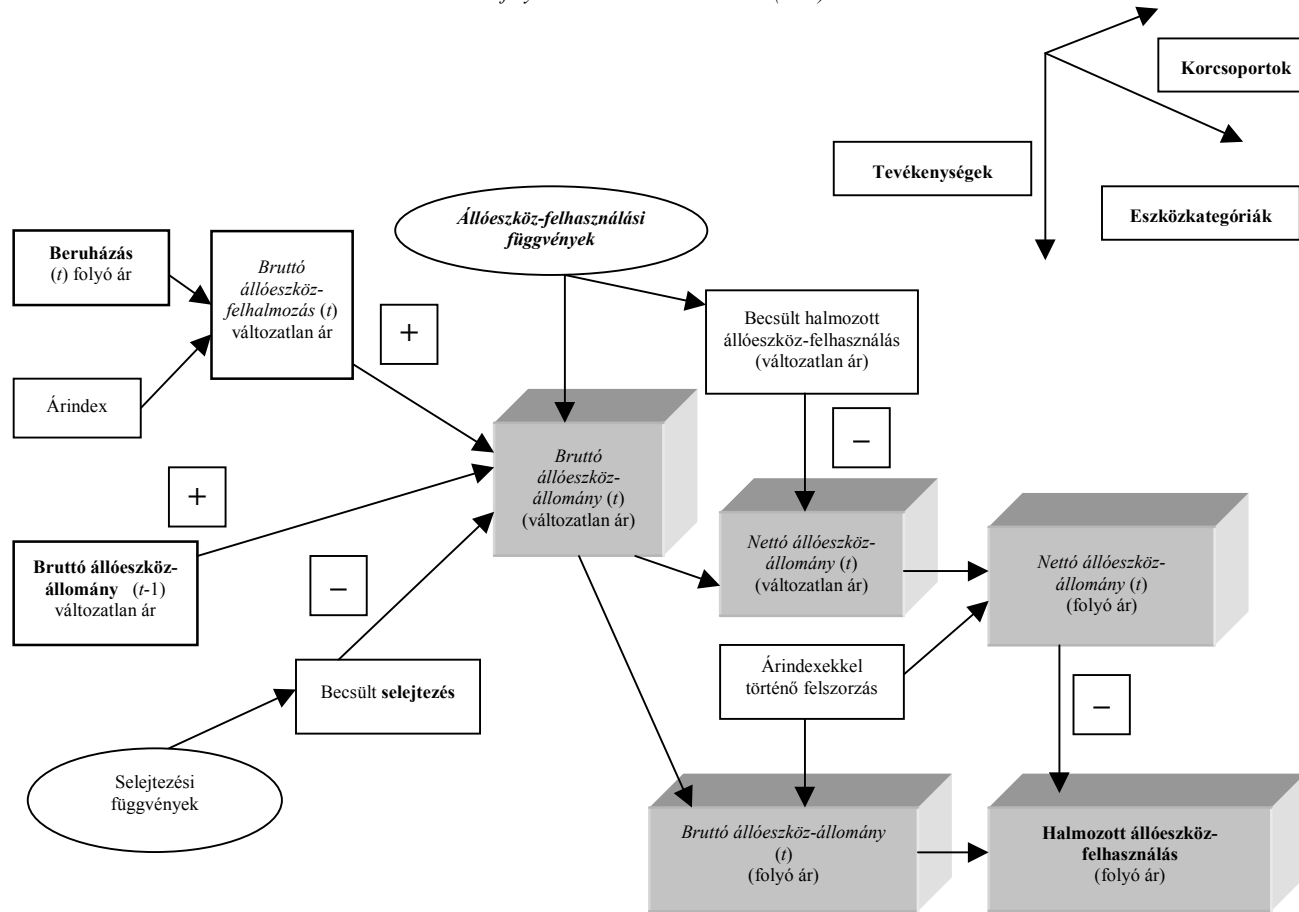
A tárgyi eszközök átértékelt állománya kifejezhető olyan tárgyidőszaki árakon, amelyek az újként beszerzett állapothoz tartoznak. Feltételezhető, hogy ekkor még 100 százalékosak az éppen üzembe helyezett termék működési jellemzői. Az idő multával fizikai és erkölcsi értékcsökkenések következnek be, egészen addig, amíg ki nem selejtezik a feladatára alkalmatlanná vált tárgyi eszközt. Ebben a végpontban, az esetek többségében, nulla százalékosnak minősül (az utolsó tulajdonos szempontjából) az eltávolított eszköz állaga, csak a bezúzás, lebontás vagy egyéb módszerrel végzett „likvidálás” marad hátra.

A statisztikai célú eszközértékelés nem törekszik a vagyoneleltárak tételes felmérésére, célratörő becslések is megfelelnek a nemzetgazdaság eszközfelhasználásának közelítő meghatározására. A becslések kiinduló adata a tárgyi eszköz újként beszerzett állapotának megfelelő tárgyidőszaki érték. Ez alapján adódik az aktuális maradványérték ugyancsak tárgyidőszaki árakon mint lecsökkent (elhasznált állapotú) eszközérték, amely a kezdeti (újként beszerzett) érték és az évek során felhalmozódott értékcsökkenések különbsége.

A számviteli szemléletű bruttó és nettó eszközérték is a vázolt értékpárt tükrözi. Hatályos jogszabály szerint tartják nyilván a mindenkori beszerzési értéket és ebből levonva az évek során elszámolt amortizációk halmozott értékét, adódik az utóbbi, mérleg szerinti nettó érték. Ezek a könyv szerinti állományadatok közvetlenül mégsem alkalmazhatók az átértékeléshez, elsősorban azért, mert a mérlegek vegyes árakon értékelik az eltérő években aktívált eszközöket.

A folyamatos leltározási módszer (PIM)

Az is torzítást okoz, hogy a tárgyi eszközök meghatározott fajtáira előírt (például adózási célú) amortizációs normák nem felelnek meg a valóságos értékcsökkenési ciklusokból levezethető (rendszerint azoknál hosszabb) használati időtartamoknak. Egy gépi berendezés 14,5 százalékos évi amortizációs normája például 7 éves használati időnek felel meg, a gyakorlatban viszont ennél 2-3-szor idősebb gépek is kifogástalanul működnek.

A megoldásra váró statisztikai feladat nem korlátozódik az állomány egyszerű átértékelésére. Akkor állíthatók össze az egymást követő évekre az állóeszköz-statisztikák, ha két lényeges időadat is meghatározható: 1. a beszerzés és a selejtezés éve közötti, várható teljes használati idő hossza (becslés); 2. a teljes használati idő már eltelt éveinek száma (vagy aránya), vagyis az eszközök jelenlegi kora.

Az immateriális javak átértékelése világszerte kutatási szakaszban tart, ezért a továbbiakban a tárgyi eszközökre összpontosul a módszerek ismertetése.

A RACIONÁLIS ADATFELVÉTEL

Az átértékelés megnevezés összefoglalóan tartalmazza az átszámítások összetett feladatsorát. A kiinduló helyzetben olyan statisztikai eljárás kialakítása tekinthető az első feladatnak, amelynek bemeneti adatsora a tárgyi eszközök nyilvántartásaiban szereplő, vegyes értékelésű könyv szerinti értékekből tevődik össze, ez alapján a kimeneti adatsor ugyanezt a tárgyidőszaki állományt értékeli, a tárgyidőszaki árakon.

Statisztikai célra keretsokaságként rendelkezésre áll a tárgyi eszközök 1999. december 31-i állományának könyv szerinti értéke, mégpedig a vizsgálatba vont statisztikai egységek teljes körére számítva. Alapkövetelmény, hogy olyan inputadatok legyenek megadhatók, amelyek a Nemzeti Számlákhoz előkészített modellek igényei szerint tagoltan tájékoztatnak a tárgyi eszközök adott időpontban birtokolt induló állományáról. Az adatgyűjtés költségvetési, időbeli, valamint a felmérésre kijelölt vállalkozásokra jellemző dokumentáltsági korlátjai alapján nem lehet tetszőleges az átértékelés lefedettsége. Statisztikai célra kellően megbízható becslések is alkalmazhatók, elsődlegesen az adatsorok kiegészítésére. Mérlegelést kívánt a tárgyi eszközök 2000-ben esedékes, indító jellegű átértékelésének racionális (sok tekintetben kompromisszumos) minősége és részletezettségi szintje.¹

Önkéntes mintavételes adatfelvétellel valósult meg az ipari, az építőipari, valamint a szolgáltató üzleti tevékenységet végző adatszolgáltatók körében. Nem terjedt ki az önkéntes adatfelvétel az agrárgazdaságra, mivel a 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás mennyiségi adatai szolgáltatnak támpontot az A és a B nemzetgazdasági ágban működtetett tárgyi eszközök átértékeléséhez.

A KSH egységes kérdőív és módszertan alapján mérte fel a tárgyi eszközök 2000. január 1-jei állapotnak megfelelő értékadatait, azok átlagos életkorát és várható teljes használati idejét. Ez az adatgyűjtés több tekintetben közelítéseket engedett meg:

– az adatgyűjtés a nemzetközi előírásoknak megfelelően a termelt tárgyi eszközök átértékelésére terjed ki, a telkek és a földterületek piaci értékének meghatározása ebben az önkéntes felvételben nem szerepel,

¹ A racionális minőség igénye magyarázatra szorul. Figyelembe kellett venni azt az adottságot, hogy sok tekintetben korlátozott a tárgyeszköz-állomány statisztikai célú adatfelvételének pontossága. A korlátozások főként abból erednek, hogy az utóbbi évtized társadalmi, gazdasági és tulajdonosi, valamint szervezeti változásai szinte követhetetlen módon átrendezték a nemzeti vagyont. Egyes vizsgálati területeken nem lelhető fel megbízható támpont a fizikailag meghatározható eszközállomány aktuális összetételére, a tulajdonosok, illetve a vagyonnevelők szektoronkénti, illetve ágazati megoszlására.

– a kiválasztott és a felkért önkéntes adatszolgáltatók köre képviseli a megfelelő ágazatsoportok teljes sokaságát, a legalább 5 főt foglalkoztató szervezetek körében,

– a gazdálkodó szervezetek tulajdonában levő tárgyi eszközök tagolása meglehetősen összevont. Megkülönbözteti – a beruházási jelentések kategóriáival összhangban – az épületeket és egyéb építményeket, a gépeket és berendezéseket, valamint a járműveket, a nemzetközi előírásoknak megfelelő tagolással,

– a statisztikai célú átértékelésekhez elegendő az alapvető tárgyi eszközök korcsoportjait figyelembe venni, szem előtt tartva, hogy a nyilvántartott legértékesebb ingatlanok, termelő berendezések, járművek szám szerint csak körülbelül 20 százaléknyi felső csoportja a könyv szerinti bruttó értéknek jó négyötödét alkotja, és a leltári tárgyak tételeinek alsó négyötöde (a nem alapvető minősítésűek) a becslések során figyelmen kívül hagyhatók; a helyismerettel rendelkező közreműködők dönthetik el, hogy mit tekintenek alapvető tárgyi eszköznek a becslésekben.

A válaszolási hajlandóság nemzetközi tapasztalataival egyezően arra lehetett számítani, hogy aránynövelő lépések nélkül (a teljes, 2900 elemű reprezentatív mintára vonatkoztatva) legfeljebb 20 százalékos lesz a kérdőívet kitöltve beküldő önkéntes válaszolók számaránya. Ennél feltehetően nagyobb (38 és 45 százalékos) ez a valószínű válaszolási arány a vagyoni adatok tekintetében.²

A kérdőíves felvétel adatainak még folyamatban levő feldolgozása annyiban eltér a megszokott mintavételes gazdaságstatisztikák módszerétől, hogy a teljes körre számítást megelőzően kiegészítésekre van szükség. Az önkéntesen válaszolók ismert adataira építve rekonstruálni kell a reprezentatív mintából hiányzó (nem válaszoló) gazdálkodó szervezetek tárgyi eszközeinek (átlagosnak feltételezett) megfelelő mutatóit.

A KERETSOKASÁG KIEGÉSZÍTŐ ADATAI

Célunk, hogy az adatszolgáltatók teljes körére elfogadható minőségű átértékelő becslésekre legyen lehetőség. Itt azokat a kiegészítő jellegű statisztikai elemző módszereket mutatjuk be, amelyek révén ellensúlyozható a viszonylag alacsony válaszolási hajlandóságból eredő adathiány. Az alkalmazott módszerek lényege, hogy a 2000. évi mintavételes felvételből származó adatsorok összekapcsolhatók a tárgyi eszközök teljes körre elérhető információival. Kiindulásként olyan keretsokaság vehető figyelembe, amely a tárgyi eszközök 1999. december 31-i állományát (számvetési adatokkal) minden statisztikai egységre meghatározza.

Az átértékelésben ennél szűkebb célsokaság szerepel, amely az önkéntes adatfelvétel hiányos adatait tartalmazza. A KSH számítógépes statisztikai adatbázisaiban rendelkezésre álló részletes gazdaságstatisztikai adatokból képet alkothattunk az önkéntes adatszolgáltatás tényleges válaszolási hajlandósága alapján kialakuló becslési bizonytalanságokról.

Az ipar és építőipar eszközállománya

Az 1999. évi teljesítménystatisztikai adatgyűjtésből rendelkezésre álló rangsoroló mutatók önmagukban is értékes információkat szolgáltatnak.

² Ez a viszonylag alacsony válaszolási hajlandóság megismételt felkérési akciókat is indokolt. A KSH-ban kidolgozott átértékelő segédprogram az interneten ingyenesen elérhetővé vált. Az önkéntes adatszolgáltatók egyidejűleg arra is lehetőséget kaptak, hogy a KSH-tól CD-lemezen, illetve hordozható mágneslemezen igényeljék a kérdőív kitöltéséhez segítséget nyújtó szoftvert. Számvetési konzultációk segítették a helyszínen a kérdőív kitöltését. Végül 2000-ben összesen mintegy 900 adatszolgáltatótól érkezett be a kitöltött kérdőív.

1. tábla

A tárgyi eszközök állományának bruttó és nettó értéke és aránya ágazatok szerint

Ágazat	A tárgyi eszközök állományának											
	bruttó értéke (milliárd forint)				nettó értéke (milliárd forint)				nettó értéke a bruttó érték százalékában			
	1999. december 31-én											
	összesen	épület, épitmény	jármű	gép, berendezés	összesen	épület, épitmény	jármű	gép, berendezés	összesen	épület, épitmény	jármű	gép, berendezés
Bányászat	39,52	9,56	1,06	24,60	21,41	7,61	2,11	12,73	54,2	79,6	51,8	50,2
Szénbányászat, tőzegkitermelés	2,90	0,96	0,08	1,70	1,61	0,74	0,14	0,79	55,5	77,1	46,5	57,1
Kőolaj- földgázkitermelés, -szolgáltatás	12,82	1,50	0,16	10,49	6,78	1,25	0,62	5,36	52,9	83,3	51,1	25,8
Urán-, tóriumérc, egyéb fémtartalmú érc bányászata	4,17	2,6	0,08	1,2	2,63	1,93	0,15	0,62	54,0	62,1	47,6	46,2
Egyéb bányászat	19,63	4,50	0,74	11,21	10,39	3,69	1,20	5,96	52,9	82,0	53,2	61,7
Élelmiszer-, ital- és dohány gyártása	573,12	206,45	18,09	313,88	380,76	181,16	32,25	180,4	66,4	87,8	57,5	56,1
Élelmiszer, ital gyártása	548,82	201,13	17,58	296,03	364,70	176,73	31,40	169,28	66,5	87,9	57,2	56,0
Dohánytermék gyártása	24,30	5,32	7,50	17,85	148,79	58,41	0,85	78,33	66,1	83,3	62,3	60,0
Textília, textiláru gyártása	148,79	58,41	4,56	78,33	102,28	53,46	7,50	44,16	68,7	91,5	56,4	60,8
Textília gyártása	67,74	25,51	1,12	38,39	47,51	23,55	1,69	22,84	70,1	92,3	59,5	66,3
Ruházati termék gyártása, szőrmekikészítés, konfekcionálás	55,07	22,72	2,01	27,28	35,68	20,56	3,39	13,10	64,8	90,5	48,0	59,3
Bőrkikészítés, táskafélék, szijazat, lábbeli gyártása	25,98	10,18	1,43	12,66	19,09	9,35	2,42	8,22	73,5	91,9	64,9	59,1
Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység	207,84	53,43	7,38	136,36	133,65	46,98	11,50	79,26	64,3	87,9	58,1	64,2
Fafeldolgozás, fonottáruk gyártása	43,31	14,67	1,81	23,48	27,77	13,21	2,73	12,74	64,1	90,1	54,3	66,3
Papír, papírtermék gyártása	97,99	21,39	2,89	69,69	62,98	18,09	4,77	41,98	64,3	84,6	60,2	60,6
Kiadói, nyomdai tevékenység, egyéb sokszorosítás	66,54	17,37	2,68	43,19	42,90	15,68	4,00	24,54	64,5	90,3	56,8	67,0
Vegyipari termékek gyártása	1026,87	468,83	11,93	510,08	606,08	339,48	20,33	254,66	59,0	72,4	49,9	56,7
Kocszgyártás, kőolaj-feldolgozás, nukleáris fűtőanyaggyártás	528,76	302,42	0,90	209,36	272,80	192,62	1,84	79,29	51,6	63,7	37,9	48,9
Vegyí anyag, termék gyártása	365,43	128,79	8,72	212,73	239,64	112,21	14,71	118,70	65,6	87,1	55,8	59,3
Gumi- és műanyagtermék gyártása	132,68	37,62	2,31	87,99	93,64	34,65	3,78	56,67	70,6	92,1	64,4	61,1
Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	164,84	52,94	3,39	99,63	98,51	44,86	6,15	50,24	59,8	84,7	50,4	55,1
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	234,45	70,69	7,28	143,17	158,42	63,46	12,35	87,67	67,6	89,8	61,2	59,0
Fémalapanyag gyártása	100,77	28,80	2,18	65,56	64,39	25,05	4,47	37,16	63,9	87,0	56,7	48,8
Fémfeldolgozási termék gyártása	133,68	41,89	5,10	77,61	94,03	38,41	7,88	50,51	70,3	91,7	65,1	64,7
Gép, berendezés gyártása	139,06	48,71	4,72	77,11	92,25	44,70	8,00	42,83	66,3	91,8	55,5	59,0

Iroda-, számítógép, villamos gép, készülék, híradástechnikai termék, műszer gyártása	441,00	142,97	8,84	275,73	304,50	130,80	14,53	164,85	69,1	91,5	59,8	60,8
Iroda-, számítógépgyártás	83,81	24,75	1,52	55,78	55,87	22,26	2,06	32,09	66,7	89,9	57,5	73,8
Máshova nem sorolt villamos gép, készülék gyártása	214,47	67,37	3,15	138,99	143,85	60,63	4,77	80,07	67,1	90,0	57,6	66,0
Híradástechnikai termék, készülék gyártása	114,77	39,29	3,14	67,50	86,29	37,50	4,91	45,65	75,2	95,4	67,6	64,0
Műszergyártás	27,95	11,56	1,03	13,46	18,49	10,41	2,79	7,04	66,2	90,1	52,3	36,9
Járműgyártás	448,93	96,36	60,76	270,41	301,41	86,63	77,21	154,03	67,1	89,9	57,0	78,7
Közúti jármű gyártása	431,25	93,55	60,54	256,33	290,50	84,09	76,71	145,87	67,4	89,9	56,9	78,9
Egyéb jármű gyártása	17,68	2,81	0,22	14,08	10,91	2,54	0,50	8,16	61,7	90,4	58,0	44,0
Máshova nem sorolt feldolgozóipar	42,34	18,88	1,87	18,63	29,04	16,92	3,12	10,25	68,6	89,6	55,0	59,9
Bútorgyártás, máshova nem sorolt feldolgozó-ipari termékek gyártása	37,25	17,29	1,62	16,01	25,77	15,64	2,57	8,51	69,2	90,5	53,2	63,0
Nyersanyag visszanyerése hulladékból	5,09	1,59	0,25	2,62	3,27	1,28	0,55	1,74	64,2	80,5	66,4	45,5
Villamosenergia-, gáz-, gőz- vízellátás	1659,73	975,33	11,07	616,73	1130,28	760,54	22,43	358,54	68,1	78,0	58,1	49,4
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, melegvízellátás	1332,51	718,43	8,20	578,77	865,46	521,24	16,53	336,00	65,0	72,6	58,1	49,6
Víztermelés, -kezelés, -elosztás	327,22	256,90	2,87	37,96	264,82	239,30	5,90	22,54	80,9	93,2	59,4	48,6
Ipari tevékenységek összesen	5126,49	2202,56	119,03	2564,66	2924,49	1563,6	217,48	1241,65	57,1	71,0	48,4	54,7
Építőipari tevékenységek összesen	197,63	55,40	35,75	78,15	131,67	48,54	52,59	47,33	66,6	87,6	60,6	68,0

A teljes körre meghatározott ipari és építőipari alapadatok felhasználásával elvégezhetők a szokásos szerkezeti vizsgálatok, akár a legrészletesebb, szakágazati tagolásban is. A hivatalos kiadványokban összevont, publikációs adatsorok szerepelnek, amelyek a tárgyi eszközök itt bemutatott elemzéseire túlzottan összevontak.

A nagyvonalú áttekintés céljainak megfelelnek az összefoglalt ágazatcsoportos megoszlási adatok is. A legátfogóbb megállapítás azt emeli ki, hogy az ipar és építőipar összes tárgyi eszközeinek 1999. év végi bruttó értéke meghaladta az 5300 milliárd forintot. Ebből mintegy 2200 milliárd forint értékűek az épületek, egyéb építmények, 2600 milliárd forint bruttó értékű a gépek és berendezések, és 150 milliárd forint a járművek 1999. december 31-i állománya.

A tőkeszámlák módszertani követelményei önmagukban nem indokolnák, hogy a publikációs tagolástól eltérjünk, például a nemzetgazdasági ágánál mélyebb ágazati tagolásokat vegyünk figyelembe. Előzetes módszertani megfontolások azonban arra utalnak, hogy a becslések optimális tagolása eltérhet a szorosán vett ágazati szerkezettől. Az érdemi szerkezeti vizsgálatok legalább ágazatok szerinti értékeket igényelnek. (Lásd az 1. táblát.)

Az előbbiekkal azonos szerkezetű adatsorok szükségesek az eszközök elhasználtságát jellemző szakágazati, illetve ágazati viszonyszámok képzéséhez. A javasolt viszonyszám az ipar és építőipar gazdálkodó szervezetei tárgyi eszközeinek nettó értékét a bruttó könyv szerinti értékekhez viszonyítja.

A nettó érték több mint 50 százaléka épület, egyéb építmény, 42 százaléka gép és berendezés. A járművek az ipar 1999. december 31-i nettó eszközállományában 4 százalékkal, az építőiparban 27 százalékkal részesedtek.

2. tábla

A tárgyi eszközök bruttó és nettó értékének százalékos megoszlása eszközcsoportok szerint

Ágazat	A tárgyi eszközök bruttó és nettó értékének megoszlása 1999. december 31-én					
	épület, építmény	gép, berendezés	jármű	épület, építmény	gép, berendezés	jármű
	az összes bruttó érték százalékában			az összes nettó érték százalékában		
Bányászat	24,19	62,25	5,34	35,54	59,46	4,95
Szénbányászat, tőzegkitermelés	33,10	58,62	4,83	45,96	49,07	4,97
Kőolaj- földgázkitermelés, -szolgáltatás	11,70	81,83	4,84	18,44	79,06	2,36
Fémtartalmú érc bányászata	57,24	34,54	4,28	65,85	30,49	3,66
Egyéb bányászat	22,92	57,11	6,11	35,51	57,36	7,12
Élelmiszer-, ital- és dohány gyártása	36,02	54,77	5,63	47,58	47,38	4,75
Élelmiszer-, ital gyártása	36,65	53,94	5,72	48,46	46,42	4,82
Dohánytermék gyártása	21,89	73,46	3,50	27,58	69,24	3,18
Textília, textiláru gyártása	39,26	52,64	5,04	52,27	43,18	4,46
Textília gyártása	37,66	56,67	2,49	49,57	48,07	2,36
Ruházati termék gyártása, szőrmekikészítés, -konfekcionálás	41,26	49,54	6,16	57,62	36,72	5,63
Bőrkiállítás, táskafélék, szíjzat, lábbeli gyártása	39,18	48,73	9,31	48,98	43,06	7,49
Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység	25,71	65,61	5,53	35,15	59,30	5,52
Fafeldolgozás, fonottárak gyártása	33,87	54,21	6,30	47,57	45,88	6,52
Papír, papírtermék gyártása	21,83	71,12	4,87	28,72	66,66	4,59
Kiadói, nyomdai tevékenység, egyéb sokszorosítás	26,10	64,91	6,01	36,55	57,20	6,25

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Ágazat	A tárgyi eszközök bruttó és nettó értékének megoszlása 1999. december 31-én					
	épület, építmény	gép, berendezés	jármű	épület, építmény	gép, berendezés	jármű
	az összes bruttó érték százalékában			az összes nettó érték százalékában		
Vegyipari termékek gyártása	45,66	49,67	1,98	56,01	42,02	1,97
Kokszgyártás, kőolaj-feldolgozás, nukleáris fűtőanyaggyártás	57,19	39,59	0,35	70,61	29,07	0,33
Vegyí anyag, termék gyártása	35,24	58,21	4,03	46,82	49,53	3,64
Gumi- és műanyag termék gyártása	28,35	66,32	2,85	37,00	60,52	2,47
Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	32,12	60,44	3,73	45,54	51,00	3,44
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	30,15	61,07	5,27	40,06	55,34	4,60
Fémalapanyag gyártása	28,58	65,06	4,44	38,90	57,71	3,39
Fémfeldolgozási termék gyártása	31,24	58,06	5,89	40,85	53,72	5,42
Gép, berendezés gyártása	35,03	55,45	5,75	48,46	46,43	5,12
Iroda-, számítógép, villamos gép, készülék, híradástechnikai termék, műszer gyártása	32,42	62,52	3,29	42,96	54,14	2,90
Iroda-, számítógépgyártás	29,53	66,56	2,46	39,84	57,44	2,72
Máshova nem sorolt villamos gép, készülék gyártása	31,41	64,81	2,22	42,15	55,66	2,19
Híradástechnikai termék, készülék gyártása	34,23	58,81	4,28	43,46	52,90	3,64
Műszergyártás	41,36	48,16	9,98	56,30	38,07	5,57
Járműgyártás	21,46	60,23	17,20	28,74	51,10	20,16
Közúti jármű gyártása	21,69	59,44	17,79	28,95	50,21	20,84
Egyéb jármű gyártása	15,89	79,64	2,83	23,28	74,79	2,02
Máshova nem sorolt feldolgozóipar	44,59	44,00	7,37	58,26	35,30	6,44
Bútorgyártás, máshova nem sorolt feldolgozó-ipari termékek gyártása	46,42	42,98	6,90	60,69	33,02	6,29
Nyersanyag visszanyerése hulladékból	31,24	51,47	10,81	39,14	53,21	7,65
Villamosenergia-, gáz-, gőz- vízellátás	58,76	37,16	1,35	67,29	31,72	0,98
Villamosenergia-, gáz-, gőz, melegvízellátás	53,92	43,43	1,24	60,23	38,82	0,95
Víztermelés, -kezelés, -elosztás	78,51	11,60	1,80	90,36	8,51	1,08
Ipari tevékenységek összesen	42,96	50,03	4,24	53,47	42,46	4,07
Építőipari tevékenységek összesen	28,03	39,54	26,61	38,86	35,95	27,15

Ismérvrendszer a becselő eljáráshoz

A minta kiegészítésére választott becselő módszer lényege a keretsokaság meghatározott csoportjaiból „átmenthető” mutatók felhasználása, a célsokaság hasonló besorolású elemeire.³

Vegyük szemügyre azokat a sajátos statisztikai módszereket, amelyek lehetőséget kínálnak a teljes körre ismert eszkozadatokra épített adatkiegészítésekre. Első lépésként az a célunk, hogy átmentsük a tárgyi eszközök anyagi-műszaki összetételére és kormegoszlására fellelhető teljes körű információkat. Kiinduló feltételezéseink a következők:

– feltételezzük, hogy a teljes sokaságra jellemző értékarányban vannak jelen az épületek és egyéb építmények, gépek és berendezések, járművek és egyéb tárgyi eszközök a reprezentatív minta 1999. december 31-i eszkozállományában;

³ Ez a mutatóátvétel a reálfolyamatokhoz igazodik. Nem indokolt követni az azonos ipari ágazatba tartozást (például a bútorgyártás körében), ha az ágazat túlságosan heterogén. Az említett ipari példában a nemesfémtermékek, a játékok, hangszerek és a sportszerek gyártása, valamint például a gyufagyártás is az „egyéb feldolgozóipari termékek gyártása (36)” ágazatba tartozik, bár technológiai hátterük nem hasonlít a becslések szűkebb keretként választott bútorgyártására.

– feltételezzük továbbá, hogy a válaszoló szervezetek tárgyi eszközeinek korcsoportos megoszlása elfogadható hibával jellemzi azoknak a kiválasztott szervezeteknek az eszközeit is, amelyek az önkéntes adatgyűjtésre nem válaszoltak;

– feltételezzük, hogy (ismert torzításai ellenére) a tárgyi eszközök könyv szerinti nettó és bruttó értékének viszonyszáma korrelációt mutat a korcsoportos megoszlás profiljával: közelebbről a jelenlegi átlagos életkor várható értékével, valamint az ehhez viszonyított tényleges korcsoportok szórásaképevel. Az egyes korcsoportok közelítő arányait becsülhetjük a reprezentatív mintába választott, a kérdőívet kitöltőkhöz hasonló, de nem válaszoló szervezetek eszközállománya ismert összes értékei alapján. Itt azt az összefüggést használjuk fel, hogy mind a keretsokaságra, mind a célsokaságra ismert a tárgyi eszközök nettó és bruttó értékének aránya. Ezek a viszonyszámok egymásnak közelítőleg megfeleltethető tárgyévi kormegoszlást jeleznek.

Második lépésként kijelöljük az eszközök átértékelésének keretsokaságát (ez esetünkben az ipar). Összeállítjuk azokat a legfontosabb kiegészítő gazdaságstatisztikai adatköröket valamint mutatókat, amelyek meghatározhatók a teljes (legalább öt főt foglalkoztató) szervezeti körre. Kellő óvatosság indokolt azonban a mutatók átvétele során, csak a kellően közeli szomszédok esetén fogadhatók el a minta kiegészítései. Az adatgyűjtési minta hiányos adatainak kiegészítése érdekében hasznosítjuk ezeket a szomszéd-sági relációkat.

Válaszra vár itt az a módszertani kérdés, hogy milyen statisztikai eljárással jelölhető meg a mintakiegészítés becsléseihez feltételezett közeli szomszédság. Kézenfekvő a szomszédság olyan értelmezése, hogy két megfigyelési egység szomszédos, ha közöttük a távolság kisebb (a választott vizsgálati szempont szerint), mint bármely más egységtől mért távolságuk. A mérés vonatkozási rendszereként olyan lényeges strukturális ismérvek alkalmazhatók, amelyek összehasonlíthatók mind az önkéntes adatszolgáltatás célsokaságában, mind a becsléshez figyelembe vett keretsokaságban.

A közeli szomszéd fogalma nem csupán a rangsorolás sorszámát veheti figyelembe. Szabatosabb a szomszédság meghatározása, ha a 0–100 tartományra normalizált metrikát alkalmazunk az alábbi speciális távolságmérés alapján.

Legyen a rendezés alapja olyan „preferenciamérés”, amely a rangsoroló mutató aktuális értékének (i) a kezdő értékhez (a **MAX**-hoz) viszonyított normalizált távolságát határozza meg. Az itt bemutatott, statisztikai célú távolságmérés gyakorlati szempontokat követ.

Legyen 0 a rangsorolás kezdő értéke egy 100 egységű értékelő skálán, és ez a „nullapont” a legkedvezőbbnek minősített (**MAX**) megfigyelési egységet jellemezze. A skála végső értéke a definíció szerint a „legkedvezőtlenebb” (**MIN**) helyhez tartozzék, és legyen éppen 100, függetlenül a rangsorolt egyedek konkrét számától. A rangsor két szélső pontja közé bármely megfigyelt egység (jele: i) besorolható.

A rangsoroló mutató teljes értékészletének terjedelme $\Delta = \mathbf{MAX} - \mathbf{MIN}$.

A rangsoroló mutató tetszőleges aktuális értéke i , ahol $\mathbf{MIN} < i < \mathbf{MAX}$.

A rangsoroló távolság mértékei pozitívak, tizedes törteket tartalmazhatnak, képletben:

$$\delta = 100 \times [(|\mathbf{MAX} - i|) / \Delta].$$

Többféle távolságdefiníció választható az itt bemutatott (a kezdőponthoz viszonyított különbség abszolút értékét számító) képlet helyett. Kísérleteket végeztünk például a hányados négyzetgyökét kifejező összefüggés alapján is, arra figyelemmel, hogy ez a monoton függvény jobban széthúzza az egymást viszonylag sűrűn követő hányadosértékeket.

A következőkben azok a kiegészítő jelleggel felhasználható gazdaságstatisztikai mutatók szerepelnek, amelyek a közeli szomszédság meghatározásához az üzleti vállalkozások körében rendelkezésre állnak mind a keretsokaságra, mind a (minta kiegészítését igénylő) célsokaságra. Az eszközök átértékelését segítő távolságmérésben akkor soroljuk a kezdő pontba (**MAX**) a megfigyelési egységet, ha

- a) legnagyobb a technikai felszereltsége (az egységnyi munkára jutó állóeszköz),
- b) legnagyobb a tulajdon és a vállalkozás relatív jövedelmezősége (a munkajövedelem egységére jutó tökehozam),
- c) legnagyobb a munka termelékenysége (az egységnyi munkára jutó hozzáadott érték),
- d) legkisebb az állóeszközök elhasználtsága (maximális az állóeszközök állományának a nettó és a bruttó érték közötti viszonyzáma),
- e) legkisebb a teljesen (0-ra) leírt állóeszközök aránya az eszközállományban,
- f) legnagyobb az amortizációként realizált éves jövedelem (egységnyi állóeszköz-állományra jutó értékcsökkenési leírás),
- g) legkisebb a bruttó kibocsátás eszközigényessége (az egységnyi árbevételre jutó állóeszköz),
- h) legkisebb a hozzáadott érték eszközigényessége (az egységnyi hozzáadott értékre jutó állóeszköz),
- i) legnagyobb az új érték alkotásának aránya (az egységnyi bruttó kibocsátásra jutó hozzáadott érték).

A távolságmérést alkalmazó rangsorolások semmilyen a priori megfontolást nem vesznek figyelembe. Kiindulásként a teljes sokaság megfigyelési egységei távolságokkal is kifejezett szomszédsági relációit tárjuk fel. Így a rangsorképzések alapvetően a reálflowamatok itt példaként említett fontosabb ismérveire alapozhatók. Az adatszolgáltató szervezetek összevetett adatainak relatív nagysága is befolyásolja a többdimenziós rendezés eredményeit. Ezért indokolt a normalizált távolságok meghatározása.

A normalizált skála szerint megállapított szomszédság hasznosítja azt az általános mérés-technikai elvet, hogy az egyedek relatív helyzetét a mértékrendszer cseréje lényegében nem változtathatja meg. Igazolást igényel az a feltételezésünk, hogy a célsokaságra is jellemző teljes keretsokaság szomszédsági viszonya. Adódhatnak pontatlanságok a szomszédság mértékeiben. Ennek ellenére felhasználhatónak tűnnek a javasolt mérések annak ellenőrzésére, hogy az önkéntes felvételben megfigyelt egységek (például ágazatcsoportok) az előbb említett eszközmutatók átértékelésének hatására hol és milyen mértékben sorolódtak előrébb vagy hátrább a keretsokaságból adódó (nem átértékelt) pozícióikhoz képest.

Szemléltesse a rangsoroló gazdaságstatisztikai mutatót a megfigyelési egységek technikai felszereltsége. Két közeli szomszéd feltehetően akkor is megmarad egymás mellett, ha a tárgyi eszközök említett statisztikai mutatójában nem a kevert értékelésű könyv szerinti bruttó értékek, hanem a becsült, 2000. január 1-jei árakra átértékelt értékek szerepelnek.⁴

A megfigyelési egységek áttekinthetetlenül terjedelmes és az eszközmegfigyelés szempontjából rosszul strukturált keretsokaságát kezelik az itt kifejtett becslő eljárások. A reálgazdasági folyamatok logikája alapján választott szomszédság elhatárolja egymástól a „befelé homogén”, de „kifelé eltérő” megfigyelési egységeket, mégpedig a tárgyi

⁴ A vállalkozások körében a pékség és az ostyasütő üzem (feltehetően közeli) szomszédsága, országos átlagként, függetlenül attól, hogy az említett rangsoroló mutatóikat milyen időpont árain értékelték. Ez azt a kézenfekvő esetet veszi alapul, hogy a magassági adatok akár méterben, akár (brit szokás szerint) lábban megadhatók. A mértékrendszer cseréje nyilván nem változtathatja meg a szomszédok relatív helyzetét, akár egymáshoz, akár a magasság szerint kialakított sorrend kezdő vagy végső egyedéhez képest.

eszközök vázolt átértékelési feladataihoz illeszkedő számítógépes eljárásokkal. Az ismert, jórészt algoritmizálható eljárásokkal a tárgyi eszközök átértékelésére alkalmas csoportok alakíthatók ki. Ezek kifejtésétől eltekintünk.

Elvileg felhasználható lenne a szomszédság megjelölésére a gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere (TEÁOR). Egyes esetekben elvárható az ágazati besorolástól is, hogy támpontot adjon a rangsor jellegzetes tartományaira, illetve a közvetlen szomszédság várható rendező elveire. Ellenpéldák is szép számmal adódnak, ezért célszerű az ágazati besoroláznál tágabb vonatkozási köröket kijelölni.

Az eszközök átértékeléséhez alkalmazott becsléseink feloldják ezt a más ismérvek szerint alkotott ágazati, illetve szakágazati elhatárolást. Ehelyett inkább a közeli szomszédság a rendező elv, az egymással kellően sok ismérv alapján közelséget mutatókat megjelölve, mind a teljes szervezeti körben, mind az önkéntes adatszolgáltatást teljesítő körében. Ezzel érhető el, hogy kellően sok tapasztalati adatra épüljenek a minta kiegészítését célzó becslések.

A becslés minőségét javító eljárás

A 2000-ben végrehajtott mintavételes adatfelvétel a következő lényegesebb adatkörcsöket tartalmazta:

- a tárgyi eszközök alapvető minősítésű (legalább 80 százalékos értékarányú) állományának könyv szerinti bruttó értéke 1999. december 31-én, eszközfajták, ezen belül széles korcsoportok szerint (millió forint, beszerzési áron);
- az előbbivel egyező tagolással az alapvető minősítésű eszközállomány átértékelt értéke (millió forint 2000. január 1-jei áron);
- az előbbivel egyező tagolással az alapvető minősítésű eszközállomány állagmutatója, a teljesen új állapotot tekintve 100 százalékosnak (százalék);
- a négy megfigyelt eszközfajta várható teljes használati ideje a beszerzéstől a selejtezésig, (év), megkülönböztetve egymástól az épületeket és egyéb építményeket, a tartósan üzemeltetett, valamint a gyorsan cserélődő (jellemzően öt évet meg nem haladó használati idejű gépeket és berendezéseket, valamint járműveket);
- a négy megfigyelt eszközfajta teljesen (nullára) leirt állományának jelenlegi értéke, a kivezetéskor érvényes könyv szerinti bruttó érték átértékelésével;
- az átértékelésben figyelmen kívül hagyott (legfeljebb 20 százalékos értékarányú) tárgyi eszközök könyv szerinti bruttó értéke.

A KSH szakértői a mintavételes adatfelvételt követő adatellenőrzést, valamint a minta kiegészítéseit a következő lépésekben végzik.

1. Első lépés a teljes keretsokaság tárgyi eszközei értékének anyagi–műszaki összetételére vonatkozó referencia-megoszlás kialakítása. Kézenfekvő referencia az egyes eszközcsoporthoz 1999. december 31-i állományának értékeiből meghatározott, teljes körre vonatkozó átlagos arány (például a gépek és berendezések aránya az összes tárgyi eszköz értékében). A statisztikai adatbázis megbízható referenciáival összevethetők az önkéntes adatszolgáltatás eredményeinek megfelelő empirikus arányok.

Az önkéntes adatszolgáltatás eredményeiben előfordulhatnak nem logikus adatok, a teljes körre jellemző referencia-megoszláshoz viszonyítva. Akkor kiugró a felvétel eredménye, ha a túrést meghaladó eltérés mutatkozik az egyes eszközkategóriák referencia-arányaitól (építmény/összes, gép/összes, jármű/összes, egyéb tárgyi eszköz/összes). Az

ilyen nem logikus adatok arra adnak lehetőséget, hogy algoritmussal szűrjük a tárgyi eszközök nem kellően reprezentatív megfigyelési egységeit.

2. Az adatfelvétel egyik fő célja az átértékelési együtthatók becslése. Ezek az együtthatók olyan átlagos viszonyszámok, amelyek a jelenlegi árakon és a könyv szerinti bruttó értéken értékelt eszközértékekből számíthatók, ezek hányadosaként.

3. A mintakiegészítést célzó becslés lényege, hogy a korcsoportok szerint számított átértékelési együtthatók átvehetők a közeli szomszédokra. A felvételi adatokból meghatározott átértékelési együttható alkalmazható előbb a minta kiegészítésére, majd a hiánytalan minta adatainak teljes körre számítása során is.

4. A becslés minőségének javítása azzal indul, hogy kiszűrjük a szomszédnak nem minősülő torzításokat, ezek nem szerepelhetnek a minta kiegészítését célzó becslésekben. A szűrési és mintakiegészítési eljárás feladata, hogy kiemelje a keretsokaságból azokat a legnagyobb gazdálkodó szervezeteket, amelyek eszközei csak egyedi mérlegeléssel tagolhatók korcsoportok szerint, így nem alkalmasak az említett algoritmusra alapozott „aránykölcsonzésre” (például a vasút, a hajózás, a légi közlekedés, a távközlés legnagyobb társaságai, vagy a kombinátként működő olajtársaság).

5. Ezután a kijelölt szomszédok körében reprezentatív jellegű lehet az adatkölcsonzés. Kiindulásként korcsoportos tagolás szükséges a keretsokaság tárgyi eszközeire, az egyetlen értékösszeggel jellemzett állományadat felbontásával. Ehhez az adatfelvételtől ismert a célsokaság könyv szerinti bruttó értékének korcsoportos megoszlása. A felbontás célja, hogy a keretsokaságra kölcsön vehessük a válaszolók kérdőívében szereplő korcsoportok súlyszámait. Ebben az „alakzatmásolásban” legfeljebb tízféle korcsoportot határolunk el (a minta empirikus sűrűségfüggvényeinek aránykölcsonzésével).

További gazdaságstatisztikai ismérvek összehasonlító értékelése is alkalmazható az adatfelvétel valószínű hibahelyeinek szűrésére. Ez a komplex adatszűrési és mintakiegészítési feladat az előbbieken vázolt speciális távolságmérési eljárást is hasznosítja. A távolságmérési rangsorképzés végső soron azt a célt szolgálja, hogy összefüggésbe hozza

- az eszközállomány közvetlenül felmért értékadatait, azaz a mintába sorolt szervezetek tárgyi eszközeinek felmért adatait,
- először a tárgyi eszközök tulajdonban levő időponti állományának átlagos elhasználódásával, amit a könyv szerinti értékadatokból képzett viszonyszámok jellemeznek a teljes körre,
- másodsor a teljes keretsokaság tárgyevi teljesítményével: azaz a hozzáadott értékkel, a bruttó kibocsátással, a tárgyévben realizált tőkekamat és vállalkozói nyereség összegével,
- harmadszor a tárgyevi munkamennyiséggel,
- negyedszer a tárgyi eszközök állományának felmért időadataival, azaz a jelenlegi átlagos életkorral, a várható teljes használati idővel, valamint – ezek alapján – az ún. állagmutatóval,

A KSH különféle adatbázisaiból felhasználható gazdaságstatisztikai mutatók akkor megfelelőek ilyen becslésekhez, ha a vizsgált körre kellő lefedettséggel rendelkezésre állnak, akár szervezetsorosan, akár szakágazati összegezéssel. Ez alapot ad arra, hogy racionális ráfordítással elérjük a mintasokaság (meglehetősen hézagos) adatainak elfogadható minőségű kiegészítését.

További lépések segíthetik a tanítást, melynek célja, hogy elfogadható hibával becsülhessük az empirikus adatsorból hiányzó (nem válaszoló) gazdálkodó szervezetek megfelelő adatait, a szomszédok megfelelő eszközaival alapján. Az ilyen becslési fel-

adatokra kínálkozó rangsoroló mutatókat szelektálva azokat célszerű ténylegesen felhasználni, amelyek a legkifejezőbbek, azaz:

- egyrészt alkalmasak az adatfelvétel kiugró adatainak megjelölésére, kiszűrésére,
- másrészt megfelelnek a minta kiegészítéséhez igényelt tanítás céljainak, javítva a teljes körre számítható minta megbízhatóságát.

A gyakorlati megvalósítás szempontjai is lényegesek a racionális minőség követelményeinek körvonalazásához. A legnagyobb kifejező erővel jellemzett rangsoroló mutató sem előnyös, ha hiányoznak vagy nem kellően megbízhatók az ahhoz tartozó adatgyűjtések. Az elméleti összefüggések alapján elgondolt becslő eljárásban olyan mutatók is előfordulhatnak, amelyek statisztikai háttérének megszervezése nem vállalható költség-, illetve időráfordításokkal járna. Az állóeszközök átértékelése egyaránt igényli a további kérdőíves felvételeket, és a hatósági adatállományok kiegészítő feldolgozását.

A rangsoroló mutatók több ismérv alapján választhatók ki. Ehhez szükséges

- a mutató tartalmi meghatározása,
- mérési módszereinek kialakítása,
- a mutatót befolyásoló adatsorok értékelése,
- a statisztikai eljárás, illetve algoritmus bevált számítási módszere.

Lényeges módszertani kérdés, hogy összesen hány mutatót érdemes összehasonlítani a bemutatott célok megvalósításához. Tapasztalat szerint a mutatók szükséges minimális száma esetről-esetre sajátosan alakul, általános szabály nem alkalmazható. Egyes megfigyelési egységek hiányzó adatainak becslése legfeljebb 2-3 mutatót igényel, más megfigyelési egységekhez lényegesen több kiegészítő mutató szükséges.

Napjainkban a mutatók rangsorolását, valamint a minőségjavítást célzó szűréseket számítógépes háttér támogatja. Első közelítésben a standard statisztikai programok (ORACLE-adatbázis, SAS) alkalmasak a keretsokaság adatainak feldolgozásaira. A speciális programrendszerek iránti igények a további elemzési szakaszokban mutatkoznak, és ezek informatikai feltételei saját programfejlesztésekkel megteremthetők.

A továbbiakban azt kívánjuk szemléltetni, hogy a tárgyi eszközök átértékelését támogató statisztikai mutatók mennyiben fejezik ki a szomszédságot. Elsőként a technikai felszereltség, a munka termelékenysége, valamint az egységnyi hozzáadott értékre jutó tőkeamat és profit alapján körvonalazható rangsort vizsgáljuk.

TECHNIKAI, TERMELÉKENYSÉGI ÉS ESZKÖZHozAM-RANGSOROK

A standard ágazati elhatárolásokon átlépő, a közeli szomszédságot kijelölő eljárások szemléltetésére olyan adatösszeállítások vizsgálhatók, amelyek az egyes megfigyelési egységek rangsoroló mutatóit a termelés technikai felszereltségének függvényében jellemzik. Független változóként az eszközállomány egységnyi éves személyi költségre jutó értékét választjuk. Függő változóként vizsgálható a tulajdonban levő tárgyi eszközök két szándékolt hatása

- az egységnyi éves személyi költségre jutó hozzáadott érték, azaz a munka termelékenysége,
- az egységnyi éves személyi költségre jutó tőkehozam, azaz a lekötött eszközök megtérülési viszonyai az élők munkára jutó éves tőkeamat és profit alapján.

A technikai felszereltség, a termelékenység, valamint az eszközhozam mutatója összefügg a ténylegesen kifejtett munkamennyiséggel. E mutatók szerinti rangsorokban a kezdő elemek azok, amelyek a megfigyelési egységek közül a legkedvezőbbek, vagyis felfogásunk szerint a többinél értékesebb eszközállományt kötnek le egységnyi személyi költségre számítva, és ezzel a legnagyobb termelékenységet, valamint a legnagyobb relatív tőkehozamot, azaz a leggyorsabb megtérülést érik el. A rangsor végső elemei értelem szerint azok a manufaktúrák, amelyek a legkisebb technikai felszereltséggel működnek, és ezzel összefüggésben a termelékenységi és tőkehozam-mutatóik a vizsgált körben – az előbbi értelemben – a legkedvezőtlenebbek. Ideális esetben a rangsorokhoz monoton függvény illeszthető az itt vizsgált változó párok által meghatározott síkokban. Előnyös, ha a feldolgozóipar elemzéseit a technikai színvonalat leginkább jellemző gépi felszereltség alapján végezzük.⁵

A legközelebbi szomszéd módszerrel végzett rangsorolás keretsokaságába beletartozik a feldolgozóipar ágazataiba sorolt összes gazdálkodó szervezet, célszerűen (négyjegyű) szakágazatok szerint összevontan. A megfigyelt ipari szervezetek a társasági adó megfigyelési körébe tartoznak, innen származnak az eszmei időpontban meglévő eszközök könyv szerinti értékadatai.

A becsléseket megalapozó rangsorolások fontosabb szempontjai a következők:

- Megvizsgálható, hogy miként alakul az egyes ágazatok átlagos termelékenységi és relatív tőkehozam-mutatóinak szóródása szakágazatok szerint.
- Az egyes szakágazati rangsorok szakértői értékelésére építve kijelölhetők az eszközök átértékelésére feltehetően invariáns legközelebbi szomszédok (nearest neighbours).
- Az önkéntes mintavételes adatfelvétel kiegészítése céljából összevonható több közeli szomszéd és ezekből homogén becslési csoportok alkothatók.
- A mértékadó rangsorba csak a szabályos viselkedésű egyedeket célszerű beemlíteni, kiszűrve a kiugró elemeket. Ez az elv érvényesül a műkorcsolya sportban, ahol a helyezést eldöntő pontozás maximális és minimális értékei figyelmen kívül maradnak.
- A megfigyelési egységek sokaságát esetenként bővíteni, illetve szűkíteni szükséges, például a szélsőséges adatok kizárására tekintettel. A legközelebbi szomszéd reláció rendszerint nem függ attól, hogy aktuálisan hány elemből áll a becsléshez figyelembe vett sokaság.
- A becslési célokra egy csoportba sorolt szomszédok eltekinthetnek a távolibb (bár az ágazati jelek szerint rokon) megfigyelési egységektől. A statisztikai becslések minősége javítható, ha a szabványos (kód szerinti) szomszédok helyett csak a legközelebbi szomszédok kiválasztott mutatóit (patterns) vesszük figyelembe.

TECHNIKAI, ELHASZNÁLTSÁGI ÉS ÉRTÉKCSÖKKENÉSI RANGSOROK

A megfigyelési egységek teljes körére megállapítható a közeli szomszédság a tárgyi eszközök elhasználtsági rangsorainak képzésével is. Ebben a mutatókörben az idő múlása érvényesül, ahogy a jelenlegi értékcsökkenési viszonyok a statisztikai adatok alapján követhetők. Tapasztalataink szerint azonban erős fenntartással kezelhetők a következő mutatók a tárgyi eszközök korcsoportok szerinti átértékelését célzó statisztikai becslésekben.

⁵ Az utóbbi tíz évben történt szervezeti átalakulások, privatizálások átrendezték a gazdálkodó szervezetek ingatlanhasználati és -tulajdonlási viszonyait. Sok olyan ipari szervezet termel, amely jórészt csak a gépek, berendezések, valamint járművek tulajdonosa, ugyanakkor másoktól (rendszerint a vállalatcsoport ingatlanaival rendelkező, vagy kezelő társaságtól) bérel épületeket és egyéb építményeket.

– Az elhasználtság annál kedvezőtlenebb a gazdálkodó szervezetek vagy szakágazatok esetén, minél kisebb a könyv szerinti nettó és bruttó érték közötti viszonyszám az egyes eszközkategóriák értékeiből meghatározva.

– Az amortizációs ágon évente képződő fejlesztési források értéke annál nagyobb elhasználtságot jelez, minél nagyobb a halmozott értékcsökkenési leírás és a bruttó érték közötti viszonyszám. A gyakorlatban az egyes eszközkategóriákra eltérő ütemű a könyv szerinti időponti állomány amortizációs leírása, nagyrészt az adóztatási mértékhez igazodó kulcsokkal.

– Az elhasználtság jellemzésére alkalmas a teljesen (nullára) leírt tárgyi eszközök kivezetéskor nyilvántartott értékeinek relatív mértéke. A viszonyszám annál kedvezőtlenebb, minél nagyobb a könyv szerinti időponti állományra vonatkoztatott kivezetett, de még megtartott eszközállomány.

A kialakult helyzet fontos jellemzője, hogy a feldolgozóipar ágazataiban nagy mennyiségben működtetnek teljesen (nullára) leírt tárgyi eszközöket, amelyek nem jelennek meg a mérleg szerinti nettó értékben. Az átértékelés szempontjából további jelentős torzítást okoz, hogy a viszonyszámok nevezőjében a bruttó értékek eltérő beszerzési évek kevert árszínvonalát tükrözik. A nemzeti számlák eszközértékelésében nehézséget okoz, hogy az elhasználtság számviteli mutatói nem kellően tagoltak a tárgyi eszközök eltérő leírási ütemű csoportjai szerint. Minimális követelmény, hogy az ingatlanok kategóriájában egymástól elhatároltan szerepeljen a termelt tárgyi eszközök, valamint a földterületek, telkek könyv szerinti értéke. Ez a kikötés azért lényeges, mert a nemzeti számlák szerinti értékcsökkenési leírás csak az előbbieken alapszik képezhető.

Az adózás tárgyevi adatállományaira alapozott próbaszámítások azzal a jól prognosztizálható eredménnyel jártak, hogy a gazdálkodó szervezetek túlnyomó része az adótörvényekben előírt amortizációs normákkal számol. Ebből eredően nem mutatható ki érdemi eltérés a különböző tevékenységet folytató megfigyelési egységek által alkalmazott átlagos leírási ütemek között. További lényegi eltérés a számviteli szemlélettől, hogy a statisztikai célú számításokban a leírás időtávja nem az adónormák szerinti élettartam, hanem az épületek és építmények, illetve a gépek és berendezések, valamint járművek várható teljes használati ideje. Egyes szakágazatokban a gépek, berendezések, készülékek, műszerek reális teljes használati ideje akár két és fél-, háromszorosa is lehet a legfeljebb hétéves adózási leírási ciklusnak.

Korrelációs vizsgálat végezhető a következő feltételezést igazolva vagy cáfolva, miután kialakul a mintasokaság elhasználtsági rangsoroló mutatója, továbbá a teljesen (nullára) leírt tárgyi eszközök kivezetéskor nyilvántartott értékeinek aránya a bruttó értékhez viszonyítva.

– A mintasokaság felmért eszközeire ismert az értékek korcsoportok szerinti megoszlása, továbbá az egyes korcsoportok állagmutatója mint a teljesen új (100 százalékosnak vett) állapothoz viszonyított jelenlegi állapot műszaki jellemzője.

– A teljes keretsokaságból kiemelhetők a mintában megfigyelt gazdálkodó szervezetek eszközeinek tárgy-időszaki elhasználtsági és értékcsökkenési viszonyszámai.

– Várhatóan annál kisebb az empirikus kormegoszlási sűrűségfüggvény várható értéke, vagyis annál fiatalabb az adott eszközkategória, minél kisebb a nullára írt eszközök aránya az eszközök újraértékelt állományában, és minél nagyobbak a megfigyelt állagmutatók (az újraértékelt állománnyal súlyozott) értékei.

Ehhez a korrelációs vizsgálathoz felhasználhatók a már elhatárolt homogén csoportok szerinti adatsorok (például az italgégyártás, a textilfeldolgozás, a vegyi alapanyagok gyártása, a műszerek hagyományos gyártása, vagy például a bútorgégyártás megfigyelési egységeire).⁶

⁶ Az elemzés itt szemléltetett lépései egy éppen vizsgált, homogén csoportra (például a bútorgégyártás, 3611–3614 szakágazat), ezen belül a gépekre vagy a járművekre vonatkozhatnak.

Még tapasztalati igazolást igényel az a feltevés, hogy az ilyen közeli szomszédok elfogadható hibával átvehetik a mintavételes adattfelvétel korcsoportos megoszlásait egymástól. A becslés alapjai az adózás adatállományaiban azonos jelenlegi életkorokhoz rendelhető empirikus elhasználtsági sávok. Ezek a modellezett életkorprofilok a teljes keretsokaságra rendelkezésre álló rangsoroló mutatók alapján vihetők át a nemválaszolók egyösszegben megadott értékadataira.

Az előzőekben a munkamennyiséget és az idő múlását kifejező rangsoroló mutatókat tárgyaltuk. Ezeken kívüli szempontok is figyelembe vehetők, megtartva független változóként a gépi felszereltség monoton változó rangsorát. A következő pontban is ez alkalmazható a becslési eljárás előbbiekkal összevethető közös léptékeként. Független változóként az értékalkotási folyamat sajátosságait, továbbá az egységnyi teljesítményhez leköltött eszközállományt kifejező statisztikai mutatókat választunk.

A becslésekhez figyelembe vehető függő változók a következők:

- az értékalkotási arány, azaz az egységnyi bruttó kibocsátásra jutó tárgyévi hozzáadott érték,
- a termelés eszközigenyessége, ezen belül gépigényessége.

AZ ESZKÖZÁLLOMÁNY ELEMZÉSÉNEK TAPASZTALATAI

A feldolgozóipar megfigyelt gazdálkodó szervezetei a tárgyi eszközök tulajdonukban levő állományával (könyv szerinti bruttó értéken mintegy 3430 milliárd forint) 1999-ben összesen 2100 milliárd forint értékű hozzáadott értéket hoztak létre, és több mint 9000 milliárd forint árbevétel érték el. Ismert az 1999. december 31-én felmért és teljes körre számított állomány megoszlása főbb eszköz kategóriák, ezen belül gazdasági ágazatok, illetve szakágazatok szerint. Az egységnyi hozzáadott értékre jutó gép és berendezés rangsorolt (csökkenő értékű) mutatói szerint is megvizsgálhatók az épületek és egyéb építmények hasonló fajlagos mutatói.⁷

Kézenfekvő az a megállapítás, hogy kevesebb berendezést kisebb épület- és építményigénnyel lehet működtetni. Kiugró az építményigenyesség adatsorában a kőolajfeldolgozás kombinátja. Az adatszolgáltató (MOL) összesített adataiban több olyan építményigenyes tevékenység is szerepel, amelyek nem jellemzők az ágazati besorolás szerinti feldolgozóipari alaptevékenységre (bányászat, üzemanyag-kiskereskedelem, távvezeték szállítás).

További jól értelmezhető eltérések is mutatkoznak, amelyek lényegesek az átértékelések szempontjából. Több olyan ágazat (ezen belül szakágazat) adódik, amelyeknek az építményigenyessége távol esik a gépsorrend szerint kijelölt legközelebbi szomszédjától.⁸

Úgy tűnik, hogy a csoportképzések előzetes mérlegeléseikhez elegendő a gépigényesség szerinti szomszédosság megállapítása. A távolságméréssel rangsorolt gépigényességi

⁷ A „kalibráló” lépték itt is célszerűen a gépigényesség. Ez a rangsoroló és a léptéket megadó mutató összevethető az egységnyi hozzáadott érték építményigenyességével. A kétdimenziós diagramként adódó pontthalmaz szerkezete a várakozásnak megfelelő. A legnagyobb tőkelekötésű alapanyaggyártáshoz tartoznak a végső pontok (mint például a papíripar, a kohászat, valamint a hulladékból visszanyert alapanyag feldolgozása) szervezetei. A kezdő pontokban a legkedvezőbb (azaz egységnyi tárgyévi hozzáadott értékre számítva a legkisebb) a gépigény például a műszergyártás, a ruházati termékek és a bőrtérmekek gyártásának adatai alapján.

⁸ Viszonylag nagy az eltérés például az építményigenyesség alapján a nyomdák, kiadók esetén. Ennek az a valószínű magyarázata, hogy az ingatlanokat más ágazatba sorolt tulajdonosok adják tartós bérletbe. Ilyen körben a tárgyéven fizetett tőkeszolgáltat folyó költségként (és nem az adatszolgáltatók tulajdonában levő tárgyi eszközként) jelenik meg a bérlők könyveiben.

mutatók körében olyan viszonyszám is képezhető, amely nem a hozzáadott értékhez, hanem az egyes ágazatok 1999. évi bruttó kibocsátásához képest fejezi ki a gépek és berendezések állományát. (A ruházati és a bőripari termékek gyártása, vagy a fémfeldolgozás és a gépek, berendezések gyártása nyilvánvalóan azonosan kerül egymással közeli szomszédságba mindkét rangsoroló mutató szerint. Bizonyos ágazatok azonban csak alkalmilag kerülnek egymás mellé a különféle viszonyítású rangsorokban.)

Esetenként további mérlegelést igényelhet, hogy a kiindulásként „kalibráló” lépték-ként választott gépigényességi mutató szerinti szomszédok mennyiben tekinthetők közelinek, ha e helyett az építmények, valamint a járművek egységnyi munkamennyiségre számított, megfelelő rangsoroló mutatói szerepelnek. A kérdés módszertani döntést igényel. Előfordulhat, hogy az elemzési cél (és az elérhető adatminőség) szerint indokolt lehet egynél több szomszédsági helyrajzot képezni a minta kiegészítésére, egyrészt az épületek és egyéb építmények, másrészt a gépek és berendezések becslési eljárásaihoz. A tárgyi eszköz gyűjtőfogalom helyett a három fő eszközkategória szerint tagolt mutatók segítik a homogén csoportok kialakítását, mégpedig nem ágazati összesítésben, hanem (négyjegyű) szakágazatok szerint, illetve ennél is mélyebb tagolásokkal.

Tisztázásra vár az is, hogy a mutató (például a hozzáadott érték) a teljes szervezeti körre vonatkozzék-e (a reprezentatív felvétel alapján végzett becslésekkel), vagy csak azokra a nagyobb adatszolgáltatókra, amelyek eszközállományának könyv szerinti értékei teljes körben ismertek.⁹

A FELMÉRÉS EREDMÉNYEINEK ELLENŐRZÉSE, KIEGÉSZÍTÉSE

Az adatellenőrzések során az a fő kérdés, hogy a remélnél lényegesen kisebb választási hajlandóságra tekintettel milyen speciális, kiegészítő eljárásokat indokolt alkalmazni. Ismertetünk néhány megfontolást a racionális ráfordítású minőségjavítás előkészítéséhez.

– Ideális esetben az adatfelvétel kellően reprezentatív, nem igényli a minta pótlását. A tárgyi eszközök önkéntes mintavételes megfigyelése esetén viszont (vállaltan) túl alacsony a valóságos választási hajlandóság ahhoz, hogy csak a mintából beérkezett válaszok adatait felhasználva készüljenek becslések az eszközállomány mintaválasztáskor meghatározott eredeti rétegeire.

– Előnyös, hogy a tárgyi eszközök 1999. december 31-i teljes körű állománya ismert (bizonyos létszámnagyság fölött). Ebből az következik, hogy célszerű megtartani a teljes körre számítás eredeti rétegeit.

– Könnyíti az ártértékelést, hogy az egyes homogén csoportokban, tendenciaként, azonosnak feltételezhető a nagyobb eszközállományú és a nagyobb létszámú (vagyis más adatgyűjtésekkel teljes körben felmért) ipari szervezetek köre.

– Várhatóan a nagyobb szervezetek adataiból becsült átlagos adatok jó közelítést adnak az ágazat egészének ártértékelési tényezőjére. Ez az átlagbecslés bizonyos koncentrációs határig alkalmazható, az egyedi kezelést igénylő legnagyobb szervezetekre nem.

– A koncentrációs határ a kisszervezetek becsléseit is befolyásolja. Egyes szakágazatok outputjában, hozzáadott értékében, valamint a tulajdonban levő tárgyi eszközök állományában már olyan nagy a súlyuk, hogy indokolt a tevékenységi rétegek több részre tagolt becslése. Külön vizsgálhatók a nagyobb, külön a kisebb szervezetek.

⁹ Itt az a módszertani alapkérdés vetődik fel, hogy mennyire megbízhatók az eszközállomány becslései azokban az ágazatokban, amelyek a kis- és mikroszervezetek viszonylag nagy arányával jellemezhetők. Jellegzetesen ilyenek a műanyagfeldolgozás, a bútort- és játékgyártás, a fafeldolgozás, a fémfeldolgozás, a műszergyártás egyes szakágazatai. A felvétel empirikus adatai is befolyásolják, hogy az ellenőrzéseket és a minta kiegészítéseit milyen adatszolgáltatói körben végezzük.

– Eltérő lehet a vetítési alap is, hiszen vagy a hozzáadott értékhez vagy a bruttó kibocsátáshoz viszonyíthatók az eszközértékek. Döntést igényel, hogy a kisszervezetek csoportképzéseit célszerűbb-e (a gépigényesség helyett) inkább az összes eszközzel képzett mutató alapján végezni.

További vizsgálatok szükségesek annak a mérlegeléséhez, hogy a közeli szomszédság milyen viszonyítási körben értelmezhető. Elvileg a következő alapesetek vázolhatók.

– Vannak természetes szomszédok (például a kenyérsütés és a tartósított pékáru gyártása), és miután kialakult az egyik vizsgálati szempont (például a gépi felszereltség, gépigényesség stb.) szerinti homogén csoportjuk, ezt bármilyen egyéb eljárásban változatlanul meg lehet tartani.

– Előfordulnak alkalmi szomszédok, amelyek csak bizonyos vizsgálati szempontokat tekintve jelölhetők ki a homogén csoport tagjaként, de újabb rangsoroló mutatók alkalmazása esetén számolni kell az újabb szomszédsággal (mezőgazdasági traktorokat gyártók más szomszédot kapnak, ha nem a gépi felszereltség, hanem az összes eszközzel való felszereltség a rangsorolás alapmutatója).

– Előfordulhatnak értékeléstől függő szomszédok, amelyek az átértékelt eszközértékekkel meghatározott rangsoroló mutatók szerint másként viselkednek, mint a könyv szerinti értékeléssel. Az ilyen kiugrások mélyebb összefüggései az adatszűrés során egyedi szakértői vizsgálatokat igényelhetnek.

– Kijelölhetők ún. „remetepontok”, amelyek a választott vizsgálati keretben (például saját ágazatuk, ágazatcsoportjuk más egyedeivel) semmilyen szempontból nem társíthatók, ezért más megfigyelési egységek mintavételi adataiból nem vonhatók le megbízható következtetések az átértékelés becsléseit illetően.

Sok tekintetben interaktív jellegű a mintavételes felvétel eredményeinek szűrése, megfelelő arányt célzó pótlása. A felülvizsgálatok automatizálása csak olyan körben érhető el, ahol már igazolt a közeli szomszédság, a teljes körre rendelkezésre álló gazdaságstatisztikai adatok alapján. Az egyes nemzetgazdasági ágak szerint csoportosítva célszerű elemezni az adatfelvétel eredményeinek megbízhatóságát, ahogy az ipar esetén itt szerepel.

KÖVETKEZETÉSEK

Egy meglehetősen komplex és erőforrás-igényes statisztikai becslési eljárás javaslattevéőiként az ismert megismerési fokozatokon kellett átjutnunk:

– a minőségjavításra vázolt első ötletek életlenek és ellentmondásosak voltak, időfecsérlésnek tűnhetek a kezdeti gondolatkísérletek,

– az eljárás mind kiérleltebb vázlatai birtokában egyre erősödött a szűrés, a mintapótlás és a teljes körre számítás megvalósíthatóságának realitása, de felvetődött, hogy egyáltalán érdemes-e energiát fordítani a módszerek részletes kidolgozására,

– tanulmányunk végére érve remélhetően sikerült igazolni azt a feltevést, hogy a mintavételes felvétel elvárt minőségjavítása – a gazdaságstatisztikai mutatókra épített rangsoroló algoritmusok révén – elérhetővé válik, és a racionális módszerek kellően hatékonyak lesznek.

Az első fokozaton túllendített a kutatói kíváncsiság, a másodikon pedig a viszonylag alacsony válaszolási hajlandóságból eredő kihívás. 2001-ben vélhetően már rendelkezésre állnak az adatminőség javítására felhasználható becslések eredményei.

Az ilyen összetett és meglehetősen sokrétű viszonyrendszert kezelő módszertani és elemzési feladatok eredményessége elsősorban a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőforrásoktól függ. Azokon túlmenően a számítógépes eszközrendszer fejlettsége is meghatározó szerepet játszik ebben a kísérletsorozatban.¹⁰

¹⁰ A rangsorolások példaként bemutatott feldolgozásai nem jöhetnek létre elfogadható ráfordításokkal (például papírral és ceruzával), ha a Központi Statisztikai Hivatal nem tartott volna lépést az informatika rohamos fejlődésével.

További feltétele az itt vázolt módszertani fejlesztésnek a céltudatos csoportmunka. Ezen a téren ugyanis sokféle szakértelem együttes hatását szükséges felhasználni. Bármelyik hiánya vagy alkalmatlansága meghiusíthatná a csoport közös céljainak eredményes megvalósulását. E tanulmány keretei között nincs mód olyan (jórészt szervezetszociológiai) eszmefuttatásra, amely felhívna a hierarchikusan szervezett közhivatalok mértékadó tényezőinek (nem csupán vezetőinek) a figyelmét arra a hatékonyságjavulásra, amely a hasonló komplex feladatokra szervezett horizontális munkacsoportoktól elvárható.

A gazdaságstatisztikai mutatórendszerre épített eljárások esetén indokolt szemügyre venni az építmény tégláit is. Sok szakember sokéves összehangolt előkészítő munkájának köszönhető, hogy időben és kellő tagolással rendelkezésre állnak a rangsorolás alapadatai. Jórészt a KSH éves teljesítménystatisztikai adatgyűjtésére támaszkodhatunk. Nem okoz nehézséget a statisztikai adatbázis rendezése, például az egyes eszközkategóriák, a szervezetek ágazati besorolása, vagy nagyságcsoportjai szerint.

Az adatgyűjtések módszertani fejlesztéseire más téren is az jellemző, hogy az egy-máshoz illeszkedő „információtéglák” előkészítése évekkal megelőzi a jórészt nemzetközileg összehangolt adatközléseket. A statisztikai adatok felvételét, feldolgozását, archiválását annak szem előtt tartásával is szükséges tervezni, hogy egyes korábban nem végzett makrogazdasági adatösszeállítások milyen módszertani becsléseket fognak igényelni, esetünkben az EU-csatlakozás kapcsán.

Mindehhez tanulságos a felkészülés korábbi ütemezése. Eszerint amennyiben legkésőbb 1998-ban egyértelműen rögzített a makrogazdasági tőkeszámla alapvető adatigénye és az 1999. tárgyévi adatgyűjtésben megjelennek az ehhez szükséges összehangolt adat-szolgáltatási követelmények, akkor a gazdaságstatisztikai mutatók standard feldolgozásai az adatfelvételek végrehajtását követően elkezdhetők, a mintavételes adatfelvételre alapozott becslések próbája a kiválasztott rangsoroló mutatók itt vázolt másodlagos feldolgozásainak módszereit elfogadva (2000-től) indítható. A folyamat eredményeként, a cél meghatározását követő 3 év multán, rendelkezésre állnak az elvárt első makrogazdasági adatok. Logikus a kérdés, hogy a teljes tőkeszámla mikor készül el, ha az előbbi feltételrendszer bármelyik eleme csúszást szenved, például a standard feldolgozások hiánya következtében. Az időbeli eltolódás annál jelentősebb, minél korábbi előkészítési szakaszt kell hozzáilleszteni a folyamathoz.¹¹

Egy további fontos kérdés, hogy miként érhető el az inputadatok teljessége, konzisztenciája. Ami a teljességet illeti, bizonyos ésszerű kompromisszumokat kell vállalni, hiszen a finanszírozás konkrét feltételei mellett prioritásokat kell meghatározni. Ez a makrogazdasági számítás (mint többszárnyú építmény) csak annyi információtéglából hozható létre, amennyi az adott időszakokban (1999 és 2003 között) elérhető. Várhatóan lesznek később tető alá kerülő részek is, például a kormányzati szektor vagyont, vagy például a közösségi és személyes szolgáltatásokat teljesítő gazdálkodó szervezetek álló-eszközeit illetően, legkorábban 2002-től. Erre tekintettel inkább a módszerek konzisztenciája kerül előtérbe.

¹¹ Amennyiben például a kormányzati vagyon értékelése a megoldandó feladat, de ennek alapvető adatigényei és fellelhető adatforrásai csak 2001 elején térképezhetők fel, akkor a vázolt fejlesztési folyamat legalább 24 hónappal később juthat el a befejező szakaszába. Másként mutatkozik a késleltető hatás például az Általános Mezőgazdasági Összeírás (AMÓ) 2000. tárgyévre felmért adatainak hasznosítása esetén. Ebben az adatkörben (A és B nemzetgazdasági ágban) a makrogazdasági tőkeszámla modellen alapuló becsléseihez legfeljebb 12-18 hónapra van szükség, annak köszönhetően, hogy az AMÓ 2000 módszertanában kellően érvényesültek a tárgyi eszközök modellszámításainak 1999-ben meghatározott inputigényei.

A konzisztencia annak a kifejezése, hogy az adatgyűjtési és adatfeldolgozási módszerektől az évek folyamán meg kell követelni (az itt metaforaként említett épülethez hasonlóan) a „stílusharmóniát”. A makrogazdasági becslések évek múlva esedékes toldásai akkor elfogadhatók, ha éppen olyan elemekkel, architektúrával és megbízhatósággal egészítik ki a tőkeszámlák „törzsépítményét”, amilyent az átfogó (és nemzetközileg harmonizált) célokban évekkorábban megjelöltek.

SUMMARY

The aim of the experts is to create a statistical procedure, which is suitable for the revaluation of the tangible assets of the economy, using the results of the voluntary direct data collection of 2000. The statistical method relies on the statistical measures of the units, such as technical equipment, capital output compared to the income, the productivity of labour, the exhaustion of the capital assets, the value of capital assets per value added or per income, and the value added expressed in the percentage of the gross output. The quality improving method is based on the fact, that the collected data could be used to the non-response part by applying the „nearest neighbours” principle. This principle can be put into practice by using different distance measures. The article gives an overview on the possible consistent data systems of the capital assets to fulfill the methodological requirements of the European Union.

A KERESETEK ALAKULÁSA A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

KERÉNYI KÁZMÉR – SZÉNÁSINÉ MATÚZ ÁGNES

A rendszerváltással járó gazdasági átalakulás a foglalkoztatottak igen nagy tömegét kedvezőtlenül érintette. A foglalkoztatottak számának rohamos csökkenése mellett a keresetek növekedése az inflációnál kisebb, az elvonásoké a keresetekénél nagyobb mértékű volt, így a reálkeresetek csökkentek.

A keresetek növelése az elmúlt tíz évben elsősorban az infláció kompenzálására irányult (bár ez sem sikerült teljes mértékben), nem pedig a gazdasági teljesítmény ösztönzésére, holott annak – véleményünk szerint – ez a leghatásosabb módja. A keresetet terhelő elvonások nagyobb ütemű növekedése, a sávosan progresszív adózás nem tette érdekeltté a munkavállalókat a teljesítmény fokozásában.

A foglalkoztatottak összetételében bekövetkezett változásokat is figyelembe véve az átlagkereset tényleges növekedése valamivel alacsonyabb volt a kimutatottnál.

A keresetek és a gazdasági teljesítmény közötti összefüggés vizsgálata alapján látható, hogy a gazdasági teljesítmény az utóbbi években akkor nőtt, amikor a reálkereset is növekedésnek indult. A területi összehasonlítások jól mutatják, hogy ott nagyobb a gazdasági teljesítmény, ahol a foglalkoztatottak keresete magasabb. A gazdaság helyzetét tehát jól tükrözi a foglalkoztatottak átlagkeresete, így az a gazdasági fejlettség egyik mutatószámának is tekinthető.

TÁRGYSZÓ: Foglalkoztatottság. Kereset. Személyi jövedelemadó.

A rendszerváltást követően, az 1990-es évek elején a társadalmi–gazdasági folyamatok a gazdasági teljesítmény visszaesésével jártak, hosszú évek kellettek ahhoz, hogy ez a kedvezőtlen tendencia megforduljon, és a gazdaság fejlődése növekedésnek induljon.

Az ember – mint legfőbb termelőerő – munkája nélkül nincs termelés, nem létezhet gazdaság. Ezért a gazdasági folyamatok értékelésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a munkaerővel kapcsolatos folyamatokat. A fejlődéshez korszerű eszközök, technológiák, jobb minőség, munkaszervezés és a munkatermelékenység fokozása szükséges. Erre a munkavállalókat ösztönözni kell, aminek leghatékonyabb eszköze a keresetek növelése.

A Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-felmérése szerint Magyarországon 1998-ban a foglalkoztatottak száma 3,7 millió fő volt, mintegy 25 százalékkal maradt el az 1990. évitől. E nagyarányú csökkenés a rendszerváltás következtében felbomló piaci kapcsolatoknak, a privatizáció során magántulajdonba került termelőegységek szaporodásának, illetve az ezzel járó szervezeti változásoknak a következménye.

Az 1990-es évek elején, 1990 és 1993 között közel egymillió fő vesz tette el munka-helyét. (Lásd az 1. táblát.) Ezt követően a csökkenés jelentősen mérséklődött, 1997-ben megállt, és 1998-ban már kisebb növekedés tapasztalható; ez a tendencia 1999-ben is folytatódott.

1. tábla

A foglalkoztatottak és a munkanélküliek számának alakulása

Év	A foglalkoztatottak száma		A regisztrált munkanélküliek száma	
	ezer fő	az előző évi százalékában	ezer fő	az előző évi százalékában
1990	4880,0*	.	79,5	.
1991	4520,0*	92,6	406,1	5,1-szeres
1992	4082,7	90,3	663,0	163,3
1993	3827,3	93,8	632,1	95,3
1994	3751,5	98,0	519,6	82,1
1995	3678,8	98,1	495,9	95,4
1996	3648,1	99,2	477,5	96,4
1997	3646,3	99,9	464,0	97,2
1998	3697,7	101,4	404,1	87,1

* Becsült adat.

Forrás: Demográfiai és életszínvonal-statisztikai idősorok, 1989–1998 (2000). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

A korábbi jelszavak mint a hatékonyság fokozása vagy a minőségi termékek előállítás-a, most létszükségletté váltak, hiszen az igényes piacokra e nélkül nem lehetett betörni. Az eladhatatlan termékek további termelését megszüntették, a felesleges munkaerőtől igyekeztek megszabadulni a munkáltatók. Rövid idő alatt megszorodott a munkanél-küliek száma, mely fogalom azelőtt ismeretlen volt a magyar gazdaságban.

2. tábla

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi átlagkeresetének alakulása*

Év	Bruttó átlagkereset		Nettó átlagkereset		Nettó átlagkereset a bruttó átlagkereset százalékában
	forint	az 1989. évi százalékában	forint	az 1989. évi százalékában	
1989	10 571	100,0	8 165	100,0	77,2
1990	13 446	127,2	10 108	123,8	75,2
1991	17 934	169,7	12 948	158,6	72,3
1992	22 294	210,9	15 628	191,4	70,1
1993	27 173	257,1	18 397	225,3	67,7
1994	33 939	321,1	23 424	286,9	69,0
1995	39 854	377,0	26 637	326,2	66,8
1996	47 491	449,3	31 086	380,7	65,5
1997	58 259	551,1	38 690	473,9	66,4
1998	68 718	650,1	45 675	559,4	66,5

* A költségvetési és társadalombiztosítási szervek és a 20 fő feletti vállalkozások adatai alapján.

Forrás: A Magyar statisztikai évkönyv megfelelő kötetei.

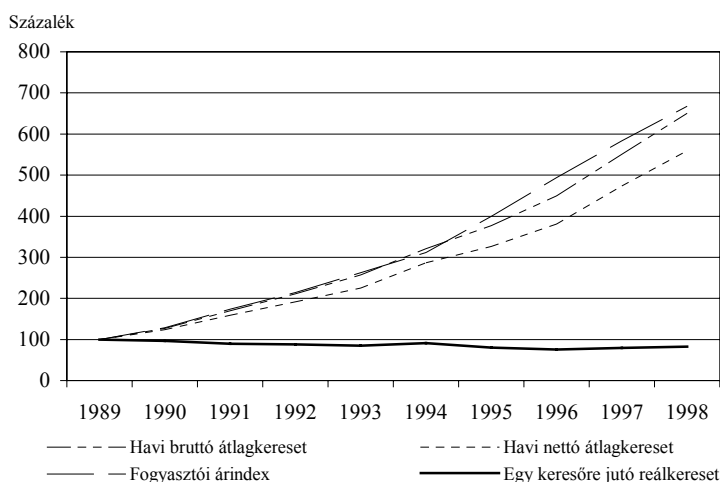
A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi *bruttó átlagkeresete* 1998-ban 68 718 forint volt, több mint ötszöröse az 1990. évinek. (Lásd a 2. táblát.) A rendszerváltás évét (1989) bázisnak véve a foglalkoztatottak havi átlagkeresete az eltelt időszakban 6,5-szeresére emelkedett. Az évenkénti növekedés átlagosan 23,1 százalék volt.

A *nettó átlagkereset* 1989 és 1998 között ennél mérsékeltebben, 5,6-szeresére, évenként átlagosan 21,1 százalékkal nőtt, 1998-ban 45 675 forint volt.

A nettó átlagkereset egyre kisebb hányadát teszi ki a bruttó átlagkeresetnek. Míg 1989-ben keresetük több mint háromnegyedét kapták kézhez a dolgozók, addig 1998-ban már csak kétharmadát vihették haza. A bruttó és a nettó keresetek közötti különbség az 1990-es évek elején nagyobb mértékben, majd mérsékeltebben nőtt, és az utóbbi években állandósult.

Mindebből érzékelhető, hogy a munkavállalókat terhelő elvonások – elsősorban a személyi jövedelemadó – változása rájuk nézve kedvezőtlenül alakult.

1. ábra. A keresetek és a fogyasztói árindex alakulása

A nettó átlagkereset mérsékeltebb emelkedése mellett kedvezőtlen hatást gyakorolt a fogyasztói árindex gyorsabb ütemű növekedése is. (Lásd az 1. ábrát.) 1989 óta először 1994-ben volt nagyobb a nettó keresetek növekedése, mint a fogyasztói árindexé, ám ez a jelenség nem volt tartós, 1995–1996-ban ismét a fogyasztói árindex növekedett nagyobb mértékben, 1997-től tapasztalható ismét kedvező változás, amelynek következtében az egy főre jutó reálkereset emelkedett, azonban 1998-ban még így is csak 82,5 százalékát tette ki az 1989. évinek.

AZ ÁTLAGKERESET NAGYSÁGÁT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Az előzőkben bemutatott átlagkereseti adatok a KSH kiadványaiban szereplő országos átlagok, amelyek az adott években a teljes munkaidőben foglalkoztatottak egy főjére jutó ténylegesen kifizetett, keresetbe beszámítót összeget jelentik. Nem veszik azonban figyelembe a foglalkoztatottak gazdasági ágak, képzettség, állománycsoportok, nemek és

terület szerinti összetételének változását, ami önmagában is keresetnövelő (vagy csökkentő) tényező lehet anélkül, hogy a keresetek ténylegesen változtak volna.

Az elmúlt tíz évben a foglalkoztatottak összetételének változásai többnyire az átlagkeresetek növekedésének irányába hatottak. Ezen hatások számszerűsítésére – összehasonlítható adatok hiányában – nem vállalkozhatunk, ellenben bemutatjuk azokat a változásokat, amelyek az átlagkereset tényleges növekedését fokozták.

A gazdasági szerkezetváltás a foglalkoztatottak *gazdasági ágak* szerinti átrendeződését vonta maga után. Ez kezdetben nagyarányú – gazdasági áganként eltérő – létszámcsökkentéssel járt (lásd a 3. táblát), amely önmagában is befolyásolta az összes foglalkoztatott átlagkeresetének alakulását.

A rendszerváltás óta legnagyobb mértékű, több mint 400 ezer fős csökkenés a legalacsonyabb átlagkeresetű gazdasági ágban, a mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodásban következett be. Arányaiban ennél nagyobb, de számszerűen lényegesen kisebb (közel 70 ezer fős) létszámcsökkenés volt a bányászatban, ahol az átlagkereset korábban is és jelenleg is meghaladja a gazdaság egészének átlagát. Ennek hatását kompenzálta a pénzügyi tevékenységben tapasztalható (közel 40 ezer fős) létszámnövekedés, ebben a gazdasági ágban a legmagasabb és legnagyobb mértékben növekszik a foglalkoztatottak átlagkeresete, mely 1998-ban már több mint kétszerese volt az országos átlagnak.

A többi gazdasági ágban nem tapasztalható ilyen jelentős változás. A feldolgozóipar átlagosnál valamelyest nagyobb arányú létszámcsökkenése a keresetek átlagosnál nagyobb arányú emelkedésével járt együtt. A kereskedelemben a létszám nem csökkent, a keresetek az átlagosnál szerényebb mértékben emelkedtek.

3. tábla

A foglalkoztatottak létszáma és bruttó átlagkeresete gazdasági áganként

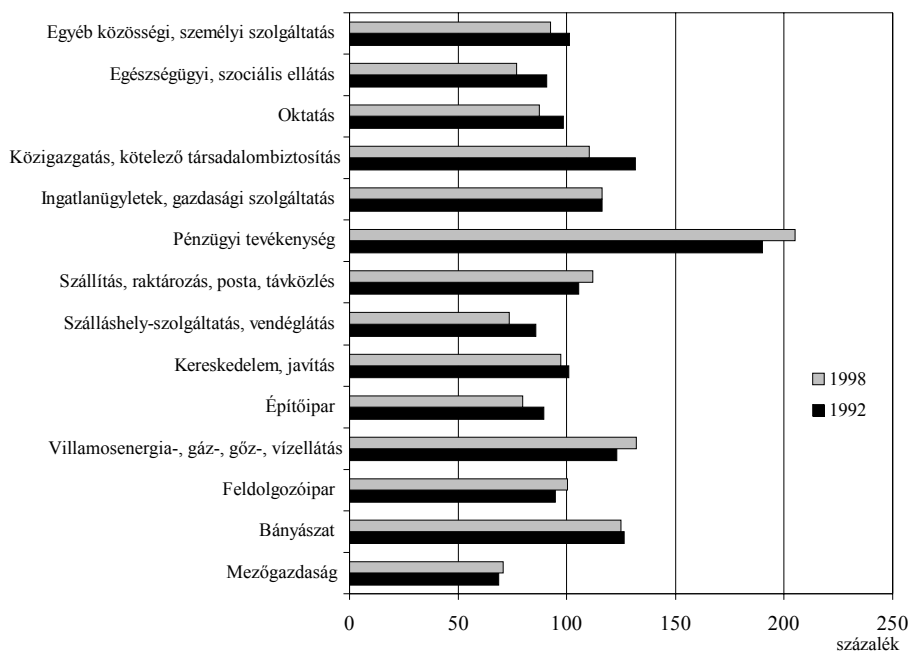
Gazdasági ág	A foglalkoztatottak				Az 1998.évi	
	száma (ezer fő)		havi átlagkeresete (forint/fő)*		létszám	havi átlagkereset
	1992	1998	1992	1998	az 1992.évi százalékában	
Mezőgazdaság	460	279	15 317	48 520	60,7	316,8
Bányászat	53	26	28 155	85 668	49,1	304,3
Feldolgozóipar	1 054	912	21 107	68 872	86,5	326,3
Villamosenergia-, gáz-, hő-, vízellátás	108	96	27 435	90 640	88,9	330,4
Építőipar	217	230	19 945	54 777	106,0	274,6
Kereskedelem	480	472	22 504	66 881	98,3	297,2
Szálláshely-szolgáltatás	116	122	19 156	50 486	105,2	263,6
Szállítás, raktározás	346	302	23 513	76 883	87,3	326,3
Pénzügyi tevékenység	69	82	42 383	140 851	118,8	332,3
Ingatlanügyletek	140	163	25 896	79 808	116,4	308,0
Közigazgatás	294	294	29 323	75 897	100,0	258,8
Oktatás	312	306	21 928	59 915	98,1	273,2
Egészségügyi és szociális ellátás	236	238	20 193	52 844	100,8	261,7
Egyéb szolgáltatás	198	176	22 545	63 538	88,9	281,8
<i>Összesen</i>	<i>4 083</i>	<i>3 698</i>	<i>22 294</i>	<i>68 718</i>	<i>90,6</i>	<i>308,2</i>

* A 20 fő feletti létszámú gazdasági szervezetek teljes munkaidőben foglalkoztatottainak adatai.

Forrás: A Magyar statisztikai évkönyv megfelelő kötetei.

Az időközben bekövetkezett változások miatt gazdasági ágankénti összehasonlítható adatok csak 1992-től állnak rendelkezésünkre, így a 3. táblában a létszám és a kereset együttes alakulását csak ettől az évtől tudjuk bemutatni. Tekintve, hogy a nagyobb létszámcsökkenés az 1990-es évek elején ment végbe, ezek az adatok már méréselkeltebb változásokat jeleznek, azonban a tendenciák, az ágazatok közötti átrendeződések így is jól nyomon követhetők. A keresetek eltérő mértékű növekedése gazdasági ágak közötti átrendeződést eredményezett. Az 1992-ben az átlagnál magasabb keresetet biztosító gazdasági ágak többségének előnye megmaradt vagy fokozódott, kivéve a közigazgatást, ahol jelentős visszaesés tapasztalható annak ellenére, hogy itt még mindig az országos átlag fölötti az átlagkereset. Más, az átlagnál alacsonyabb keresetű gazdasági ágaknál – mint például az építőipar, az oktatás, az egészségügy – az átlagtól való elmaradás nőtt.

2. ábra. Átlagkeresetek a gazdaság egészének százalékában

A rendszerváltást követő gazdasági átalakulással előtérbe került a *szakképzettség*, az *iskolázottság* fokozásának szükségessége. Ez kedvező változást hozott a foglalkoztatottak képzettségi szintjében: jelentősen csökkent a szakképzetlen, 8 általánost vagy annál kevesebb iskolát végzett foglalkoztatottak száma, ugyanakkor a szakmunkásképzőt vagy annál magasabb iskolát végzettké 1998-ban már több, mint 1989-ben.

A foglalkoztatottak képzettség szerinti megoszlásának változását, illetve a keresetek képzettség szerinti eltérését mutatjuk be a 4. táblában.

Mínt hogy a foglalkoztatottak keresete nagymértékben a képzettségtől függ, ez az összetétel-változás az átlagkereset növekedését segítette elő.

4. tábla

A foglalkoztatottak számának megoszlása és a kereseti arányok iskolai végzettség szerint

Legmagasabb iskolai végzettség	A foglalkoztatottak megoszlása, százalék		A foglalkoztatottak keresete az országos átlag százalékában 1998
	1990*	1998	
8 általános, vagy kevesebb	38,6	21,8	64,1
Szaktanácsképző és szakiskola	24,4	30,7	78,7
Középfokú iskola	24,8	31,3	102,6
Felsőfokú iskola	12,2	16,2	167,3
<i>Foglalkoztatottak összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	–

* Az aktív keresők száma alapján

A foglalkoztatottak képzettségének változása már jelzi, hogy az állománycsoportok szerinti összetétel a fizikai és a szellemi foglalkozásúak arányának megfelelően is megváltozott. (Lásd az 5. táblát.) Ennek az arálynak a szellemiek javára történt eltolódása önmagában is átlagkereset-növelő tényező, hatását erősítette az is, hogy a szellemi foglalkozásúak keresete nagyobb ütemben növekedett: míg a fizikai foglalkozásúak átlagkeresete 1998-ban 5,6-szerese volt az 1989. évinek, addig a szellemieké 6,8-szeresére emelkedett.

5. tábla

Az átlagkereset alakulása állománycsoportok szerint

Év	A fizikai	A szellemi	A fizikai	A szellemi
	foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete (forint/fő)		foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete az 1989. évi százalékában	
1989	8 825	13 582	100,0	100,0
1990	10 892	17 809	123,4	131,1
1991	14 189	24 519	160,8	180,5
1992	17 239	30 596	195,3	225,3
1993	20 856	36 832	236,3	271,2
1994	25 036	44 910	283,7	330,7
1995	29 203	52 250	330,9	384,7
1996	35 305	62 309	400,1	458,8
1997	42 419	77 202	480,7	568,4
1998	49 423	92 711	560,0	682,6

Forrás: Életszínvonal, 1988–1997. (1998). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest; a Magyar statisztikai évkönyv megfelelő kötetei.

Nem túlzottan jelentős, ám bizonyos arányeltolódás bekövetkezett a foglalkoztatottak *nemek szerinti* megoszlásában is: a foglalkoztatott nők száma nagyobb arányban csökkent, mint a férfiaké. Ez a változás szintén az átlagkereset növelését segítette elő.

Közismert tény, hogy a nők átlagkeresete elmarad a férfiakétól. Bár az elmúlt tíz évben a két nem keresete valamelyest közelített egymáshoz, a köztük levő különbség még mindig jelentős.

6. tábla

A foglalkoztatottak nemek szerinti megoszlása, és az átlagkereset nemek szerinti különbözősége

Év	Az összes foglalkoztatottból		A férfiak	A nők
	a férfiak	a nők	havi bruttó átlagkeresete a foglalkoztatottak átlagának százalékában	
	aránya (százalék)			
1989	.	.	114,9	82,8
1990	54,3	45,7	110,4	86,5
1991	54,0	46,0	.	.
1992	54,3	45,7	109,9	88,8
1993	54,3	45,7	110,8	88,2
1994	54,8	45,2	110,5	88,8
1995	55,7	44,3	110,6	88,6
1996	55,8	44,2	111,3	87,9
1997	56,0	44,0	111,9	87,4
1998	55,2	44,8	111,3	88,1

Forrás: Demográfiai és életszínvonal-statisztikai idősorok, 1989–1998 (2000). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

A foglalkoztatottak átlagkeresete *területi egységenként* is eltérő. Budapest ezen a téren is kiemelkedő helyet foglal el, itt a keresetek már 1990-ben is több mint 25 százalékkal, 1998-ban közel 35 százalékkal meghaladták az országos átlagot. Ennél jóval kisebb mértékben, de pozitív irányban tért el 1998-ban Fejér megye átlagkeresete az országos átlagtól, Győr-Moson-Sopron és Pest megye pedig megközelítette azt.

Ezekben a megyékben nagyobb a foglalkoztatottság, kisebb a munkanélküliség, mindez jobb kereseti lehetőségekkel társul, ami vonzza az ország más területein, szerényebb lehetőségek között élő munkavállalókat. Sokan a munkanélküliség elől menekülve, vagy csak a jobb megélhetés reményében vállalják az áttelepülés kockázatát. Ezt a vándorlási különbséget vizsgálata is igazolja. E szerint 1990 és 1998 között azokból a megyékből vándoroltak el nagy számban, ahol az átlagkereset lényegesen alacsonyabb az országos átlagnál, s emellett a munkanélküliség is nagymértékű.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből 28 ezer, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből 19 ezer fő vándorolt el ezekben az években, de számottevő (5-8 ezer fő közötti) Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Hajdú-Bihar és Nógrád megye vándorlási vesztesége is. A vándorlás iránya főként Pest, Győr-Moson-Sopron és Fejér megye volt. Mindebből következik, hogy a foglalkoztatottak számának megyék szerinti változása is az átlagkeresetek növekedésének irányába hatott. Azokban a megyékben, ahol magasabb az átlagkereset, a foglalkoztatottak nagyobb (és növekvő) hányada dolgozik, míg ott, ahol a keresetek alacsonyabbak, a foglalkoztatottak aránya kisebb (és csökkenő).

A megyei adatokat vizsgálva tapasztaltuk, hogy a lakóhelyet változtatók igen nagy hányada az 50 év alatti korosztályba tartozik. Az elvándorlás fő mozgató rugója tehát a munkahelykeresés, a magasabb kereset iránti igény.

A NETTÓ KERESETET BEFOLYÁSOLÓ ELVONÁSOK

Az 1987. évi VI. törvény életbelépésével 1988. január 1-jétől Magyarországon is megkezdődött a magánszemélyek jövedelmének adóztatása.

A törvényjavaslat indokolása szerint: „A *személyi jövedelemadó* a lakossági jövedelmek szabályozásának átfogó eszköze, melynek célja a jövedelmek egységes szabályozása az arányos közteherviselés elvének következetesebb érvényesítésével... A személyi jövedelmek egységes adóztatása megszünteti a teljesítmények megosztásában való érdekeltséget. Ez nem azonos a teljesítmények visszafogásával, csupán az adózás szempontjából semlegessé válik, hogy az adott jövedelemtömeg egy vagy több jövedelemforrásból származik.

A javaslat a főállású munkaviszonyból származó jövedelem reálértékét a bevezetésekor nem érinti, ezt szolgálja a keresetek olyan mértékű növelése (bruttósítása), hogy az ellentételezze az adó jövedelemcsökkentő hatását”.

Az adó mértékét sávosan progresszív módon határozták meg. 1988-ban 11 adósávot különítettek el, a fizetendő jövedelemadó mértéke az éves kereset 0 és 60 százaléka között mozgott. Az évek során az adót, vagy az adóalapként figyelembe veendő jövedelmet különféle kedvezményekkel lehetett csökkenteni. Ezekből vizsgálataink során csak azokat vettük figyelembe, amelyek a munkaviszonyban állók mindegyikére vonatkoztak (pl. alkalmazotti kedvezmény), figyelmen kívül hagytuk azokat, amelyek csak a munkavállalók egy részét érintették (például gyermekkedvezmény).

Az évek során mind az adókulcsok, mind a kedvezmények változtak, mindössze három olyan év volt (1993, 1995 és 1998) amikor az adósávok és -kulcsok megegyeztek az előző évvel, ám a különféle kedvezményekben ezekben az években is volt módosítás.

1998-ban 6 adósáv volt, a legmagasabb adókulcs 42 százalék, 1999-ben az adósávok száma 3-ra, a legmagasabb adókulcs 40 százalékra csökkent.

A személyijövedelemadó-rendszer változásainak ismertetésétől itt eltekintünk, a nettó keresetre gyakorolt hatásával a későbbiekben foglalkozunk.

A személyijövedelemadó-rendszer bevezetésekor a munkavállalók keresetét 10 százalék *társadalombiztosítási járulék* terhelte meg. 1992-ben ezt szétválasztották nyugdíj-biztosítási-, illetve egészségbiztosítási járulékra. A két járulék mértéke (6, illetve 4 százalék) összességében nem változott 1998-ban sem, amikor a nyugdíjjárulék 7 százalékra emelkedett, az egészségbiztosítási járulék 3 százalékra csökkent.

1999-től a két járulék együttes mértéke 11 százalékra (8 százalék nyugdíj- és 3 százalék egészségbiztosítási) emelkedett.

1991. július 1-jétől a dolgozók keresetét *munkavállalói járulék* is terheli, amelynek mértéke bevezetésekor 0,5, 1992-ben 1,0, 1993-ban 2,0, 1994-től 1,5 százalék.

A SZEMÉLYI JÖVEDELEMADÓ ÉS AZ EGYÉB ELVONÁSOK VÁLTOZÁSÁNAK HATÁSA A NETTÓ KERESETEKRE

A személyijövedelemadó-rendszer bevezetése a korábbihoz képest gyökeres változást jelentett. Bár az első évben – a keresetek bruttósítása miatt – nem volt lényeges az eltérés a nettó keresetekben, a sávosan progresszív adózás – főként a magasabb keresetűek esetében – jelentős változást hozott.

A rendszer kiforrotlanságát tükrözik az évenkénti jelentős változtatások, például az adósávok számának, az adókulcsoknak állandó módosítása, a különböző kedvezmények évenként eltérő megállapítása. Az eltelt időszakban nem volt két olyan év, amikor az adózás feltételei azonosak voltak.

Bár az adórendszerben végrehajtott változtatások célja többnyire a munkavállalók – elsősorban az alacsonyabb keresetűek – helyzetének javítása volt, ez nem mindig sikerült. Egyes években még a minimálbérre is jutott némi adóteher (bár ennek havi összege jelentéktelen).

Az adómentes sáv 1996-tól megszűnt, ettől kezdve a keresetek minden forintja adóköteles, ellenben az alacsonyabb keresetek után fizetendő adót igyekeznek különféle kedvezményekkel kompenzálni. Kedvezőnek értékelhető, hogy az adósávok száma lényegesen csökkent, és a legmagasabb adókulcs is jelentősen mérséklődött.

A társadalombiztosítási járulék 1998-ban még azonos mértékű volt az 1989. évvel (10%). Többletterhet jelentett az 1991-ben bevezetett munkavállalói járulék, amely sújtotta a legalacsonyabb keresetűeket is.

Mindezeket figyelembe véve a kereseteket terhelő elvonások növekedési üteme meghaladta a bruttó kereset növekedését. Míg 1998-ban a foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete 6,5-szerese volt az 1989. évinek, addig az átlagkeresetet terhelő elvonások összességében 10,3-szeresére (ezen belül a személyi jövedelemadó 12,9-szeresére) nőttek. Ennek következtében a nettó kereset növekedése elmaradt a bruttó keresetétől (5,6-szeres volt).

Az elvonások évenkénti növekedése 1996-ig – 1994-et kivéve – minden évben meghaladta a bruttó kereset növekedését, 1997–1998-ban pedig lényegében azzal azonos volt.

Megvizsgáltuk az elvonások, illetve a nettó keresetek alakulását különböző nagyságú keresetek esetében. A bruttó keresetek növekedését valamennyi esetben azonosnak (az átlagkereset növekedésével egyenlőnek) tételeztük fel.

Az 1989. évi átlagkeresetet (10 571 forint) figyelembe véve havi 5 000, 10 000, 15 000, 20 000 és 25 000 forintos 1989. évi keresetekkel számoltunk, és érdekességként egy kiemelkedően magas, 50 000 forintos havi kereset változását is megvizsgáltuk. Számításaink azt mutatják, hogy az átlagnál alacsonyabb kereseteknél – a kitűzött célokkal ellentétben – az elvonások növekedési üteme meghaladta az átlagnál magasabb keresetűekét. (Kivétel ez alól a minimálbér, amelynél az elvonások növekedését lényegében a munkavállalói járulék bevezetése jelentette.) (Lásd a 7. táblát.) Az évenkénti változásokat vizsgálva – csekély eltéréssel – ez a jelenség érvényesül.

A nettó keresetek növekedésében nincs számottevő különbség, csupán a minimálbér és a kiemelkedően magas kereset esetében mutatkozik esetenként nagyobb eltérés az átlagtól.

7. tábla

A keresetet terhelő elvonások és a nettó kereset különböző nagyságú bruttó keresetek esetében

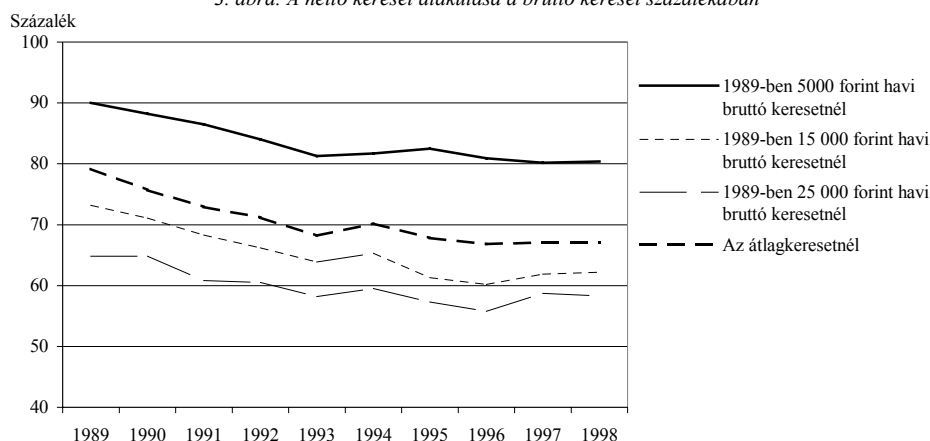
A havi bruttó kereset 1989-ben (forint)	A havi bruttó kereset*	Az összes levonás	A havi nettó kereset
	növekedése 1989–1998 között		
3 700 (minimálbér)	5,3-szeres	6,1-szeres	5,2-szeres
5 000	6,5-szeres	12,8-szeres	5,8-szeres
10 000	6,5-szeres	10,5-szeres	5,5-szeres
10 571 (átlagkereset)	6,5-szeres	10,3-szeres	5,6-szeres
15 000	6,5-szeres	9,2-szeres	5,5-szeres
20 000	6,5-szeres	8,6-szeres	5,6-szeres
25 000	6,5-szeres	8,1-szeres	5,6-szeres
50 000	6,5-szeres	6,0-szeres	6,9-szeres

* A minimálbér kivételével valamennyi kategóriában az átlagkereset növekedési ütemét vettük figyelembe.

Az elvonások nagyobb mértékű növekedése azt eredményezte, hogy a nettó keresetek egyre kisebb hányadát tették ki a bruttó kereseteknek.

Csaknem valamennyi – általunk vizsgált – kereseti kategóriában tapasztalható a nettó kereset arányának csökkenése, kivéve a kiemelkedően magas kereseteket. Az átlagkereset esetében ez több mint 10 százalékpontnyi csökkenést jelent, a többi kategóriában ez az érték 6,5 és 12,2 százalékpont között változik, kivétel ez alól a minimálbér, ahol 1,5 százalékpont a csökkenés.

3. ábra. A nettó kereset alakulása a bruttó kereset százalékában

A keresetek sávosan progresszív adóztatása a magasabb keresetek esetében lényegesen több elvonást eredményezett, azaz minél magasabb a bruttó kereset, annál kisebb hányadot tesz ki a nettó kereset. 1989-ben a minimálbér 90 százalékát kézhez kapta a dolgozó, az átlagkeresetnek már alig több mint 79, a bruttó 25 000 forintos keresetnek csak 65, az 50 000 forintos keresetnek pedig alig 54 százalékát. 1998-ban ezek az arányok 88,5, 67,1, 58,3, illetve 57,4 százalék voltak.

A nettó keresetnek a bruttó kereset százalékában kifejezett aránya 1996-ig valamennyi kereseti kategóriában csökkent, ezt követően stabilizálódni látszik, sőt néhány esetben mérsékelt növekedés tapasztalható. (Lásd a 3. ábrát.)

Az előzőkből kitűnik, hogy a bruttó kereset növekedésével párhuzamosan csökken a nettó kereset aránya. Ha hozzávesszük azt, hogy a magasabb keresetknél a legfelső adósáv elérése után a levonások jóval meghaladják az átlagot, felmerül a kérdés: mennyire ösztönzi ez a teljesítmények növelését, és nem éppen – a célkitűzésekkel ellentétben – a teljesítmények visszafogására késztet-e.

Az a tény, hogy az elvonások 1997–1998-ban már nem növekedtek, és részben ennek következtében a reálkereset növekedett, kedvezően éreztette hatását a gazdasági teljesítményekben.

A MUNKÁLTATÓK JÁRULÉKFIZETÉSI KÖTELEZETTSÉGEI

A munkáltatókat a kifizetett bérek után 1988-ig 10 százalék *társadalombiztosítási járulék* terhelte, 1989-ben ez lényegesen, 43 százalékra emelkedett, 1992 és 1995 között 44 százalék volt, ezt követően csökkent, 1996-ban 42,5, 1997–1998-ban 39 százalék volt.

A munkanélküliség rohamos terjedése miatt a munkanélküliek járadékának részbeni fedezésére nemcsak a munkavállalókat, hanem a munkáltatókat is külön járulékkal, a *munkaadói járulékkal* terhelték. Ennek bevezetésére 1991. július 1-jétől került sor, mértéke akkor 1,5 százalék volt, ami 1994-ig 7,5 százalékra emelkedett. Ezután ezt is csökkentették, 1998-ban 4 százalék lett.

A munkáltatók terheinek csökkentését 1997-ben újabb járulék bevezetésével ellensúlyozták. Ez a munkavállalók után fizetendő, fix összegben megállapított *egészségügyi hozzájárulás*, amely 1997-ben 1800, 1998-ban 2100 forint volt minden foglalkoztatott után, és 1997-ben és 1998-ban az átlagkeresetet figyelembe véve 3 százalékos többlet lehet jelentett.

A társadalombiztosítási járulék 1997. évi nagyobb mértékű (42,5-ről 39,0 százalékra) csökkentése révén a munkáltatók terhei összességében csökkentek, az átlagkereset esetében 0,5 százalékponttal, a nagyobb keresetet biztosító munkáltatóknál ennél nagyobb mértékben. Az átlagnál kisebb keresetnél azonban az egészségügyi hozzájárulás 3,0 százaléknál nagyobb mértékű elvonást jelentett, így ezek terhei nem csökkentek, sőt még nőttek is. Az egészségügyi hozzájárulás fix összegű megállapítása tehát azokat a szervezeteket hozta nehezebb helyzetbe, amelyek korábban sem tudtak magasabb keresetet biztosítani munkavállalóiknak, így további létszámleépítésre, illetve feketemunkára kényszerítette őket.

Mindezek következtében a munkáltatók terhei az utóbbi években tapasztalt csökkenés ellenére 1998-ban még mindig meghaladták az 1989. évit.

A munkáltatók terheinek növekedése elsősorban a létszámgazdálkodásra volt hatással, így többek között hozzájárult ahhoz, hogy a munkanélküliek száma növekedett. Ez különösen az 1990-es évek elején öltött nagyobb méreteket, 1993-tól fokozatos csökkenés tapasztalható.

A KERESETEK ÉS A GAZDASÁGI TELJESÍTMÉNY

A gazdasági teljesítmény fokozása két úton lehetséges: extenzív vagy intenzív módon. Az 1990-es években – mint láttuk – a foglalkoztatottak száma nagymértékben csökkent, az extenzív fejlesztés szóba sem jöhetett (ez nem is volt cél). A fejlődés lehetséges útjaként a termelékenység fokozása, a minőségi termékek előállítása, a munkaszervezés korszerűsítése, azaz az intenzív mód kínálkozott.

A termelékenység fokozásának egyik leghatékonyabb eszköze az anyagi ösztönzés. Nem véletlen, hogy az 1990-es évek elejére a nominál keresetek növekedése ellenére a gazdasági teljesítmény csökkenése a jellemző, hiszen az infláció a keresetknél nagyobb mértékben növekedett, az adó és a munkabérből történő egyéb elvonások nőttek, azaz a reálkereset csökkent.

1994-ben, elsősorban az adórendszerben bekövetkezett (átmeneti) változás hatására, a reálkereset emelkedett, és – a rendszerváltás óta először – a bruttó nemzeti termék volumene meghaladta az előző évit. A következő két évben a reálkereset ismét visszaesett, mérséklődött a GDP volumenének növekedése is.

Jelentős változás 1997-ben következett be, ekkor mind a reálkereset, mind a GDP erőteljesebb növekedésnek indult, s ez 1998-ban is jellemző maradt. Ekkorra tehető a keresetet terhelő elvonások stabilizálódása, ebben a személyijövedelemadó-rendszer kedve

zó változtatásának volt szerepe. Az adóterhek növekedése minden jövedelmi sávban méréséklődött, az átlagnál magasabb kereseteknél jelentősebben, ez a nettó keresetek előző évekenél lényegesen nagyobb emelkedését tette lehetővé.

Hasonló jelenség 1994-ben volt megfigyelhető. Mindkét évben (1994-ben és 1997-ben is) a reálkereset emelkedésével együtt járt a bruttó nemzeti termék növekedése is. Míg az 1994-es változás nem bizonyult tartósnak, addig az 1997-es évet nem követte nagymértékű visszaesés, azaz a kedvező változás többé-kevésbé tartós maradt.

8. tábla

A reálkereset és a bruttó nemzeti termék (GDP) alakulása

Év	Az egy keresőre jutó reálkereset	A bruttó nemzeti termék volumene
	az előző évi százalékában	
1989	100,9	100,7
1990	96,3	96,5
1991	93,0	88,1
1992	98,6	96,9
1993	96,1	99,4
1994	107,2	102,9
1995	87,8	101,5
1996	95,0	101,3
1997	104,9	104,6
1998	103,6	104,9

Forrás: A Magyar statisztikai évkönyv megfelelő kötetei; Életszínvonal, 1988–1997 (1998). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest; Magyar statisztikai zsebkönyv '99 (2000). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

A 8. táblából egyértelműen kitűnik a reálkereset és a GDP volumenének alakulása közötti összefüggés. Ez alapján látható, hogy a keresetek és a gazdasági teljesítmény között szoros a kapcsolat. Nem állítjuk, hogy a keresetek növekedése egyértelműen a gazdasági teljesítmény fokozását eredményezi, hiszen ennek a fordítottja is igaz, azaz a keresetek nagysága a gazdasági teljesítménytől függ. Ebben az esetben azonban a keresetek növekedése csak bizonyos fáziseltolódással követheti a gazdasági növekedést. A két tényező között mindenesetre kölcsönhatás áll fenn.

Vizsgálatunk szempontjából – tekintve, hogy azonos időszakra vonatkozó adatokat hasonlítunk össze – a keresetet tekintjük oknak és a gazdasági teljesítményt okozatnak abból a megfontolásból, hogy a keresetek növelése nélkül nem várható a gazdasági teljesítmény fokozása. Ennek bizonyítására több számítást végeztünk, amelyek közül néhányat ismertettünk.

1. Megvizsgáltuk az 1998. évi havi bruttó átlagkereset és az egy főre jutó GDP meggyék szerinti alakulását. Az adatokat az átlaggal összevetve már ránézésre is látható, hogy a két adatsor igen szoros sztochasztikus kapcsolatot mutat. (A korrelációs együttható $r = 0,8924$.) Kétségtelen, hogy Budapest adatai nagymértékben eltérnek a megyékétől, ezért Budapest nélkül is végeztünk számítást, hogy esetleges torzító hatását kiküszöböljük; a 19 megye adataiból számított korrelációs együttható ($r = 0,7652$) valamivel gyengébb, ám ez is szoros kapcsolatot jelez.

2. Nemzetközi adatok alapján a következő eredményre jutottunk. A foglalkoztatottak átlagkeresete és az egy főre jutó GDP (mindkettő amerikai dollárban kifejezve) közötti kapcsolatot 1996-os és 1997-es adatok alapján vizsgáltuk. Az 1996-ra a 18 európai ország¹ adataiból számított korrelációs együttható ($r = 0,9565$) igen szoros, csaknem függvényyszerű kapcsolatot jelez. Számítást végeztünk a volt szocialista országokra is, itt a kapcsolat még szorosabb ($r = 0,9934$), a többi országra számított együttható ($r = 0,9389$) alig valamivel gyengébb.

Az 1997-re 15 ország (az előző kör, Luxemburg, Portugália és Szlovénia kivételével) adataiból számított együttható hasonlóan szoros ($r = 0,9641$) kapcsolatot jelez.

3. Vizsgáltuk Nógrád megye 50 fő feletti ipari szervezeteinél az 1998. évi termelés és a foglalkoztatottak keresetének kapcsolatát. 56 ilyen szervezet adatai alapján az egy foglalkoztatottra jutó termelés és a foglalkoztatottak átlagkeresete között közepes erősségű kapcsolat mutatható ki. Mivel ezt erőteljesen befolyásolják az ágazati sajátosságok, és az egyes ágazatokba nem azonos számú szervezet tartozik, ezért külön is megvizsgáltunk néhány ágazatot (ágazatcsoportot), olyanokat, amelyekben legalább öt szervezet volt.

Számításaink a következő eredményeket adták:

- ruházati termékek gyártása (6 szervezet) $r = 0,7699$,
- élelmiszer, ital gyártása (6 szervezet) $r = 0,5263$,
- egyéb nem fém ásványi termékek gyártása (5 szervezet) $r = 0,9367$,
- fémalapanyag- és fémfeldolgozási termékek gyártása (7 szervezet) $r = 0,7975$.

Valamennyi esetben az ipari szervezetek egészére jellemző korrelációs együtthatónál magasabb értéket kaptunk, egyes ágazatokban pedig egészen szoros kapcsolatot észleltünk.

A leírtak alapján – a foglalkoztatottak átlagkeresete és a gazdasági teljesítmény közötti szoros kapcsolatot figyelembe véve – megállapíthatjuk, hogy a mindenkor átlagkereset alapján a gazdaság fejlettsége is megítélhető.

AZ 1999. ÉV FŐBB JELLEMZŐI²

A KSH munkaerő-felmérése szerint 1999-ben a foglalkoztatottak száma 3 millió 811 ezer fő volt, ez az előző évit meghaladóan, 3,1 százalékkal nőtt, a munkanélküliek száma ugyanekkor 285 ezer fő, ami 3,0 százalékos csökkenést mutat. (A regisztrált munkanélküliek száma decemberben 404,5 ezer fő, 400 fővel volt magasabb az egy évvel korábbinál.) A foglalkoztatottak száma – néhány kivétellel – a legtöbb nemzetgazdasági ágban nőtt, legnagyobb mértékben, 45 ezer fővel (közel 10 százalékkal) a kereskedelem és javításban, és 23 ezer fővel (10 százalékkal) az építőiparban. Nagyobb mértékű, több mint 8 ezer fős (3 százalékos) létszámcsökkenés a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat ágazatban, közel 7 ezer fős (7 százalékos) a villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátásban³ volt.

A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti megoszlásában egy év alatt is érzékelhető változás ment végbe. Mintegy 100 ezer fővel csökkent a 8 általánost vagy kevesebb

¹ Ausztria, Belgium, Franciaország, Görögország, Luxemburg, Németország, Portugália, Spanyolország, Svédország, Szlovénia, Bulgária, Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország, Oroszország, Románia, Szlovákia és Ukrajna.

² Előzetes adatok a Főbb munkaügyi folyamatok, 1999. I–IV. negyedév (2000) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest és a Magyar statisztikai zsebkönyv '99 c. kiadványok alapján.

³ Az ágazat korábbi elnevezése: villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás volt.

osztályt végzetek száma, növekedés a szakmunkásképzőt vagy annál magasabb iskolát végzeteknél tapasztalható.

A szellemi foglalkozásúak aránya nem nőtt tovább, 1999-ben az alkalmazásban állók 42 százaléka dolgozott szellemi munkakörben.

A férfiak és a nők aránya nem változott.

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresete 1999-ben a 4 fő feletti létszámú gazdasági szervezetek adatai alapján 77 187 forint volt, 16,1 százalékkal több az előző évinél.

Az átlagnál nagyobb mértékben nőtt a kereset a közigazgatásban (21,0%), az oktatásban (19,2%), a pénzügyi tevékenységben (16,5%) és az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásban (16,3%). Legkisebb keresetnövekedés a kereskedelemben (12,4%) és az építőiparban (12,7%) volt.

Az átlagkereset változatlanul a pénzügyi tevékenységben a legmagasabb (több mint kétszerese a nemzetgazdasági átlagnak), ezt a villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás, valamint a bányászat követi (az átlagnál 1,4, illetve 1,2-szer nagyobb keresettel).

Tovább nőtt a különbség a fizikai és a szellemi foglalkozásúak keresete között. A szellemi foglalkozásúak átlagkeresete 1989-ben 53,9, 1998-ben 87,6, 1999-ben pedig 93,7 százalékkal haladta meg a fizikaiakét.

A keresetek iskolai végzettség szerinti alakulásában 1999-ben is hasonló folyamat zajlott: a magasabb végzettségűek keresete nagyobb mértékben nőtt. A 8 általánost vagy kevesebb osztályt végzetek keresete a nemzetgazdasági átlag 64,1 százalékát tette ki 1998-ban, 1999-ben viszont már csak 61,9 százalékát. Ezzel szemben 1998-ban a felsőfokú végzettségűek az átlagnál 67,3, 1999-ben pedig 69,2 százalékkal kerestek többet.

A havi nettó átlagkereset 1999-ben 50 076 forint volt, 12,7 százalékkal magasabb az előző évinél. A nettó kereset növekedési üteme két év után ismét elmaradt a bruttó keresetétől, ezt egyrészt az adórendszerben bekövetkezett változás (elsősorban az adójóváírás összegének csökkentése), másrészt a nyugdíjjárulék egyszázalékos emelése okozta.

Az előző évi 6-tal szemben 1999-ben 3 adósávot alkalmaztak, a felső adókulcs 42-ről 40 százalékra csökkent. Ugyanakkor az 1998. évi 4200 forint havi adójóváírás helyett 1999-ben csak 3000 forintot lehetett érvényesíteni, ezt is csupán az évi egymillió forint alatti jövedelmek esetében.

A változások az átlagkereset körüli és a kiemelkedően magas kereseteknél voltak kedvezők, náluk a személyi jövedelemadó, illetve a keresetet terhelő összes elvonás emelkedése a korábbi éveknél mérsékeltebb volt. A legalacsonyabb kereseteknél (így a minimálbér esetében is) és az átlagnál valamivel magasabb kategóriákban ugyanakkor az adóteher (és az összes elvonás is) nagyobb mértékben nőtt, mint az előző években. Még a minimálbérből is havi 1050 forint adót kellett fizetni annak, aki gyermek után, vagy egyéb címen adókedvezményben nem részesült. A minimálbért terhelő összes elvonás több mint 70 százalékkal nőtt 1999-ben.

A nettó kereset növekedése a nemzetgazdasági átlag közelében (80 000 forintos havi bruttó keresetnél) és a kiemelkedően magas kereseteknél volt a legnagyobb, a minimálbérnél a legkisebb. A fogyasztói árindex jelentős mérséklődése következtében a reálkeresetek 1999-ben is nőttek, bár az előző két évinél mérsékeltebben, 2,5 százalékkal. (Lásd a 9. táblát.)

A nettó kereset, illetve a reálkereset növekedési ütemének mérséklődése a gazdaság teljesítményében is érzékelhető. A bruttó hazai termék (GDP) volumenének növekedése ugyancsak elmaradt az előző éveketől, az egy főre jutó GDP is mérsékeltebben nőtt, mint az ezt megelőző két évben.

A 2000. ÉV FŐBB TENDENCIÁI

A foglalkoztatottak száma 2000-ben 3 millió 849 ezer fő volt, az előző évinél mérsékeltebben, 1,0 százalékkal nőtt. Az 1999. évihez hasonlóan a legnagyobb mértékű növekedés az építőiparban (5,8%) és a kereskedelemben (4,5%) volt, nagyobb létszámcsökkenés a bányászat, illetve a villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás gazdasági ágakban (13,0%), valamint a mezőgazdaságban (6,9%) következett be.

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete (a január–novemberi adatok alapján) 13,2, nettó átlagkeresete 11,1 százalékkal nőtt. A fogyasztói árindex ennél kisebb mértékű növekedése következtében a reálkereset emelkedett, bár a növekedés az előző évinél mérsékeltebb volt. (Az éves keresetnövekedés valamelyest eltérhet a január–novemberi adatok alapján számítottól, ám a tendenciákat nem befolyásolja lényegesen.)

9. tábla

A keresetek, a fogyasztóiár-index és a bruttó hazai termék alakulása
(Index: előző év = 100,0)

Év	Teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi		Fogyasztói árindex	Reálkereset	A GDP volumene	Az egy főre jutó GDP (folyó áron)
	bruttó	nettó				
	átlagkeresete					
1997	122,3	124,1	118,3	104,9	104,6	124,4
1998	118,3	118,4	114,3	103,6	104,9	118,5
1999	116,1	112,7	110,0	102,5	104,5	114,4
2000	113,2*	111,1*	109,8	101,2	.	.

* 2000. január–november.

Forrás: Főbb munkaügyi folyamatok, 1999. I–IV. negyedév (2000). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest; Magyar statisztikai zsebkönyv '99; Létszám és kereset a nemzetgazdaságban, 2000. január–november (2001). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

A személyijövedelemadó-rendszerben lényeges változás nem történt, az adósávok és az adókulcsok azonosak az 1999. évvel, csak az adójóváírásban volt némi módosítás. Az adójóváírás határa kitolódott 1,2 millió forintig, de az igénybe vehető 36 000 forint jóváírás összege az egymillió forint feletti jövedelemrész 18 százalékaival csökkent.

Az adókulcsok változatlansága, valamint az adójóváírás határának kitolása ellenére a kereseteket terhelő személyi jövedelemadó összege a keresetknél nagyobb arányban nőtt, és az alacsonyabb kereseti kategóriákba tartozókat sújtotta nagyobb mértékben. A minimálbér összege 2000-ben 25 500 forint volt, 13,3 százalékkal nagyobb az előző évinél, az azt terhelő személyi jövedelemadó viszont 51,4 százalékkal nőtt. Az átlagkereset körüli keresetek esetében a fizetendő személyi jövedelemadó 25-30 százalékkal növekedett (szemben a 13,2 százalékos keresetnövekedéssel). E fölött az adó növekedési üteme

fokozatos mérséklődést mutat, viszont valamennyi kereseti kategóriában meghaladja a kereset növekedését.

Ennek okait a következőkben látjuk:

- a kereset növekedése következtében annak nagyobb hányada tartozott a magasabb adósávba, esetleg már a következő (még magasabb) sávba esett;
- az adójóváírás összege nem változott, ám a kereset növekedése miatt a jóváírható összeg aránya csökkent (ennek hatása érvényesül a minimálbér esetében is, ahol a 36 000 forintos adójóváírás 1999-ben a számított adó kétharmadát tette ki, 2000-ben pedig már csak 58,8 százalékát);
- már az átlagkereset (sőt annál kisebb kereset is) meghaladta az évi egymillió forintot, ezért az adójóváírás összege csökkent.

Látható tehát, hogy a személyijövedelemadó-rendszer viszonylagos változatlansága az adóterhek növekedését eredményezte. Ennek következtében a nettó kereset növekedése 2000-ben is elmaradt a bruttó keresetétől.

SUMMARY

The political and economic transition had a negative impact on the majority of employees. This manifests itself in the significantly decreasing number of employees as well as in the massive increasing of unemployment. Moreover, the development of wages could not keep abreast of the inflation, taxes over the wages have increased, yielding decreasing real earnings.

Neither changes in the VAT system nor the band-progressive taxation have stimulated economic performance. However in the periods, when these factors led to increasing real wages, better economic results have been observed. Accordingly the positive impact of incentive system on the economic performance can unanimously be experienced.

SZEMLE

ÉVINDÍTÓ MUNKAÉRTEKEZLET A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATALBAN

A Központi Statisztikai Hivatalban szokásos évindító munkaértekezletére 2001-ben január 11-én került sor. Az értekezletet *Soós Lőrinc* elnökhelyettes nyitotta meg, aki a nemrég elhunyt kollégára, *Lenotti Sándornéra* emlékezve, egyperces néma megemlékezést kért a résztvevőktől, majd átadta a szót *Mellár Tamásnak*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének.

Mellár Tamás beszámolóját négy téma köré csoportosította: a Hivatal anyagi–műszaki helyzete, az elmúlt év teljesítményének általános értékelése, az egyes főosztályok, szervezeti egységek munkájának minősítése, az elkövetkező év feladatai.

A Hivatal munkájának anyagi–műszaki feltételeit az elmúlt évben jónak és kiegyensúlyozottnak ítélte. A központban 45 fővel, a megyei igazgatóságokon 24 fővel sikerült növelni a létszámot, miközben a bérek átlagosan 10 százalékkal, a kifizetett jutalmak pedig átlagosan 46 százalékkal nőttek az előző évhez képest. A keresetek átlagosan 19 százalékkal nőttek, ami jelentős reálkereset-növekedésre utal. Ezzel a hivatalvezetés teljesítette, sőt túlteljesítette az egy évvel korábban tett ígéretét. Emellett a munkakörülmények tárgyi feltételei is javultak.

2001-ben a korábbiakhoz képest, lényegesen nagyobb költségvetésből gazdálkodhat a Hivatal. Ennek a megemelt összegnek azonban fedeznie kell a népszámlálás ez évi kiadásait, valamint az EU-csatlakozás megfelelő nemzeti programjait. Elvben 80 fős létszám bővítésre lenne lehetőség, ám a 2 százalékos leépítés miatt csupán 40 fős bővítés valósítható meg, azaz nem annyira a pénz, hanem inkább a létszámkeret szűkössége okoz gondot. A vezetés erre az évre 9 százalékos bérnövekedést és 2 havi bérenek megfelelő jutalmat irányoz elő átlagosan, és külön keretet tesz félre a szak- és nyelvvizsgák elismerésére. (Emellett folytatni kívánja a felújításokat, a bútorok cseréjét, és egyes vidéki igazgatóságok nagyobb építési beruházásait.)

Az elmúlt év munkájának értékelésekor az elnök külön sorra vette az eredményeket és a hiányos-

ságokat. Az eredmények között elsőként említette a sikeres Általános Mezőgazdasági Összeírást. Ezt a kiemelkedő jelentőségű feladatot jó szakmai munka, kiváló előkészítés és szervezés jellemezte, kiemelte a megyék döntő szerepét az összeírásban, amelyek kiváló munkát végeztek.

Ugyancsak sikeres volt az időmérleg-felvétel, amely nélkülözhetetlen információkhoz juttatta a Hivatalt és a külső felhasználókat. Megemlítette, hogy ez a felvétel nemzetközi mércével mérve is igen nagy horderejű volt. A munkák között kiemelte a külföldön is kedvező fogadtatásra találó Policy Group Meeting (Policy Group on Statistical Co-operation) megszervezését és lebonyolítását. Pozitívan értékelt a projektek beindulását és működését (egyelőre, mintegy kísérletképpen három projekt indult el). Ezek természetesen egy sor problémát vetettek fel, de ez várható volt, és ezeken megtanulva a szervezést, a jövőben több hasznos projekt indítása várható. Végezetül sikerként könyvelte el a Hivatalban elindult „fiatalítást”, mintegy 60 főnek, jórészt fiataloknak sikerült EU-pótlék címen olyan bértöbbletet biztosítani, amely révén egyebek között joggal remélhető a Hivatal munkaerő-megtartó képességének növekedése és az, hogy megforduljon a fiatalok elvándorlásának évek óta tartó kedvezőtlen tendenciája. Áttörésnek nevezte a belső információs és tájékoztatási rendszer elektronikus eszközökre alapozott fejlődését, és jelentős eredményként említette a KSH középtávú fejlesztési programjának megszületését.

A kedvezőtlen jelenségek, hiányosságok között első helyen a népszámlálás munkálatainak nem megfelelő előkészítését említette. Bár október–november óta már fokozatosan javult a helyzet, mégsem lehet elhallgatni, hogy e téren mulasztások történtek. Igaz, sok kedvezőtlen körülmény egybeesése is okozta ezt a helyzetet, és végül a megyék áldozatos munkájára is szükség volt ahhoz, hogy 2001. januárra sikerült olyan helyzetet teremteni, amelyben már reálissá vált a népszámlálás sikeres lebonyolítása.

A Hivatal munkájának egyik hiányosságaként tekintette az elnök azt, hogy nem zökkenőmentes a koordináció a megyék és a központ között. Ezek olyan működési zavarok, amelyek mögött nem személyi feszültségek, hanem a kialakult rendszer hiányosságai állnak. Hasonló egyeztetési, koordinálási nehézségek vannak a központon belül is. Ugyancsak hiányosságként említette, hogy a megyei évkönyvek lassan, nagy késésekkel jelentek meg. Megítélése szerint megfelelő intézkedésekkel elérhető, hogy ezek az országos évkönyvvel nagyjából egy időben lássanak napvilágot.

Önkritikusan, saját vezetői gyakorlatának egyik elemét is hibásnak ítélte meg, amennyiben egyes szervezeti-irányítási kérdéseket szándékosan hosszabb ideig függőben hagyott azzal a szándékkal, hogy ez idő alatt lehetőséget teremtsen a vitákra, a véleményalkotásra, a problémák közös rendezésére. Ehelyett azonban azt tapasztalta, hogy ez a „lebegtetés” bizonytalanságot szült és határozatlanságot sugallt, ezért a jövőben ezen változtatni kíván.

Előadásának harmadik részében Mellár Tamás a Hivatal egyes egységeit, és azok munkáját külön-külön értékelt. Bevezetésként elmondta, hogy nem tud minden egységre kitérni, csupán a központ néhány egységének tevékenységét értékeli. A Nemzetközi főosztály munkáját kedvezően ítélte meg; a vezetőváltás jól tett a munkának. Kiemelte a főosztály munkáját a Policy Group Meeting előkészítésében, az EU-harmonizációs feladatok teljesítésében, a PHARE-programban, valamint a magyar-holland együttműködés menedzselésében. A *Statisztikai Szemle* tevékenységét kiegyensúlyozott, jó minőségűnek jellemezte. A folyóirat szerkesztése jó úton halad, bár áttörést még nem sikerült elérni, hogy nemzetközileg is referált folyóirattá váljék. A Területi és Koordinációs főosztály munkáját szakszerűnek és kiérleltnek jellemezte. Kiemelkedő eredményükként értékelt a Területi Statisztikai Évkönyvet és a Statisztikai Zsebkönyvet. A Tájékoztatói főosztály kisebb zökkenőkkel, de ugyancsak jó munkát végzett bár, a gyorstájékoztatók minőségét még javítandónak ítélte. A Sajtóosztály eredményei közül az újságíró-tanfolyamot emelte ki. Az ECOSTAT-ot – szerinte – elsősorban a sikeres kiadványai viszik előre. Jelenleg ugyan versenyelőnyben van a vetélytársakkal szemben, de ez az előny önmagában nem elég, tovább kell folytatni az elkezdett elemző munkát.

A társadalomstatisztikai ágról szólva úgy ítélte meg, hogy a Népesedésszatisztikai főosztályon lezajlott a vezetőváltás, eredményes volt, az újabban megjelent kiadványaik színvonalasak. A Társadalomstatisztikai főosztály munkáját leginkább a sikeres időmérleg-felvétel minősíti. Az Életszínvonal- és

Emberierőforrás-statisztikai főosztály érett munkát végez, gyorsan reagál a problémákra, rendben folynak az EU-harmonizációs munkák, csupán a háztartási költségvetési felvétel hiányosságai kívánnak még változtatást. A Környezetstatisztikai főosztály nem látványos, de annál fontosabb munkát végez. Tevékenységük az EU-val egyre szorosabbra fűződő kapcsolat során mind fontosabb lesz. A Népszámlálási főosztály nehezebben alkalmazkodott az új idők követelményeihez és ez működési zavarokhoz vezetett, az utóbbi hónapokban azonban – az elnök megítélése szerint – javult a főosztály teljesítménye. A Népeségtudományi Kutató Intézetben folyó munkák jó irányú változását néhány sikeres kiadvány jelzi, de az összteljesítmény még mindig hagy kívánnivalót maga után.

A gazdaságstatisztikai ágban is eredményesnek látszik a vezetőváltás, ez a terület mára megbízhatóan működik. A Nemzeti Számlák főosztályán beérni látszik a sokéves munka gyümölcse: a negyedéves GDP-számítások jók, a határidők is teljesülnek. A fogyasztóiár-számítások jók voltak és ma is azok, de az ÁKM lehetne gyorsabb (hiszen az 1998-as ÁKM sincs még készen). A Mezőgazdasági főosztály legfőbb teljesítménye 2000-ben az ÁMÖ volt. Úgy tűnik, hogy szervezeten, szakmailag jól összekovácsolódott csapat alakult ki, ahol jó értelemben vett műhelymunka folyik. Az Iparstatisztikai főosztály eddig is jól dolgozott, most sincs vele gond. Nagy feladat hárul rájuk az integrált adatgyűjtésben, ami több ponton túlmutat az iparstatisztikán. (Ezért felmerült, hogy a főosztály feladatait vagy nevét hozzá kellene igazítani a változó valósághoz.) A beruházás-statisztika azonban továbbra is gondot okoz. A Szolgáltatásstatisztikai főosztály heroikus küzdelmet folytat a szerteágazó problémarendszerrel. A külkereskedelmi statisztika további sorsától függően elképzelhető, hogy a feladatokat egy kétrészesre való főosztály jobban el tudná látni. A Pénzügystatisztikai főosztály megbízható iparosok módján működik – mondta az elnök. Hozzájárulásuk a GDP statisztikájához jó, de az államháztartás statisztikai munkái még nehéz feladatot jelentenek.

Az ellátási ágon belül a Pénzügyi főosztály munkáját megbízhatóan és pontosan nevezte Mellár Tamás. Nagy feladataik lesznek egyrészt a vezetői információs rendszer, másrészt pedig a projekt-menedzselés szélesebb körben való elterjedése kapcsán. A Műszaki Ellátási főosztály néha lassan, de többnyire megbízhatóan működik. A felújítások új típusú feladatokat adtak, melyeket végül is jó színvonalon végeztek el. A Informatikai főosztály kiemelkedő szakmai munkát végzett. Nagy eredmény a belső hálózat és információs rendszer kor

szerűsítése, valamint az optikai karakterfelismerő rendszer (OCR) bevezetése. Késik ugyanakkor az adattárház és a KSH internetes megjelenésének reformja. Egészében a főosztály jó munkát végzett, ám a nagy létszáma való tekintettel elkerülhetetlennek tűnik a szervezeti átalakítás, hiszen a 160 fős főosztály már nem kezelhető méretű.

Beszámolójának utolsó részében Mellár Tamás a következő év feladatait vette sorra, először a nagy statisztikai feladatokat, majd a szervezési, működtetési kérdéseket, végül a kisebb lélegzetű, ám fontos kérdéseket érintette.

Mínt hogy a nagyobb feladatokkal folyamatosan és sokat foglalkozik a Hivatal, ezúttal csak felsorolásszerűen említette ezeket. Első helyen természetesen a népszámlálás áll, melyet az elnökség is állandó figyelemmel kísér. Megnyugtatónak tartotta, hogy a szülő- és gyümölcsösszeírást az ÁMÖ jól begyakorlott stábjá végzi, és megállapította, hogy az EU-harmonizáció kapcsán felmerülő feladatok jól haladnak, ezeket hasonló szellemben kell folytatni.

Ezt követően a sok feladatot adó szervezeti és működtetési változásokról szólt. Mínt hogy folytatni kell a projektek szervezését és újakat kell indítani, ezek sok szervezési feladatot adnak (feladatok és erőforrások szétosztása, érdekeltség megteremtése, hatáskörök tisztázása stb.), melyek egy része előre nem is látható.

2001. első félévében kerül sor a kanadai szakértők látogatására, akik szakmailag átvilágítják a Hivatal működését. Ezzel kapcsolatban Mellár Tamás elmondta, hogy *Fellegi Iván* – kanadai főstatistikus – a svájci hivatalban már sikerrel végzett egy hasonló munkát. Fellegei munkatársával együtt, örömmel elvállalta a magyarországi feladatot. A munka magyarországi szakaszát két részletben kívánják elvégezni. Előbb (január második felében) a Hivatal külső kapcsolatait térképezik fel interjúkkal, majd áprilisban a hivatali vezetőket látogatják meg. A munka várhatóan igen alapos lesz, hiszen már eddig is sok anyagot beszerettek a magyar statisztikai szolgálat munkájáról. Közreműködésükkel hozzá szeretnének járulni ahhoz, hogy a KSH régi hagyományához hűen, újra Európa legjobb statisztikai hivatalai közé kerüljön. A szakértők a munka elvállalásakor egyetlen feltételként azt kérték, hogy elkészült jelentésüket teljes egészében hozzák nyilvánosságra.

A döntéselőkészítő és vezetői információs rendszer kapcsán az elnök megerősítette azt a korábbi döntést, miszerint a Vezetői Kollégium az eddigi formában nem működik tovább, helyette (és természetesen mellette) más előkészítési és döntési mechanizmust, illetőleg fórumokat szándékozik kialakítani. Ezt kollektíven, jól előkészített írásos anya-

gok alapján, vitákban kell elvégezni, nagyjából az első félév végéig. Egy lehetséges négyszintű döntési rendszer körvonalait a következőkben vázolta.

– Az első szint az Elnökség, a Hivatal fő döntéshozó testülete.

– A második szint a döntéselőkészítés és koordináció szintje. Ennek fórumai a megújult Vezetői Kollégium és az Igazgatói Értekezlet. Ezek a fórumok ezután nem az információátadás, hanem kizárólag a döntéselőkészítés fórumai lesznek, ezért összetételük is változik: csak a szakmai főosztályok, illetve az Igazgatóságok és a legfontosabb funkcionális főosztályok képviselői vesznek ezeken részt a szakmai elnökhelyettesek vezetésével.

– A harmadik szintként az évente két-három alkalommal összehívott Összevont Vezetői Értekezlet lesz az információcsere fő fóruma.

– Végül a negyedik, a szakértői szint a feladatokhoz igazodó értekezletek keretében működik, ahol a döntéselőkészítéshez szükséges alapanyagokat készítik elő, illetve vitatják meg.

Ez a rendszer még azonban csupán terv, néhány hónapon belül részletes írásos anyag készül, amit jóváhagyás előtt széles körben meg kell vitatni.

Végezetül az elnök a kisebb, bár nem kevésbé jelentős feladatok között megemlítette a regisztermunkák folytatását, az integrált társadalomstatisztikai adatgyűjtés előkészítését és a felhasználói csoportok kérdését.

Az előadást követően a Hivatal jelenlévő vezetőinek hozzászólásai és kérdései következtek. *Friss Péter*, főosztályvezető-helyettes a statisztikai munka minőségének javításával kapcsolatban rámutatott a módszertani dokumentációk hiányára, valamint az időbeli összehasonlíthatóság nehézségeire, és ezen problémák orvoslására vár segítséget. *Forgon Mária* osztályvezető bejelentette, hogy az 1998-as ÁKM elkészült, jelenleg a matematikai feldolgozása folyik. Nem tartja indokoltnak a bírálatot a késés miatt, hiszen a két és fél év nagyjából megfelel a nemzetközi standardoknak. Nem annyira gyorsítani, mint inkább lassítani kellene a munkákat, ami esetleg a minőség javítását eredményezheti, hiszen ezzel kapcsolatban még sok gondjuk van. *Mihályffy László* főtanácsos, a fiatalítást sürgette, főként a saját szakterületén (mintavételek tervezése és becslés), ahol, megítélése szerint, néhány év múlva a nyugdíjazások következtében veszélybe kerül a szakma folytonossága. *Gábor Mária* szakszervezeti titkárként szóvá tette, hogy a Hivatal vezetése nem érzi magáénak a Szakszervezetet, jöllehet ők nem csupán a köztisztviselőket, de a közalkalmazottakat és a nyugdíjasokat is képviselik. Több elismerést, munkájuk támogatását, és a munkafeltételek javítását kérte. *Belyó Pál* igazgató az ECOSTAT nevében további segítséget kért a kollégáktól, ugyanakkor segítséget is ajánlott több területen. Elmondta, hogy az ECOSTAT nagy erőfeszítéseket tesz a konjunktúra-mutatók fej-

lesztése terén, folytatják a sikeres Top100-at, az ingatlanbarométer kialakításához pedig a Hivatal segítségét kérte. Elmondta, hogy tovább folyik az ECOLINE modell építése és „éles” alkalmazása, emellett egy új, a társadalmi környezetet is leíró modell előkészítését is megkezdték. Munkájukat egyre inkább a vállalatok elemzése felé szeretnék irányítani és stratégiai együttműködésre törekzenek nagyvállalatokkal. Fejlesztik nemzetközi kapcsolataikat és internetes honlapjuk is nagy sikert aratott. Tervezik a térinformatikai rendszer beépítését az előrejelzéseikbe, és szívesen részt vennének a népszámlálás elemzési feladataiban is.

Válaszában Mellár Tamás egyetértett Friss Péterrel abban, hogy az általa felvetett kérdések mie-

lőbb megoldandók. Forgon Máriát pedig megkövette a türelmetlenségért, de – mint mondta – az ÁKM-et egyfajta csodafegyvernek tekinti, ezért szeretné minél előbb megkapni a mérleget. Egyetértett Mihályffy Lászlóval az utánpótlás fontosságáról, ám konkrét ígéretet státusra nem tudott tenni. Gábor Mária felvetésével kapcsolatban gratulált a Szakszervezet eredményeihez, de úgy vélte, hogy a Hivatal erejéhez mérten igen sok mindenben támogatta a szakszervezeti munkát. Végül Belyó Pál felvetéseivel kapcsolatban elismerte az ECOSTAT eredményeit, de úgy vélte, a továbbiakban ezek továbbfejlesztése még több munkát igényel.

H. L.

KONFERENCIA AZ INNOVÁCIÓSTATISZTIKÁRÓL

Az Európai Közösségek, illetve az Európai Unió – érzékelve lemaradását a globalizálódó világban egyre élesebb gazdasági versenyben – az 1980-as évektől fokozódó figyelmet szentel a kutatás-fejlesztés, a technológiai haladás és a technológiapolitika kérdéseinek. Az 1990-es évektől azután ehhez csatlakozott a K+F tevékenységen túlmutató átfogó *innovációpolitika* igénye és érvényesítése is.

Általánosan elfogadottá vált az a felismerés, hogy a technológiai haladás, az ezt szolgáló innovációk jelentős része nem fűződik közvetlenül K+F tevékenységhez, sokszor nagyobb a szerepe az új technológia terjedésének, a tanulás sokféle formájának, a beruházásoknak. Ennek feltárására törekedve mind nagyobb figyelem fordul a K+F statisztika mellett az innovációstatisztika felé. A leggyakrabban alkalmazott ötféle mutató (K+F ráfordítások, bibliometriai-idézetségi mutatók, szabadalmi statisztika, magas technológiájú termékek kereskedelme, technológiai fizetési mérleg) mellett egyre erősebb igény mutatkozik a közvetlen innovációs felmérések iránt. Ezek vagy magukat az innovációkat (ezek tárgyát, a terméket vagy eljárást), vagy az innovációt alkalmazó alanyokat, vállalatokat figyelik meg.

Az EU-innovációs programjainak megalapozásához és e tevékenységének figyelemmel kísérésére kiépített egy Európai Innovációs Monitoring Rendszert (European Innovation Monitoring System – EIMS) és ennek egyik kulcselemeként, a műszaki innovációkra vonatkozóan elindította a Közösségi Innovációs Felméréseket (Community Innovation Survey – CIS). Erre eddig két alkalommal került sor, most készítik elő a harmadik felmérést. Nyomatékosította ezt a törekvést az EU 2000 márciusi lisszaboni tanácskozásán a következő tíz évre kitűzött új

stratégiai cél: „Az Unió legyen a világ legversenyképesebb, legdinamikusabb tudásbázisú, több és jobb munkahellyel, nagyobb szociális kohézióval rendelkező fenntartható növekedésre képes gazdasága” (az elnökség 2000 márciusi állásfoglalása). Az e cél megvalósítására kidolgozott stratégiai programban kiemelt szerepet kaptak az információs társadalommal, a K+F tevékenységgel, a versenyképességgel és az innovációval kapcsolatos feladatok.

E feladatok és programok megtárgyalására az EU és a soros francia elnökség 2000 novemberében Dél-Franciaországban három tanácskozást szervezett. November 20-án Lyonban megrendezte az „Innovatív vállalatok második európai fórumát”, november 21-én „Egy európai innovációs térség felé” c. szimpóziumát, illetve Sophia Antipolisban, november 23–24-én kétnapos konferenciáját „Innováció és vállalat alapítás: statisztika és mutatók” címmel. A következőkben ez utóbbi tanácskozásról számolok be.

Az Európai Bizottság Vállalati Főigazgatósága (az új felállás szerint ennek keretében működik az Innovációs Igazgatóság) és az EUROSTAT által közösen rendezett konferencia célját abban határozták meg, hogy segítse a megértést és a tapasztalatcserét azok között, akik kialakítják, elemzik, valamint akik alkalmazzák, munkájukhoz felhasználják az innovációs statisztikát. A konferencia számára négy tematikai súlypontot jelöltek meg:

– az innovációs mutatók fejlesztése, új megközelítések az innováció mérésében: a CIS és más, a politikai döntéshozók számára fontos nemzeti felmérések és a statisztikára épülő kutatások eredményeinek bemutatása; a szolgáltató szektorok számára kialakítandó megfelelő mutatók problematikája;

– az innovációk hatása a vállalati teljesítményekre: annak vizsgálata, hogy milyen szerepe van az innovációnak és a vállalat alapításnak a foglalkoztatottság, a növekedés és a jövedelmezőség alakulásában; mi a különböző típusú innovációs támogatások szerepe és indokoltsága;

– a nemzeti és a területi innovációs tanulmányok eredményei: a területi mutatók rendszeres alkalmazásának előnyei és problémái, a Nemzeti Innovációs Rendszerek (NIS) és keretfeltételeik szerepe;

– politikaorientált innovációs mutatók: a politikai döntéshozók igényeinek, valamint az összehasonlító mutatószám-rendszer (scoreboarding) és az értékelő elemzések (benchmarking) felhasználása során szerzett friss tapasztalatok megvitatása.

Az indító plenáris ülésen a megnyitók után három előadás hangzott el, majd párhuzamosan, 4 szekciósülésen 25 előadást ismertettek, a következő témakörökben:

- a felmérések módszertana és mérési kérdések,
- a szolgáltatási innovációk kihívása,
- innováció és a vállalatok teljesítménye,
- vállalat alapítás és foglalkoztatás,
- az innovációk támogatása a hagyományos szektorokban,
- a nemzeti innovációs rendszer,
- területi innovációk távlatai,
- új típusú innovációs mutatók döntések megalapozásához.

A vállalat alapítások kérdéseiről (bár a konferencia címében szerepelt) kevés szó esett, és vitára viszonylag csekély idő jutott. A szerzők túlnyomó többsége kutató, egyetemi oktató volt, néhányan statisztikai vagy más hivatalok munkatársai. A kelet-közép-európai országokból nem érkezett előadó, és a mintegy kétszáz résztvevő közül csak néhányan jöttek e régióból.

A tanácskozás záróülésén a konferenciának helyet adó választókerület szenátora kapott szót, és a francia statisztikai hivatal ismertette az összehasonlító mutatószám-rendszer bevezetése terén végzett munkájukat. Ezt az egyes szekciók rapportörjeinek 4-5 perces beszámolóit, rövid összegezés, majd egy-órás kerekasztalvita követte, ebben *J. Durvy*, az Innovációs Igazgatóság Innovációpolitikai osztálya vezetőjének elnöklétével hat szakértő vett részt (*E. Arnold*, *R. Barré*, *I. Laafia*, *G. Licht*, *J. Mandl* és *G. Sirilli*).

Az érdekesebb előadások ismertetése előtt célszerűnek vélem röviden az ezek háttérét képező első két felmérésről is szólni. Az első CIS-felmérés a feldolgozóipar összesen közel 41 000 vállalatára, a 13 országból négy esetében (Görögország, Hollandia, Németország, Portugália) szolgáltató vállalatokra is kiterjedt. Három ország kivételével a legkisebb vállalatokat nem vonták be a vizsgálatba, ennek határát különbözőképpen (4-25 fő) vonták meg. A válaszadási ráta erősen eltérő volt. E különbségek java részét különböző technikákkal áthidalva a végeredmény szerint 1990–1992-ben a feldolgozóipari vállalatok 53 százaléka vezetett be

termék- vagy eljárás-innovációt. A vállalatmérettel ez pozitív korrelációt mutatott: a 30 főnél kisebb vállalatoknál 45, az 1000 fő felettiekénél 90 százalék volt ez az arányszám.

A felmérés jelentős eltéréseket jelzett ágazatok szerint is: az innovációt bevezető vállalatok aránya a gépiparban, az elektronikai és a vegyiparban kétharmad, a hagyományos ágazatokban (a textil-, a fa-, és az élelmiszeriparban) egyharmad körülínek mutatkozott. Egy kisebb minta, közel 9000 innovációt bevezető vállalat adatai szerint, az innovációval kapcsolatos költségek 50 százalékát beruházások, 20 százalékát K+F ráfordítások, 11 százalékát a kísérleti gyártás, 10 százalékát design költségek tették ki. Mindez megerősítette, hogy a K+F tevékenység az innovációs folyamatnak csak egyik eleme (ezt már az Oslo Kézikönyv is leszögezte).

Az alaposabban előkészített második CIS-felmérés az 1994–1996 évekre vonatkozóan már magasabb fokon biztosított összehasonlíthatóságot az egyes országok adatai között, és a feldolgozóipar mellett kiterjedt a szolgáltató ágazatokra is (nagykereskedelem, szállítás és hírközlés, pénzügyi, számítástechnikai és mérnöki szolgáltatások). Az összegezett adatok szerint a feldolgozóiparban átlagosan (az első felmérés eredményével egyezően) a vállalatok 53 százaléka, a szolgáltatások körében 41 százaléka vezetett be innovációt. Ezek az arányszámok az országok között most is igen jelentős – és a sorrendet illetően erős kételyeket is ébresztő – különbségeket jeleztek. (A feldolgozóiparban a csúcstérket Írország (69%), Németország (69%) és Ausztria (67%), a legalacsonyabb értékeket Belgium (27%), Spanyolország (29%) és Finnország (36%) mutatta; a szolgáltató vállalatok körében a legnagyobb, illetve legkisebb értéket Írország (58%), Ausztria (55%) és Luxemburg (48%), illetőleg Belgium (13%), Norvégia (22%) és Finnország (24%) esetében tapasztalták.) A második felmérés is megerősítette, hogy a nagyobb vállalatoknál magasabb arányú az innovációs tevékenység mind a feldolgozóiparban, mind a szolgáltatások körében. A felmérés vizsgálta az innovációs célokat (a vállalatok válaszai alapján az első helyen a minőség javítása áll, ezt a második helyen az új piacok nyitása követi), és az innovációk indítását akadályozó tényezőket is (a legtöbb vállalat három tényezőt emelt ki: az innovációk magas költségeit, a gazdasági kockázatot és a finanszírozási forrás gondját).

A felmérés adatait széles kutatóhálózat munkájával több tucat nagyobb tanulmány elemezte mélyebben, az EU jelentős pénzügyi segítségével komolyabb pótlólagos adatgyűjtésekre és -feldolgozásokra is támaszkodva. A harmadik, a 2001. évi CIS-felmérés előkészítése intenzív munkával folyik, a friss adatok iránti igény erős nyomásként nehezedik az EUROSTAT-ra. A közép- és kelet-európai országok közül a második CIS-felméréshez csatlakozott Lengyelország, Oroszország, Románia és Szlovénia, az EUROSTAT közzé is tette fő adataikat. Magyarországon az első kísérlet a CIS-kérdőív alkalmazására 1999-ben egy 200-as kis- és középvállalati mintán, OMFb-megbízás alapján *dr. Vértési László* munkája volt. A feldolgozóipar körében a KSH jelenleg készít egy nagyobb méretű kísérleti felmérést.

A nyitó plenáris ülésen *K. Smith* előadása átfogó képet adott: kiemelte az ismeretáramlás útjainak sokféleségét, a kölcsönhatások növekvő szerepét, a növekvő újítási készséget az ún. hagyományos ágazatokban, továbbá az innovációk és az innovációpolitika szoros kapcsolódását a gazdaságpolitika más céljaival és területeivel, s mindezeket irányadónak

jelölte meg a jövőbeli innovációs kutatások számára is. *H. Steinwender* előadása (és később az egyik szekcielőadás is) az EU munkaadói csúcsszervezetének, az UNICE-nek „A kreativitás és az innováció ösztönzése” c. nemzetközi összehasonlításokra alapozott, a konferencián is kiosztott 2000. évi értékelő jelentésére épült. (Ezt Brüsszelben az EU–UNICE 2000. június 9–11-i csúcsertekezlete is megtárgyalta.) *T. J. A. Roelandt* előadása az innovációt ösztönző hollandiai adókedvezmény hatáselemzését ismertette és ehhez fűzött további gondolatokat.

„A felmérések módszertana és mérési kérdések” szekcióban elhangzott három előadás az eddigi CIS-felmérések gyengéivel, ezek kiküszöbölésének lehetőségeivel foglalkozott, ehhez javaslatokat is adtak. *D. Francoz* a K+F és innovációs statisztika, illetve a fogalmak értelmezésének nagyobb konzisztenciáját, a felméréseknél a minimális válaszolási ráta és az innovációt bevezető vállalatok arányának rögzítését sürgette. *D. Archibugi* és *G. Sirilli* előadása többek között azt javasolta, hogy jobban integrálják az egyes innovációk és az innovációkat megvalósító vállalatok, a feldolgozóipar és a szolgáltató ágazatok, az innovációk, a fő új technológiai irányzatok és a gazdaságstatisztika egyéb ágainak megfigyelését, továbbá nézetük szerint szükség van a nemműszaki innovációs tevékenység felmérésére is. *A. P. Lavallée* és *S. Ojo* előadása a longitudinális vizsgálatok lehetőségeit elemezte, ehhez egy panel évenkénti megfigyelésének kísérleti bevezetését ajánlotta.

A „Vállalatalapítás és foglalkoztatás” szekcióban *C. Svenfeldt* (Svédországból) arról szövelt, hogy a vállalatdemográfiában nemcsak jogi egységeket célszerű megfigyelni, hanem személyek meghatározott – különböző cégformában, változó névvel azonos tevékenységet végző – csoportjait is: az új vállalatok megjelenése mögött ugyanis gyakran ez áll. Regisztereik bőséges adatai alapján, ilyen vizsgálatokkal foglalkoznak. További három (egy-egy német, olasz és dán) előadás empirikus vizsgálódásokról, újabb felmérésekről és ezek eredményeiről számolt be.

„Az innovációk bátorítása a hagyományos szektorokban” c. szekcióban *G. Cainello*, *N. De Liso*, *R. Monducci* és *G. Perani* közös előadása a két CIS-felmérés közel 5000 vállalatra vonatkozó adatai alapján megállapította, hogy az olasz feldolgozóipar hagyományos ágazataiban jobban nőtt az innovációra való készség; ennek több magyarázó tényezőjét, az innovációk és a vállalati teljesítmények kapcsolatát is vizsgálták. *P. Shapiro* az amerikai Georgia állam feldolgozóipari vállalatai körében végzett sorozatos, a vállalati stratégiákkal való összefüggéseket is elemző felméréseik főbb eredményeit ismer-

tette. *T. Clayton* a PIMS tanácsadó cég tapasztalatairól számolt be, ők, nevüknek megfelelően (Profit Impact of Market Strategy) elsősorban azt vizsgálták, hogy milyen hatással van az innovációk piaci sikerére a márkanév, a marketing munka, a szellemi tulajdon-helyzet.

A „Nemzeti innovációs rendszerek” szekcióban *K. Blind* előadása (a német Fraunhofer Intézetből) egy nagyobb, 11 ágazat 417 vállalatára kiterjedő vizsgálat alapján a szabványosítás és az innovációk összefüggéseit vizsgálta, pozitív kicsengésű végkövetkeztetéssel. *E. Basri* (Ausztrália) arról a kutatásról számolt be, amely hat ország közös DISKO-projektje keretében a vállalatok közötti együttműködés szerepét mutatta be az innovációk területén. A négy és félezer vállalattól visszaérkezett kérdőív tanulása szerint az együttműködés jelentősen hozzájárul az innovációk létrehozásához és elterjedéséhez, sok ötletet adnak a fogyasztók és a szállítók, a kapcsolatok gyakran válnak tartóssá. *A. H. Capron* és *M. Cincera* előadása a nemzeti innovációs rendszerek intézményi struktúrájának, e struktúra hatékony működésének elméleti és gyakorlati kérdéseit és feltételeit tárgyalta.

Az EU és az OECD vezetése már korábban is megfogalmazta igényét minél teljesebb és frissebb adatok iránt az egyes tagországok, valamint az EU egészének az Egyesült Államokhoz és Japánhoz viszonyított helyzetéről, a K+F és az innovációs tevékenység jellemzőiről, az innovációs politika újabb irányzatairól, a „legjobb gyakorlat” példáiról. Ennek megvalósítására a European Trend Chart on Innovation projekt keretében egyrészt adatbázist hoztak létre a tagországok innovációs programjairól (ebben jelenleg 250 program szerepel), másrészt elkezdtek egy összehasonlító adattáblát (Innovation Scoreboard) közzéadni. Ez a konferencián sokszor szóba került, és nagy fontosságúnak minősítették.

Az innovációs adattábla 4 témakörben – emberi erőforrások (4), az új tudás termelése (3), a tudás átadása és alkalmazása (3), innovációfinanszírozás és -kibocsátás, -piacok (6) – összesen 16 mutatót sorol fel. Kitétele a 15 tagországról 240 adatot igényel, ebből jelenleg 20 hiányzik. Az EU átlagok mellé az Egyesült Államokról 8, Japánról 6 adatot tudnak állítani. Az emberierőforrás-mutatók a képzettséget és a magas technológiával is dolgozó szektorokban foglalkoztatottak arányát, a tudástermelési-mutatók a K+F ráfordítások és a szabadalmak arányát, a tudásalkalmazási-mutatók az innovációs ráfordítások és az innovatív kis- és középvállalatok arányát, az innovációfinanszírozás, -kibocsátás, -piacok mutatói többek között a kockázati tőke, az Internetfelhasználók, az ITC-piacok arányát jellemzik. Egyes OECD-kiadványok,

ahol rendelkezésre áll, a nem EU-, de OECD-tagországok, köztük Magyarország adatait is feltüntetjük már ezekben a táblázatokban.

A konferencia fő tanulságai közül az első az, hogy az Európai Unióban a versenyképesség és az innováció kérdései a figyelem előterében állnak. Az EU csúcsovezetése az EUROSTAT-tól és az EU Vállalati Főigazgatóságától nagy nyomatékkal igényli friss, összehasonlítható adatok folyamatos közlését versenyképességük és az ezt meghatározó tényezők, innovációs képességük, teljesítményük alakulásáról. Az innovációs kutatások a legtöbb országban jelentős támogatásban részesülnek, és mind az egyes országokon belül, mind nemzetközi szinten szervezett együttműködéssel folynak. Csatlakozásunk kapcsán várható, hogy (saját nemzeti érdekeinken túl) az ilyen programjaikban való részvételünk, az innovációs statisztikai adatszolgáltatásuknak való megfelelés, a felméréseikhez és elemzéseikhez való színvonalas kapcsolódás iránti EU-igények növekedni fognak.

A konferencia fontos tapasztalata volt, hogy a résztvevők az eddigi két CIS-felmérést hasznosnak tekintik, de a harmadik CIS-felmérés előkészítése kapcsán számos további – részben ütköző és ezért egyidejűleg nehezen kielégíthető – követelményt is támasztanak. Mindenekelőtt a vállalatok adatszolgáltatási terhei nem növelhetők, de *a)* sűrűbben van szükség ilyen adatokra, *b)* rögzíteni kellene a minimális válaszolási rátát, *c)* a nemválaszolokat ismételt meg kellene kérdezni, *d)* egyes kérdések esetleg elhagyhatók, más kérdések viszont, például a

nem műszaki innovációkra vonatkozó, hiányoznak. Felmerült, hogy szükség lenne idősoros adatokra is, több ismeretre, adatra az együttműködések és a kölcsönhatások szerepéről, az innovációk hatásáról a foglalkoztatottságra, a vállalatok, ágazatok és az egész gazdaság teljesítményére. Változatlanul kiemelten kezelik az innovációk (típusuk, gyakoriságuk, forrásuk, költségeik, az indulásra, túlélésre, növekedésre való hatásuk) megfigyelését a kis- és középvállalatok körében. A jelzett ellentmondások feloldásának útját abban látják, hogy az eredeti CIS-felmérések gyakoriságát, megbízhatóságát és összehasonlíthatóságát növeljék, terjedelmét azonban nem, ehelyett e felméréseket jobban, tudatosabban kell majd társítani és összekapcsolni más felmérésekkel, a statisztika és a kutatások más ágaival.

E tanulságok tükrében kell a hazai statisztikának is felkészülnie a harmadik CIS-felmérésben való eredményes részvételre, ugyanakkor az innovációstatisztika továbbépítésére, a jelenleg kismintával sok helyütt folyó, párhuzamos, egymást fedő innovációs felmérések helyett összehangolt, szervezettebb munkára. A konferencia (címe ellenére) az innovációk és a vállalatalapítások (a kis- és középvállalatok túlélésének, növekedésének, foglalkoztatási szerepének) összefüggéseivel keveset foglalkozott. Ez inkább az előző napokon Lyonban tartott, említett két másik EU-rendezvényen volt téma és a kapcsolódó vállalatdemográfiai felvételekkel az EUROSTAT nagyobb külön program keretében foglalkozik.

Dr. Román Zoltán

MAGYAR SZAKIRODALOM

VARGHA ANDRÁS:

MATEMATIKAI STATISZTIKA
PSZICHOLÓGIAI, NYELVÉSZETI ÉS BIOLÓGIAI
ALKALMAZÁSOKKAL

Pólya Kiadó, Budapest. 2000. 528 old.

A szakmailag és didaktikailag egyaránt igényes, az Oktatási Minisztérium támogatásával kiadott felsőoktatási tankönyv a maga nemében hiánypótló, hiszen *Hajtman Béla* „Bevezetés a matematikai statisztikába pszichológusok számára” (Akadémiai Kiadó, Budapest. 1968) c. alaptankönyve óta a társadalom- és élettudományok területén hasonló értékű könyv nem jelent meg.

A tizenhét fejezetet, részletes irodalmat és terjedelmes mellékletet tartalmazó *Geier János* és *Mérő László* által lektorált mű széles tárházát vonultatja

fel a matematikai statisztikai módszerek említett területeken való alkalmazásának.

Az alapfogalmak témakörén belül már a sokaság és a megfigyelési egység mellett előkerül a minta, a mintavétel fogalma. Majd a 2. fejezetben a változók értékiskálái után a diszkrét és a folytonos változók empirikus eloszlásairól esik szó.

A terjedelmes 3. fejezet az eloszlások legfontosabb jellemzőit mutatja be. A helyzeti középértékek mellett szó van az átlagokról, azon belül megtalálható a trimmelt (nyesett) átlag kategóriája is. A medián meghatározásánál a diszkrét ismérv mellett megtalálható a folytonos változó – az osztályközös gyakorisági sor – esetén használatos közelítő módszer is. Ennek lépésről lépésre történő leírása érthető ugyan, de könnyebben áttekinthető lenne, ha mindez egyetlen képlet formájában jelenne meg. Az átlag-

gokat szorosan követik a szóródási mérőszámok, ahol az abszolút mutatók mellett az összehasonlításnál az oly fontos variációs együttható vagy relatív szórás is helyet kap. A fejezetet a ferdeség és a csúcsosság vizsgálatára alkalmas mutatók zárják, amelyek az átlag és a szórás ismeretében már könnyedén meghatározhatók a változó standardizált alakja segítségével.

A szerzőt dicséri, hogy a következő (4.) fejezetben sikerült minimálisra csökkenteni és a felhasználó szempontjából elfogadható bonyolultsági fokon tárgyalni a módszerek megértéséhez elengedhetetlen matematikai háttérrel. A valószínűség-számítás alapkategóriáit az 5. fejezetben a pont- és intervallumbecslés ismertetése követi.

A tankönyv jelentős hányada a hipotézisvizsgálat különböző eseteivel foglalkozik. Az alapfogalmak (nullhipotézis, ellenhipotézis, első és másodfajú hiba stb.) tisztázása (6. fejezet) után először a középértékre (átlag, medián) vonatkozó hipotézisvizsgálatra kerül sor a 7. fejezetben egy minta alapján. Ezt követi a 8., illetve a 9. fejezetben a kétmintás hipotézisvizsgálat, először összetartozó (páros), majd két független minta alapján. Ez utóbbi esetben tárgyalja a szerző a kétmintás t -próbát, a Welch-féle d -próbát különböző feltételek mellett. A varianciák összehasonlítására az F -próba mellett megtalálhatók még egyéb próbák is.

Két populáció sztochasztikus egyenlőségének vizsgálata témakörben a 10. fejezetben a lehetőségek gazdag tárházával ismert meg bennünket a szerző és a hagyományos rangsorolós vizsgálat Mann-Whitney-próbáján túl a sztochasztikus különbség és valószínűségi főlény különböző mutatóit is tárgyalja.

A két kvantitatív változó kapcsolatának vizsgálata során (11. fejezet) a lineáris regressziót és korrelációt tárgyalja a korrelációs együttható részletes vizsgálata mellett. A kétváltozós kapcsolatok vizsgálatát a 12. fejezetben a sztochasztikus monotonitás vizsgálatának különböző mutatói zárják.

A könyv további néhány fejezete (13–16. fejezet) a több független, illetve a több összetartozó mintát igénylő hipotézisvizsgálatokat tartalmazza. Ennek keretében találkozhatunk az átlagok és a varianciák összehasonlításával, az egy és a két szempontos varianciaanalízissel, az idevonatkozó robusztus alternatívákkal.

A 17. és egyben utolsó fejezet a diszkrét változókkal kapcsolatos statisztikai eljárásokat tárgyalja, beleértve a különböző eloszlásvizsgálatokat, vala-

mint a függetlenségvizsgálat különböző eseteit is (például 2-2-es χ^2 próba, általános χ^2 próba). A fejezetet az eloszlásváltozásra vonatkozó Bowker-féle szimmetriapróba zárja.

Nem tettem említést még a számítástechnika jelenlétéről a könyvben, ami – azon túl, hogy az első fejezettől az utolsóig folyamatosan végigvonul – különleges szerepet tölt be a tananyag elsajátítása és az egyes módszerek alkalmazása során. Szerves részét képezi a tankönyvnek a hozzátartozó MINIM 3.2 statisztikai programcsomag (a MiniStat programcsomag demo változata), mely alkalmas a könyvben ismertetett csaknem valamennyi statisztikai eljárás kipróbálására valódi adatokon. Dicsérendőnek tartom, hogy az A. Melléklet a MiniStat programcsomag jellemzőinek és kezelésének részletes bemutatását adja, megkönnyítve ezzel a számítástechnikában járatlanok helyzetét.

A B. Melléklet a tananyaghoz szükséges statisztikai táblázatokat tartalmazza.

Jó szolgálatot tesz a Szimbólummutató, amely a görög betűk mellett, tartalmazza a könyvben használatos mutatók jelölésére használt betűket is, valamint a betűrendes tárgymutatót.

A szerző huszonöt éves oktatói–kutatói múltja egyértelműen megmutatkozik a könyv soraiban. Az alkalmazott mutatók többféle – a szakmában használt – elnevezését is megadja, és indokolja, ha más terminológiát tart alkalmasabbnak (például elfogadási tartomány helyett megtartási tartomány). A könyv bemutató példái az életből valók, jól szemléltetik a problémát, a módszerek alkalmazásának lehetőségeit, és érzékeltetik korlátait is. Hiányolom az egyes fejezetek vagy témakörök végéről a gyakorlati feladatokat, példákat, esetleg kisebb esettanulmányokat, amelyek egyidejűleg komplexebb elemzést tennének lehetővé egy-egy problémával kapcsolatban. Ily módon nem lenne szükség külön feladat-, illetve példagyűjteményre.

A szerző nagy és nehéz feladatra vállalkozott e könyv megírásával, ugyanis a matematikai statisztika egyszerűbb és bonyolultabb módszereit úgy kellett tálni a pszichológus, a nyelvész és a biológus jelölteknek, hogy szakmailag korrekt, ugyanakkor érthető és elsajátítható legyen. Véleményem szerint a szerző megtalálta a megfelelő arányt a tudományos igényesség és a közérthetőség között. Szerencsések azok a hallgatók, akik ebből a tankönyvből tanulhatnak.

Róth Józsefné dr.

STATISZTIKAI HÍRADÓ

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Csikszenthy Csabát*, az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet igazgatóhelyettesét kimagasló elemző, szerkesztői és irányító tevékenysége elismeréseként *elnöki dicséretben* részesítette.

Címadományozás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Biacsi Józsefnének*, a KSH Csongrád Megyei Igazgatósága igazgatóhelyettesének 2001. március 1-jei hatállyal *statisztikai főtanácsadói* címet adományozott.

Jubileumi jutalmak. Közszolgálati jogviszonyban töltött idejük alapján 2001. január–február–március hónapokban a Központi Statisztikai Hivatal következő dolgozói részesültek jubileumi jutalomban.

40 éves szolgálatért: *Drahos Gáborné dr.* (Tájékoztatási főosztály), *Péterfai Józsefné* (Informatikai főosztály), *Vendégh Béláné* (Népesedés-, Egészségügyi és Szociális Statisztikai főosztály).

30 éves szolgálatért: *dr. Baranyai György* (Jogi és Igazgatási osztály), *Féli Józsefné* (Tájékoztatási főosztály), *dr. Hajnal Béla* (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóság), *Heier István* (Műszaki és Ellátási főosztály), *Kecskés Gáborné* (Műszaki és Ellátási főosztály), *dr. Lindnerné dr. Eperjesi Erzsébet* (Életszínvonal- és Emberierőforrás-statisztikai főosztály), *Piller Gáborné* (Műszaki és Ellátási főosztály), *Sorbán Gizella* (Műszaki és Ellátási főosztály), *Szabó Márta* (Társadalomstatisztikai főosztály), *Valdmann Iván* (Műszaki és Ellátási főosztály).

25 éves szolgálatért: *dr. Balogh Miklós* (Területi és Koordinációs főosztály), *Kinda Lajos* (Műszaki és Ellátási főosztály), *Lengyel Judit* (Pénzügy-statisztikai főosztály), *Steidl Károlyné* (Iparstatisztikai főosztály), *Szentes Erzsébet* (Statisztikai Szemle Szerkesztősége), *Trajtler Gábor* (Informatikai főosztály), *Waffenschmidt Jánosné* (Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság) *Wlaszlovitsné Brosch Judit* (Életszínvonal- és Emberierőforrás-statisztikai főosztály).

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A KSH Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló utasítás módosítása. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének 6/2001. (SK 3.) KSH utasítása módosította a KSH Szervezeti és Működési Szabályzatról szóló 6/1999. (SK 4.) KSH utasítást.

Az új elnöki utasítás 2001. január 1-jével lépett érvénybe és részletesen tartalmazza az új rendelkezéseket, a kiegészítéseket és a hatályát vesztt korábbi utasításokat.

EUROSTAT-konferencia. Az EUROSTAT és az Európai Bizottság bővítéssel foglalkozó igazgatósága 2001. január 29. és 30. között konferenciát rendezett Brüsszelben. A tanácskozás célja a tagjelölt országok nemzeti számlákra vonatkozó adatainak

gyűjtésével kapcsolatos munka értékelése, valamint az adatok minőségének, megbízhatóságának javítása és összehasonlíthatóságuk biztosítása. A konferencia megnyitója után az Európai Bizottság és az Európa Parlament képviselői vázolták elvárásait a nemzetiszámla-adatokkal szemben. Az EUROSTAT és a tagországok küldöttei beszámoltak a tagjelölt országokkal közösen végzett munkáról, míg a tagjelölt országok az egyes részterületeken elért eredményekről adtak számot.

A Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Bago Eszter* elnökhelyettes és *Bablina Erzsébet* osztályvezető vett részt az értekezleten. Bablina Erzsébet bemutatta *dr. Gábrriel Katalin* előadását, mely az EUROSTAT felkérésére a magyarországi privatizáció során alkalmazott elszámolási technikákat és a

kárpótlási jegyekkel történő privatizáció statisztikai kezelését ismertette.

Értekezlet a nemzeti számlákról. 2001. február 13. és 14. között Luxembourgban ülésezett az EUROSTAT Nemzeti számlákkal foglalkozó munkacsoportja. A résztvevők többek között megtárgyalták a változatlan áras mérésrel kapcsolatos problémákat, foglalkoztak a készülő Ár- és volumenmérési kézikönyv egyes fejezeteivel, valamint azon termékek ár- és volumenmérésének kérdéseivel, amelyeket ingyen vagy nagyon alacsony áron nyújtanak. Rövid előterjesztés tartalmazta az adó és tb-hozzájárulás elszámolására vonatkozó jogszabály módosítását. Először szerepelt a napirenden a munkavállalói részvény nemzeti számlákban történő értékelése, majd az adatszolgáltatási határidők jelentős lerövidítését célzó előterjesztés és a tagállamok 2002. évi munkatervének megvitatására került sor.

Az értekezleten a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Pozsonyi Pál* főosztályvezető vett részt.

EUROSTAT-munkaértekezlet. Foglalkoztatásstatisztika címmel 2001. január 18. és 19. között munkaértekezletet tartottak Luxembourgban az EUROSTAT rendezésében. Az ülésen az EU képviselője ismertette az aggregált adatokkal kapcsolatban a különböző adatforrások együttes felhasználásának módszerét és rámutatott arra, hogy a nemzeti és az EU-felvételekből kapott foglalkoztatási adatok között esetenként jelentős különbség van. A résztvevők tájékoztatást kaptak az 1999. évi ad-hoc modul főbb eredményeiről és módszertani tanulságairól is. Több előadás foglalkozott többek között a foglalkoztatás minőségi jellemzőivel, valamint a megbízhatóság, az összehasonlíthatóság és az időben rendelkezésre állás igényével.

Az értekezlet munkájában a KSH részéről *dr. Lakatos Judit* főosztályvezető vett részt.

Az EUROSTAT környezetstatisztikai munkacsoportjának a mezőgazdaság és a környezet kapcsolatának statisztikájával foglalkozó alcsoportja 2001. február 19. és 20. között az OECD-vel közös rendezésben tartotta ülését Luxembourgban.

A napirenden a következő két téma megvitatása szerepelt: a talaj nitrogénmérlegének összeállításával kapcsolatos módszertani és gyakorlati kérdések, valamint a növényvédőszer-felhasználásra vonatkozó adatgyűjtésekkel összefüggő tapasztalatok áttekintése.

Az ülésen a Központi Statisztikai Hivatalt *Németh Ferenc* főosztályvezető-helyettes képviselte.

Környezeti ráfordítások és környezeti számlák címmel Luxembourgban 2001. január 18. és 19. között tanácskoztak az EUROSTAT környezeti szakértői. A konferencia résztvevői tájékoztatást kaptak a NACE REV. 1-ben foglalt, a környezetstatisztikát érintő változásokról, majd a tagországok képviselői számoltak be a környezeti ráfordítások megfigyelése terén szerzett tapasztalatokról. Fontos témaként szerepelt a környezetvédelmi ipar, az erre vonatkozó megfigyeléseit kilenc résztvevő ország ismertette. Ezt követően a LANDSIS cég képviselője tájékoztatta a résztvevőket a PHARE-országok környezetvédelmi ráfordítás- és településhulladékstatisztikájának fejlesztését célzó programról, melynek megvalósításával az EUROSTAT bízza meg. Végül utolsó napirendi pontként a résztvevők megvitaták az EUROSTAT ráfordításstatisztikára és környezeti számlákra vonatkozó elképzeléseit.

Az értekezleten a Központi Statisztikai Hivatalból *Valkó Gábor* fogalmazó vett részt.

Fogyasztóiárindex-számítási munkaértekezlet. 2001. február 5. és 7. között értekezletet tartottak az EUROSTAT harmonizált fogyasztóiárindex-számítással foglalkozó szakértői Luxembourgban. A résztvevők megvitaták a pénzügyi szolgáltatások harmonizációját célzó, valamint a megjelent adatok felülvizsgálatára vonatkozó rendelet tervezetét. Ezt követően tájékoztatást kaptak többek között a harmonizált fogyasztói árindex (Harmonized Index of Consumer Prices – HICP) továbbításának technikai kérdéseiről, valamint az elmúlt évi „compliance monitoring” eredményekről.

Az értekezlet harmadik napján kizárólag a tagjelölt országok képviselői, az EUROSTAT szakemberei és a kijelölt szakértők vettek részt az ülésen. Mivel a csatlakozni kívánó országoknak 2001. januárjától olyan indexet kellett továbbítaniuk, mely az előírásoknak megfelel és megegyezik a tagállamok által számított fogyasztói árindexszel, a küldöttek beszámoltak az ezzel kapcsolatos nehézségekről és tájékoztak az igénybe vehető segítségről. A résztvevők megállapodtak abban, hogy a részletes csoportindexeket mely bázison kell számítani. Tisztázódott az is, hogy a rendeleteknek és irányelveknek megfelelő harmonizált fogyasztói árindex számításánál milyen feladatok hárulnak a Központi Statisztikai Hivatalra.

Az értekezleten magyar részről *Mináry Borbála*, a Központi Statisztikai Hivatal fogalmazója vett részt.

A közigazgatási határadatokat szolgáltató projekt záró ülésére Prágában, 2001. január 18. és

19. között került sor A közép- és kelet-európai országok közigazgatási határadatainak szolgáltatása (Administrative Boundary Data Services for the Central and Eastern European Countries – ABDS for the CEEC) elnevezésű 1998-ban indult projekt záró ülésére az Európai Bizottság képviselőinek jelenlétében. A projekt munkájában 12 ország 18 szervezete vett részt, koordinátora a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) volt. Az ABDS olyan szolgálati rendszer kidolgozását tűzte ki célul, mely egy közös hálózatban összekötött osztott adatbázisokból táplálkozó virtuális adatbázisból végzi a szolgáltatást.

A Központi Statisztikai Hivatal projektben végzendő feladata volt többek között a közigazgatási alapegységek, a települések azonosítására szolgáló hazai területi számjelrendszer tapasztalatai alapján az ABDS keretében bevezetésre javasolt azonosító rendszer kialakítása, valamint a projekt gyakorlati felhasználását szolgáló hazai szolgáltatási rendszerre vonatkozó KSH-FÖMI – megállapodás tervezetének kidolgozása.

A rendezvény volt egyben az Európai Bizottság utolsó ellenőrző vizsgálata, melyen elfogadták a projekt eredményeit. A Központi Statisztikai Hivatal részéről *Faluvégi Albert* osztályvezető vett részt az értekezleten.

Az Európai Népesedési Bizottság (European Population Council – EPC) 2001. február 6. és 8. között Strasbourgban tartotta újjáalakulása utáni első ülését. A Bizottság megvitatta az ez év végéig működő szakbizottságok elmúlt időszakban végzett munkáját. Ezt követően úgy döntött, hogy a következő évtől nem szakbizottságok, hanem felkért konzulensek végzik az elemző munkát a következő négy témakörben: aktív öregedés Európában; az aktív népesség csökkenésének értékelési módszere; az alacsony termékenység okai; a fiatal európaiak születésszabályozási magatartása.

Az ülésen a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Klinger András* a KSH ny. elnökhelyettes vett részt.

Emlékkötet címmel a KSH Életszínvonal- és Emberierőforrás-statisztikai főosztályának Háztartás-, jövedelem- és fogyasztásstatisztikai osztályán szemelvényeket állítottak össze a magyar háztartásstatisztika történetéből. A kötet válogatást tartalmaz a háztartás-statisztikai felvételek felhasználásával készült publikációkból. Számos olyan tanulmány, elemzés is helyet kapott a kötetben, mely a szakemberek számára is újdonságul szolgál. Az I. rész újabb

tanulmányokat, a II. rész régi anyagokat reprint formában tesz közzé, míg a III. rész az 1949 és 2000 között, a KSH háztartás-statisztikai osztályán dolgozók névsorával ismerteti meg.

(Emlékkötet. Szemelvények a magyar háztartásstatisztika történetéből. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2000. 311 old.)

A Kutatási jelentések sorozat 62. tagjaként megjelent kötet, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet olyan kutatásának eredményeit foglalja össze, amely feltárta a gyermekvállalásban és -nevelésben legérintettebb 18-40 év közötti férfi és női korosztály családi életének, valamint a munkahelyi előrelépéssel kapcsolatos ambícióinak összhangjára ható tényezőket. A kötet tartalmazza a kutatás célját és előfeltételeit, az összefoglalást és a következtetéseket.

Két tanulmány gazdagítja a kötetet: *Dobossy Imre*: A munka és a család összhangja – a családi értékek és aggodalmak közötti kapcsolatok elemzése; valamint *Falussy Béla*: A 18-39 éves férfiak és nők életmódja a KSH 1993. évi időmérlegének tükrében címmel.

(Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után. Kutatási jelentések. 62. Központi Statisztikai Hivatal. Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 2000/1. 107 old.)

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet sorozatának 63. számaként jelent meg *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben című dolgozata. A mű négy fő fejezetében a szerző kitér a migráció értelmezésére és statisztikájára, bemutatja a területi mobilitás alakulását Magyarországon a XX. században. A harmadik fejezetben részletesen elemzi a területi mobilitás jellemzőit és a vándorlók szerkezetét, valamint vizsgálja a vándorlási súlypontokat, vagyis elvégzi a távolságok és az irányok vizsgálatát direkt módszerrel.

(*Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben. Kutatási jelentések 63. Központi Statisztikai Hivatal. Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 2000/2. 112 old. + Függelék.)

KorFa-Népesedési Hírlevél címmel évente ötször megjelenő rövid tájékoztató kiadványt jelentett meg a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, mely aktuális demográfiai kérdéseket tartalmaz. A kiadvány célja, hogy olvasói könnyen áttekinthető ábrákról és táblákról, részletekbe menő magyarázat nélkül is képet kapjanak a népesség helyzetéről, a társadalom állapotáról.

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

DILLMAN, DON A.:

A VÁLASZOLÓK MAGATARTÁSFORMÁINAK VIZSGÁLATA

(The role of behavioral survey methodologists in national statistical agencies.) – *International Statistical Review*, 2000. 2. sz. 200–220. p.

A lakossági adatfelvételek tervezése, előkészítése során a (survey) statisztikusok nagy figyelmet fordítanak a mintavételi tervre és az ahhoz kapcsolódó kérdésekre. Kevés szó esik azonban olyan problémákról, mint a kérdőívtervezés, a mérés, a válaszok megbízhatósága, a válaszolási készség a különböző népességcsoportokban.

Jól jellemzi a probléma lényegét az, hogy a megíúsulások (nonresponse) problémáját két alapvetően különböző szempontból lehet megközelíteni: hogyan pótoljuk a hiányzó adatokat, milyen korrekciókat végezzünk, és hogyan lehet csökkenteni a nemválaszolások számát.

E fontos probléma kezelésének két lehetősége mögött nagyon különböző szemlélet húzódik meg. Az első esetben egy végrehajtott felvétel különböző információk (modellek) segítségével történő utólagos korrekciójáról, a második esetben megelőzésről van szó. A felvétel végrehajtása során ugyanis nagyon fontos az emberi tényező. A kérdező viselkedése, meggyőző és kapcsolatteremtő képessége nemcsak előnyösen befolyásolhatja a válaszadási hajlandóságot, hanem növelheti a válaszok pontosságát is, s így az egész felvétel minőségét javíthatja.

A tanulmány azt mutatja be, hogy a statisztikusok miként tudják a magatartásformák alakításával és a

kérdezők kellő felkészítésével a hibákat csökkenteni. A „behavioral survey methodologist” a szerző definíciója szerint az, akinek kellő képzettsége és elméleti tudása van az emberi viselkedés pszichológiai és szociológiai jellemzőiről, s aki elméleti tudásával hozzájárul a felvételi hibák csökkentéséhez. Elméleti szempontból a felvételi adatok minőségének javítása több szempontból közelíthető meg.

A szerző a hiba természetét vizsgálva négy alapvető felvételihiba-csoportot különböztet meg:

- a lefedési hiba (coverage error) a mintavételi keret és a célsokaság inkonzisztenciája,
- a mintavételi hiba,
- a mérési hiba, a válasz pontatlansága, ami több tényezőtől függ (kérdőív, a kérdés technikája, a válaszoló viselkedése stb.),
- a megíúsulásból (nonresponse) adódó hiba.

A statisztikusok figyelme inkább az adatok (a statisztikai művelet) korrekciójára irányul. Az, hogy az interjú során ki miként viselkedik, az inkább a pszichológusok és szociológusok területe. Emberi döntés az, hogy valaki válaszol vagy nem, illetve milyen választ ad. A válaszadási hiba sok tényezőtől függ, amelyekkel a szakirodalom az elmúlt 20 évben sokat foglalkozott. A kutatások eredményei a teljesség igénye nélkül a következőkben foglalhatók össze: a válaszadási hiba a következő hatások eredője

- a társadalmi elvárás (senki sem szeret magára nézve kedvezőtlen dolgokat mondani),
- a megegyezésre törekvés (az emberek nagy része nem szeret ellentmondani),
- a korrektségre törekvés a megelőző kérdésekkel összhangban,

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratszemplét* tartalmaz. A Külföldi Statisztikai Irodalom fejezetet *Filó János* szerkesztette.

- törekvés a kielégítő válaszra (elfogadható válasz nem szükségképpen az összes lehetséges esetet számba véve),
- az első vagy utolsó válasz. A kérdéstechnikától függően bizonyos esetekben a válaszoló már a válaszlehetőségek felsorolása elején „választ”, míg más esetekben megvárja a teljes felsorolást, s valószínűleg az utolsók közül választ,
- a kategóriaváltozók esetén eltérő válaszok adása (például hány órát tanul vagy néz televíziót),
- levonás (subtraction) hatás az egymás után következő kérdésekre adott válaszok „levonódnak”,
- addíciós hatás (az egymás utáni kérdésekre egymást kiegészítő válaszokat kapnak),
- a megfelelő átgondolás (cognitive recall), a lezajlott folyamatok, lehetőségek logikus áttekintésének hiánya.

A problémákra választ lehet adni egyrészt a kognitív pszichológiai módszereivel, másrészt szociológiai megközelítéssel. A kérdés módja (például önkítöltés, vagy kikérdezés) nagymértékben befolyásolja az elméleti megközelítések mikéntjét. Ez a problémakör nagyon összetett: a kutatók sokszor különböző irányból közelítenek meg egy kérdést vagy nagyon eltérő választ adnak ugyanarra a problémára.

A nemválaszolás (megtagadás) kezelését is több szempont befolyásolja. Ezek egyik része a felvételt végzőktől függ (mintavételi terv, a kérdezők rátermettsége stb.) míg mások adottak és nem befolyásolhatók (például a környezet vagy az egyéni sajátosságok).

A megkérdezett döntését, hogy válaszol vagy nem, a következő tényezők befolyásolhatják:

- kölcsönösség,
- elkötelezettség, konzisztencia,
- környezeti hatások,
- a kérdező befolyása,
- a ritka alkalom megragadása.

A válaszadást elősegítheti még a kérdező és a válaszoló kapcsolata, a többszöri megkeresés. A személyes kapcsolat megteremtése érdekében hasznos lehet a foot-in-the door technika is, ami szó szerint azt jelenti, hogy a láb az ajtó (nyílás)ban, a lényege a valamilyen személyes kapcsolat létrehozása.

A szakirodalom nagy teret szentel e problémák vizsgálatának. Egyetértés van abban, hogy a felvételek tervezése során szükség van szakértőkre, de azok feladata nem mindig körvonalazott. A szerző véleménye szerint a statisztikai szervezeteknek olyan magasan képzett szakemberekre van szükségük, akiknek fő tevékenysége arra irányul, hogy a „nem” mintavételi hibákat lehetőleg megelőzzék. Az utólagos korrekciók szükségszerű, de kevésbé jó megoldások.

A magatartást elemzők a megkérdezettek magatartását, viselkedését vizsgáló kutatási módszereinek fontos szerepe három pontban vázolható fel. Az egyik cél az, hogy a felvételek tervezésében, végre-

hajtásában segítsék a megbízhatóság növelését. Általánosan jellemző, hogy a felvétel tervezése során nem fordítanak kellő figyelmet a „viselkedési” szempontokra. Így például a kérdőívek elkészítése más felvételek tapasztalatain alapul, nem specifikus kutatás eredménye. Szinte minden statisztikus azt hiszi, hogy tudja, hogyan kell egy kérdőívet formailag és tartalmilag megszerkeszteni, pedig ez egy külön tudomány. Például egy felvétel kérdőívét más-ként kell megtervezni ha azt posta, telefon, vagy személyes megkérdezés útján akarják használni. Általánosságban megállapítható, hogy a statisztikai hivatalokban nagyon kevés történik a mérési és a nemválaszadási hibák csökkentése érdekében.

Második szempont az, hogy a próbafelvételek tapasztalatait hatékonyan, célratorően összhangba kell hozni az elméleti megfontolásokkal, bár az anyagi eszközök természetesen korlátot szabnak a kísérletezésnek. A tanulmány konkrét példából kiindulva bemutatja a felkérő-tájékoztató levelek bizonyos sajátosságait. Számos motiváció segítségével a válaszolókat ösztönözve növelni lehet a válaszadási arányt, amihez a szakirodalomból és a Census Bureau tapasztalataiból, ajánlásaiból meríteni lehet. Ezek összevetése és összegyűjtése segíti a felvétel-tervezők munkáját.

A viselkedés módszertanával foglalkozók harmadik fontos feladata az, hogy segítsék a felvétel-tervezés elméletének kiteljesítését. A kormányzati szervezetekre nem jellemző, hogy a kutatásokra sokat áldozzanak, ezért a kutatásokat az egyetemeken kellene végezni, a hivatalokban pedig hasznosítani azok eredményeit.

Az anyagi lehetőségek mindenképpen korlátozottak, így a kísérleteket csak kismintákon lehet elvégezni. Emellett a technikai, számítógépes feltételek egyre több eszközt igényelnek, illetve a különböző eszközök működése, használata is befolyásolja a felvételek eredményeit. A kérdőívek szerepe minden szempontból fontos, de nem elég az, ha a válaszadási hiba és a nemválaszolás problémáját úgy akarják megoldani – ahogy az sok esetben történik – hogy szakértőket kérnek fel kognitív tesztek végeznek, s így fogalmazzák meg a kérdéseket. Mindezekből az következik, hogy az állami intézményeknek az egyes felvételek megtervezésénél fel kell használni a viselkedéskutatók eredményeit, tapasztalatait. Egyetlen gyakorlott felvétel-tervező sem rendelkezhet minden irányú felkészültséggel, és a statisztikusokat nem lehet és nem is célszerű erre kiképezni.

Egy másik fontos szervezeti kérdés az, hogy a hivatalon belül hol legyen a szakértők helye? Van-e tapasztalatok, amelyek azt jelzik, hogy nem szerencsés külön módszertani részleget létrehozni. De

annak is vannak hátrányai, ha minden szakmai egység módszertannal foglalkozó szakértőkkel rendelkezik, mert az a színvonal rovására mehet. A szerző véleménye szerint bizonyos „mátrix” megoldás lenne célszerű, amiben a módszertannal foglalkozók egyaránt felelősek lennének a szakmai egységeknek, valamint a módszertani szakértőknek.

A szerző végül arra a megállapításra jut, hogy a statisztikai hivatalok sokkal inkább a felvételi hibák kijavítására irányítják figyelmüket, mint azok megelőzésére. Ugyanakkor a hibák megelőzéséhez, főként a válaszdát és a megíusulást illetően speciális szakértelemre, felkészültségre van szükség. Ezért a hivataloknak több pszichológus és szociológus szakértőre lenne szükségük. A hivatalok vezetésének fel kell ismerniük azt, hogy a hagyományos felvétel-tervezők nem tudhatnak minden problémára megoldást.

A XXI. század statisztikai hivatalának olyan szakértőkre van szükségük, akik megfelelnek ennek a kihívásnak. Nélkülük nem lehet magas színvonalú, jó minőségű felvételeket tervezni és végrehajtani. Ez azt jelenti, hogy a hibák csökkentését kell előtérbe helyezni az utólagos korrekciókkal szemben. Ez pedig jelentős kihívást jelent a jelen és jövő hivatalvezetése számára.

(Ism.: *Marton Ádám*)

LEVINE, CH. – SALMON, L. – WEINBERG, D.:

A FOGLALKOZÁSOK OSZTÁLYOZÁSI RENDSZERE
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

(Revising the standard occupational classification system.) – *Monthly Labor Review*, 1999. 5. sz. 36–43. p.

Az Amerikai Egyesült Államokban az 1850. évi népszámlálás óta gyűjtenek adatokat a fontosabb foglalkozásokról, de csak 1977-től vezették be a modern felfogású, átfogó jellegű Szabványos Foglalkozási Osztályozás (Standard Occupational Classification. – SOC) használatát. Ennek felülvizsgált változata lépett életbe 1998-ban. Az új, korszerűsített SOC – az amerikai gazdaság legfontosabb fejlődési irányzatait tükrözve – megkülönböztetett figyelmet fordít a csúcstechnológiák, illetve a szolgáltatások egyre szélesedő választéka által igényelt újszerű foglalkozásokra.

A tanulmány a SOC felülvizsgálatának főbb irányelveit és eredményeit, a végrehajtás újszerűnek tekinthető szervezési megoldásait ismerteti. Emellett a szerzők felidézik az amerikai Szabványos Tevékenységi Osztályozás (Standard Industrial

Classification – SIC) korábbi felülvizsgálatának néhány olyan tapasztalatát is, amelyet a SOC korszerűsítése során is hasznosítottak.

Az amerikai Szabványos Tevékenységi Osztályozást még a harmincas években vezették be, amikor a fő figyelem elsősorban a feldolgozóipari üzemek egységes csoportosításaira irányult. A több mint ötven éves alkalmazás után azonban nélkülözhetlenné vált, hogy a SIC nagyobb hangsúlyt helyezzen az újonnan jelentkező tevékenységek kezelésére, mindenek előtt az informatika, a csúcstechnológiát képviselő feldolgozóipari tevékenységek, valamint az egészségügyi szolgáltatások területén. Az 1994-ben Kanadával és Mexikóval megkötött Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény követelményeként a SIC felülvizsgálata háromoldalú, nemzetközi összehangolási feladattal is bővült.

E sokrétű (és a nemzetközileg elfogadottól számos vonatkozásban eltérő felfogású) felülvizsgálat a SIC szerkezetét alapvetően módosította. Az új Észak-amerikai Tevékenységi Osztályozási Rendszer (North American Industry Classification System – NAICS) ugyanis a tevékenységek korábrinál egységesebb szemléletű elhatárolásaira törekedett. (A három érintett ország saját szükségleteire önállóan is képezhetett tevékenységi csoportosításokat, de csak azzal a feltétellel, hogy a NAICS bontásokat ezekből egyszerű összevonással meg tudják határozni.)

A SOC legutóbbi felülvizsgálatakor az alapstruktúra gyökeres módosítása során hasonló szemléletet érvényesítettek. A változtatásoknál a korábbi, nemzetközileg egységesített foglalkozási osztályozással (International Standard Classification of Occupations) szemben egyértelműen az aktuális amerikai struktúrát tekintették irányadónak. A foglalkozások jellemzőinek egységes értelmezéséhez azonban mindenekelőtt azokat a problémákat kellett áthidalni, amelyek az Egyesült Államok gyakorlatában lényegesen nehezítették a különböző célú foglalkozási adatgyűjtések eredményeinek összefüggő elemzését. Például, a háztartásstatisztikai megfigyeléseken alapuló, (főleg demográfiai információkat közlő) foglalkozási adatokat csak nehezen lehetett összehasonlítani a munkáltató szervezetek által szolgáltatott adatokkal. Hasonlóképpen, az elsődlegesen adózási célokra használt „A foglalkozások megnevezéseinek szótára” által rögzített tartalmi meghatározások és a statisztikai adatgyűjtések foglalkozási adatai között sem volt közvetlen kapcsolat. A SOC előző, 1977. évi változatának kialakításakor éppen a különböző rendszerek összefüggéseinek megteremtése volt az egyik kitűzött cél, ez azonban nem valósult meg kielégítő mértékben. A legutóbbi felülvizsgálat eredményesebbé tétele céljából ezért 1994-ben

széles körű bizottságot hoztak létre, valamennyi érdekelte kormányzati szerv részvételével.

Az új SOC szerepére, céljaira, alapelveire vonatkozó szakmai vélemények összegyűjtése és mérlegelése után a Bizottság a következő irányelveket alakította ki a felülvizsgálat vezérfonalául.

– Az új osztályozási rendszerek minden foglalkozást fel kell ölelnie, amely keretében fizetett, vagy más, jövedelemszerzési célú munkát végeznek (ideértve a segítő családtagok közvetlenül nem fizetett munkáját is). A kizárólag önkéntes alapon gyakorolt foglalkozásokat kizárták az osztályozás köréből.

– Az új osztályozási rendszernek az Egyesült Államok aktuális foglalkozási struktúráját kell tükröznie, de eléggé rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy az új foglalkozásokat is befogadhassa.

– A foglalkozásokat a végzett munkának megfelelően kell osztályozni, figyelembe véve a szükséges szakképzettséget, iskolázottságot, betanítást, illetve az ezeket tanúsító bizonyítványokat, okleveleket.

– Minden foglalkozás csak egy kategóriába sorolható, mégpedig az osztályozás legalsó szintjén. Az egyedileg be nem sorolható foglalkozások kezelésére az osztályozás valamennyi szintjén ún. „egyéb” csoportokat kell kialakítani.

– A művezeteket, szakmai munkafelügyelőket, ha munkaidejük legalább 20 százalékában az általuk irányítottakéhoz hasonló munkát végeznek, a felügyelőik alá tartozókkal azonos foglalkozásúnak kell tekinteni. (A munkaidő 20 százalékát el nem érő esetekben egyénileg kell besorolni az érintetteket.)

– A kisvállalkozások vezetőire általánosan jellemző, hogy az elsődlegesnek tekinthető irányítói–felügyelői feladatkörök mellett rendszeresen végeznek más (piackutatási, személyzeti, vagy számviteli) munkakörbe tartozó feladatokat is.

– A többfajta foglalkozást folytató munkásokat a legmagasabb szakképzettségi igényű foglalkozásuk szerint kell besorolni. Ha nincs mérhető különbség a szakképzettségi feltételek között, akkor a leghosszabb munkavégzési időtartamú foglalkozást kell irányadónak tekinteni.

– A szakmunkástanulókat az általuk elsajátítandó foglalkozás szerint kell besorolni.

A SOC felülvizsgálatát koordináló bizottság az új foglalkozási struktúra kidolgozására hat munkabizottságot alakított ki, a következő illetékességi területekkel. 1. Irányítói, ügyviteli, irodai foglalkozások, 2. Természettudományi, jogi, egészségügyi, oktatási és művészeti foglalkozások, 3. Kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások, 4. Építőipari, bányászati (kitermelő), mezőgazdasági és szállítási foglalkozások, 5. Ipari (termelési és gépészeti) foglalkozások, 6. Katonai (fegyveres testületi) foglalkozások.

A munkabizottságok javaslataik kialakításakor kiindulási alapként a – munkában egyébként is oroszánrészt vállaló – Munkaügyi Statisztikai Hivatal (Bureau of Labor Statistics – BLS) foglalkozásstatisztikai adatgyűjtéseire támaszkodtak. Ez nyújtotta a legjobb lehetőséget a visszatekintő adatsorok

folytathatóságának, a felmerülő összehasonlíthatósági problémák súlyának mérlegelésére.

Az albizottságok a gazdasági élet számos területéről vontak be szakértőket a konkrét javaslatok kidolgozásába. A szakértői indítványoknak a foglalkozás megnevezésére, tartalmi meghatározására és a kapcsolódó (rokon-) foglalkozások jegyzékére kellett kiterjedniük. A munkabizottságok által megvitatott és elfogadott foglalkozásonkénti javaslatokat a SOC bizottság tételesen felülvizsgálta. Ezek többségének elfogadása után alakították meg az osztályozás kulcskérdéséért: az új SOC hierarchiájának kidolgozásáért felelős bizottságot. A legtöbb vita kétségtelenül erre a munkafázisra összpontosult, ezt a menetközi átdolgozások igen magas száma is érzékelte. Végül soron ugyanis ebben a munkaszakaszban konkretizálódtak azok az irányelvek, hogy az egyedi foglalkozási adatokat nem igénylő kormányzati szervek a jövőben milyen összevonásokban juthatnak hozzá a szakfeladataik ellátáshoz szükséges aggregált adatokhoz. (A szerzők részletesen bemutatják a foglalkozási adatok legfontosabb felhasználóinak számító hivatalok, kormányzati szervek adatgyűjtéseinek, vagy másodlagos adatigényének tartalmát, részletezettségét)

Az új SOC négy hierarchikus szintből tevődik össze, közülük a legfelső szint 23 foglalkozási főcsoportra (major occupational group) tagolódik. Ezek összesen 98 csoportot (minor group) foglalnak magukba, amelyek a két további részletező szinten 452 alcsoportból (broad occupation), illetve 822 foglalkozásból (detailed occupation) épülnek fel. Az azonosító kódszámok a hierarchia valamennyi szintjén 2+4 számjegyből állnak (a főcsoportok jelölésére a rendszer 2 számjegyű kódszámokat használ, míg a további 4-tagú kódszámok decimális felépítésűek.)

A különböző célú adatgyűjtések tartalmi összehangolásán és az Egyesült Államok jelenlegi foglalkozási szerkezetének bemutatásán túlmenően, az új SOC hídként szolgál a XXI. század foglalkozási struktúrájának alakításához is. Felhasználói közé tarthatnak az oktatás és szakmai képzés tervezésével foglalkozó szakemberek, a különböző kormányzati programok kidolgozói, vagy akár az olyan egyéni vállalkozók, akik a bérszámvetés elvégzését, illetve várható helyzetükről kívánnak tájékozódni.

Az információs technológiák, az irodai gépesítések és a termelői folyamatok várható fejlődési irányát és eltérő ütemét, a szolgáltatások iránti igények növekedését, s végül, de nem utolsósorban a környezet fokozottabb védelmére irányuló törekvéseket egyaránt számításba véve az új SOC az 1977. évi változatnál nagyobb számban tartalmaz magasan kvalifikált, felsőfokú szakmai, illetve műszaki vég-

zettséget igénylő foglalkozásokat. Ezek a korábbi osztályozási rendszerben több foglalkozási főcsoportokban elszórvva szerepeltek (mint például a számítástechnikai és matematikai foglalkozások, a gyakorló és kutató orvosok, a jogi végzettséghez kötött foglalkozások stb.) További általános jellegű tendencia a szolgáltatási szférára jellemző foglalkozások térnyerésével szemben a termelői és adminisztratív feladatokat ellátó foglalkozások számának mérés-klődése.

A korábrinál jobban részletezett foglalkozások jellemző példái a rendszerelemzők, tanácsadók, formatervezők, társadalomtudósok, vagy a különböző szakorvosok. Az új SOC például a tervezők között megkülönbözteti az ipari és kereskedelmi formatervezőt, divattervezőt, lakberendezőt, kiállítástervezőt stb. A társadalomtudományi szakemberek iránti növekvő érdeklődést jelzi a piac-, illetve közvéleménykutatók, szociológusok, antropológusok és archeológusok, történettudósok, politológusok számbavétele az osztályozásban. Az új foglalkozások befogadására jellemző példák a környezetvédelmi mérnökök és technikusok, környezetvédelmi tudósok és szakértők, számítógépes szoftvermérnökök, multimédia-művészek és animátorok, törvényszéki tudományos, illetve műszaki szakértők stb. szerepeltetése.

A szolgáltatási foglalkozásokon belül új elemként találkozhattunk a versenyfogadásokkal kapcsolatos foglalkozásokkal, különböző természetgyógyász, illetve bőrápolási specialistákkal, fitness trénerrel, aerobik instruktorokkal.

A termelési célú foglalkozások körében viszont, a végbement technológiai változások hatására, számos esetben csökkentették a korábbi részletezések számát. Jellemző példája ennek a különböző nyomdagépezők egy foglalkozásba történő összevoná-

sa. Jelenleg ugyanis sok nyomdaüzem már csak egyetlen személyt alkalmaz az összes nyomdagép beállítására és működtetésére. A csoportos (teamjellegű) munkavégzés térnyerése folytán egyre több gyártási folyamatra jellemző, hogy az együtt alkalmazott csoport valamennyi tagja el tudja végezni például egy adott szerelési feladat valamennyi műveletét. Ez indokoltá teszi közös foglalkozáskénti szerepeltetésüket (csoportjellegű szerelés). Viszonylag kis számban sor került új termelőfoglalkozások beiktatására is (például félvezető-, procesz-szor-, illetve üvegszálgyártók).

Az 1998. évi SOC konzekvens alkalmazása érdekében (például különböző célú adatgyűjtések esetén) a foglalkozásokhoz mintegy 30 000 tételből álló szakmai névjegyzék is kapcsolódik, amely a rokonszakmákat, foglalkozási szinonimákat sorolja fel. Az egy-egy értelmezés további fontos segítői a foglalkozásonkénti tartalmi meghatározások, amelyek azokat a feladatokat ismertetik, melyekre a foglalkozás végzése keretében általában (vagy esetenként) sor kerül. A más foglalkozásokra is jellemző, hasonló feladatokra kereszthivatkozások hívják fel a figyelmet.

A SOC naprakészségének folyamatos megőrzéséért várhatóan egy erre a célra felállítandó bizottság lesz a felelős. Feladataik közé tartozna az új foglalkozások beiktatására vonatkozó javaslatok elbírálása, szükség esetén a megnevezések és a tartalmi meghatározások szövegezésének módosítása, a csatlakozó szakmajegyzékek folyamatos karbantartása. A SOC következő nagyobb arányú felülvizsgálatát, a 2010. évi népszámlálásra felkészülés keretében, 2005-re irányozták elő.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

WALTERSKIRCHEN, E.:

A KŐOLAJÁR ÉS A KÖLTSÉGVETÉSI POLITIKA HATÁSA AZ OSZTRÁK GAZDASÁGRA

(Erdölverteuerung und Budgetkonsolidierung dämpfen Wirtschaftswachstum. Prognose für 2000 und 2001.) – *WIFO Monatsberichte*, 2000. 10. sz. 579–588. p.)

A gazdaságstatisztikai alapmutatók felhasználásával nemzetközileg összehasonlítható előrejelzéseket készít az osztrák WIFO gazdaságkutató intézet, amelynek 2000-re, valamint 2001-re vonatkozó adatai az ország gazdasági növekedésének mértékét 2000-re 3,5 százalékos, 2001-re ennél kissé mérsékeltebb (2,8%) változással prognosztizálja. A

2000. évi osztrák gazdasági növekedés (az első fél-évi ráta 3,9 százalék) 1990 óta a legdinamikusabb. Az éves előrejelzés kereteit az 1997 és 1999. közötti időszak osztrák statisztikai adatai teremtik meg, ehhez járulnak a világ gazdaság, valamint az osztrák gazdaság előre látható tendenciái, és ezek növekedésre gyakorolt valószínű hatásai.

Az előrejelzés szerint a kőolaj tartósan magas világpiaci ára az osztrák gazdaság növekedését 2001-ben mintegy 0,25 százalékponttal visszaveti, azt is figyelembe véve, hogy a hordónként több mint 30 dolláros olajár háromszorosa az 1998. végén jegyzett legolcsóbb világpiaci árnak. A gazdaságkutatók az 1973–1974, majd az 1979–1980 időszakokkal

összevetve értékelik ezt a drágulást, és két lényeges eltérésre utalnak a cikkben: az OECD-országok olajimporttól való függése jelenleg lényegesen kisebb, mint az olajválság említett időpontjaiban, és megváltoztak a világgazdasági verseny feltételei. Bár kétségtelenül megnöttek világgazdaság fejlődésére ható kockázatok, a 2001. évi magas olajár hatásait, a versenyviszonyai között, sokkal nehezebb továbbhárítani a bérekre és az árakra.

Az osztrák gazdaság cserearányainak alakulását a tanulmány azzal összefüggésben is vizsgálja, hogy a kőolajtermelő országokba irányuló exportot növelve milyen változások várhatók az ország külkereskedelmi mérlegének egyenlegében. A számított importnövekedés mintegy 10 milliárd Schilling deficitnövekedést okoz, alapvetően a korábbiaknál magasabb energiaárak következtében, és ezáltal az osztrák bruttó hazai termék 3 százaléka (85 milliárd Schillingre) nő a külkereskedelmi mérleg hiánya. Nehéz megjósolni, hogy mikor és milyen mértékben csökken a kőolaj világgazdasági ára, azonban ilyen mértékű deficit nem okoz gondot az euró-övezethez tartozó Ausztria fizetési mérlegében. Modellszámítások szerint a magasabb kőolajárak a kőolajtermelő országokhoz csoportosították át az Európai Közösség országai éves gazdasági teljesítményének mintegy 1 százalékát.

A szerző feltételezése szerint a kőolaj világgazdasági ára 2001-ben hordónként átlagosan 27 dollárra csökkenhet, és erősödhet az euró a dollárhoz képest, e két változás mérsékli az inflációt. A cikk táblázatokkal és ezeket szemléltető grafikonokkal mutatja be az egyes gazdaságstatisztikai mutatók 1997 és 2001 közötti alakulását. Az említett 5 évben a fogyasztói árak változásának százalékos mértéke Ausztriában +1,3, +0,9, +0,6, +2,3 és (2001-ben) 1,5 százalék. A szerző számításai szerint 2000-ben az energiaárak növekedése mintegy 0,8 százalékponttal húzta felfelé a fogyasztói árakat, és ez a hatás 2001-ben megszűnhet.

A cikk szerzője áttekinti a világgazdaság konjunktúráját meghatározó fontosabb hatásokat, ezen belül például az egyes országcsoportok 2001-re várható fejlődését. Ezek szerint az Egyesült Államok 2000-re prognosztizált 5 százalékos, igen gyors gazdasági növekedése 2001-ben nem folytatódhat, mivel az ország gazdaságában mintegy 2,75 százalékos fejlődés valószínű. Az említett 5 évben (1997-től) az OECD-országok bruttó hazai termékének százalékos növekedése az előző évhez képest 3,1, 2,0, 2,7, 4,0 és (2001-ben) 2,8 százalék, ezen belül az Egyesült Államok adatsora (4,4, 4,4, 4,2, 5,0 és 2,8 százalék) lényegesen dinamikusabb fejlődést tükröz. A japán gazdaság 1998-ban jelentősen visszaesett, azóta túl-

jutott a mélypontra (a növekedés mértéke az 5 év során évi: 1,6, -2,5, 0,2, 1,0 és 1,5 százalék).

A tanulmány összehasonlítja az európai gazdaság két nagy országcsoportjának gazdasági fejlődését, egyrészt az Európai Unió országai (a növekedés az említett 5 évre: 2,5, 2,7, 2,4, 3,3 és 2,8 százalék), másrészt az 5 közép- és kelet-európai ország GDP-változása alapján. A cseh, a lengyel, a magyar, a szlovák és a szlovén gazdaság együttes adatsora szerint e térségben a bruttó hazai termék előző évihez viszonyított növekedése (1997-től) 3,7, 3,4, 3,3, 4,2 és (2001-ben) 4,5 százalék.

A nemzetközi konjunktúra mutatójaként adatokat közöl a szerző a nemzetközi áruforgalomra, ezen belül az OECD-országok együttes kivételére, valamint egymás közötti (intra) külkereskedelmére vonatkozóan. A világgazdaság (1997-től) 10,0, 5,4, 5,7, 10,5 és (2001-ben) 7,5 százalékkal nőtt az előző évhez képest, ami érzékelhető ütemcsökkenés. Ennek fő okát a következő két adatsor összevetése világítja meg: 1997-től számítva az összes nyersanyag világgazdasági árban (a kőolaját kivéve) az előző évhez képest +1,0, -13,0, -8,0, +3,0 és (2001-ben) +3,0 százalékos a változás. A kőolaját is beleszámítva -2,0, -23,0, +13,0 +41,0 és (2001-ben) +4,0 százalékos az árváltozás. Egyértelmű, hogy a vizsgált ötéves időszakban a kőolaj ára mind a gyors fellendülésnek, mind a növekedés lassulásának meghatározó tényezője. A cikk közli az egyes években kialakult átlagos kőolajárakat (hordónként, dollárban), továbbá a dollár éves árfolyamait az európai közös devizában kifejezve, ez utóbbit 1997-től. Az euró alacsony árfolyama fellendítette az Európai Unió országainak exportját, és vonzóvá tette ezt a térséget a befektetők számára.

A szerző kimutatja, hogy az osztrák import ár-szintje legalább 2 százalékponttal gyorsabban nőtt, mint az exportáraké, és emiatt a GDP-deflátor is módosult 2000-ben. A költségvetési kapcsolatokat ezért sem ajánlatos a bruttó hazai termék folyó áras értékeivel jellemezni. A cikk táblákban mutatja be a munka termelékenységének évenkénti alakulását.

A feldolgozóipar és a bányászat termelésének növekedése (1999-ben 2,3 százalék, 2000-ben 6,5 százalék) 2001-ben várhatóan 4,8 százalék körül alakul. Továbbra is dinamikus marad a beruházási javakat előállítók fejlődése, a kedvező exportlehetőségek és a növekvő termelékenység hatására. Az energia- és vízellátás termelési volumene 2000-ben 4,0, 2001-ben várhatóan 2,0 százalékkal haladja meg az előző évet.

A cikk elemzi az építőipari termelés (2000-ben 2, 2001-ben 1 százalékos) növekedésére ható tényezőket: a lakáskereslet mérséklődését, az ipari épít-

mények megrendeléseinek dinamikus bővülését. A kereskedelem és a közfogyasztási cikkek javításának teljesítménynövekedése is lassul (2000-ben 3,7, 2001-ben 2,5 százalékkal) a prognózis szerint. Ausztria a túrizmus révén 2000-ben 2,5 százalékkal nagyobb devizabevételt ért el, mint az előző évben. Bár a vendégéjszakák száma stagnált, 2001-ben további növekedés (3,0%) várható.

Az előrejelzés a továbbiakban a GDP felhasználási oldalának fontosabb mutatóit veszi számba.

A vizsgált tényezőkből számítva, folyó árakon, Ausztria belföldi hazai terméke 1999-ben 195,4, 2000-ben 204,8 milliárd euró, a 2001-re előre jelzett érték több mint 213 milliárd euró.

A reáljövedelem alakulásának vizsgálata során a szerző bemutatja a tartós és a nem tartós fogyasztási cikkek, valamint a lakosság által vásárolt szolgáltatások évenkénti átváltozását. Ezek 2001-ben 1,0, illetve 2,1 százalékkal drágulnak (2000-ben az átváltozásuk +1,8, illetve 2,9 százalékkal). A nettó jövedelemtömeg előző évihez viszonyított változása (1997-től) -2,0, +2,5, +3,1, +2,0 és (2001-ben) 0,8 százalékkal. A cikk bemutatja a maginfláció ausztriai adatokrát is (az élelmiszerek és az energia átváltozásait figyelmen kívül hagyva).

1997-től a teljes munkaidős foglalkoztatottakra vonatkoztatva a keresetek növekedése az előző évihez képest 1,3, 3,2, 2,6, 2,4 és (2001-ben) 3,0 százalékkal. A reálkereset bruttó és nettó értéke a vizsgált időszakban nagy ütemingadozással változott: az előbbi -1,1, +2,1, +1,4, -0,3 és (2001-ben) +1,1 százalékkal, az utóbbi (azonos évekre) -3,5, +2,5, +1,2, +0,6 és +0,3 százalékkal tér el az előző évi keresettől.

Az osztrák gazdaság egészében a megtermelt javakra vonatkozó bérköltség az előző évihez képest +0,3, +1,3, +1,8, -0,2 és (2001-ben) +0,9 százalékkal változott, ami hatással van a nemzetközi versenyképességre is. A munka termelékenységének növekedése képes ellensúlyozni a bértartalom változásait. A szerző Németországgal és más kereskedelmi partnerekkel összevetve bemutatja az egységnyi ipari termékre számított bér relatív változását. E viszonyszám évenkénti változása az összes partner átlagában -3,5, +0,4, -1,4, -3,3 és (2001-ben) +0,2 százalékkal, ahol a negatív mutató az osztrák feldolgozóipar javuló versenyképességét (költségelőnyét) jelzi.

Az előrejelzés az ipari termékek effektív árfolyamát is tartalmazza mind folyó, mind változatlan árakon. 1997-től az ipari termékek reálárfolyamának évenkénti változása -4,3, +0,5, -1,3, -2,5 és (2001-ben) +0,4 százalékkal, ami ugyancsak jellemzi az osztrák ipari termelés nemzetközi versenyképességében az elmúlt öt év során mutatkozó ingadozást.

Kiemelten vizsgálja a cikk a munkapiaci folyamatokat, a fontosabb gazdaságstatisztikai mutatók alapján.

Az előrejelzések szerint 2001-ben mintegy 24 000 új munkahely létesül a munkaviszonyban állók részére, és további 2000 fővel bővül az önálló foglalkozásúak száma (a 2000-ben várható keresletbővülés 31 500 nem önálló és 1900 vállalkozói munkahely). A szerző bemutatja a munkaerő-piaci előrejelzés fontosabb feltételezéseit. Ezek lényege, hogy bár várhatóan csökken a munkanélküliek aránya, a foglalkoztatási helyzet csak kismértékben javul, figyelembe véve a gazdaság konkrét munkaerő-igényét például intézmények szerint.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

LEITNER, A. – WROBLEWSKI, A.:

A NŐK MINT A MUNKAERŐ-PIACI POLITIKA
CÉLCSOPORTJAI AUSZTRIÁBAN

(Frauen als Zielgruppe der Arbeitsmarktpolitik in Österreich.) – *Wirtschaft und Gesellschaft*, 2000. 2. sz. 199–211. p.

Az elmúlt években jelentősen nőtt a munkaerő-piac nőkre vonatkozó intézkedéseinek száma Ausztriában. A nők és a férfiak egyenjogúsága ezen a területen is nagy hangsúlyt kap, különösen az EU foglalkoztatáspolitikai célkitűzéseinek – a nők foglalkoztatási arányának növelése, a férfiak és a nők munkaerő-piaci esélyegyenlőségének megteremtése – következtében.

A döntéshozók egyetértenek abban, hogy a nőknek több támogatásra van szükségük, hogy kettős feladatukból – család és munka – származó munkaerő-piaci hátrányuk csökkenjen. Ezért az elmúlt években egy sor olyan kezdeményezés született, amelyek kifejezetten e feladatok összeegyeztetését segítik.

A tanulmány azzal foglalkozik, hogy az aktív foglalkoztatáspolitikai ilyen irányú kiterjesztése a nők mely csoportját érinti kedvezően, és kik azok, akiket nem ér el. Az adatok abból az 1996-os programból származnak, amelyben először mérték fel az újra munkába állók rétegét, és ezután vette kezdetét a nőkre vonatkozó intézkedéscsomagok kidolgozása Ausztriában. Ennek eredményei magyarázattal szolgálnak a jelenlegi foglalkoztatáspolitikai változásokra is.

Míg az aktív foglalkoztatáspolitikai célcsoportjának kategóriája a férfiak esetében jól behatárolható (azokra vonatkozik, akik munkanélküliek vagy munkanélküliség fenyegeti őket, tehát mindenkire, aki a munkaerőpiac számára rendelkezésre áll), a

nőknél a helyzet már nem ilyen egyértelmű. Ők akkor számítanak a foglalkoztatáspolitikai célcsoportjának, ha bejelentett munkanélküliek, és munkanélküli segélyt vagy ún. Notstandshilfe-t (rendkívüli segélyt) kapnak. Több réteg, például azok a munkakeresők, akik nincsenek bejelentve, mert anyagilag nem szorulnak rá, vagy azok, akik kilátástalan helyzetüket rezignáltan elfogadják, felderítetlen marad. Ehhez a felderítetlen csoporthoz legtöbbször a háziasszonyok tartoznak, akik egy gazdasági fellendülés esetén valószínűleg munkába állnának. A másik „felhér foltot” azok a nők alkotják, akik egy kedvezőbb támogatási rendszerben munkát vállalnának.

A szerzők véleménye szerint a munkát kereső nők számát mind az 1998. évi mikrocenzus, mind más ilyen jellegű felmérések adatai alulbecsülik. A tanulmány további részében a nők és a férfiak gazdasági státus szerinti megoszlását mutatják be az 1998. évi mikrocenzus adatai alapján.

A nők munkavállalásának támogatása reakció a társadalmi változásokra, és az EU politikájára is, ami a munkavállalók arányának növelését célozza. Az említett program az újra munkába állók támogatására mérőldő volt a nők foglalkoztatáspolitikájában, ennek hatására kezdődtek az első intézkedések azon célcsoport meghatározására, melynek tagjai nem voltak munkanélküliként bejelentve, tehát nem tartoztak a foglalkoztatáspolitikai elsődleges célcsoportjához. A támogatás a nők különböző képzéseken, továbbképzéseken való részvételi arányának évek óta tartó emelkedésében mutatkozik meg.

A nőknek átlagosan alacsonyabb a végzettségi szintjük, és gyakoribb munkamegszakításuk miatt is nagyobb szükségük van átképzésekre, tanácsadásra. A nők a foglalkoztatáspolitikától várják a szakmai és a családban betöltött szerepük összeegyeztethetőségének szabályozását és megoldását.

A felmérések szerint a nők inkább szakmai orientációs tanácsadásokon, mint már meglévő szakmájuk frissítését, fejlesztését szolgáló továbbképzéseken vesznek részt. Ez arra vezethető vissza, hogy a továbbképzések már valamilyen meglévő szakmát feltételeznek, amit inkább a férfiak tudnak felmutatni. Ezért a nők ezekbe a továbbképzési programokba csak korlátozott számban tudnak bekapcsolódni.

A nők egyharmada kapcsolódott be ilyen továbbképzésekbe, főleg az iparai szektorból, egynegyede orientációs tanácsadási programokon, 18 százalékuk pedig egyéb ún. aktivizáló programokban vett részt. Ezeken kívül olyan programokat is szerveztek, amelyek kizárólag azokat a nőket célozták meg, akik már régen a munkaerőpiacon kívül kerültek, és/vagy szakmájukat már nem tudták tovább hasznosítani.

A felmérések szerint ezeken a programokon a nők legalacsonyabb végzettséggel rendelkező csoportjai alulprezentáltak voltak. A programokon való részvételt a következő főbb tényezők akadályozták.

– Gyermekgondozási feladatok: azok a nők, akiknek kisgyermeküket kellett gondozniuk, kisebb számban vettek részt az újra munkába állást támogató programokon.

– Hiányzó szakmai előképzettség: azok a nők, akik csak alacsony végzettséggel rendelkeznek, a munkanélküliek közötti arányukhoz viszonyítva kis számban jelentek meg a programokon.

– Lakóhely szerinti és közlekedési feltételek: a vidéken élőket akadályozták a közlekedési feltételek.

Az a tény, hogy csak a résztvevők 15 százaléka nem volt még munkanélküliként regisztrálva, azt jelenti, hogy a foglalkoztatáspolitikai hagyományos célcsoportján kívül alig sikerült további célcsoportokat bevonni. Ennek több oka is van. Egyrészt, azokat a nőket, akik nem igénylik a munkanélküli segélyt, nehéz elérni a foglalkoztatáspolitikai eszközeivel, mert nincsenek bejelentve, így nem jutnak el hozzájuk az őket támogató programokról szóló információk sem. Másrészt a célcsoport nincs pontosan definiálva, ami tág teret ad a tanácsadónak a kiválasztásánál.

Összességében megállapítható, hogy a nők elhelyezkedésének támogatását célzó programoknak pozitív hatásai mutatkoznak: ilyenek az aktív foglalkoztatáspolitikai kiterjesztése azokra a nőkre, akik gyermeket gondoznak, a feladat tudatosítása a nyilvántartás előtt, és a nők munkaerő-piaci esélyegyenlősége érdekében tett lépések.

A program célcsoportjára vonatkozóan meg kell jegyezni, hogy azok vannak a legkevésbé a programok résztvevői között, akiknek erre a legnagyobb szükségük lenne. Akik nem tudnak részt venni ezeken a programokon a korábban említett akadályok valamelyike, esetleg több akadályozó tényező együttes fennállása miatt, azok a munkaerőpiacról gyakran egyedüli megoldásként a háztartásbeli státusba menekülnek, mert ez társadalmilag elfogadható megoldás számukra. Ha pedig nem is próbálnak visszakerülni a munkaerőpiacra, akkor a kör bezárult. Ez a kényszerű mőkuserék azonban jelentős mértékben a politikának is felróható: nincs egyértelműen meghatározva a foglalkoztatáspolitikai nőkre vonatkozó célcsoportja, és annak kinyilvánítása is hiányzik, hogy a gyermeküket nevelő nőket is be kell vonni a munkaerőpiacra. A foglalkoztatáspolitikai, a szociális- és családpolitika, az oktatáspolitikai intézkedéseinek összehangolására azért lenne szükség, hogy ne szülessenek olyan ellentétes intézkedések, amelyek egyike a nők bevonására törekszik,

(foglalkoztatáspolitikai), míg a másik a nők otthon maradását támogatja (családpolitika).

A munkaerőpiacra való (újra)belépés akadályai nagyrészt ugyanazok, mint az ezt elősegíteni, támogatni hivatott programokon való részvételé.

A foglalkoztatáspolitikai intézkedéseinek sikere legfőképpen a szociálpolitika és a családpolitika ösz-

szehangolásától függ. Jelenleg a hangsúly a családok fokozott támogatása felé tolódik. Bár a nők támogatása csak lassan vált a foglalkoztatáspolitikai részévé, ma már határozottan jelen levő, új, pártpolitikától független összetevője annak.

(Ism.: *Waffenschmidt Jánosné*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

ONOFRI, P.:

SZOCIÁLPOLITIKA ÉS A MUNKAERŐPIAC OLASZORSZÁGBAN

(Social policies and the labour market.) – *Review of Economic Conditions in Italy*. 2000. 1. sz. 87–105. p.

Európa az első nagyobb régió, amely szembeáll a népesség előregedésének problémájával. Ez két dologra irányítja rá a figyelmet: a nagyobb mértékű társadalmi szolidaritás és a jövedelem újraelosztásának szükségességére, továbbá a rendelkezésre álló források felhasználásánál a hatékonyság növelésére. Az erőforrások újraelosztása megvalósítható a piaci mechanizmusok révén és társadalmi megállapodás formájában. Az egyes országok szociálpolitikája a kétféle rendszer eltérő arányú alkalmazásában különbözik egymástól.

Olaszországban az államnak a szakszervezetekkel való megállapodásán nyugvó szociálpolitika van érvényben. Ennek a háttérben a közigazgatással szembeni bizalmatlanság húzódik meg, amiről megalkuvó magatartást tételeznek fel. A szociálpolitika nem sok figyelmet fordít a szegénységre és korlátozott jóléti kiadásokat tartalmaz. Tekintettel a szakszervezet ágazatonként eltérő kiterjedtségére, a foglalkoztatottaknak csak egy része jut például korekedvezményes nyugdíjhoz, vagy a szolgálati idővel elért nyugdíjhoz.

Az Olaszországban kialakult szociális kiadások Európa más országaival összevetve, elégtelen szociális hálóról tanúskodnak. Ezzel egyidejűleg igaz az, hogy mérsékelt a jóléti programoknak a munkaerőpiactól való függése. A szociális kiadások döntő hányadát a nyugdíjak és járulékok adják. 1996-ban a szociális kiadások a GDP 23 százalékát tették ki: ezen belül a nyugdíjakra 15, az egészségügyre 5, a jóléti és segélyprogramokra 3 százalék jutott.

A gazdasági aktivitás növekedése ellensúlyozhatná a munkaképes korú népesség számának várható csökkenését. Olaszországban a munkavállalás ellen ható tényezők közé tartozik, hogy az 55–64 éves korú dolgozók közül sokan már nyugdíjra jogosultak, és élnek is ezzel a lehetőséggel. 1998-ban az

55–64 éves korú férfiak gazdasági aktivitása 43 százalék volt, szemben a 35–54 éveseknél tapasztalt 92 százalékos értékkel. A nőknél az előbbi értékek 15, illetve 53 százalék voltak. (A nőknél az öregségi nyugdíjkorhatár 60 év.) A középkorú nők a férfiaknál alacsonyabb gazdasági aktivitásának több oka van: a gyermekintézmények hiánya, szakképzetlenségük, a viszonylag rugalmatlan munkarend.

A nyugdíjjárulék Olaszországban a bruttó fizetés 33, vagy a bérjellegű munkajövedelem 23 százalékát teszi ki, ami sokkal magasabb hányad, mint például Franciaországban és Németországban. (Mindhárom országban tisztán forrásadó jellegű nyugdíjrendszer van érvényben.) A magas nyugdíjjárulék ellenére a nyugdíjalapok deficitesek, amit az adóbevételekből egyenlítenek ki. A nyugdíjkifizetések a GDP 3,5-4 százalékát teszik ki, és ebből becsülhetően 2-2,5 százalékot nem fedeznek a nyugdíjjárulék-befizetések.

Olaszországban a társadalombiztosítási kiadásoknak több mint felét az öregségi és az özvegyi nyugdíjak teszik ki. Az ilyen természetű kiadások közel egynegyedét betegbiztosításként fizetik ki. Ettől számottevően elmarad az egészségkárosodás miatti kifizetések összege, és még kisebb (2-4 százalék) a munkanélküli segély és a családi pótlék. 2000-ben a családtámogatásnak új formái léptek életbe: a három és több gyereket nevelő családok és a nem dolgozó anyák támogatása. A szociálpolitikai eszközök körébe tartoznak még a családoknak biztosított adójóváírás és adólevonás lehetősége, ami a GDP fél százalékának felel meg. A családi pótlékra és családtámogatásra fordított közvetlen és költségvetési kiadások együtt a GDP 1,5 százalékát teszik ki. Ez az arány megfelel más európai országok családtámogatási mértékének.

Olaszországban a nem nyugdíj jellegű szociális kiadások gyakorlata nem volt olyan hatással, hogy nagyobb tömegek a jóléti politikára számíttanak, ahelyett, hogy munkát vállalnának. Ami a nyugdíjrendszert illeti, annak a lehetősége, hogy valaki 55 éves korában nyugdíjba mehet, a népesség gazdasági aktivitásának csökkenéséhez vezetett. Ilyen irányba hat

még a merev foglalkoztatási és bérrendszer, ami nincs tekintettel a munkavállalók korára és nemére, továbbá a munkalehetőségek egyenlőtlen területi eloszlása.

Olaszországban viszonylag korlátozott a munkanélküli segélyre való jogosultság. Ez a terület, valamint más, az anyagi-egzisztenciális megrázkódásokat enyhítő jóléti programok is reformra szorulnak. A reform további forrásokat igényel, aminek a költségvetés szerkezete és az államadósság mértéke eleve határt szab. A szociális kiadások egészének a GDP-hez viszonyított mértéke nem emelkedhet tovább. A helyzetet súlyosítja, hogy a baby-boom nemzedék hamarosan eléri a nyugdíjkorhatárt.

A kívánatos megoldás (a szerző a *deus ex machina* kifejezést használja) a munkaviszony által elérhető nyugdíjjogosultság korlátozása lenne. Ezáltal szélesedne a munkaerőforrás, és így hosszú távon

nőne a humán termelőkapacitás. További kedvező hatást jelentene, hogy ezáltal lehetővé válna a szociális kiadások forrásainak újraelosztása. Kiegészítő források teremtnének, amivel csökkenthető a személyi jövedelemadó vagy a nyugdíjjárulék mértéke. Egy ilyen társadalmi és politikai megállapodás révén kialakulhat az a helyzet, hogy a dolgozók elfogadják az állásbiztonságuk csökkentését és a munkában töltendő évek kiterjesztését annak ellenében, hogy számottevő általános védelemben részesülnek immár az állásnélküliek is. Ezzel egyidejűleg csökkennének a munkavállalói jövedelmet terhelő levonások (jövedelemadó, nyugdíjjárulék) és lehetőség teremtené arra, hogy a pénzügyi piacok különféle nyugdíjalapokat működtessenek.

(Ism.: Szász Kálmán)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines Statistisches Archiv

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

2000. ÉVI 2. SZÁM

Wiggering, H.: Az információtartalékolás követelményei egy ideális, tartós fejlesztés szemszögéből.

Knorr-Held, L. – Becker, N.: Térbeli heterogenitás bayesi modellezése betegségi térképeken német rákhalálási adatokra alkalmazva.

Berliner, M.: Hierarchikus bayesi modellezés a környezettudományokban.

Blank, J. E.: Egy tartós környezetfejlesztés céljai, koncepciói és kritériumai közgazdasági szempontból.

Meyer, B.: A környezetpolitikai intézkedések környezeti és gazdasági hatásainak becsléséről makroökonómiai modellek segítségével.

Schoer, K.: Környezetgazdasági elszámolások, koncepciók és eredmények.

Nantke, H. J.: A környezetbarométer Németországban: koncepciók és célkitűzések.

A BIRMINGHAMI EGYETEM FOLYÓIRATA

2000. ÉVI 1–2. SZÁM

Zalewska-Mitura, A. – Hall, S. G.: Tanulnak-e a piaci résztvevők? A budapesti értéktőzsde esete.

Golinelli, R. – Orsi, R.: A szerkezeti változások tesztelése kointegrált változók esetén: az ár–bér modellek elemzése Lengyelországra és Magyarországra.

Lensink, R. – Sterken, E.: Tőkepiaci tökéletlenségek, bizonytalanság és társasági befektetések Csehországban.

Giannias, D. A. és szerzőtársai: Index alapú regionális elemzés: A korábbi Szovjetunió és Oroszország esete.

Lukashin, Y. P.: Az orosz pénzügyi helyzet meghatározóira vonatkozó menedzseri vélemények ökonometriai elemzése.

Peresetsky, A. – Ivanter, A.: Az orosz pénzügyi piacok kölcsönhatása.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

2000. 450. SZÁM

Elliot, M. R. – Little, R. J. A.: Bayesi megközelítés cenzusból, lefedettség mérési felvételtől (utóellenőrzés) és demográfiai adatok elemzéséből származó információk kombinálására.

Trenkel, V. M. – Elston, D. A. – Buckland, S. T.: Népeségdinamikai modellek illesztése adatok számlálásához és kiválasztásához szekvenciális fontossági mintavétel segítségével.

Fine, J. P. – Bosch, R. J.: Kockázatbecslés robusztus probit modell segítségével mérgezőstanban alkalmazva.

Brown, C. H. – Indurkha, A. – Kellam, S. G.: Erőszámitások tervezetten hiányzó adatokra: alkalmazások ólom veszélyeztetettség vizsgálatok követésére.

Gray, S. M. – Brookmeyer, R.: Többdimenziós longitudinális adatok: kezelési hatás becslése folytonos, diszkrét és idő–esemény típusú változókra.

David, A. P.: Véletlen következtetés ellentmondó tények nélkül.

Murphy, S. A. – Vaart, A. W.: A profil likelihoodról.
Boos, D. D. – Zhang, J.: Másodlagos mintavételre alapozott hipotézisvizsgálat Monte Carlo értékelése.

Li, S. – Pearl, D. K. – Doss, H.: Törzsfajlódási fa konstrukció Markov-láncon alapuló Monte Carlo módszerrel.

Polonik, W. – Yao, Q.: Feltételes minimális méretű előrejelzési tartományok sztochasztikus folyamatokra.

Lin, X. – Carroll, R. J.: Nemparaméteres függvénybecslés klaszterezett adatokra, ha a prediktor hiba nélkül/hibával van mérve.

Feuerverger, A. – Hall, P.: Módszerek sűrűségbecslés-re a Wicksell-probléma vastag szeletű verzióira.

Li, K. C. – Lue, H. H. – Chen, C. H.: Interaktív fa struktúrájú regresszió Hesse fő irányok mentén.

Lynn, H. S. – McCulloch, C. E.: Főkomponens és korrespondencia elemzés felhasználása becslésekhez látens változós modellekben.

Rubin, D. B. – Thomas, N.: Hajlamossági ponttalalok kombinálása járulékos finomítással előrejelző segédváltozókhoz.

Meeden, G.: Döntésméleti módszer imputálásra véges sokaságból történő mintavétel esetén.

Weinberg, J. M. – Lagakos, S. W.: Lineáris permutációs tesztek aszimptotikus viselkedése általános alternatívák mellett.

Chen, Y. Q. – Wang, M. C.: Gyorsított kockázati modellek elemzése.

Huang, Y.: Kétfázisú többállapotú gyorsított tartózkodási idő modell.

Becker, M. P.: Statisztika az üzleti és társadalomtudományokban.

Lo, A. W.: Pénzügy: válogatott áttekintés.

Rossi, P. E. – Allenby, G. M.: Statisztika és marketing.

Tsay, R. S.: Idősorelemzés és előrejelzés: rövid történet és jövőbeni kutatások.

Fienberg, S. E.: Kontingencia táblák és loglineáris modellek: alapvető eredmények és új fejlemények.

Sobel, M. E.: Okozati következtetés a társadalomtudományokban.

Beck, N. L.: Politikai módszertan: egy szívesen fogadott tudományág.

Raftery, A. E.: Statisztika a szociológiában, 1850–2000.

Browne, M. W.: Pszichometria.

Eisenberg, T.: Empirikus módszerek és a jog.

Xie, Y.: Demográfia: múlt, jelen és jövő.

Schweizerische Zeitschrift für
**Volkswirtschaft und
Statistik**

A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

2000. ÉVI 2. SZÁM

Isakov, D. – Pérignon, C.: A nemzetközi részvénytőzsi piac dinamikus belső összefüggéseiről.

Broll, U. – Jaenicke, J.: Bankkockázat, kamatkülönbségek és flexibilis jövőbeni tőzsi ellenügyletek.

Kellermann, K.: Jogos közbefektetés-e a hitelfinanszírozás?

Endres, A. – Ohl, C.: Az államok kooperációs visszafogottsága a globális környezeti kockázatok korlátozásánál.

**WIADOMOŚCI
STATYSTYCZNE**

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 3. SZÁM

Domanski, C.: A Lengyel Statisztikai Társaság és a Hivatal.

Kordos, J. – Kubacki, J.: A szegénység kistérségi becsülésének lehetőségei.

Sobieszak, A.: A 2001-es lengyel általános census előtt.

Lagodzinski, W.: Gyermekek határmenti területeken.

Auleytner, J.: Az oktatás társadalmi hatásai.

Gutkowska, K. – Laskowski, W.: A fogyasztás speciális vonásai a falvakban.

Kowalczyk, I.: A fogyasztói viselkedés megfigyelése a gyümölcsös piacon.

Boryszewska, E.: A földtulajdonok jellemzői Szczeczinben.

Hau, N.T.: A lakosság életszínvonala Vietnamban.

1999. ÉVI 4. SZÁM

Sadowski, Z.: A Lengyel Közgazdasági Társaság évforduló kívánságai.

Papageorgiu, H. T. – Artakis, G. P. – Vardaki, M. E.: Magas szinten aggregált idősorok aktualizálása.

Jakóbiak, B. – Jeznach, M.: A „szürke gazdaság” Lengyelországban.

Strojny, J.: A fogyasztói preferenciák modellezése.

Trzos, A. – Oczki, M.: Indexelemzés a banktevékenység kockázatának becsülésében.

Balicki, L.: Alsó-Szilézia gazdasági szerkezete – nyitó mérleg.

Sulima, E.: A regionális munkaügyi hivatalok által becsült munkanélküliség megelőzésének módszerei.

Gorczyca, M.: Lakáshelyzet Németországban.

Walendzik, D.: A Központi Statisztikai Hivatal publikációs tevékenysége – a tájékoztatói főosztály tapasztalatai.

1999. ÉVI 5. SZÁM

Stefanowicz, B.: Információ és kultúra.

Walczak, T.: Statisztika és az információs társadalom kihívásai.

Wieczorek, P.: A lengyel védelmi ipar privatizálásának kilátásai.

Klosowski, F. – Runge, J.: A népességváltozás előrejelzése Szilézia vajdaságban 2010-ig.

Walendzik, D.: A felsőoktatási rendszer alakulása Varsóban.

Piskorz, J.: Az állami statisztika információs infrastruktúrája az új közigazgatási rendszerben.

Persz, T.: A szecsecini statisztikai hivatal az új szervezeti feltételek mellett.

1999. ÉVI 6. SZÁM

Toczynski, T.: A hatóságok és a hivatalos statisztikai szolgálat közötti kapcsolat.

Kordos, J.: A törzsminta szerepe a mintavételezés felvételében.

Gutkowska, K. – Laskowski, W.: A családi életciklus fogalma és hasznossága a fogyasztás megfigyelésében.

Niemczyk, A.: A jövedelmi szinttől függő fogyasztási különbségek.

Maleszyk, E.: A hipermarketek, szupermarketek és diszkont üzletek fejlődése külföldi tőke bevonásával.

Kiniorska, I.: Küszöbök kialakulása a swietokrzyskie vajdaságban.

Balicki, L.: A turizmus éjszakai szálláshely bázisának használata Alsó Sziléziában.

Glabcicka, K.: Politikai menedékjoggal élő és menekült személyek az Európai Unióban.

1999. ÉVI 7. SZÁM

Grycza, K. - Wagner, W.: SITCA – idegenforgalmi szállítási tevékenység osztályozás.

Paradyz, S.: A fő gazdasági kategóriák visszatekintő adatainak becslése az EAC szerint.

Mituszew, W. - Swiston, M.: Az első számjegyes statisztikai módszer használata az állami költségvetési kiadások becslésére.

Blaszczak-Przybycinska, I.: Házimunka a napi időmérlegben.

Mynarski, S.: Veszélyeztet-e a népességcsökkenés?

Korzeniowski, W. - Latuch, M.: Külföldi vándorlási dokumentációk felhasználásának lehetőségei a statisztikában.

Batóg, J. - Kandyba, A.: A gazdasági fejlődés szintje Észak-nyugat Lengyelországban.

Hozer, J. - Rozkrut, D.: Egy régióra vonatkozó üzleti ciklus index készítése és előrejelzése.

Markowicz, I.: Kisvállalkozások a nyugat-pomerániai vajdaságban.

Kruszka, M.: Üzleti ciklus fluktuáció és pénzkínálati változások Német- és Lengyelország gazdaságában.

Sobieraj, M.: A kielcei statisztikai hivatal feladatai.

1999. ÉVI 8. SZÁM

Marciniak, G.: Feltételezések az egy nőre jutó gyermekszám prognosztizálásához és a termékenység minták változása Lengyelországban.

Wieczek, J. - Fajczak, A.: Jövedelemváltozások és demográfiai tényezők a háztartásokban.

Latuch, M. - Korzeniowski, W.: A családok népessége 1988-tól 1995-ig.

Zielonka, P. - Foltynski, P.: Korreláció néhány tőzsdéindex között.

Panek, T.: Szegénység 1997-ben (néhány új vajdaságban).

Tokarski, T. - Gabryjelska, A. - Krajewski, P. - Mackiewicz, M.: A GDP regionális meghatározói, foglalkoztatottság és keresetek.

Berbeka, J.: Életszínvonal-összehasonlítás a közép-európai országokra.

Majewski, S.: Országok összehasonlítása a Czekanowski-diagram és a taxonomikus fejlettségi mérték alapján.

Szarek, J.: A számítástechnikai módszerek egységesítése.

1999. ÉVI 9. SZÁM

Witkowski, J. - Galazka, Z.: A háztartásmegfigyelés integrált rendszere.

Latuch, M.: Az új Népeseési Tanács programja.

Wieczek, J. - Fajczak-Kowalska, A.: Különbségek a lengyel háztartások kiadásaiban 1993-tól 1996-ig.

Wieczorek, P.: Külföldi tőke Lengyelországban.

Borys, T.: A külkereskedelmi statisztika kérdései.

Czapinski, J. - Lagodzinski, W.: A megfigyelés módszertanának fő kérdései a határmenti területeken élő gyermekek helyzeténél.

Kuciarska-Ciesielska, M.: A családok és a gyermekek demográfiai helyzete a határmenti vajdaságokban.

Wagner, W.: Idegenforgalmi statisztika a felsőoktatásban.

1999. ÉVI 10. SZÁM

Niemirow, W.: Véletlen keresési módszer optimális rétegzés kialakításához.

Nowak, L.: Lengyelország a világban – az 1999-es társadalmi fejlődési beszámoló alapján.

Zegar, J. S.: Agrármérség az 1996-os mezőgazdasági census alapján.

Szukalski, P.: Házasságon kívüli születések Lengyelországban.

Zuber, F.: Önkormányzati tevékenységek a hátrányos helyzetűek érdekében.

Strahl, D.: A szolgáltatási szektor regionális dimenziója Lengyelországban.

Obrebski, M.: A lengyel határmenti régiók társadalmi és gazdasági jellemzői.

Lagodzinski, W.: Válogatott oktatási problémák a határmenti régiókban.

Adamczuk, L.: Összehasonlító felvétel a lengyel-lett határról.

Bak, I.: Külföldi turisták a nyugat-pomerániai vajdaságban.

Jarosinski, W.: Az európai országok honvédelmi kiadásai és haderői.

1999. ÉVI 11. SZÁM

Kordos, J.: A Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) 52. ülése Helsinkiben.

Walczak, T.: Tendenciák a statisztikai adatközlésben és a statisztika népszerűsítésében.

Malarska, A. - Nowak-Sapota, W.: A lakáskörlmények megfigyelése *k*-átlag módszerrel.

Daszkowski, J.: A nővérek és az orvosok keresete.

Ziemicki, J.: A külkereskedelem és a külföldi beruházás hatása a foglalkoztatottság egyensúlyára.

Lagodzinski, W.: A háztartások helyzetének megfigyelésére vonatkozó válogatott problémák a lengyel határmenti területeken.

Ogrodowicz, S.: A határforgalom és a kereskedelem társadalmi és gazdasági következményei.

Tkocz, M.: Tulajdonosi átalakulás a felső sziléziai iparvidéken.

Bulska, B.: Idős emberek Varsóban.

Dahmani, A.: Olajbehozatal az OPEC-országokból.

1999. ÉVI 12. SZÁM

Czopur, W.: Az állami statisztika adatgyűjtési programja 2000-re.

Walczak, T. - Lagodzinski, W. - Adamczewski, W.: A publikációs tevékenység pénzügyi szempontjai.

Marciniak, G.: A nők teljes termékenységi rátájának előre látott változásai és ezek következményei (2010-ig).

Kowalska, A.: Diplomások 1994-től 1997-ig.

Przybylska, K. - Malina, A.: Működő tőke befektetések Lengyelországban.

Pocza, W. - Wysocki, F.: Termelési hatékonyság a lengyel mezőgazdaságban az Európai Unióval összevetve.

A litván statisztika 80. évfordulója.
Toczynski Tadeusz, a CSO elnökének beszéde a vilniusi konferencián.
A litván statisztika múltjának áttekintése.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2000. ÉVI 5. SZÁM

A rövid távú statisztikákra vonatkozó EU-rendelet regiszter alapú megvalósítása a szolgáltatási szektorban.
A szórakoztató, az irodalmi és a művészeti termékek eredeti példányai a nemzeti számlákban.
Mikrocenzus eredmények, 1999.
Vállalkozási értesítések (bejegyzések, törlések, módosítások), 1999.
Belföldi vízi szállításban érdekelt vállalatok, 1999.
A bevétel megoszlása a Szövetség és a tartományok között.
Közösségi pénzügyek, 2000.
A kereseti- és bérstatisztika eredményei, 1999.
A vásárlóerő-paritások mint a nemzetközi ár- és volumenösszehasonlítás eszközei.
Megújuló energiaforrások, 1999-től 1998-ig.
A Kelet- és Nyugat-Németországban nyújtott köztámogatások szembeállításai.

2000. ÉVI 6. SZÁM

A termelési index új fogalmával kapcsolatos első tapasztalatok a termelőágakban.
A szálloda- és vendéglátóipar alakulása, 1999.
A kereskedelmi áramlás számbavételének lehetőségei nemzetközi vállalatcsoportokon belül.

Tengeri szállítás, 1999 – fellendülés az év második felében.
Vasúti szállítás, 1999.
A menedékjogot kérőknek nyújtott köztámogatások és szociális segélyek statisztikája.
Az adózó jövedelem megoszlása.

2000. ÉVI 7. SZÁM

Új utak a koncentráció követésének javítására az állami gazdaságstatisztika keretén belül.
Belső vízi szállítás, 1999 – visszaesés a szállításban a gazdasági helyzet következtében.
Az oktatás, kutatás és tudomány költségvetése a megvalósító intézmény és a forrás szerint.
A hosszú időtartamú ápolási ellátásra vonatkozó statisztika bevezetése.
Államadósság, 1999.
Új felvételek a környezetstatisztikára vonatkozó törvény értelmében.
A korábbi NDK állami statisztikájából származó mikroadatok hozzáférhetővé tétele és tárolása.
A szolgáltatások gazdasági jelentősége, a Mannheim innovációs panel, valamint a ZEW/Creditreform vállalati véleményfelvétel.

2000. ÉVI 8. SZÁM

A vagyoniinfláció statisztikai bemutatása.
A külkereskedelmi statisztika központi céljai – leltár és kitékintés.
A külkereskedelmi statisztika megújítása az új ATLAS információtechnológiai eljárással.
Az áruk súlyának számítása a szállítási statisztikában.
Közúti utasszállítás, 1999.
Az egyeztetett kereseti és bérindexek új számítása 1995-ös bázison.
A háziasszony könyvelése és ennek jelentősége az ország gazdasági életében.

BIBLIOGRÁFIA

A *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat*hoz az alábbi, helyben megtekinthető, de nem kölcsönözhető fontosabb könyvek és CD-ROM-ok érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

Belarus' v cifrah : Statisticheskij spravocnik = Belarus in figures / Ministerstvo statistiki i analiza Respubliki Belarus'. - Minsk : Min. stat. i analiza Resp. Belarus', 2000. - 92 p.
Belorusszia számokban.
I-042-D-0096/2000

Euro-Mediterranean statistics = European Commission. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 84 p.
A Mediterrán országok statisztikája.
I-030-B-0379/1999/2

Japan statistical yearbook / Stat. Bureau Management and Coordination Agency. - Tokyo : Stat. Bureau, 2000. - CD
Japán statisztikai évkönyve CD-ROM-on.
CD-0106/001

Respublika Belarus' v cifrah : Kratkij statisticheskij sbornik = The Republic of Belarus in figures / Ministerstvo statistiki i analiza Respubliki Belarus'. - Minsk : Min. stat. i analiza Resp. Belarus', 1999. - 336 p.
Belorusszia számokban.
I-042-D-0094/1999

Statistical reference book of the Republic of Bulgaria / National Statistical Institute. - Sofia : NSI, 2000. 171 p.,
Bulgária statisztikai évkönyve.
I-045-D-0001/2000/A

Statistical yearbook on candidate and South-East European countries / European Commission. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 228 p.
Az EU tagjelölt országok és Délkelet-Európa országainak statisztikai évkönyve.
I-030-B-0365/1994-1998

Statistichnijj shhorihchnik Ukrajini za ... rihk / Ministerstvo statistiki Ukrajini. - Kijiv : Tekhnika, 1999. - 575 p.

Ukraina statisztikai évkönyve.

I-042-C-0152/1998

Statisticki ljetopis = Statistical yearbook / Drzavni zavod za statistiku. - Zagreb : DZS, 2000. - 665 p., 2 térk.

Horvátország statisztikai évkönyve.

I-046-B-0147/2000

Statistisches Jahrbuch [Elektronikus dok.] : Berlin / Statistisches Landesamt. - Berlin : Stat. Landesamt, 2000.

Berlin statisztikai évkönyve CD-ROM-on.

CD-0142/001

Statistisk årbok for Oslo = Statistical yearbook of Oslo / Oslo Kommune. - Oslo : Kommune, 2000. - 328 p.

Oslo statisztikai évkönyve.

I-040-C-0060/2000

Statistisk årsbok [Elektronikus dok.] = Statistical yearbook of Sweden. - [Stockholm] : SCB, 2001. - CD

Svédország statisztikai évkönyve CD-ROM-on.

CD-0065/003

Suomen tilastollinen vuosikirja = Statistisk årsbok för Finland = Statistical yearbook of Finland / Tilastokeskus. - Helsinki : Tilastokeskus, 2000. - 685 p.

Finnország statisztikai évkönyve.

I-043-C-0001/2000

Tilastollinen vuosikirja Helsingin kaupunki = Statistiska årsbok Helsingfors stad = Statistical yearbook of the city of Helsinki / Helsingin kaupungin tilastokeskus. - Helsinki : TILK, 2000. - 385 p., [1] térk.

Helsinki statisztikai évkönyve.

I-043-C-0003/2000

La Tunisie en chiffres / Institut national de la statistique. - Tunis : INS, 1999. - 98 p.

Tunézia számokban.

I-064-D-0002/1997

Ukraina u cifrah u ... rocih : Korotkijj statistichnijj dovidhnik = Ukraine in figures for ... / Ministerstvo statistiki Ukrajini. - Kijiv : Tekhnika, 1999. - 211 p.

Ukraina számokban.

I-042-D-0062/1998

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

Contributions to political economy / Cambridge Political Economy Society. - London [etc.] : Acad. Press, 2000. - 110 p.

Politikai gazdaságtani tanulmányok.

472426/19

Pratt, John W. : Introduction to statistical decision theory / John W. Pratt, Howard Raiffa, and Robert Schlaifer. - 2. print. - Cambridge, Mass. [etc.] : MIT Press, 1996. - XIX, 875 p. : ill. ; 26 cm

Bevezetés a statisztikai döntésméletbe.

825843

Statistical notes of Japan / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. - Tokyo : Stat. Bureau, 2000. - 167 p.

Japán statisztikai tevékenységének áttekintése.

471359/49

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Annual bulletin of transport statistics for Europe = Bulletin annuel de statistiques des transports pour l'Europe = Ezhegodnyij bjulleten' evropejskoj statistiki transporta / Economic Commission for Europe. - New York : UN, 2000. - 235 p.

Európa és Észak-Amerika szállítási statisztikájának éves jelentése.

I-031-B-0094/2000

Aussen- und Intrahandel der Europäischen Union : Statistisches Jahrbuch. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 199 p.

Az Európai Unió külkereskedelmi és a tagországok közötti kereskedelmi statisztikája.

I-030-B-0184/1958-1999

Avfallsstatistikk : Kommunalt avfall = Waste statistics : Municipal waste. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, 2000. - 109 p.

Norvégia hulladékstatisztikája.

I-040-B-0153/1998

Cercetare - dezvoltare si inovare tehnologica : Serii statistice, 1993-1997 = Research - development and technological innovation: statistical series / Comisia Nationala pentru Statistica. - [Bucuresti] : CNPS, 1999. - 83 p. : ill. ; 30 cm

Kutatás-fejlesztés és műszaki innováció Romániában 1993-1997 között.

I-044-B-0092/1993-1997

The chemical industry in ... : Production and trade statistics / Economic Commission for Europe. - New York : UN, 2000. - VIII, 173 p.

Európa vegyiparának éves jelentése.

I-072-B-0359/1999

Les chiffres clés de l'industrie / Ministère de l'industrie et de l'Aménagement du territoire. - Paris : SSSI, 2000. - 250 p.

Franciaország iparának jelzőszámai.

I-033-C-0205/2000-2001

Compendium of tourism statistics / World Tourism Organization. - Madrid : WTO, 2000. - X, 235 p.

A világ idegenforgalmi statisztikai összefoglalója.

I-034-D-0004/20

Construction and housing statistics = Statistické kataskeuon & stegasés. - Nicosia : Min. of Finance, [2000]. - 208 p.

Ciprus lakás- és építőipari statisztikája.

I-048-C-0003/1999

Danmarks vareindførsel og -udførsel = External trade of Denmark / Danmarks Statistik. - Kobenhavn : Danmarks Stat., 2000. - 333 p.

Dánia külkereskedelme.

I-039-B-0037/1999

Direction of trade statistics : Yearbook / International Monetary Fund. - Washington : IMF, 2000. - XXII, 492 p.

Az IMF kereskedelemstatisztikai évkönyve.

I-072-B-0433/2000

Energy policies of IEA countries : Review / International Energy Agency. - Paris : OECD IEA, cop. 2000. - 307 p.

Az IEA-országok energiapolitikája.

472912/2000

- Les entreprises des services en... Tom. 1. L' immobilier et les services aux particuliers. - Paris : INSEE, 2000. - 268 p.
Franciaország szolgáltató vállalatai.
I-033-B-0382/1998/1
- Estatísticas da construção de edifícios : Licenciamento, habitação / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa : INE, 2000. - 88 p.
Portugália építőipari statisztikája.
I-035-B-0090/1999
- Inflation and inflation expectations in Sweden. 4. / Sveriges Riksbank. - Stockholm : Sveriges Riksbank, 2000. - 72 p.
Infláció és inflációs várakozások Svédországban.
480126/2000/4
- International trade statistics / World Trade Organization. - Geneva : World Trade Org., 2000. - 215 p.
Nemzetközi kereskedelmi statisztika.
I-031-B-0314/2000
- Japan. - Paris : OECD, 2000. - 206 p., [1] fol.
Japán gazdasági áttekintése.
I-033-C-0128/1999-2000
- Kennis en economie : Onderzoek en innovatie in Nederland / Centraal Bureau voor de Statistiek. - Voorburg [etc.] : CBS, 2000. - 289 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata.
I-037-C-0077/2000
- Land- und Forstwirtschaft, Fischerei. Fachser. 3. Reihe 2.1.6. - Eigentums- und Pachtverhältnisse : Agrarstruktur-erhebung, Landwirtschaftszählung / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2001. - 148 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata.
I-004-B-0241/1999
- Liikennetilastollinen vuosikirja = Samfundselstatistisk årsbok = Yearbook of transport statistics. - Helsinki : Tilastokeskus, 2000. - 206 p.
Finnország közlekedésszisztiikai évkönyve.
I-043-C-0068/2000
- Mexico. - Paris : OECD, 2000. - 169 p., [1] fol.
Mexikó gazdasági áttekintése.
I-033-C-0032/1999-2000
- National accounts of the Slovak Republic / Statistický úrad Slovenskej republiky. - Bratislava : SÚSR, 2000. - 151 p.
Szlovákia nemzetgazdasági elszámolásai.
I-020-B-0020/1997-1998
- New Zealand. - Paris : OECD, 2000. - 216 p., [1] fol.
Új-Zéland gazdasági áttekintése.
I-033-C-0181/1999-2000
- Nutztierhaltung in Österreich. - Wien : ÖStZ, 2000. 212 p.
Haszonállattartás Ausztriában.
I-002-B-0240/1999
- Den offentliga sektorns finanser. - Stockholm : SCB, 2000. - 132 p.
A svédországi helyi önkormányzatok pénzügyei.
I-041-C-0144/1999
- Overseas trade statistics of the United Kingdom / Department of Trade and Industry. - London : HMSO, cop. 1999. - [984] ism. p.
Nagy-Britannia külkereskedelmi statisztikája.
I-036-B-0308/1998
- Rakentaminen ja asuminen = Construction and housing. - Helsinki : Tilastokeskus, 2000. - 226 p.
Finnország lakás- és építőipari statisztikája.
I-043-C-0046/2000
- Rubber economics yearbook / International Rubber Study Group. - [London] : IRSG, [2000]. - VI, 117 p.
A gumiipar gazdasági évkönyve.
I-036-B-0386/2000
- Schweizerische Verkehrstatistik = Statistique suisse des transports. - Bern : BFS, 2000. - 195 p.
Svájc közlekedésszisztiikai évkönyve.
I-031-B-0227/1996-2000
- Séries longues sur les salaires. - Paris : INSEE, 2000. - 91 p.
A franciaországi keresetek idősorai.
I-033-B-0529/2000
- Statistica del commercio con l'estero / Istituto Nazionale di Statistica. - Roma : ISTAT, 2000. - 667 p.
Olaszország külkereskedelmi statisztikai évkönyve.
I-032-B-0305/1997
- Statistics of the foreign trade of India by countries. Vol. 2. - Imports. / Directorate General of Commercial Intelligence and Statistics. - Calcutta : DGCI&S, 1999. - V, 1779 p.
India külkereskedelme országok szerinti bontásban.
I-053-B-0065/1999/2
- Statistik der Aktiengesellschaften in Österreich im Jahre ... - Wien : ÖStZ, 2000. - 153 p.
Ausztria részvénytársaságainak statisztikája.
I-002-B-0233/1998
- Statistik der Zivilluftfahrt = Civil Aviation Statistics / hrsg. von Statistik Austria. - Wien : Statistik Austria, 2001. - 170 p.
Ausztria polgári légiforgalma.
I-002-B-0211/1999
- Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten der Bundesrepublik Deutschland / Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten. - Münster-Hiltrup : Landwirtschaftsverl., 2000. - XXVIII, 533 p.
A Német Szövetségi Köztársaság élelmiszeripari, mezőgazdasági és erdőgazdálkodási statisztikai évkönyve.
I-004-C-0036/2000
- Structures of the taxation systems in the European Union = Eu. - Luxembourg [etc.] : EUROSTAT, 2000. - 237 p.
Az Európai Unió országainak adórendszere.
I-030-B-0361/1970-1997
- Switzerland. - Paris : OECD, 2000. - 179 p., [1] fol.
Svájc gazdasági áttekintése.
I-033-C-0134/1999-2000
- Tourismus in der Schweiz = Tourisme en Suisse. Angebot und Nachfrage im Zeitvergleich. - Bern : BFS, 2000. - 195 p.
Svájc idegenforgalma.
I-031-B-0242/1999
- Transition report : Economic transition in Eastern Europe and the former Soviet Union. Employment, skills and transition / European Bank for Reconstruction and Development. - London : EBRD, 2000. - VIII, 232 p.
Az EBRD éves jelentése a kelet-európai országok és a Szovjetunió utódállamainak gazdasági átalakulásáról.
472861/2000/1

- Ulkomaankauppa = Utrikeshandel = Foreign trade. Osa 3 / Tullihallitus. - Helsinki : Tullihallitus, 2001. - XV, 471 p.
Finnország külkereskedelmi statisztikai évkönyve.
I-043-B-0009/1999/3
- Umwelt. Fachser. 19. Umweltökonomische Gesamt-rechnungen : Ausgaben und Anlagevermögen für Umweltschutz / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2000. - 47 p.
A Német Szövetségi Köztársaság környezetstatisztikája. Környezetgazdasági elszámolások.
I-004-B-0341/1999-2000
- Volkswirtschaftliche Gesamtrechnung : Resultate ... bis ... = Le système de comptabilité nationale / Bundesamt für Statistik. - Bern : BFS, 2000. - 95 p.
Svájc nemzetgazdasági elszámolásai.
I-031-B-0306/1993-1998
- Wald und Holz in der Schweiz = La forêt et le bois en Suisse / Bundesamt für Umwelt, Wald und Landschaft. - Bern : BFS : BUWAL, 2000. - 169 p.
Svájc erdőgazdálkodási és faipari évkönyve.
I-031-B-0233/2000
- Warenverzeichnis für die Aussenhandelsstatistik. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2000. - XIV, 844 p.
A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelmi statisztikájának árjegyzéke.
I-004-C-0057/2001
- World energy outlook / International Energy Agency. - Paris : OECD IEA, 2000. - 457 p.
A világ energiakilátásai.
I-033-C-0170/2000
- World fleet statistics / Lloyd's Register of Shipping. - London : Lloyd's, cop. 2000. - 137 p.
A világ hajóflottájának statisztikája.
I-036-B-0360/1999
- TÁRSADALOMSTATISZTIKA – EGÉSZSÉGÜGY – KULTÚRSTATISZTIKA**
- Bildung und Kultur. Fachser. 11. Reihe 4.3.2. Monetäre hochschulstatistische Kennzahlen / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2000. - 112 p.
A Német Szövetségi Köztársaság oktatás- és művelődésügye. A felsőoktatási képzés pénzügyi statisztikája.
I-004-B-0350/1998
- Casualty return / Lloyd's Register of Shipping. - London : Lloyd's Register of Shipping, cop. 2000. - 92 p.
A világ hajózás balesetstatisztikája.
I-036-B-0173/1999
- Criminal statistics : England and Wales / Home Office. - London : HMSO, 2000. - 273 p.
Anglia és Wales bűnügyi statisztikája.
I-036-B-0334/1999
- Faerdselsuheld = Road traffic accidents / Danmarks Statistisk. - København : Danmarks Stat., 2000. - 138 p.
Dánia közúti közlekedési baleseti statisztikája.
I-039-C-0053/1999
- Hälso- och sjukvårdsstatistik årsbok = Yearbook of health and medical care. - Stockholm : Socialstyrelsen, 2000. - 390 p.
Svédország egészségügyi statisztikai évkönyve.
I-041-B-0136/2000
- Key data on vocational training in the European Union. Young people's training / European Commission, [CEDEFOP], EUROSTAT. - Luxemburg : OPEC, 1999. - 230 p.
Szakképzési adatok az Európai Unióban. A fiatalok képzése.
I-030-B-0355/[1999]
- Kulturstatistikk = Cultural statistics. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, 2000. - 124 p.
Norvégia kultúrstatistikai évkönyve.
I-040-B-0105/1999
- MISSOC : Social protection in the member states of the European Union / European Commission. - Luxembourg : OPEC, 2000. - 671 p.
Szociális ellátás az Európai Unió tagállamaiban.
480147/2000
- Österreichische Hochschulstatistik : Studienjahr. Wien : ÖStZ, 2000. - 382 p.
Ausztria felsőoktatási statisztikája.
I-002-B-0225/1998-1999
- Romanian human development report. - Bucharest : CNS, 1996. - 39 p.
Az emberi erőforrás helyzete Romániában.
473069/1995
- Social trends / Central Statistical Office. - London : HMSO, 2001. - 267 p.
Nagy-Britannia társadalomstatisztikai trendjei.
I-036-B-0166/2001
- Sozialleistungen. Fachser. 13. Reihe 1. - Altersvorsorge, Versicherte in der Kranken- und Pflegeversicherung : Ergebnisse des Mikrozensus / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2000. - 205 p.
Szociális juttatások a Német Szövetségi Köztársaságban. A betegség- és nyugdíjbiztosítás adatai.
I-004-B-0201/1999
- Statistical abstracts on health and welfare in Japan / Statistics and Information Department ... Ministry of Health and Welfare. - Tokyo : MHW, 2000. - 204 p.
Japán népmozgalmi, egészségügyi és jóléti jelzőszámai.
I-051-C-0103/2000
- Vägtrafikskador = Road traffic injuries / Statistiska centralbyrån, Statens Institut för Kommunikations-Analys. - Stockholm : SCB : SIKÅ, 2000. - 99 p.
Svédország közúti közlekedési baleseteinek statisztikája.
I-041-B-0234/1999
- The world health report : Health systems: improving performance / World Health Organization. - Geneva : WHO, 2000. - 215 p.
A világ egészségügyi jelentése.
I-031-C-0076/2000
- World yearbook of education. - London : Kogan Page ; Sterling : Stylus Publishing, cop. 2000. - 238 p.
A világ oktatási évkönyve.
473496/2000
- Zdravotnická ročenka České republiky = Czech health statistics yearbook / vyd. Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky. - Praha : Úzis CR, 2000. - 212 p. + mell. (1 t.fol.)
A Cseh Köztársaság egészségügyi statisztikai évkönyve.
I-020-B-0018/1999

DEMOGRÁFIA

Sources and methods [2. ed.] : Labour statistics : Companion to the Yearbook of labour statistics = Sources et méthodes = Fuentes y métodos. Vol. 10. Estimates and projections of the economically active population, 1950-2010 / [International Labour Organization]. - 2. ed. - Geneva : ILO, - 2000. - X, 564 p.

Források és módszerek. A gazdaságilag aktív népesség vizsgálata és előrejelzése 1950-2010 között.

826004

Befolknings bevaegelser = Vital statistics / Danmarks Statistik. - Kobenhavn : Danmarks Stat., 2000. - 247 p.

Dánia népmozgalmi statisztikája.

I-039-C-0045/1999

Befolkningsstatistik = Population statistics. Del 4. - Födda och döda, civiltändsändringar m. m. - Stockholm : SCB, 2000. - 133 p.

Svédország népességstatisztikája.

I-041-B-0112/1999/4

Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Fachser. 1. Reihe 3. - Haushalte und Familien / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2001. - 343 p.

Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. Háztartások és családok.

I-004-B-0182/1999

Bilanz der Wohnbevölkerung in den Gemeinden der Schweiz = Bilan démographique des communes Suisses. Statistik des jährlichen Bevölkerungsstandes (ESPOP). - Bern : BFS, 2000. - 148 p., [2] t. fol.

Svájc lakónépességének településenkénti mérlege.

I-031-B-0232/1999

Causes of death Australia / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, 2000. - 91 p.

Ausztrália halálloki statisztikája.

I-091-B-0022/1999

China population statistics yearbook. - [Beijing] : [SSB], [2000]. - 9, 550 p.

Kína népességstatisztikai évkönyve.

I-052-B-0015/2000

Demograficheskij ezhegodnik rossii : Statisticheskij sbornik = The demographic yearbook of Russia / Gosudarstvennyj komitet Rossijskoj Federacii po statistike. - Moskva : Goskomstat Rossii, 1997. - 575 p.

Oroszország demográfiai évkönyve.

I-042-C-0494/1997

Demographic review of the Maltese Islands / Central Office of Statistics. - [Valletta] : COS, 2000. - VI, 82 p.

Málta demográfiai évkönyve.

I-070-B-0009/1999

Estatísticas demográficas : Continente, Açores e Madeira = Statistiques démographiques / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa : INE, 2000. - 210 p.

Portugália demográfiai évkönyve.

I-035-B-0058/1999

Europäische Sozialstatistik. Bevölkerung. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 168 p. + mell. (1 CD)

Az Európai Közösségek országainak népesedési helyzete.

I-030-B-0077/2000/N

Kuolemansyyt = Dödsorsaker = Causes of death in Finland. - Helsinki : Tilastokeskus, 2000. - 111 p.

Finnország halálloki statisztikája.

I-043-B-0104/1998

Rahvastik = Population / Eesti Statistikaamet. - Tallin : ESA, 2000. - 109, [31] p. + mell. (1 CD)

Észtország demográfiai évkönyve.

I-042-B-0274/1999

Trends in international migration : Continuous reporting system on migration : Annual report / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, 2000. - 376 p.

Trendek a nemzetközi vándorlásban.

I-033-B-0461/2000

Väestönmuutokset = Befolkningsrörelsen = Vital statistics = Befolkningsförändringar. - Helsinki : Tilastokeskus, 2000. - 150 p.

Finnország népmozgalmi statisztikája.

I-043-B-0223/1999

Wanderungsstatistik. - Wien : ÖStZ, 2000. - 282 p.

Ausztria bevándorlátszatisztikája.

I-002-B-0284/1999

TÁJÉKOZTATÓ
ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

Current index to statistics : Applications, methods and theory / American Statistical Association, Institute of Mathematical Statistics. - Washington : ASA ; [Hayward, Calif.] : IMS, 1999. - VIII, 774 p.

Statisztikai művek éves mutatója.

471564/24

Helyesbítés. A Statisztikai Szemle 2001. évi 3. számában a „Népszámlálás az ezredfordulón” c. ismertetés 287. oldali második bekezdésének második sorában az évszám helyesen 1970, a 288. oldali második oszlop harmadik bekezdésének ötödik sorától pedig a szöveg a szerző kérésére a következőképpen javítandó: „...18420 számú kutatás keretében készült az első kiadvány, a második az OTKA 29840 számú kutatás keretében készült el. A feldolgozott témakörök...”